UNIV.OF
TORONTO
LIBRARY

Digitized by the Internet Archive
in 2014

https://archive.org/details/sverigesnational30stoc

# SVERIGES NATIONAL-LITTERATUR 1500—1920

XXX

## ESSAYISTER OCH VETENSKAPSMÄN.

## FINLÄNDSKA FÖRFATTARE FRÅN 1900-TALETS BÖRJAN

231560
19: 4: 29.

VERKET PLANLAGT AV OSCAR LEVERTIN, UTGIVET AV HENRIK SCHÜCK, RUBEN G:SON BERG OCH FREDRIK BÖÖK UNDER MEDVERKAN AV G. CASTRÉN, N. ERDMANN, J. MORTENSEN, O. SYLWAN, K. WARBURG, FR. VETTERLUND OCH E. WRANGEL * * * *

L Swed.
S. 9687.2

# FREDRIK BÖÖK

## ESSAYISTER OCH VETENSKAPSMÄN

## FINLÄNDSKA FÖRFATTARE FRÅN 1900-TALETS BÖRJAN

ADOLF HEDIN. ESAIAS TEGNÉR d. y. HARALD HJÄRNE.
HENRIK SCHÜCK. VITALIS NORSTRÖM. HANS LARSSON.
RUDOLF KJELLÉN. PAUL ROSENIUS. SVEN HEDIN.
NATHAN SÖDERBLOM. BENGT LIDFORSS. CARL LAURIN.
HJALMAR PROCOPÉ.
JACOB TEGENGREN. ARVID MÖRNE. BERTEL GRIPENBERG.
EMIL ZILLIACUS. YRJÖ HIRN. GUSTAF MATTSSON.

STOCKHOLM
ALBERT BONNIERS FÖRLAG

TRYCKT HOS BIBLIOGRAPHISCHES INSTITUT I LEIPZIG 1922

# ESSAYISTER OCH VETENSKAPSMÄN.

## FINLÄNDSKA FÖRFATTARE FRÅN 1900-TALETS BÖRJAN.

### I.

I det här föreliggande bandet har sammanförts en grupp samtida författare, som icke varit diktare, men som givit sina undersökningar, sina skildringar ur det förflutna eller närvarande, sina inlägg i dagens frågor i en form av hög litterär rang.

ADOLF HEDIN var under 1800-talets senare decennier en av det politiska livets ryktbaraste och mest beundrade gestalter; han var en av de få svenska politici, som behärskade både det talade och det skrivna ordet med mästerskap. Född 1834, filosofie kandidat i Uppsala 1861, blev han 1864 tidningsman i Stockholm. Från och med år 1870 ända till sin död 1905 tillhörde han med korta avbrott andra kammaren, där han snart kom att intaga en förgrundsplats som grundlagsväktare och folktribun. Till hela sin andliga typ var Adolf Hedin en företrädare för den äldre liberalismen, med dess frihetskärlek och intelligensaristokrati, dess djupa misstro mot regeringar och ämbetsmän, dess hänsynslösa oppositionslystnad och dess varma patriotism. Hedin var långt mera kritiker, felfinnare och anklagare än statsman; han gick ensam och kom aldrig att ta ett praktiskt ansvar, men hans inflytande på svensk politik har likväl varit djupt och betydelsefullt. De egenskaper, som utgjorde hans storhet som talare och skribent, voro framför allt den lidelsefulla skärpan och den bittra gallan; han var en god hatare, han var en mästare i att uttrycka hån och förakt under iakttagande av vissa yttre hövlighetsformer; och det stod en formlig skräck omkring honom, när han reste sig till angrepp mot ett system eller en person. Demagog i vanlig mening var han likväl aldrig; hela hans väsen hade något tillknäppt och förnämt, som icke vädjade till massornas lidelser. Han var icke blott livet igenom en flitig publicist, utan också en verkligt lärd man, som med vaket intresse följde litteraturen, statsvetenskapen och historien. Det är icke många av det offentliga livets män i Sverige, som ha ägt en så grundlig politisk bildning som Adolf Hedin; fransk och engelsk kultur kände han i botten, och liksom han till sitt yttre uppträdande erinrade om en engelsk politiker, skrev han med en elegans, en siratlig skärpa, som erinra om franska förebilder. Redan 1868 hade han väckt uppseende med sin broschyr *Vad svenska folket väntar av den nya representationen;* sedan författade han åtskilliga skrifter av

politiskt, juridiskt och även historiskt innehåll. Sitt yppersta gav han likväl i sina tidningsartiklar och riksdagsanföranden, där satiren och det bistra skämtet stundom kunde vika för ett starkt patos, såsom i det berömda anförandet i Andra kammaren 1894 angående inskränkningen i städernas representation. — Ett urval av Adolf Hedins *Tal och skrifter* har utkommit i två band (1904, 1915).

Esaias Tegnér d. y., sonson till skalden, född 1843 i Kellstorp i Skåne, blev 1879 professor i österländska språk i Lund, och var 1884—1917 medlem av Bibelkommissionen, i vars översättningsarbete han haft en huvudandel. I mångsidig lärdom och genial idérikedom på de mest skilda områden av språkvetenskapen har Tegnér knappast överträffats hos oss. Han har flera gånger behandlat filologiska ämnen på ett sätt, som gjort dem tillgängliga även för lekmannen. Hans studier över *Språkets makt över tanken* (1880), *Hemmets ord* (1881), *Om elliptiska ord* (1881), *Om poesiens språk* (1882) äro mästerverk icke blott av lärdom och skarpsinne, utan också av spirituell, levande framställningskonst; både det lekfulla och det poetiska hos farfadern gå igen hos ättlingen.

Harald Hjärne, född 1848, professor i historia vid Uppsala universitet 1885, död 1922, har icke blott befruktat och pånyttfött de historiska vetenskaperna i Sverige, utan också varit en av de starkaste faktorerna i vår andliga kultur under decennierna omkring sekelskiftet. Inom politiken, där han gav lösensordet "försvar och reformer", kom han, med sin utpräglat akademiska läggning, icke att spela en mera betydande praktisk roll; men som en av våra främsta politiska publicister har han övat ett djupgående inflytande, genom sin ojämförliga, allt mänskligt vetande omfattande lärdom, sina vidsträckta historiska perspektiv och sin överlägsna oberördhet av dagsopinioner. Bland hans mera populära arbeten må nämnas: *Gustaf Adolf, protestantismens förkämpe* (1901), *Karl XII* (1902), *Blandade spörsmål* (1903), *Östanifrån* (1905), *Svenskt och främmande* (1908), *Revolutionen och Napoleon* (1911), *Stad och kyrka* (1912), *Ur det förgångna* (1912), *Öst-Europas kriser och Sveriges försvar* (1914).

Henrik Schück, född 1855, professor i litteraturhistoria i Lund 1890 och i Uppsala 1898, har genom sina banbrytande forskningar vunnit den främsta platsen bland nordiska litteraturhistorici. Hans mästerligaste arbete torde vara det band av *Illustrerad svensk litteraturhistoria*, där han behandlar hela den andliga odlingen i Sverige från äldsta tider till och med storhetstiden. Bland hans övriga verk må nämnas *Shakespere och hans tid* (1916), *Lars Wiwallius* (1893—95), *Världslitteraturens historia* 1—2 (1898—1906) och den under utgivning varande allmänna litteraturhistorien. Henrik Schück är emellertid icke blott litteraturhistoriker; han har med en utomordentlig friskhet i uppfattningen och en förvånande idérikedom kastat sig in på sagohistoria, mythistoria, medeltidshistoria (*Studier i nordisk litteratur- och religionshistoria* 1—2, 1904, *Studier i Ynglingatal* 1—4, 1905—10, *Svenska folkets historia* I, *Forntiden och Medeltiden*, 1913—15, *Engelbrekt*, 1915). —

En del av sina populärvetenskapliga uppsatser har han samlat i *Ur gamla papper* 1—8, 1892—1908. I klar, livfull och konkret framställning är Henrik Schück knappast överträffad.

Vitalis Norström, född 1856 i Åmål, professor i filosofi vid Göteborgs högskola 1893, död 1916, företrädde den svenska idealistiska traditionen inom filosofien på ett självständigt och personligt sätt, delvis under stark kritik av moderna andliga rörelser. En del av hans författarskap är endast tillgängligt för fackmannen; men i några broschyrer, av vilka flera äro polemiska, vände han sig till en vidsträcktare allmänhet. De mest betydande äro samlade i *Tankelinier* (1905). Bland hans övriga skrifter må nämnas *Masskultur* (1910), *Naturkunskapens självbesinning* (1907) och *Religion och tanke* (1912). Både genom sin allmänna ståndpunkt, som ansluter sig till den tyska idealismen, sin religiösa grundstämning och sin djupsinniga, genialt personliga stil erinrar Vitalis Norström om Geijer.

Hans Larsson, född 1862 i Östra Klagstorp i Skåne, professor i filosofi i Lund 1901, har i likhet med Vitalis Norström, men i ännu högre grad, vunnit läsare och beundrare utanför fackmännens krets. I likhet med Norström utgår han från den tyska transscendentalfilosofin hos Kant och Fichte, men har i motsats mot kollegan intagit en medlande ställning till modern empirism och utilism, liksom han överhuvud är lika utpräglat vänstersinnad som Norström konservativ. Genom sin mjuka och utsökta stilkonst, sin psykologiska skarpblick och sin självfulla uppfattning intar han en plats för sig bland svenska essayister. Bland hans skrifter märkas hans geniala lilla debutbok *Intuition* (1892), *Poesiens logik* (1899), *Studier och meditationer* (1899), *Viljans frihet* (1899), *Idéer och makter* (1908), *Reflexioner för dagen* (1911), *Platon och vår tid* (1913), *Filosofien och politiken*, 1915, *Den intellektuella åskådningens filosofi* (1920). Hans Larsson har även uppträtt som lyriker (*På vandring*, 1809) och närmat sig den novellistiska formen (*Hemmabyarna*, 1916, *Idéerna i Stabberup*, 1918). — En samlad upplaga av Hans Larssons skrifter är under utgivning.

Rudolf Kjellén, född 1864 på Torsö i Vänern, professor i statskunskap i Göteborg 1901 och skytteansk professor i Uppsala 1916 (död 1922), var en av de talangfullaste företrädarna för den yngre konservatismen; han har verkat för ung-högerns synpunkter såväl i riksdagen under en kortare period som genom tal och skrift. Genom sin uppslagsrikedom, sin klara, bildrika stil och sitt starka patos var han en ypperlig politisk journalist; även som vetenskapsman var han originell och idérik. Bland hans skrifter märkas *Inledning till Sveriges geografi* (1900), *Stormakterna* (1905, ny omarbetad upplaga 1920), *Nationell samling*, 1906, *Ett program* (1908), *Den stora orienten* (1911), *Världskrigets politiska problem* (1915).

Paul Rosenius, född 1865 i Göteborg, praktiserande läkare i Malmö sedan 1895, har gjort sig känd som en framstående naturskildrare och är särskilt en ypperlig kännare av fåglarnas liv. Bland hans skrifter märkas *Naturstycken* (1897), *Under skilda himmelsstreck* (1903), *Sveriges fåglar och fågelbon* (under utgivning sedan 1913), *Vandringar*

*och färder* (1919). Rosenius har även i novellistisk form tecknat bilder ur Lunds studentliv på 80- och 90-talen (*De unga gubbarna*, 1909).

Sven Hedin, den store upptäcktsresanden, född 1865, som vann världsrykte genom sina djärva forskningsbragder i Asien, har i sina reseskildringar framträtt som en författare av rang; hans stil är klar, målande, rörlig. Bland hans talrika verk förtjäna i första rummet att nämnas *En färd genom Asien* 1—2, 1898, *Asien, tusen mil på okända vägar* 1—2, 1903, *Transhimalaya* 1—3, 1909—12. Ett ypperligt arbete är den geografiska läseboken *Från pol till pol* (1911). Sven Hedin har även deltagit i den försvarspolitiska diskussionen (*Ett varningsord*, 1912, med dess följdskrifter) samt återgivit sina intryck från de tyska fronterna under världskriget.

Nathan Söderblom, född 1866, professor i religionshistoria i Uppsala 1901, ärkebiskop 1914, är en av samtidens ledande religionshistoriker. Som andlig vältalare och uppbyggelseförfattare har han utövat ett vidsträckt inflytande, och han har varit den svenska kyrkotankens förnämste bärare i samtiden. Bland hans skrifter märkas *Religionsproblemet inom katolicism och protestantism* (1910), *När stunderna växla och skrida* 1—3 (1909—15), *Svenska kyrkans kropp och själ* (1916), *Religionen och staten* (1918), *Humor och melankoli och andra Lutherstudier* (1919).

Bengt Lidforss, född 1868 i Lund, professor i botanik i Uppsala 1910, i Lund 1911, död 1913, utövade en framstående verksamhet som växtfysiolog. Vid sidan härav var han emellertid även tidningsman, och den socialdemokratiska pressen hade i honom sin yppersta penna; han var särskilt en glänsande polemiker, lidelsefull, ofta hänsynslös, men alltid klar och fast. Hans rika och mångsidiga bildning omfattade icke blott naturvetenskapliga ämnen, utan också litteratur, filosofi och samhällslära; i de populära naturvetenskapliga uppsatserna framträdde särskilt hans ovanliga förmåga av ljusfylld framställningskonst. Han var även en ytterst underhållande, ofta humoristisk berättare. Bland hans under livstiden utgivna skrifter äro de märkligaste *Fragment och miniatyrer* (1904), *Socialistisk journalistik* (1907), *Onda makter och goda* (1909), *Utkast och silhuetter* (1910), *Kristendomen förr och nu* (1911); efter hans död ha en mängd av hans tidningsartiklar samlats i bokform.

Carl Laurin, född i Stockholm 1868, anställd vid P. A. Norstedt & Söners förlag sedan 1893, har gjort sig känd som en framstående konsthistorisk författare, vars läroböcker vunnit en enastående spridning; hans yppersta verk på detta område är väl *Skämtbilden* (1908). Emellertid har konsthistorien under hans hand vidgat sig till kulturhistoria, historia och folkpsykologi; vittnesbörd härom äro *Kulturhistorisk bilderbok* (1905), *Våld och väld* (1910), *Folklynnen* (1915), *Kvinnolynnen* (1916), där överallt de reproducerade konstverken och övriga illustrationer bilda stödjepunkter för framställningen. Carl Laurin är en underhållande, kvick, ofta skarpsinnig kåsör, en mångsidig och klok kännare av de flesta kultur- och samhällsföreteelser. På sin psykologiska blick har han givit prov bl. a. i *Människor* (1919).

* * *

## II.

Av de här företrädda svenska diktarna från Finland är Hjalmar Procopé den äldste (född 1868). Hans första samling *Dikter* såg dagen 1900. Bland de senare märkas *Mot öknen* (1905), *Oväder* (1916) och *Under stjärnorna* (1913) — den sist nämnda innehåller väl hans skönaste dikter. Ett band *Dikter i urval* utgavs 1912, en samlad upplaga har börjat utges 1920.

Jacob Tegengren, född 1875, har utgivit sju dikthäften, varibland *Nya dikter* 1903, *Ny vår* 1913, *Lyrik* 1914; ett band *Dikter i urval* kom 1910.

Arvid Mörne, född 1876, debuterade så tidigt som 1899 med *Rytm och rim*. Bland hans senare samlingar märkas *Ny tid* (1903), *Döda år* (1910), *Skärgårdens vår* (1913), *Den röda våren* (1917). Mörne har även framträtt som novellist med en berättelseserie *Strandbyggaröden* (1915—1918), bestående av de tre delarna *Den svenska jorden*, *Lotsarnas kamp* och *Från fjärdarna*. Som litteraturhistorisk forskare har han gjort sig känd genom arbeten om Alexis Kivi (1911) och J. J. Wecksell (1909 och 1920) samt genom en studie över nationalitetsidéns utveckling i Finland (*Från Saima till Vikingen* 1916).

Bertel Gripenberg, född 1878, debuterade 1903 med *Dikter* och har utgivit en hel rad samlingar (bl. a. *Gallergrinden* 1905, *Rosenstaden* 1907, *Svarta sonetter* 1908, *Aftnar i Tavastland* 1911, *Skuggspel* 1912). Hans *Samlade dikter* utkommo i åtta delar 1918.

Emil Zilliacus, född 1878, är klassisk filolog och docent vid universitetet Hälsingfors. Han har utgivit tre diktsamlingar, *Offereld* 1915, *Hellenika* 1917, *I grottan* 1920; bland hans litteraturhistoriska arbeten märkas ett band essayer, *Grekisk lyrik* (1911) och en monografi över *Sophokles* (1919).

Bland svenska författare i Finland intager Yrjö Hirn en rangplats. Född 1870, blev han 1910 professor i litteraturhistoria i Hälsingfors. Tyngdpunkten av hans författarverksamhet faller på det konstfilosofiska området; han publicerade 1900 *The origins of art*, på svenska *Konstens ursprung* (1902), ett av de grundligaste och lärdaste arbetena inom den samtida estetiken. I *Det estetiska livet* (1913) har han givit en utmärkt framställning av de estetiska problemen. Hirns stilistiska konst framträder i detta arbete liksom i det monumentala verket *Det heliga skrinet* (1909) och *Episoder* (1918). Allra mest representativt för föreningen av djup lärdom, estetiskt skarpsinne och självfullt poetisk uppfattning är kanske verket *Barnlek* (1916).

Gustaf Mattsson, född 1873, död 1914, var en av det svenska Finlands livligaste intelligenser och smidigaste stilister. Han var egentligen naturvetenskapsman, men hans oerhört mångsidiga kunskaper omfattade allt mellan himmel och jord. Man kan utan överdrift säga, att intet mänskligt var honom främmande — han törstade efter liv, stoff, erfarenheter, upplevelser, och en brokigare världsbild än hans får man leta efter. Det är egendomligt att det hos denne bröstsjuke

fanns den starkaste kärlek till alla verklighetens skiftande scenerier. Till hela sin läggning var han journalist, och de otaliga små kåserier, som han skrev under titeln *Idag*, äro ett troget uttryck för hans idérika, uppslagshungriga, expansiva personlighet. Den ofullbordade reseskildringen *En herre for till Zanzibar* är, om man så vill, en modern motsvarighet till *Min son på galejan*, om vilken den erinrar genom sin kvickhet, sin vitalitet och sitt goda humör.

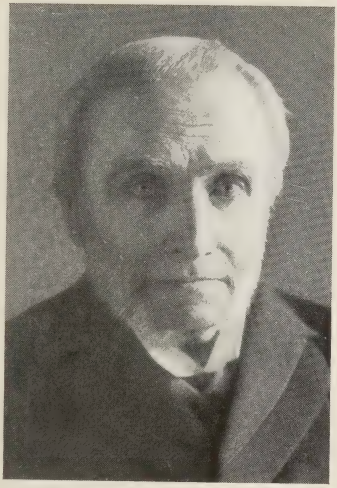

ADOLF HEDIN

1834—1905

## LÄRAN OM TVENNE STATSMAKTER.

(Ur Vad folket väntar av den nya representationen.)

Inför den lysande samlingen av svenska folkets utvalde, till vilka jag "ur skuggan av min dal" djärvts ställa mina ord, behöver jag naturligtvis ej citera, vem det var som fällde det bekanta yttrandet att: människan är ett sent begrepp i historien. Lika litet kan det vara av nöden att inför eder — förfarne i det offentliga livets värv och vårdare av statens angelägenheter, som I ären — anföra bevis, att detta yttrande äger sin fulla, sorgliga riktighet. I måsten, så väl som någon, känna att begreppet människa i själva verket kommit så sent, att det där och var ännu alls icke hunnit få något fotfäste å den faktiska verklighetens mark: — t. ex. där, varest graderade röstskalor tillerkänna banksedeln en rätt som nekas personen, eller där varest en försvarslöshetsstadga straffar armodet såsom urbota brott, eller där varest ett statskyrkligt gendarmeri får lägga skändande hand på individens helgedom — hans religiösa tro. Allt detta måste Sveriges lagstiftare känna — i en mening åtminstone — lika noga som jag. Från den dag då I, även i en annan mening, kännen det så som jag, skall "begreppet människa" sent omsider träda inom den verklighetens port, där det hittills väntat förgäves.

Ännu senare i historien är emellertid nationens begrepp, vilket I lätteligen finnen vara det förras tvillingbroder: bådas rot är personlighetsprincipen, som innefattar på en gång den självständiga individens och den självständiga nationalitetens

idé. Den senare har, som jag anmärkte, haft en ännu längre väg att tillryggalägga: de etnografiska undersökningarna, forskningarna i folkpoesiens hävder m. m. voro de teoretiska, amerikanska och franska revolutionerna de praktiska förberedelser, i senare hälften av adertonde seklet, som först banade väg för den sanningen, att nationen är det primära, staten det sekundära, och i våra dagar har omsider en svensk tänkare lagt nationalitetsidén till hörnsten för statsfilosofien. Det som under vår och den föregående generationens ögon tilldragit sig i Grekland, Italien och Tyskland, det som förberetts i Skandinavien och det som börjat röra sig i den slaviska världen, har också tvungit statsmännen att erkänna den s. k. nya folkrättens tillvaro.

Men allt hävdvunnet, allt det som ingår i den andliga atmosfär, vari människan växer upp och bildas, har en överväldigande inflytelse på de flestas åskådningssätt, även när deras bättre insikt nödgar dem att däri erkänna en orimlighet, som saknar varje skymt av ideell raison d'être. Ännu betraktar man därför med fördomsfull vördnad staten, men glömmer nationen; ännu avgudar man formen, men förbiser innehållet; ännu tillbeder man reglementet, men ringaktar livet. Från denna statspolitikens ståndpunkt utgå å ena sidan den kungliga absolutismens anspråk, å andra sidan helstatsorganisationer, som i dynastiskt intresse hopkoppla skilda folk till en onaturlig och olycklig förening; från folkpolitikens synpunkt äro de förre som de senare ogiltiga.

I detta överskattande av staten och tillbakasättande av nationen har även den ryktbara politiska dogmen om flera statsmakter i samma stat sitt upphov. Som bekant, äger denna teori ej synnerligen gamla anor. Filosofen John Locke i senare hälften av sjuttonde seklet åtskilde i sitt arbete On civil government den lagstiftande, den verkställande samt — vad han kallade — den "konfederativa" makten, med vilken sistnämnda han förstod statssuveräniteten i förhållande till andra stater, således en del av det som eljest vanligen inbegripes under namnet verkställande makt. Men den som, om icke grundlade läran om flera statsmakter, dock med fransmännens vanliga företrädesrätt gjorde henne populär var,

i det följande århundradet, Montesquieu. Hans bekanta tredelning — lagstiftande, verkställande och dömande makt — blev sedermera antagen av genevaren Delolme, av engelsmannen Blackstone m. fl., liksom man även i Kants rättslära återfinner densamma. Sedermera har Benjamin Constant hittat på icke mindre än fem pouvoirs, men till det mesta är det Montesquieu's teori, som behållit fältet och ännu med naiv tillit betraktas såsom ett axiom, ehuru av vetenskapen längesedan vederlagd. I Norges författning, som eljest i realiteten förnekar den, har den dock fått ett uttryck i Grundlovens yttre redaktion, i det att dess huvudavdelningar B. C. D. handla om: den udövende, den lovgivende, den dömmende Magt.

Montesquieu skrev efter det att det kungliga enväldet i Frankrike nått sin höjdpunkt: Esprit des Lois utgavs 1748. Förebild och ögonmärke sökte han på andra sidan Kanalen i Englands konstitution; ur henne abstraherade han politiska läror, som under hans hand fingo denna franska form, vilken så ofta visat sig vara villkoret för en idés europeiska herravälde; så även med teorien om tre statsmakter. Englands författning blev från denna tid populär och det mäktiga öriket har fått namn för att vara den politiska frihetens stamort, "konstitutionalismens" rätta hem. Om det engelska statsskicket karakteriseras av delningen i tre statsmakter, så bör ju denna samma delning erkännas för ett politiskt ideal? Nej, med förlov, denna slutsats är litet förhastad. Man förbiser nämligen en mycket väsentlig omständighet.

Ty låtom oss undersöka, vem det är som styr England. Något kungligt allenastyrande — det medgiver man — existerar där ej. Månne det då är regenten med och genom ministrar, som han själv valt: "konungen i statsrådet", såsom det heter på svenska? Nej, de styrande äro ett utskott av nationalrepresentationens majoritet, regeringen är ett "verkställande" organ för folkmakten, sådan denna är representerad av och uttalar sin vilja genom parlamentet. Englands författning — vilken lika mycket består av politiska coutumer, som av beskrivna paragrafer — vet i själva verket numera ej av något kungligt veto mot folkrepresentationens beslut. Kronans veto begagnades sista gången för etthundrasextio år sedan:

det var 1707 under drottning Anna. Och nu heter det uttryckligen hos Thomas Erskine May, författaren av Law and practice of Parliament (XVIII kap.), att "kronans stadfästelse ej lagligen kan vägras". Teorien om flera statsmakter, om en med folkrepresentationen likaberättigad, "verkställande", makt saknar sålunda det förmenta stödet i Englands, den konstitutionella mönsterstatens, författning. Bättre grundval äger den ej heller utanför erfarenhetens område.

I objektiv mening betyder statsmakten hela systemet av statens rättigheter eller förnuftiga funktioner. Att deras utövning kräver ej blott två eller tre, utan en mångfald av personliga organ, är givet; men dessa har det ej fallit någon in att anse för "statsmakter". Det är således statsmakten i subjektiv mening man antagit vara delad i flera. Men då statsmakten i denna betydelse naturligtvis intet annat är, än staten själv såsom sina rättigheters subjekt eller, med andra ord, såsom på en gång berättigad och förmögen att verka för sitt ändamål, så kan den ej vara mer än en och den supponerade delningen är en fiktion.

Vilkendera, regeringen eller representationen, är det då som måste avstå anspråket att vara den odelbara statsmaktens innehavare? Svaret på denna fråga är givet i och med det på en ny: vad är staten? Staten är den rättsligt organiserade nationen. Statsmakten och folkmakten — "folksuveräniteten" såsom Rousseau sade — äro samma sak, från olika sidor sedd. Och den är lagd i folkrepresentationens hand, som därför bär detta namn, och som i "regeringen" har ett underordnat organ. Varje slags jämviktssystem eller enligt orätt så kallade "konstitutionella" teorier justerad balans mellan representation och regering är följaktligen en orimlighet. Så tager sig förhållandet ut, när man ej gör det konstigare, än det är. På detta sätt komma vi för övrigt, såsom av det ovan sagda framgår, i den bästa överensstämmelse med Englands författning, vilket däremot alls icke är händelsen med läran om tvenne, varandra begränsande och motvägande, statsmakter.

De, som skrämmas av ett namn, skola kanske förfärade ropa: detta är ju en anti-monarkisk teori! Tillåt mig spörja, vad det är I beundren i den engelska författningen. Det

är ju ostridigt det parlamentariska styrelsesättet: I förvillen blott eder själva och andra genom att prisa det under benämningen konstitutionellt, som ju ej säger annat eller mer, än att England — liksom t. ex. Frankrike och Spanien — äger en konstitution. I beundren i själva verket det engelska samhällsskicket därför, att statsmakten är odelad lagd i representationens händer. Medgiven då, att eder s. k. "konstitutionella monarki" är intet annat än en fiktion eller en absurditet. Men av gammal vana är den eder kär? Nåväl, jag finner denna romantiska böjelse förklarlig, ehuru jag för egen del ej tycker om fiktioner, annat än hos poeterna, och ej kan annat än hysa betänkligheter mot en politik, som dväljes i en clair-obscur, där "Dichtung und Wahrheit" sammanflyta i en oredig blandning.

Vi äro således ense om, att la monarchie, c'est une affaire de la liste civile. Frågan är då blott den, om man har råd att kosta på sig tillfredsställandet av denna romaneskt-politiska fantasi.

* * *

## "BARON DUFOUR."

(Dagens Nyheter den 3 juli 1886.)

Läsaren vet kanske ej vem det är? I nästan samma belägenhet äro vi stadda, ty vi hava ej hört namnet förr än i går. Och likväl kunna vi presentera honom.

När den så kallade prins Jérôme gav sig i väg från Paris för att till Génève transportera sin bedrövliga och groteska personlighet, ropade baron Dufour: "Vi skola komma och föra eder tillbaka för att rädda vårt olyckliga land!"

Denna ögonblicksfotografi bör räcka till, och där utöver, för att visa vem herr baronen är. Så vitt vi veta, är han i och för sig intet annat än baron; och likväl får han anses för en typ, för en representativ man. Det, som han representerar, det är en del av Europas politiska indragningsstat.

Ännu är befolkningen ganska talrik å denna kosmopolitiska nionde huvudtitel, som de frikostiga kapitalisterna Svenson, Norberg, Sörensen, Mynheer, Jacques Bonhomme och John

Bull med flera — allesammans utom deras affärsvän broder Jonathan — välvilligt underhålla. Ty hit hör hela den svampvegetation, som frodas blott i ett korrumperat hovs och den politiska ofrihetens atmosfär. Dit höra alla de, som ej kunna finna sig uti, att nya samhällslager (enligt Gambettas uttryck) tränga upp i dagen och intaga de utslitnas och förbrukades plats. Dit höra till exempel i vårt land de, som ännu ej lärt sig fatta konsekvenserna av 1866 års representationsreform, de som på svenska eller latin vredgas över de förbannade bönderna och över de lika benämnda norrmännen. Dit höra de, vilkas studier avslutas med den sista kollegiläxan vid akademien, de vilkas reflexion aldrig vågar sig utom de en gång inlärda formlernas område. Dit höra ministrar, som hålla gendarmer för att låta aga med ris en övermage, vilken jollrat: "nä me' Ettrup". Dit hör den engelska lord av hennes majestäts opposition, som i sitt valmanifest kallar Gladstone för "Gordons mördare", för en "vansinnig gubbe" — vars "absurdidet" ej överträffas av vad Englands samtliga dårhus sluta inom sig — för en "förryckt högförrädare", som i "tygellös fåfänga" ruinerar landet, emedan han vill behålla sitt ämbete, för en fräck skändare av det heligaste med mera sådant.

Så ser denna indragningsstat ut; "baron Dufours" politiska familj är ännu ganska talrik. Lyckligtvis minskas dock dagligen den långa pensionslistan, för att en gång taga alldeles slut. Somligstädes tör det komma att räcka länge nog; kanske bliver det en fyrtioårig vandring, innan det hårdnackade släktet hinner dö ut och "lämna sina lik i öknen".

Ty sekelgamla fördomar, som en från många håll ivrigt motarbetad folkupplysning endast småningom röjer ur vägen, förläna ännu ett kraftigt stöd åt den lilla minoritet, som anser sig vara till för att styra det stora flertalet, det vill säga låta det skatta till och blöda för sina herrar. Betrakta till exempel detta bajerska folk, som faller i den svartaste melankoli, när en galen människa förhjälpes ned från tronen, och som endast därigenom låter sig någorlunda tröstas, att ett annat hospitalshjons så kallade "arvsrätt" till 75,000 kvadratkilometer och fem millioner människor hålles i helgd. Där det står så

till, där bör det ju ännu länge vara ett förlovat land för dem, vilka med sina titlar ärvt tron på alla gamla missbruks rätt. Om i ett land som Bajern, där premiärministern kunnat säga folkrepresentationen, att ministären länge intet annat kände om konungens tillstånd, än de bland publiken kringlöpande ryktena, och att det intill sista stunden var ytterst svårt att avgöra, huruvida majestätet verkligen uppnått tillräckligt hög grad av vanvett, för att vara till regeringsgöromålen obekväm — om, säga vi, i ett land, där sådant kan ske, det även skulle inträffa, att tronen komme att intagas av en lång följd av idel kriminalpatienter, så kan det numera knappast väcka någon förvåning.

I likhet med en stor mängd nyare statsförfattningar har även den bajerska förutsatt det fallet, att konungen kunde bliva av en eller annan orsak hindrad att sköta riksstyrelsen. I vårt land torde man förr än i något annat land hava i grundlagen vidtagit dispositioner för en sådan händelse; redan i 1719 och 1720 års regeringsformer talas därom, och i den nu gällande äro bestämmelserna mera genomförda, om än visserligen ej fullständiga. Den första, hittills kanske enda författning, som alldeles uttryckligen talar om det fall, då monarken blir sinnesrubbad, är franska konstitutionen av 1791; eljest begagnas allmännare uttryck, såsom "sjuk" eller "moraliskt eller fysiskt" urståndsatt att regera och så vidare. Men genomgående är det förhållandet, att man halkat alltför lätt över en sådan kasus, även i författningar, där man noggrant och i enskildheter reglerat tillvägagåendet i mindre viktiga tillfällen, och att man sålunda faktiskt icke har förebyggt, vad som skulle förebyggas, icke undvikit att lagstiftningens luckor måste fyllas av det enskilda initiativet bredvid lagen. Ett land, som gång efter annan haft den mest direkta uppfordran att ordna de konstitutionella formerna för behandlingen av den kasus, att majestätet ej längre är vid sina sinnen, har med sitt vanliga förakt för skriven lag föredragit att låta slumpen härska enväldigt. Englands parlament stod under Georg III:s regering ej mindre än fem gånger (1765, 1788, 1801, 1804, 1810) inför en sådan fråga; det är både ömkligt och löjligt att se, hur parlamentet, i brist av lag,

ävlades att genom konstitutionella fiktioner av det slag, varpå engelsmännen tagit patent, upprätthålla en formell legalitet, som närmade sig humbugens yttersta gräns. Under en ljus mellantid hade dock Georg III själv uppmanat vederbörande att ej avbida nästa — mörka stund. Även sedan han 1810 blivit definitivt oförmögen att regera, vilket räckte till hans död 1820, kunde man ej förmå sig att genom en mer än för tillfället gällande regentskapslag avböja de äventyr, vartill en ny kasus kunde giva anledning. Och så hände det, att Georg III:s efterträdare vart alltför sjuk, för att orka med att underskriva de handlingar, som tarvade hans kungliga namnteckning för att gälla. Då antog parlamentet en bill, som bragte till heders en gammal svensk, av många förhånad uppfinning — nämligen den kungliga namnstämpeln. Utan att vilja säga något ont om ett sådant verktyg, kan man dock med fog spörja, om det är nödvändigt att folk och stater skola låta sig "regeras" av personer, som icke ens äro i stånd att själva använda det.

Levde han ännu, Mme de Staëls vän, den älskvärde, namnkunnige hävdatecknaren Simonde de Sismondi, skulle han av händelserna i Bayern hämta ymnigt vatten till sin kvarn. Han har med mycken skärpa bevisat omkull den teori, som förlänar arvmonarkien ett förment ostridigt företräde framför valmonarkien. Huvudpunkten i denna teori, att nämligen ärftligheten förebygger successionsstrider, utlandets inblandning och borgerliga krig, har han segerrikt vederlagt: successionskrigens balans ställer sig alldeles tvärt om. Sedan detta blivit ådagalagt, kan den lärde författaren i allt lugn åberopa sina övriga skäl och grunder, såsom att valet nästan alltid lyfter upp på tronen en person, "begåvad med några talanger", att regentskapet i en arvmonarki, som ju ej är sällsynt, är den "kanske sämsta möjliga styrelseform" och så vidare.

Det vore väl ej omöjligt, att Sismondis lära komme att hämta någon styrka, i samtidens ögon, av tilldragelserna i Bajern och av tillståndet i den mycket ädla och urgamla familjen Wittelsbach. Om arvsrätt till troner och regeringsmakt börjar att ofta visa sig förenad med ett annat slags

ärftlighet, så torde folk här och där komma att bliva betänkta på, om ej valrätt kanske är bättre. Måtte statsrättsprofessorerna av "baron Dufours" skola i tid behjärta denna eventualitet och i tid befästa oss i vår gamla rena tro. Lyckligtvis för dem har Darwin redan gått ur tiden; mot hans lärjungar böra de kunna hålla stången.

* * *

## "VINGKLIPPNINGEN."

(Anförande i Andra kammaren 28 februari 1894.)

Jag skall icke, såsom jag hade tänkt, inlåta mig på någon detaljerad kontrovers med herr statsministern. Ty ehuru jag är fullkomligt viss därom, att jag icke skall komma att göra mig skyldig till en sådan lek med ord som den, vilken en talare, med exempel hämtat från honom själv, varnade kammarens ledamöter att ej göra sig skyldiga till, så är dock detta sätt att diskutera en allvarsam fråga för mig så avskräckande, att jag, för att icke ens råka ut för den faran att närma mig gränsen, blott med några få ord skall vidröra ett par yttranden av herr statsministern, vilka föreföllo mig särskilt anmärkningsvärda. Jag blott refererar utan att anse nödigt att med några kommentarier beledsaga det beröm, han uttalade över det utmärkta samarbetet mellan kamrarna, för vilket vi, så vitt jag rätt förstod hans ord, äro icke mindre tack skyldiga Första kammaren än den Andra. Han yttrade, att om man "läser grundlagen rätt", det skulle vara klart, att de nu ifrågavarande grundlagsbestämmelserna, vilka, sedan de blivit av k. m:t sanktionerade, omedelbart därigenom träda i kraft, dock skulle komma att sakna kraft under — jag förmodar att han utsträckte perioden till ett par år. Detta innebär således, att k. m:t i följd av det uppdrag, som grundlagen i sitt tillämnade förändrade skick giver k. m:t att ordna valkretsindelningen, skulle kunna suspendera Sveriges grundlag och vare sig lämna landet utan all representation, eller förlänga tillvaron av den representation, som i och med förslagets sanktionerande upphör att äga laglig existens. Jag vill hoppas, att detta hans uttalande blott var ett tillkännagivande av

hans rent personliga mening och icke av regeringens — jag menar icke ett uttryck av hans kollegers, ännu mindre av k. m:ts mening, ty då skulle det i förra fallet innebära, att han och hans kolleger skulle vara beredda att tillstyrka k. m:t att göra uppror mot grundlagen, och i senare fallet, att k. m:t själv redan fattat ett dylikt beslut. Jag hoppas således, att yttrandet uttrycker blott herr statsministerns personliga mening och att det sålunda icke kompromitterar någon annan än honom själv, icke något annat än hans egna anspråk på kännedom om och hans begrepp om lydnad och aktning för grundlagen. Vi skola läsa den rätt, sade han. Ja, men för att läsa den rätt böra vi gå i en annan skola än hans. Jag erinrar om att det riksdagens utskott, för vilket han under någon tid var ordförande, har under hans ledning en gång till riksdagen avlåtit ett betänkande av den beskaffenhet, att till en sådan grundlagsvidrighet — det vågar jag försäkra — har aldrig något utskott varken förr eller senare efter 1809 gjort sig skyldigt.

Herr talman! Jag kastar en blick tillbaka på ett antal år från denna dag till den vackra vårdag 1889, då jag fick träda in i denna kammare vid en uppkommen ledighet efter en av "de 22" och lyckligtvis fick mitt huld och skydd hos ärade kamrater på stockholmslänsbänken. Vad som då först mötte mig här, var — munkorgslagen. Man glömmer icke lätt en sådan dag. Sedan dess har jag här i kammaren räknat flera mulna än ljusa dagar, men visst är, att ingen av dessa mulna dagar givit mig ett sådant intryck, som den innevarande dagen, av den styrka, med vilken reaktionen ruvar över vårt land.

Vadan kommer det sig då, herr talman, att vi sedan ett antal år befinna oss mitt uppe i en politisk reaktion? Eller med andra ord, har statsverksamheten fullföljts i en sådan riktning, att folkopinionen slutligen behövt reagera mot den? Har väl under den tid, som gått till ända, sedan riksständen beslöto den nya riksdagsordningen, landet flämtat och skälvt under högtrycket av varandra jagande, brådstörtade förändringar, som folkmeningen icke varit förberedd på, som den icke kunnat följa med och som den antingen icke alls

eller blott med den största svårighet kunnat vänja sig vid? Har således denna reaktion sin förutsättning, sitt berättigande och sin förklaring i en hejdlös, blint framåtrusande aktion? Har detta varit karaktären av Sveriges inre historia sedan mitten av 60-talet? Jag kan icke föreställa mig, att ens någon av dem, som med de bittraste känslor av saknad blicka tillbaka till tiden omkring eller före mitten av detta århundrade, kan så bedöma den tidrymd, som förflutit sedan decemberdagarna 1865. Den politiska rösträtten är 1894 oförändrad, sådan den av k. m:t föreslogs 1863. Orubbade i allt vad som giver dem en politisk betydelse äro de ännu något äldre bestämmelserna om den kommunala rösträtten på landet. Har måhända lagreformarbetet så ilat framom opinion och sed, att dessa slutligen rest sig mot en hänsynslös nyhetslusta? Eller har den svenska representationen våldsamt hanterat det historiska bandet mellan stat och kyrka? Hava prästprivilegier och kyrkomötesveto visat sig vanmäktiga att skydda detta land mot anlopp, inspirerade av abstrakt teoretiska principer under åsidosättande av traditionens vördnadsbjudande rätt? Eller har, om icke riksdagen, så dock en av dess avdelningar missbrukat sin rätt att kontrollera statsförvaltningen och göra konstitutionellt ansvar gällande, missbrukat den för att inkräkta på regeringens lagbestämda område och försvaga eller kanske till och med förinta regeringens naturliga initiativ? Jag skulle helt visst, herr talman, kunna fortsätta länge med dylika frågor utan att hava att hoppas ens ett bidrag till ett giltigt svar på den frågan: varför befinna vi oss mitt i en politisk reaktions långvariga kris? Jag ser icke mer än ett område, där vi rört oss i stormmarschtakt, det är — budgetens. Jag ser icke mer än ett område, där en våldsam omkastning försiggått, nämligen tullagstiftningens. Men det är ju icke åt dessa håll man vill reagera, eftersom den senare företeelsen uteslutande och den förra i högst väsentlig grad just äro denna politiska reaktions eget verk.

En gång i mannaminne har reaktionen kommit över oss utan någon som helst anledning i händelsernas förlopp inom vårt eget land, blott såsom en politiskt införselsvara. Den djupt saknade statsman, vilkens minnesteckning över konung

Oscar I upplästes i Riddarholmskyrkan den 8 augusti 1859, kunde icke underlåta att erinra därom, huruledes i början av 1850-talet reaktionen kom till oss såsom en svallvåg av återgångspolitiken på kontinenten efter 1848 års händelser; huruledes det allmänna stilleståndet i den politiska utvecklingen där ute i den stora världen återverkade på Oscar I:s politik och utan någon det svenska folkets egen förskyllan övade inflytande på dess öden. Men denna reaktion var lyckligtvis av kort varaktighet. Den blåstes bort av samma vind, som 1854 förde västmakternas flottor till Östersjön.

På vilket sätt har då regeringen förklarat det steg hon tog genom den kungl. propositionen av den 29 januari 1892? Icke ens någon sådan yttre anledning, som den för några och 40 år sedan, ligger bakom den nu rådande bakströvarepolitiken, av vilken detta förslag är det hittills fullständigaste uttrycket.

Trenne skäl uppgåvos i chefens för justitiedepartementets yttrande till statsrådsprotokollet av nämnda dag för fixering av riksdagsmännens antal.

Först, att en ytterligare tillväxt i representanternas antal skulle medföra ett förslösande av arbetskraft samt förlänga och fördyra riksdagarna; för det andra, att maktställningen mellan de bägge kamrarna redan blivit i avsevärd grad rubbad; för det tredje, att den ursprungliga proportionen mellan städernas och landsbygdens representanter blivit till städernas fördel förändrad. Vad det första skälet angår, torde det, herr talman, måhända vara lovligt att anmärka, att ett plikttroget arbete, nedlagt på vårdandet av landets allmänna angelägenheter, icke är förslösande eller förspillande av arbetskraft, samt att det måste lända till gagn, att ett större antal personer i ett land, där så få äro i tillfälle att uteslutande ägna sig åt politisk verksamhet, få till uppgift att såsom riksdagsmän handlägga, därigenom förvärva samt var inom sin krets sprida kunskap om dessa allmänna angelägenheter. Intill dess att praktiska lämplighetsskäl göra nödigt att företaga en begränsning, intill dess håller jag före, att det måste lända till gagn, att representantantalet får växa med folkmängdens tillväxt och mångfalden av samhällsintressen. Att denna gräns redan nu vore uppnådd, eller att vi skulle stå den helt nära, det har lika litet blivit visat

och kan lika litet ådagaläggas, som det med något sken av skäl kan påstås, att man för ändamålets vinnande behöver tillgripa en fixering av hela antalet representanter till en siffra bestämd en gång för alla.

Då Amerikas Förenta staters förbundsförfattning skrevs, stadgades däri, att antalet ledamöter i representanternas hus icke finge överstiga en på 30,000 av befolkningen. Sedan 100 år tillbaka och medan folkmängden vuxit från 4 millioner år 1790 till 63 millioner år 1890, har det enkla medlet att successivt höja den mot en representant svarande folkmängdssiffran visat sig vara ett fullt tillfredsställande medel. Och detta föredöme från den Nya världen har, såsom samtliga ledamöter av denna kammare utan tvivel känna, med samma fördel många gånger efterliknats i den Gamla.

Vad det tredje anförda skälet angår, har det så många gånger blivit sagt och lika många gånger befunnits omöjligt att vederlägga, att detsamma utgör ett fullt giltigt och oomtvistligt motiv för vidtagande av en annan reform än fixeringen, så att jag nu icke anser mig böra på denna fråga vidare spilla några ord.

Huvudmotivet, rättare sagt numera det enda verkliga motivet — huru mycken möda man än förut gjort sig och ännu i dag här i sista stunden gör sig, för att undanskymma och bringa det i glömska — är det, som i strid mot en klassisk regel fått sin plats i mitten, nämligen farhågan för Andra kammarens växande inflytande på de gemensamma voteringarna. Denna växande inflytelse på de gemensamma voteringarna, den betyder för det första — det är dess direkta verkan — större sparsamhet i statshushållningen och en mot de små i samhället mera rättvis beskattning. Den betyder för det andra — det är dess indirekta, men på längd icke mindre säkra verkan — att Andra kammaren skulle efter hand åt sina önskningar om lag- och förvaltningsreformer samt åt sin konstitutionella kontroll kunna förvärva en ökad auktoritet. Men det är visst: båda dessa verkningar, den förra som den senare, skulle först långsamt och efter hand göra sig gällande, och under tiden skulle åskådningssättet hos hela folket så omdanas, att, då man en gång efter längre tids förlopp finge fulla och giltiga skäl att tala om, jag vore färdig

att säga: då man först komme att varsna en i betydlig grad förändrad maktställning mellan kamrarna, alla skulle förundra sig över att någonsin en tid funnits, då en privilegierad minoritetsrepresentation, sådan som den Första kammaren, kunnat utöva i alla frågor "lika behörighet och myndighet" som den Andra kammaren.

I strid mot all historisk erfarenhet, i strid mot de överallt, där ett konstitutionellt styrelseskick råder, såväl i författningarna uttalade som av statsrättslärare och av den praktiska politikens män allmänt hyllade grundsatser, synas vår riksdagsordnings ordalag vilja åt Första kammaren tillerkänna "i alla frågor lika behörighet och myndighet" med den Andra. Det är dock naturligtvis alldeles klart, att de, som skrevo vår nu gällande riksdagsordning, insågo, att detta på längden ohållbara och samhällsvådliga förhållande mellan två avdelningar av en representation småningom skulle komma att genom sakernas naturliga utvecklingsgång modifieras. Annorstädes är ju alltid den politiska tyngdpunkten förlagd till den ena avdelningen av representationen, den talrikare, den, som i följd av valrätts- och valbarhetsbestämmelserna samt själva valsättet står folket i dess helhet närmast. Allmänt gällande är ju den regel, att budgeten först framlägges för den kammare, som vi kalla den Andra. Denna regel gäller icke mindre i monarkier än i republiker, icke mindre i de minst parlamentariska monarkier, sådana som Preussen, än i sådana, där det parlamentariska styrelsesättet i alla dess konsekvenser är utvecklat, såsom i Holland och Belgien. I Preussen är det gällande konstitutionell rätt, att den övre kammaren icke äger att inblanda sig i budgetens detaljer, utan blott i dess helhet antaga eller förkasta Andra kammarens finanslagsbeslut. Jag vill nu icke tala om England, där överhuset är fullständigt uteslutet från all beslutanderätt i avseende på beskattningen.

Under det långvariga arbetet på en representationsreform, vars uppslag är att söka i 1809 års konstitutionsutskotts memorial rörande nationalrepresentationen, utgick man nästan oupphörligen, såväl i det Anckarsvärd-Richertska förslaget år 1830 som i konstitutionsutskottets förslag vid 1840—41 års riksdag, i Ekholms och Bengt Gudmundssons förslag vid

1844—45 års riksdag — av vilket det förra i huvudsak godkändes av borgarståndet, det senare av bondeståndet antogs — vidare i Örebroförslaget, som av bondeståndet voterades vid 1850—51 års riksdag — i alla dessa m. fl. förslag utgick man från den principen, att det politiska livets tyngdpunkt måste vara förlagd till den egentliga folkkammaren, i förhållande till vilken den andra avdelningen av representationen skulle utgöra en emot överilningar tryggande, kontrollerande motvikt, icke en i yttre måtto likställd makt, icke en jämlik styrka, den där skulle kunna hämma hela rörelsen eller frestas att anställa kraftmätningar, vilka slutligen måste ända antingen så, att den ena av de tävlande dukar under eller ock hela maskineriet springer sönder i stycken.

Den lika "behörigheten och myndigheten i alla frågor" är en farlig chimär, som har hela den konstitutionella utvecklingshistoriens vittnesbörd emot sig. Vill man i tillämpningen fullt ut göra ett sådant anspråk gällande, då skapar man, medvetet eller omedvetet, en permanent konflikt, en konflikt, herr talman, som, även om den någon gång döljer sig på djupet eller tyckes vila, dock arbetar där nere, och under detta arbete kommer den former att förvittra, vilka skenbart tryggas av en grundlagstext, men aldrig kunna av en sådan varaktigt skyddas emot den åverkande kraften av sakernas egen natur. En sådan konflikt, om den varar länge och ju längre den varar, om den varit häftig och ju häftigare den varit, skall dess mer sannolikt leda till rubbning, kanske till överändakastande av själva grundvalarna för statsskicket.

Undan en sådan fara hava vi en väg, som ännu står oss öppen, och denna väg är det, som man nu så ivrigt manar Andra kammaren att tillstänga, en väg, ganska lång — det döljer jag icke för mig — men som likväl vårt folks betänksamma och tåliga lynne låter oss hoppas skola föra till målet. Det är möjligheten för Andra kammaren att genom dess relativt starkare tillväxt en gång se tyngdpunkten i vårt politiska liv dit förlagd. Första kammaren behöver icke därför förvandlas till en statsdekoration. Ingenting i själva institutionens beskaffenhet skall hindra en på mera folklig bas ombildad Första kammare att, liksom t. ex. den franska senaten, vilkens popu-

laritet växer för varje dag, återförvärva uti ökad moralisk auktoritet en för sig själv och landet gagnelig ersättning för vad den mist uti yttre maktställning. Ingen här skall våga påstå, att icke Första kammaren i Holland, senaten i Belgien hava utövat all med en första kammares rationella ställning förenlig makt och inflytelse. — Den utvägen står oss ännu öppen, men man manar Andra kammaren att tillstänga den, tillstänga denna väg, med påföljd att vi rusa fram mot konstitutionella konflikter, som skola hårt pröva, måhända i grundvalarna rubba, måhända överändakasta vårt statsskick.

Himmelsvitt skilda — det är landshövding Bergströms ord — himmelsvitt skilda äro ofta Första kammarens idéer och opinioner från den Andra kammarens. Han yttrade detta till Första kammarens berömmelse; jag upprepar det utan att därmed i någon den ringaste mån avse något tadel mot personer, jag blott konstaterar ett faktum, som är en mycket stor faktor i vårt nuvarande politiska liv och i beräkningen av utsikterna för en lugn, för en av lagen styrd och av laglydnaden tryggad samhällsutveckling. Och jag icke ens förvånar mig över detta faktum, ehuru jag med den djupaste oro betraktar detsamma. När jag nämligen besinnar, att valbarhetsbestämmelserna, fyrktalsrösträtten, det oavlönade mandatets längd hava fört därhän, att en stark majoritet, det stora flertalet av Första kammaren representerar det byråkratiska samhällslagret, så skulle jag ingenting hava lärt av historien, om jag kunde förundra mig däröver, att Första kammaren står så fjärran från, så främmande för detta slutande århundrades reformbehov och framtidstankar, uti vilkas förverkligande vi liberala tro oss se den enda vägen till besvärjande av tendenserna till våldsamma samhällsomstörtningar. Huru skulle det i själva verket kunna överraska någon, att en byråkratisk behärskad minoritetsrepresentation av all makt skjuter på budgeten på dess uppfartsväg till allt flera och allt högre avlönade statstjänster, att den reser sig som en oöverstiglig mur mot varje försök från denna kammares sida att göra gällande det konstitutionella ansvar, vars reducerande till sken och vanmakt är ett villkor för de byråkratiska intressenas flor, eller att den intager en blott negativ hållning gent emot de reformspörsmål,

vilkas lösning dock lika visst är ett villkor för samhällsliv, som den oavlåtliga förnyelsen för den organiska naturens liv? Man kan icke förundra sig över detta faktum, men det är att undra över, att man icke vill taga denna stora faktor i vårt nuvarande politiska liv och läge i behörigt skärskådande, när man står inför en fråga sådan som den, som kammaren nu går att avgöra.

En blott negativ hållning, en trotsig eller föraktfullt avvisande hållning gent emot de närliggande framtidsspörsmål, som klappa på de lagstiftandes och beskattandes dörr, tränger dock aldrig dessa tillbaka. De bryta sig in såsom fiende hos den, som icke förstår att öppna såsom vän.

Det är vedertaget att tala om det politiska livet såsom en strid, därvid man vanligen och i hög grad oriktigt blott tänker på striden mellan personer och partier med vad smått och lumpet som kan vidlåda den, men glömmer det, som är det väsentliga, att nämligen denna strid är en strid mot samhällets fel och brister, mot orätten och nöden och om de bästa medlen och utvägarna att avhjälpa eller dock mildra dem. Uti denna strid eller, rättare sagt, uti detta krig, som knappt vet av någon vapenvila, är blotta defensiven — vad jag nyss kallade den negativa, avvisande hållningen — på längden omöjlig eller för oundvikligen till nederlag. Det kommer ett ögonblick, då man måste beslutsamt och modigt, vilket icke vill säga obetänksamt eller övermodigt, gå de stora frågorna under ögonen. Man måste gripa till offensiven, och offensiven den heter reform. Det sista ögonblicket, då man ännu har i sin hand att själv välja sin väg, det kommer en gång. Händelserna bevilja ofta långt anstånd, många uppskov, men en gång slår det sista klockslaget, efter vilket ingen ånger återköper den förspillda tiden, och lika visst ingen tvist om var ansvaret egentligen och med rätta ligger, gör gjord gärning ogjord.

Om Andra kammaren nu släpper ur händerna möjligheten att en gång få se dit förlagd vårt parlamentariska livs tyngdpunkt, då har Andra kammaren också uppoffrat vissheten om att en gång kunna främja lösningen av reformer, för vilka isynnerhet Andra kammaren står i ansvar. När den första utsträckningen av värneplikten och den första avskrivningen ägde rum, hade Andra kammaren redan för sin del voterat en ut-

sträckning av den politiska rösträtten. Sedan man ålagt livsmedelsbeskattningen, mer än fördubblat värneplikten, fullständigt avskrivit grundskatterna och lämnat lika fullständig ersättning för rustningen och roteringen, sedan man fördubblat bevillningen, vänta med ännu starkare skäl och ännu större otålighet de tungt beskattade rösträttslösa på uppfyllelsen av det löfte, som Andra kammaren gav redan år 1880, men genom de urtima besluten avhände sig det säkraste medlet att kunna inlösa. Om Andra kammaren nu godkänner detta grundlagsändringsförslag, då skall Andra kammaren också hava avsagt sig den sista återstående utvägen att kunna inlösa det redan år 1880 givna ordet.

När då det talet går ut över allt landet, att av Andra kammaren i dess frivilligt ådragna vanmakt hava vi icke något vidare att vänta, när den liberala opinionen upphör att uti Andra kammaren se på samma gång sitt stöd och sin ledare, då är den politiska agitationen frigjord från en i min tanke önskvärd, behövlig reglerande kraft. Den har då mist sitt styre, på samma gång som Andra kammaren själv förlorat sin ställning såsom ledande och modererande det politiska åskådningssättets progression. Men detta, att där uppstår och mer och mer vidgas och befästes ett svalg mellan landet och dess representation, det har, enligt historiens så ofta upprepade, men nästan lika ofta glömda varningsord, i andra länder varit den raka och korta vägen till statsvälvning.

Måtte tvärt om Andra kammaren förbliva och ännu i högre grad än hittills bliva den reglerande kraft, under vilken folkmeningen underordnar sig! Kammaren skall icke bliva radikal, den skall bliva, vad den har varit och är, liberalt-konservativ såsom det svenska folklynnet är. Men likväl skola även de — de många — som kunde önska en snabbare utvecklingsgång, foga sig i denna ledning därför att de veta, att om kammaren icke nu övergiver sig själv, Andra kammaren dock alltid skall i stort sett komma att segla med den vind, som för till en bättre framtids strand.

Gån därför icke att med egna händer kringskära eder makt! Gån icke att beröva eder den möjlighet, I ägen, att efter hand främja större rättvisa i beskattningen, ett starkare lagarnas

skydd för de betungade och betryckta! Avhänden eder icke möjligheten att till dessa, som tjäna landet med sin arbetskraft, som skatta för varje brödbit de förtära, som icke själva åtagit sig, men utav eder fått sig pålagd plikten att för detta land gjuta sitt blod och giva sitt liv — avhänden eder icke den makt, I ännu ägen, att till dessa utsträcka någon andel i rätten att besluta om detta samma lands angelägenheter! Med varje steg på en sådan rättvisans väg — varen vissa därom — dämpas ett missnöje, släckes ett hat. Med varje sådant steg skolen I öka antalet utav dem, som — det är Gladstones ord — "hava ett intresse uti statsförfattningen", d. v. s. I öken antalet av dem, som vid landet och staten, vid samhällsskicket och statsformen äro fästade med tillgivenhetens i stället för blott den tvungna lydnadens bud och band. "Och denna tillgivenhet" — så slöt den store statsmannen sitt tal för valreformen den 12 mars 1866 — "denna tillgivenhet, mer än edert guld och edert silver, mer än edra flottor och edra härar, mer än allt detta utgör den landets styrka, ära och trygghet".

Och härmed, herr talman, har jag sagt, varför jag ber Andra kammaren att avslå grundlagsändringsförslaget.

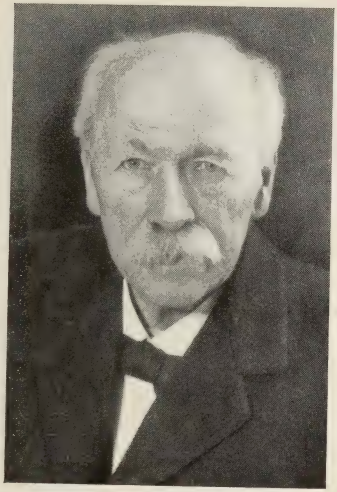

ESAIAS TEGNÉR d. y.

1843

# Ur SPRÅKETS MAKT ÖVER TANKEN.

## SPRÅKETS ORD ÄN VÄGLEDANDE FACKLOR FÖR TANKEN, ÄN VILSEFÖRANDE IRRBLOSS.

Om den betydelse saknaden av vissa ord äger för tanken ej alltid så omedelbart inses, så tarvas däremot inga teoretiska deduktioner för att bevisa den kraft som stundom kan ligga i blotta tillvaron av ett ord.

Folkens mäktiga ha mer än en gång vitsordat denna kraft, då de ha stadgat straff, stundom ända till livets förlust, för bruket av ett eller annat uttryck som särskilt har visat sig öva ett alltför stort inflytande på människornas sinnen.

Det vore lärorikt, även från språklig synpunkt, att skriva de politiska partinamnens historia. Denna historia visar nogsamt att partiernas sammanhållning ofta långt mera har berott på ett bestående namn än på någon åsikternas likstämmighet, ja, att partier i mångfaldiga strider ha stått emot varandra, mindre på grund av ett verkligt sakintresse än för ett stundom storståtligt, stundom också ganska innehållslöst ords skull, som de nu en gång ha fått såsom valspråk tecknat på sina fanor.

"De blå" och "de gröna", som under kejsar Justinianus' dagar utkämpade våldsamma strider i Konstantinopels hippodrom; "de vita" och "de svarta", som på Dantes tid upprörde dennes hemstad och under namnen "ghibelliner" och "guelfer" söndrade hela stora nationer; Englands "röda ros" och "vita ros", dess "kavaljerer" och "rundhuvud", dess "whigs" och "tories"; Hollands "cabeljauwen" och "hoeken"; Norges "bagler" och "birkebeiner"; Sverges "hattar" och "mössor" — alla dessa partier ha vållat folken oändliga lidanden ej blott genom de politiska motsatser de ha kunnat innebära, utan

ofta också blott genom sina namn, huru triviala dessa än samtliga äro. Det var därför också mer än tvenne ord, som Gustav III ville utplåna, när han avlyste de båda partinamn, som ha gjort vår s. k. frihetstids historia i åtskilliga avseenden så bedrövlig för oss att minnas.

Om ej censurens hävder alltid hade älskat att hölja sig i mörker, skulle även de ha kunnat lämna månget bidrag till erfarenheten om och tron på makten i blotta nämnandet av ett ord. Vår nyss omnämnda frihetstids mest bekante censor librorum, Niklas v. Oelreich, inkom en gång till kanslikollegium med en vördsam förfrågan huruvida verser och andra skrifter där orden frihet, lag, patriot, träl o. s. v. förekommo, men detta blott tillfälligtvis, dock borde undertryckas. Oelreichs skrivelse är väl till en god del att fatta som ett utbrott av hans misshumör över vissa alltför stränga och ensidiga fordringar som de för tillfället maktägande hade ställt på hans granskning; men den är i alla fall betecknande. Censuren har under skuggrädda tider faktiskt blivit tillämpad efter grundsatser, föga skilda från dem som här ifrågasattes. Englands republikaner under Cromwell beskylldes för att ha hyst sådan fruktan för ordet king, "konung", att de i bönen "Fader vår" ville utbyta ordet kingdom — hos oss motsvarat av det oskyldigare rike — mot ordet commonwealth, "republik". Inom hyperboréernas stat, sådan som Atterbom skildrar den i Lycksalighetens Ö, var till och med ordet rike "avlyst för alltid och belagt med höga böter".

Från vår närmaste samtid* kan jag anföra ett, så vitt jag vet, icke förut påpekat mycket slående politiskt exempel på insikten i ett namns betydelse. Vid den sista stora uppgörelsen mellan turkar och ryssar, då även nya stater och provinser måste erhålla nya namn, blev södra hälften av det land som bebos av bulgarer icke kallat Sydbulgarien utan Östrumilien. Varför? Emedan man med otvivelaktig rätt befarade, att om denna landsträckas invånare i själva sitt namn ägde en ständig påminnelse om samhörigheten med övriga bulgarer, de också så mycket snarare skulle sträva efter att med

* Obs. att detta skrevs år 1880.

dessa sina bröder få bilda en politisk enhet. Och just detta var det man ville förekomma. Namnet Östrumilien skulle tvärtom ständigt hos bebyggarna inskärpa att de, liksom det egentliga Rumiliens befolkning, voro och borde anse sig som turkar. Av alldeles likartat skäl är det som danskarna ha kallat sitt "irredenta" icke Slesvig, utan Sønderjylland.

Turkarna ha också förut visat sig förstå vikten av namn. År 1876 utgick från Höga porten en befallning, att alla rikets inbyggare, av vad stam de än vore, från denna tid skulle kallas osmanli. Genom detta samfällda namn ville man liksom hoplöda till en enda nationalitet de många mot sönderfall lutande beståndsdelarna i den turkiska staten. Och tanken var utan gensägelse psykologiskt riktig. Vem kan betvivla att det gemensamma namnet schweizare har sin andel i att fransktalande inbyggare i Genève och tysktalande i Bern känna sig som landsmän med Ticinolandets befolkning, som äger italienskan till modersmål, och med Engadindalens, som talar en ladinsk munart?

Så på många andra håll. Italiens splittrade småsamhällen skulle ej så lätt ha sammansmält till en enda nationell stat, om ej namnet Italien redan hade funnits. Och den makt som ligger i tillvaron av sådana ord som Tyskland och Skandinavien verkar stundom kanske mera folksammanhållande än den kraftigaste statsmans järnhand eller den slugaste diplomats traktater. Om dylika ord framför andra gäller vad Jean Paul säger: "Det gives ord som äro bragder" — es gibt Wörter, welche Taten sind.

Vad jag har nämnt om språkets inflytande på staternas sammanhållning har sin giltighet jämväl med avseende på känslan för familjebandet. Det är icke utan sin betydelse, om ett språk är rikt eller fattigt på ord som uttrycka släktskapsförhållanden. De grader av skyldskap som svenskan angiver med orden syssling och brylling sakna hos många folk enkla språkliga uttryck; de betecknas mångenstädes endast till nödtorft med omskrivningar, vilka alltför starkt smaka av genealogisk eller juridisk terminologi för att kunna göra tjänst i det verkliga folkspråket. En fransman, som blott känner långrandigt benämnda cousins issus de germains, ställes

otvivelaktigt av sitt språk i ett mindre förtroligt förhållande till dessa släktingar än en svensk, som kort och enkelt säger: "min syssling". Ett verkligt, karakteristiskt familjenamn verkar också vida starkare och i långt flera släktled sammanhållande på släktens medlemmar än ett intetsägande namn på -son. Detta borde vi i Sverge mera beakta än vi nu göra, tack vare en visserligen förklarlig, men kortsynt pietetskänsla.

Ännu ett exempel som betygar huru blotta tillvaron av ett ord kan tänkas öva inflytande även på ett folks sedliga begrepp. Ordet nödlögn har helt visst framkallat icke få onödiga lögner. Mången skulle i den stund då han kände sig frestad att tala osanning bättre ha stått emot lockelsen, om icke den anförda sammansättningen från gammalt hade inskärpt i hans sinne övertygelsen att man för nöds skull i vissa fall kunde hø lov att ljuga. Om engelsmännens white lie, såsom motsats till black lie, torde man kunna säga detsamma.

* * *

## EN ÖVERSÄTTARES SVÅRIGHETER.

Vi ha hittills avhandlat den betydelse som för den talandes tänkesätt ligger i vissa ords befintlighet eller obefintlighet. Men även genom sin särskilda kvalitet kunna språkens ord utöva ett ej mindre viktigt inflytande.

Så snart man lämnar området av de konkreta, för våra yttre sinnen påtagliga och skarpt begränsade föremålen, eller går utom kretsen av sådana begrepp som på grund av sin natur ej medgiva flytande linjer — t. ex. räkneord, släktskapsbeteckningar o. d. — är det svårt att i skilda språk uppleta två ord som fullkomligt motsvara varandra i betydelse.

Olikheten faller visserligen ofta icke strax i ögonen. Men vid närmare granskning och jämförelse går det oss ofta såsom när man försöker att passa ihop två mångsidiga figurer med olika antal sidor: en eller annan vinkel och linje kan man möjligen sammanjämka, men aldrig får man figurerna att på alla håll täcka varandra. Språken äro i förhållande till varandra på de flesta punkter inkongruenta storheter. Den person som i grund och botten känner två tungomål är därför vid

översättning från det ena till det andra i viss mån likställd med en språklig nybörjare: han märker lättast och plågas mest av svårigheterna.

Skälen till denna språkens bristande kongruens äro lätt röjda. Det är med de flesta områden i människoandens värld som med färgskalan i regnbågen: man har en fortlöpande serie av skuggningar som för vårt öga synas övergå i varandra; det beror helt och hållet på godtycke var man vill sätta gränsen mellan de särskilda färgerna eller hur många sådana man överhuvud vill antaga. För oss äro rött, gult, grönt, blått fyra bestämt skilda färger. Vai-negrerna hopsluta rött och gult till en färg med ett gemensamt namn, grönt och blått till en annan; grekerna åter kunde i ordet chlorós sammanfatta de båda mellan rött och blått liggande färgerna gult och grönt som en. Utanför blått ligger i färgskalan violett; de flesta svenskar låta denna färg ingå i den blå: man talar ju om violblå, och giver namnet blåbär åt de bekanta violetta bären. I forna tider omslöt blå jämväl svart: en blåman var en neger. Begreppet mörk bildade bryggan. I vår gamla psalmbok förekommer uttrycket mörkret blå.

Då språken på samma sätt vid tusentals tillfällen gå var sin väg i fördelningen av det som i sig självt är ett kontinuum, och då de vidare var på sitt sätt para ihop under samma ord mer eller mindre likartade föreställningar, så inser man att italienaren ej har så orätt, när han med ett ordspel säger: "Traduttore traditore", "en översättare är en förrädare". Hellre än "förrädare" ville vi dock säga "förfalskare". En översättning kan aldrig återspegla sitt original på annat sätt och med större trohet än den krusade vattenytan förmår återspegla ett ansikte. Och de översättningar som skenbart äro de trognaste, de som återgiva texten ord för ord, äro i verkligheten de minst tillförlitliga. Om ordet chlorós, såsom nyss angavs, betyder både gul och grön, är det oriktigt att alltid översätta det med samma svenska ord, vare sig detta nu vore gul eller grön eller gulgrön eller gröngul.

Just de skrifter som framför andra krävde en god översättning: religionsurkunder, som skola utgöra den högsta normen för människors tro och leverne, äro emellertid, genom den

fromma vördnad själva deras bokstav ingiver, mest utsatta för att bli tolkade efter nyss sagda farliga ordagrannhetsprincip. Språkolikhetens vådor äro här i synnerhet uppenbara. När de buddistiska missionärerna översatte sina heliga sanskritböcker till Tibets språk, uppställde de som grundsats att man alltid borde återgiva samma sanskritord på samma sätt. Den som besinnar hur skilda Tibets och Indiens hela odling och språk från början voro och ännu äro skall lätt kunna föreställa sig hur vanställande och obegriplig en översättning av dylikt slag måste vara. — Även vår egen bibelöversättning skulle i vissa fall kunna giva oss tillfälle till liknande anmärkningar. Redan på dess titelblad är det hävdvunna ordet testamente framgånget av en oskicklig översättares bristande förmåga att skilja mellan de olika betydelser samma ord i olika sammanhang kan äga. Det grekiska diathéke betyder visserligen "testamente", men det innesluter därjämte i sin sfär begreppet "förbund", och det är uppenbarligen ensamt detta senare ord som här passar, liksom även samma översättning är den enda riktiga (nu också insatta) i Luk. 22:20: "Denna kalk är det nya testamentet i mitt blod".

Huru många främmande beståndsdelar måste ej oförmärkt ha smugit sig in i västerlandets uppfattning av Gamla testamentets "dödsrike", när judarnas scheól först av grekerna likställdes med ordet Hades i deras mytologi, och sedan av germanska folken identifierades med Hels värld, the hell, die Hölle, hel-vetet! Följderna därav kvarstå kanske än i dag i den gängse folkliga uppfattningen.

En judisk aln motsvarade ungefär en halv meter; ett på centimetern exakt mått kan ej angivas. En "trogen" översättning av Matt. 6:27 borde alltså bli: "Ingen kan sätta omkring en halv meter till sin (livs)längd." Men vad vore en sådan trohet värd? Den gör uppenbarligen intrycket av parodi, och visar bäst att kravet på ordagrannhet ej kan upprätthållas.

Om icke erfarenheten vittnade att ingen trohet aktas som överdriven, när det gäller religionen, skulle jag ej ytterligare påminna om sådana orimligheter som att man har velat låta dels Delaware-skogens på jaktbyte levande indian, dels den asiatiska stäppens kringströvande tatar bedja om dagligt "bröd",

ehuru brödet bland den förres födoämnen aldrig har spelat någon bemärkt roll, och i den senares tält skattas som en sällsynt läckerhet.

Överallt visar det sig sålunda att även de uttryck i skilda språk som närmast kunna sägas motsvara varandra, gärna på ett eller annat sätt skilja sig i betydelse och användning. Det bör dock medgivas att dessa olikheter i vanliga fall utan märkbar olägenhet kunna förbises. Ihågkommas må också att folk som stå i nära kultursammanhang med varandra, ofta mer eller mindre fullständigt jämka bort betydelseskiljaktigheter som ursprungligen kunna ha förefunnits.

* * *

## ORD SOM EJ BETYDA VAD DE BORDE BETYDA OCH SYNAS BETYDA.

Men det är icke nog med att orden på det anförda sättet lätteligen bedraga oss, när vi alltför godtroget lita på det ena språkets överensstämmelse med det andra. Även ställda utom varje jämförelse med främmande motbilder gräva de ofta, genom själva det sätt på vilket de nämna föreställningarna, fallgropar för vår tanke. Orden betyda tyvärr alltför ofta icke vad de borde betyda och vad de synas betyda.

Det är huvudsakligen under tre synpunkter som anledningarna till detta missförhållande kunna sammanföras:

1) namnen äro från början ensidigt eller oriktigt givna, eller deras ursprungliga betydelse har sedan blivit felaktigt uppfattad;

2) namnen ha under tidernas lopp ändrat betydelse;

3) namnen ha en svävande eller dubbel betydelse.

Vi skola betrakta de språkliga företeelserna särskilt från var och en av dessa synpunkter.

* * *

## ENSIDIGA BENÄMNINGAR. MISSLEDANDE METAFORER.

Den grekiske filosofen Pythagoras berättas ha sagt att näst arithmós (det matematiska talet), som för honom var det högsta, "ingen visare funnes än den som hade givit tingen namn". Ännu i dag kalla vi den forskning som sysselsätter sig med att hänföra orden till deras ursprung, för etymologi, "vetenskapen om det sanna, verkliga".

Dock kan ingenting vara säkrare än att språkets sätt att benämna föreställningarna i en mängd fall röjer allt annat än vishet och sanning. "Valfisken" är ej en fisk, utan ett däggdjur. "Sommerfuglen", såsom danskarna kalla fjärilen, är ej en fågel, utan en insekt. "Soluppgången" är en rörelse ej hos solen, utan hos jorden. En "necessär" är ej "det enda nödvändiga", utan en toalettartikel som man ganska väl kan undvara. Den mänskliga själen är ej en blott vindpust, ett väder, fastän det vore lätt att räkna upp ett dussin språk som enhälligt och envist påstå detta: vi kunna påminna oss romarnas animus, som motsvarar det grekiska ánemos, "vind", vi kunna tänka på samma folks spiritus av spirare, "andas", på grekernas pneuma av pnein, "blåsa", på hebreiskans, själva "det heliga språkets", néfesch och rúach med liknande grundbetydelser, på rumäniernas súflet (jfr fransmännens souffle, "pust"), på slavernas duch, finnarnas henki, vårt eget ande osv.

Vi behöva blott göra oss reda för det sätt på vilket orden komma till för att inse att man ej just har något skäl till antagandet att de skola uttrycka sakens väsen. Det är ej nationens visa män som för var gång ett föremål skall benämnas sammanträda och efter mogen överläggning besluta hur det skall heta. Det är tvärtom den enskilde som — ofta under första intryckets omedelbarhet och med ingen annan önskan än att på snabbaste vis göra sig förstådd — bildar orden, i det han stundom halvt omedvetet liksom griper fast i ett namn, det första bästa. Genom den tilltalade går detta namn sedan vidare och kan efter hand bli allmänt vedertaget som ett av språkets gällande ord.

Språkets benämningar äro alltid ensidiga. De äro så redan därigenom att de från början alltid uttrycka en mer eller mindre

individuell uppfattning av företeelsen. Men de äro så också därigenom att de nästan alltid blott se en enda sida av denna. Bland alla noshörningens egenskaper känner språket endast en: att han på nosen har något som icke är, men liknar ett horn.

Och om åtminstone denna enda egenskap som språket framhåller alltid vore den djupast karakteristiska och väsentliga! Men långt därifrån. Språket har nästan till grundsats upphöjt den klandrade seden att "döma hunden efter håren". Det är vid det yttre, det iögonfallande som språket fäster sig; till sakens inre har det ej tid att tränga. För meddelelsens syften skulle det i en mängd fall ej ens vara lämpligt att äga namn som avsåge den undangömda kärnan mera än det i dagen liggande skalet.

Det finnes ett medel som språket vid nyskapandet av namn med synnerlig förkärlek tillgriper. Detta medel är jämförelsen, bilden, metaforen. Boileaus yttrande, att man på mångelsketorget i Paris under en dag finge höra flera metaforer än man kunde sammanleta ur hela Eneiden, omtalar ett förhållande som gäller om det mänskliga språket överhuvud. Satsen kunde klädas i den formen att Vergilius' berömda hjältedikt innehåller flera omedvetna bilder än medvetna.

Den språkbildande människoanden förhåller sig till sin omgivning som barnet till sina leksaker: i allting förmår den att se allting. Samma föremål som i det ena ögonblicket ter sig som en bild av den jordöverskuggande himlen, är i nästa minut en bild av fjärilen på blommans kalk.

Jag har här anfört ett fall ur verkligheten. Undrar någon vilket det föremål kan vara, som bevingar tanken till så poetiska och högtflygande jämförelser? Det är ett så prosaiskt ting som ett sängomhänge. Vårt språk har å ena sidan ordet sänghimmel, liksom fransmännen tala om un ciel de lit; å andra sidan äger det ordet paulun, som genom pavillon, "tält", stammar från det latinska papilio, "fjäril"; i det senare fallet avser jämförelsen tydligen de hos vissa fjärilsgrupper nedfällda vingarna. — Och i hur många andra olikartade ting ser ej språket samma fjärilsbild! Ej blott i den flyktige älskaren, som svärmar från den ena kvinnogestaltade blomman till den andra, utan också i papiljotten, som krusar en motspänstig hårlock, i papilionacéen, ärtblomman på marken med sina

vinglika blomblad, mellan vilka den verkliga fjäriln kanske letar sin näring. Språket har i det sistnämnda fallet liksom genom en poetisk moträkning bekräftat skaldernas gamla påstående att "fjärilar äro flygande blommor". Den som vill se ytterligare exempel på språkliga fjärilsmetamorfoser må slå upp ett större franskt lexikon under orden papillion och pavillon.

En ordbok är ett outtömligt galleri av bilder — och hur skulle den kunna vara något annat? När en ny föreställning kräver sitt namn och av oss skall göras fattlig för en annan person, vilken utväg ligger då närmare till hands än att antyda dess natur genom en sammanställning eller jämförelse med något redan bekant? Kunde någonting vara rimligare än att då bomullen skulle få ett eget namn, den efter sin likhet med fårens ull blev kallad "trädull", Baum-wolle? Eller äro icke knappnålens huvud, synålens öga, knivens rygg, tekoppens öra och fot uttryck så naturliga att vi knappast märka de bilder de innehålla?

Språkets rikedom på metaforer har sin estetiskt tilltalande sida, men den har jämväl — och det är detta, som jag här bör framhålla — sina olägenheter och faror.

Varje liknelse haltar, säger ordspråket. Jämte överensstämmelse i en punkt stå alltid olikheter i en annan. Faran med avseende på metaforiska uttryck ligger däri, att den som i senare hand mottager ett dylikt namn så lätt förledes, vare sig att anse likheten sträcka sig även utanför det av namngivaren åsyftade området, eller kanske till och med att söka likheten uteslutande just på den haltande sidan. Bomull tyckes vara en oskyldig metafor, dock blev den en fallgrop för köpmannen, som när hans kunder klagade över de höga bomullsprisen, ursäktade sig med en farsot som hade decimerat "bomullsfåren". Han hade fattat likheten i jämförelsen mera vidsträckt än ordets upphovsman åsyftade.

För tanken, den klarögda, som vill se allting just sådant som det är, måste den romantiska skymning, som alltid mer eller mindre råder i metaforernas värld, med skäl synas besvärande. En filosofisk eller matematisk skriftställare uttrycker sig i strängt vetenskaplig framställning icke med bilder, så vitt han kan undgå dem. Men se, han kan icke undgå dem, ty

språket strör sådana i vart ögonblick som blommor över hans väg. Trampar han dem än liknöjt under fötterna, så tör det dock ej fela att han genom dem någon gång lockas ett litet steg utanför den snörräta bana, på vilken han ville gå fram. Om han ej oftare stiger miste, om även den sorglösa hopen, som mindre aktsamt än han bevakar sina steg, dock i det hela undgår att förvillas under språkets blomsterregn, så visar detta, ej att farorna icke finnas, utan endast att tanken dock i yttersta hand är den som härskar, hur mycket än hans vasaller, orden, söka kringskära hans makt.

Ett fullkomligen bildlöst språk, ett språk i vilket varje ord vore tecknet för en bestämd föreställning och icke på något sätt lockade tanken över till andra föreställningar, korteligen, ett språk utan all etymologi och all förbindelse mellan det ena ordet och det andra, skulle i princip vara det fullkomligaste. Orden skulle där vara vad de rätteligen böra vara: verktyg för tanken och intet annat.

Redan i mitten av 18:de århundradet uttalades denna sanning av en fransman, den bekante naturforskaren Adanson. Själv sökte han också praktiskt tillämpa sin teori, när han skulle fastställa vetenskapliga namn för de många nya naturalster han under sin vistelse i Senegal hade upptäckt. Han bildade dessa namn genom att på måfå hopfoga godtyckliga stavelser; på denna väg ville han undgå att man vid fortsatt studium skulle, såsom annars visat sig ständigt inträffa, finna de en gång givna namnen innehålla oriktiga eller oväsentliga bestämningar. Ju färre anknytningar utåt namnen hade, dess bättre, menade han, skulle de också vara.

Adansons förslag har ej vunnit genklang, ej ens bland naturvetenskapernas målsmän. Och vi måste säga: detta med rätta. De fördelar som otvivelaktigt skulle vinnas genom ett sådant system äro stora, men de olägenheter det komme att medföra äro ännu större.

Den viktigaste är att man aldrig skulle kunna lära sig ett sådant tungomål, förutsatt att det ej inskränkte sitt ordförråd långt innanför de gränser som ett vanligt kultiverat språk uppställer för sig.

Det mänskliga minnet behöver hållpunkter, men vid

begreppens blankslipade ytor har det svårt att klänga sig fast. Med alla sina ofullkomligheter och skrovligheter, för att ej säga just genom dessa, erbjuda våra vanliga ord minnet mycket säkrare fästpunkter. Det, begreppsmässigt sett, ofta oriktiga sammanhang som förefinnes mellan språkets särskilda ord, den gruppering av de härledda ordens tallösa skaror kring ett jämförelsevis inskränkt antal stamord, vilken alla språk förete — detta allt underlättar i oberäknelig grad mödan att inhämta och fasthålla tingens namn. Erfarenheten visar oss ju att det är långt mindre svårt att lära sig namn på personer och ställen ur ens eget språk än ur främmande. Skälet är just det, att ett inhemskt namn ansluter sig till något redan bekant: dess etymologi är i de flesta fall till en viss grad genomskinlig.

Härtill kommer att hela det icke ringa erfarenhetskapital som ligger samlat i ordens etymologier väl kan anses värt ett bättre öde än att helt och hållet tillspillogivas. Varje namn vilar dock på någon, om ock bristfällig iakttagelse eller tanke. Många värdefulla små rön, till vilka man kanske ej utan möda har hunnit, ligga bevarade i språket. Ett litet exempel, det första som för ögonblicket faller mig in. Att roten av Helleborusplantan vållar nysning känner varje svensk, då han vet att växten heter prustrot, nysrot. En fransman, som med bibehållande av det klassiska namnet kallar den ellébore, kan däremot lätt, livet igenom, förbli okunnig härom.

Slutligen är det ett i historiskt hänseende ofta högeligen intressant, stundom uråldrigt material som ligger inbäddat i ordens etymologier, såsom fossilier i gamla jordlager. Då andra historiska källor tiga, ger oss ofta själva ordet viktiga och oväntade upplysningar. Jag kan ej här inlåta mig på denna omfattande fråga. Jag anmärker blott att säkert ej ens Adanson själv hade något emot att hans minne av Linné förevigades i det botaniska namnet på världens mest vittskuggande träd, det i Senegal växande "baobabträdet", Adansonia digitata. Och även för oss andra, som hysa intresse för botanikens historia, har ett dylikt namn sitt lilla värde.

Då vi av praktiska skäl måste nöja oss med ett etymologiskt språk, kunna vi alltså trösta oss med att detta i alla fall har åtskilliga avsevärda fördelar att bjuda oss.

Kärleken för metaforer — för att återvända till vår utgångspunkt — är dessutom så inrotad i våra sinnen att vi ej skulle vilja undvara dem, även om vi kunde det.

I alla språk, äldre såväl som yngre, kan man iakttaga den företeelsen att enkla, färglösa namn ofta utträngas av ord som genom den bild eller jämförelse de innehålla äro liksom mera åskådliga och levande. Och vi kunna med visshet förutsäga, att så länge vårt släkte ännu ej har uppgått i rent förstånd, så länge känsla och inbillningskraft ännu spela en roll inom oss, så länge vi älska vårens fagra blommor och ej blott höstens matnyttiga frukter — så länge skall ej ett Adansonskt språk komma att talas på vår jord.

Vi ha nu rört oss på ett område där man åter, liksom när det gällde språkens grammatiska byggnad, nödgas erkänna att en stam av råa vildar kan vara fullt likställd med en nation av högsta kultur. Intet hindrar att fantasiens rörlighet hos ett barn eller hos en fullkomligt obildad person är mera utvecklad än hos en högt bildad man. Och detsamma som gäller om den enskilde gäller här också om folken och deras språk. Att vid en lägre bildningsgrad fantasiens verksamhet blir stängd inom trängre gränser, detta faller av sig självt, men hör ej hit.

Noga räknat borde ju — såsom jag redan har haft anledning att framhålla — det språk ställas högst vars ord alltid ginge rakt på sak, utan all metaforisk utsmyckning. Om visaren på ett ur pekar rätt, så betyder det föga huruvida den också är prydligt utsirad. Men om kravet på precision drives därhän att uret blir så dyrt att man ej kan få det i sin ägo, eller så skrymmande att det ej rymmes i ens ficka, och om likaså språket blir så svårlärt att det ej rymmes i ens minne, och så förståndsmässigt att man ej kan göra sig förstådd därmed, då är det icke mycket bevänt, vare sig med uret eller med språket. Fantasielementet i språket är oumbärligt, om språket skall kunna läras.

För övrigt bör här uttryckligen sägas, att om än det språkliga bildverket obestridligen har sina faror med avseende på tydligheten, så gäller detta dock endast undantagsfall. En spetsfundig hårklyvare skall nog kunna påvisa att nästan varje sats innehåller något tvetydigt ord. Men hur är det med denna

tvetydighet? — Hårklyvaren må börja sin demonstration med sitt eget vedernamn. Jag vet icke om någon skämtare har hittat på att kalla en frisör för "hårklyvare", men nog borde den person i vars yrke det ingår att fördela huvudhåret i flätor eller lockar kunna nämnas med detta ord. Och ändå är jag viss att ingen någonsin har missförstått uttrycket.

Med gott samvete kunna vi alltså bortse från tydlighetsbekymret och glädja oss åt den spelande fantasi som skaffar fram så pittoreska, så målande ord som det ifrågavarande. Se vi honom icke framför oss, denne klyftige lille herre som med sin nyslipade kniv i handen mödar sig att klyva ett hårstrå på längden? Och få vi ej därmed klart för oss vad subtil spetsfundighet vill säga — och hur mycket den är värd? Inse vi icke på samma gång att det ej är utan skäl som ett sådant ord har gjort lycka och skaffat sig medborgarrätt ej blott i vårt språk, utan också i åtskilliga andra? Danskarna säga Haarkløver, holländarna Haarkloover, engelsmännen hairsplitter, tyskarna Haarspalter. Fransmännen tala, med samma bild, om att fendre un cheveu en quatre. — Tyskarna bestå sig därjämte ett Haarklauber "hårknåpare", ett ord som emellertid uppenbarligen har kommit till genom en "folketymologisk" omtydning av det holländska haarkloover. Det tyska klauben betyder icke klyva, utan knåpa. Så ha vi då också här, rent tillfälligtvis, träffat på ett nytt litet exempel på språkets förmåga att leda människotanken på små villostigar.

* * *

## LJUGANDE ORD.

De ord i språket som utgå från en oriktig uppfattning av föremålet eller från en bristande insikt i dess väsen medföra naturligen för de talande, om dessa på god tro mottaga ordens uppgifter, en ännu direktare fara än de bildliga uttrycken.

Vem hyser ej en viss omedveten böjelse att låta mjältsjukan ha något med mjälten att göra? Dock är den tid längesedan förfluten, då läkarna upphörde att tro på den gamla fysiologiens lära om "de fyra vätskorna" — representerade av våra ännu antagna fyra temperament — av vilka vätskor den

svarta (grek. mélas) gallan (grek. cholē), melan-koliens orsak, skulle ha sitt säte i mjälten.

Ännu flera föreställa sig säkert, på ingen annan grund än den att språket så vill, att den animala magnetismen*, med sina bihang borddans, psykografer osv., är en företeelse som på ett eller annat sätt sammanhänger med den kraft magneten besitter. Förledd av språket söker tanken efter jämförelsepunkter; den finner då lätt att den hemlighetsfulla, blinda makt, med vilken magnetisören behärskar sitt medium och tvingar det att följa sin vilja, är likartad med den oemotståndliga dragning magneten övar på järnet och med den kraft som tvingar magnetnålen att peka mot norr. Men alla dessa föreställningar, som ordet har alstrat, sväva helt och hållet i luften: den animala s. k. magnetismen har intet utom namnet gemensamt med den fysikaliska magnetismen. Anledningen till ordet ligger ej heller i den omtalade mystiska dragningskraften, utan däri att "mesmerismen", såsom man förut med ett oskyldigare namn sade, från början utvecklade sig ur en kvasi-medicinsk sjukdomsbehandling med verkliga magneter.

Om man i Sverge icke numera tänker sig att zigenarna äro tatarer, så beror detta därpå att det sistnämnda ordet under tidernas lopp har blivit förvridet till tattare. Men en fransman, vars språk nämner samma indiska vandringsfolk bohémiens, skall i de flesta fall tro sig böra förlägga dess hemland till Böhmen. Likaså skall en engelsman, om han händelsevis har blivit underkunnig om att gipsy egentligen är samma ord som hans egyptian, eller en spanjor, om han erfar att hans gitano har samma ursprung, lätt falla för frestelsen att anse Egypten som deras hemland, en mening som dessa vagabonder, vilka ha sitt hem överallt och ingenstädes, själva förr sökte utsprida.

Språket är envist. Det hjälper ej alltid att ett dylikt gammalt misstag har blivit allmänt insett och erkänt. I språkets ord får det ofta leva kvar och kan för nya generationer bli en stötesten, som de måhända ej så lyckligt kringgå som vi. Även

* [Ännu in på början av 1900-talet var magnetism den vanliga benämningen på det som nu med ett lämpligare ord kallas hypnotism. — Tillagt 1922.]

den som vet att Karl XII icke var den tolfte; även den som icke anser att frihetstiden var en frihetens tid eller den heliga alliansen ett av historiens ljusa minnen, måste dock böja sig för språkbruket, och om han vill bli förstådd själv använda dessa uttryck — så länge nämligen som de äro de enda vedertagna och förstådda.

Det är ej nödigt att hopa många exempel till bevis för ordens opålitlighet. Jag har redan framhållit att språket å andra sidan giver oss till skänks en stor mängd sanna och värdefulla upplysningar. Olyckan är blott att man aldrig kan veta i vilka fall språket talar sanning, och i vilka det bedrager: stundom kunna sanning och osanning mötas nästan i samma ord.

Om ock damast-vävnaden, i Danmark kallad damask, och de damaskerade klingorna faktiskt ha sin upprinnelse från Damaskus, och kalikå-tyget (i franskan skrivet calicot) från staden Kalikut i Indien, så få vi dock ej tro detta endast på grund av språkets vittnesbörd. Våra damasker ha ju, trots sitt namn, intet med Damaskus att göra; ordet skrevs förr med början g — danskarna säga ännu gamascher — och sammanhänger snarare med namnet på en annan stad, Chadames i Tripolis. Och kalkonen, i Tyskland fordom Kalekutischer Hahn, stammar, oaktat sitt namn, ej från Kalikut, lika litet som från Turkiet, dit engelsmännens turkey försätter fågeln, utan från Nordamerika. Fransmännens namn på kalkonen, coq d'Inde, dinde, dindon antyder för oss huru denna underlighet bör förklaras, och för oss på samma gång över till ett välbekant, men särskilt märkvärdigt exempel på ett missledande namn, självt tillkommet genom ett jättemisstag.

När Columbus anträdde sin långfärd mot väster, var det i avsikt att på denna väg komma till Indien. Då han landsteg på amerikansk mark, trodde han också att han nu befann sig i ett västligt Indien. Landet blev därför, i motsats till Ost-Indien, kallat Väst-Indien, och dess befolkning indianer. En fågel från detta land borde väl då också kunna få på franska heta coq d'Inde.

"Turkisk" säges om flera växter från länder som icke ha något särskilt med turkarna att göra: turkiskt vete är en

äldre benämning på majs, vars hemland är Västindien; tur(ki)ska bönor (Phaseolus vulgaris) är en sydamerikansk växt, turkisk peppar, liktydigt med spansk peppar (Capsicum), är också amerikansk. Turkisk synes här stå i en generellare betydelse: "exotisk", "från ett avlägset (indiskt) land". Turkarna själva kalla, liksom fransmännen, kalkonen "indisk tupp". Grekerna kalla den indianós; majs kalla de aravó-sitos, arabiskt vete. Allt missvisande!

I fråga om uppgifternas trovärdighet är språket att anse som ett "konversationslexikon", till vilket en mängd olika personer ha lämnat bidrag. Några av artiklarna däri äro goda och tillförlitliga, andra äro ytliga, felaktiga och vanställande, allt eftersom den anonyme författaren har varit mer eller mindre sakkunnig, och allt eftersom han har förstått att uppfatta det från den rätta sidan eller råkat att se det från en mindre lämplig.

Det har sitt stora värde för oss att vi så alltid på själva vår tunga ha ett "konversationslexikon" till hands, omfattande allt som vi äro i stånd att nämna; intet annat är så fullständigt. Gärna och flitigt må vi slå upp i detta lexikon; varje artikel, hur obetydlig eller till och med oriktig den må vara, kan dock giva oss ett eller annat att tänka på. Vi må studera vårt lexikon — men vi må ej försumma att i vart särskilt fall pröva om det talar sanning. Alltför många ha redan blivit missledda av denna, trots allt, värdefulla ordbok.

* * *

## VANSTÄLLDA ELLER VANTOLKADE ORD.

Icke så få äro de fall där ett från början riktigt eller oskyldigt uttryck i språket har blivit vilseledande genom en yngre ombildning av dess form eller genom en missuppfattning av dess egentliga betydelse. För att fasthålla den nyss använda bilden: tryckfel kunna insmyga sig i vårt lexikon; dess uppgifter kunna också bli oriktigt lästa.

Ordets omgestaltning sker stundom nästan omärkligt. I namnet Cimbrishamn* märkes den ej av örat, den ligger

* [Så skrevs namnet ännu allmänt mot slutet av 1800-talet.]

blott i skriften, som vill inbilla oss att sagda stad har något med de gamla cimbrerna att göra. Även lärda män ha här följt språkets lockelse och antagit att ordet gömde ett dyrbart etnografiskt minne. Det är dock ett faktum att namnets första del för 700 år sedan av islänningarna skrevs Svimrar-óss "Svimmeråns mynning", varigenom alla historiska slutsatser i förutnämnd riktning naturligtvis genast vederläggas. Jag har redan, vid behandlingen av språkljudets betydelse för tanken, omtalat andra hithörande fall av "folketymologi".

Något olika är förhållandet med ordet hedersskuld. Hos flera av de europeiska huvudfolken har detta uttryck företrädesvis den särskilda betydelsen av "spelskuld". Den lätt insedda orsaken till namnet är att gäldenärens heder utgör den enda säkerheten för en sådan skuld, enär den icke på laglig väg kan utkrävas. Namnet är alltså icke i och för sig oriktigt, men det har otaliga gånger förlett till en falsk uppfattning av saken. Det ligger ju nära att genom ett sådant ord låta stadga sig i den meningen att uraktlåtenhet vid betalning av spelskulder innebure en större vanheder än försummandet av andra på mera laglig väg tillkomna och följaktligen även inför den sanna hederns domstol ej mindre, utan mera bindande förpliktelser.

* * *

## ÄNDRAD BETYDELSE.

Stora äro de omvälvningar som ordens ljudform kan undergå. Det 8-bokstaviga latinska månadsnamnet augustus har i franska uttalet mist alla sina konsonanter och krympt ihop till en enda vokal. Men de förändringar i betydelse orden kunna lida äro ej mindre genomgripande. Svart och vitt, gråta och skratta, något och intet äro motsatta föreställningar; men låt språket blott få nödigt utrymme eller tid på sig, och det skall veta att behändigare än någon taskspelare blanda bort motsatserna. Påståendet må fattas bokstavligt, bevisen ligga ej långt borta. Det engelska black "svart" och det franska blanc "vit" utgå från en och samma rot; de närskyllda svenska orden blek, black och blank antyda förmedlande begrepps-

länkar. Ordet grina, egentligen "grimasera", har i vissa svenska landskap, t. ex. Skåne, avgjort betydelsen "skratta", i de flesta andra vill det snarast säga "gråta". Det franska rien stammar från den latinska ackusativen rem "sak" och betydde egentligen "något", men har genom sin övervägande användning i nekande satser fått betydelsen "intet".

Till och med räkneorden, som av alla språkets delar väl borde vara de till sin betydelse mest orubbligt fasta, kunna dock ändra värde. Det urgamla indoeuropeiska ordet hundra fick i islänningarnas språk betydelsen 120, och ersattes i sin ursprungliga mening med tiu tigir, "tio tiotal".

I arabiskan spela ord med motsatta betydelser en så bemärkt roll, att Redslob, som har skrivit en särskild avhandling om dem, kan anföra 15 olika arabiska författare som före honom gjort dessa ord till ämne för monografisk behandling.

I många fall inträder betydelseförändringen därigenom att namnet får stå kvar, medan saken, eller uppfattningen av saken, undergår växlingar. Ordet mil betecknade hos romarna tusen steg, mille passus; för fransmannen är ännu mille beteckning både för mil och för tusen, men han binder dock ingalunda milens längd vid uttryckets ursprungliga talvärde.

Om ordens grundbetydelser ägde något vitsord för deras nuvarande praktiska användning, borde man alltså med deras hjälp ofta kunna bevisa, och har väl även stundom bevisat, att svart vore vitt och sju vore tu. Visserligen skulle envar finna slutledningen orimlig, om någon framtidens språkforskare, med stöd av grundbetydelsen i det svenska ordet mil, ville ådagalägga att gamla tiders svenskar måste ha tagit sex eller sju gånger så långa steg som romarna, och att följaktligen vårt folk i förhållande till dem bör ha varit ett verkligt jättesläkte. Men oftare än man skulle tro förekomma dock slutledningar som i grunden äro fullkomligt likartade med den nämnda. En person med gammaldags vanor skall säkert ej underlåta att mot nyare tiders middagstimme anföra "själva ordet mid-dag". Det synes ju innehålla ett slående bevis på att dagens huvudmåltid bör intagas vid middagstid.

* * *

## SVÄVANDE BETYDELSE OCH TVETYDIGHET.

Betydelseövergångar ske sällan plötsligt; de försiggå vanligen på det sätt att gränserna för ett ords användning oförmärkt och småningom antingen vidgas eller inskränkas i den ena eller andra riktningen. Varje sådan förvandling förutsätter därför ett stadium då betydelsen har varit mer eller mindre svävande.

Och här stå vi framför den väsentligaste och vådligaste av de brister med vilka det mänskliga språket tyvärr allt för ofta är behäftat: ordens tvetydighet och obestämdhet.

Redan fyra århundraden före vår tidräkning hade den grekiske skeptikern Gorgias, i sammanhang med sitt påstående att all kunskap vore tvivelaktig, hävdat satsen, att även om sann kunskap funnes, människorna dock ej skulle vara i stånd att meddela den åt varandra, ty det bleve alltid tvivelaktigt huruvida de med samma ord menade detsamma.

Sant är att liksom var och en ser allting i världen med sina egna ögon och ej med en annans, så inlägger han också i varje ord en egendomlig betydelse, som det ej har för någon annan. Lika många som de personer äro vilka ha talat och tala ett språk, lika många skiftningar i sin betydelse har varje ord i detta språk — ja ännu flera, ty samma person kan ju ändra åskådningssätt. Man erinre sig blott ordet frihet, och besinne huru meningarna skifta rörande vad som innebäres däri!

Om språket, detta oaktat, kan förmedla den enes tankar till den andre, så ligger skälet däri, att vid sidan av den relativa olikheten i uppfattning av ordens betydelser alltid måste stå en relativ överensstämmelse. Ju längre denna sträcker sig, dess bättre fyller språket sitt syfte.

Fullständig blir den emellertid aldrig. Man kan därför giva Locke rätt, när han i ett lärorikt kapitel av sitt verk Om det mänskliga förståndet utvecklar huru flertalet av de tvister som söndra människorna härröra därav att man med samma ord menar olika sak. "Termernas fyrtal", qvaternio terminorum*, är ett av de oftast mötande logiska felen: det

* T. ex. Peter är en åsna, åsnan är ett fyrfotadjur, alltså är Peter ett fyrfotadjur.

beror helt och hållet på denna språkets ofullkomlighet. Om redan naturforskarna ofta ha bryderi med den s. k. "synonymiken", så växa i hög grad möjligheterna för missförstånd och tvister, vållade av språket, så snart man vänder sig till den mera andliga delen av ordförrådet. Även de största filosofer ha svårt att ej anse den terminologi de själva använda för den enda möjliga eller riktiga, och att ej, med grekerna, räkna alla för "barbarer" som tala ett annat språk än de själva.

Om den ene påstår att djuren äga förstånd, medan den andre förnekar detta, så kunna dock båda mena detsamma: de inlägga blott var sin betydelse i ordet förstånd. Huru svävande uttryckssättet just på det filosofiska området är, framgår bäst av det faktum att de nu hos oss, särskilt hos Boström, så strängt skilda orden förstånd och förnuft i vetenskapens historia alldeles ha ombytt mening. Förståndet, intellectus, var hos de äldre filosoferna det organ genom vilket människan kunde fatta och åskåda det eviga, under det att förnuftet, ratio, avsåg det logiska tänkandet. Ordet rationalism användes, egendomligt nog, nu hos oss samtidigt i dubbel mening, utgående än från den förra, än från den senare betydelsen av ordet ratio. Våra filosofer ställa det som motsats till empirism, teologerna åter mena därmed ett obefogat tillämpande av tankelagarna på religionens, "trons", fridlysta område.

Bittra munfejder ha vållats av språkets obestämdhet, fejder, som fastän de rörde sig om ord, ej alltid ha stannat vid ord. Ett oklart uttryck i en traktat har mer än en gång väpnat folk mot folk. Ett tvetydigt ord i en religionsbok har på samma sätt ofta ännu djupare söndrat människornas sinnen och tänt religionshatets brand mellan sönerna av ursprungligen samma tro. Trosurkunder äro ofta dunkla och svårtydda; ej sällan ha de en god del av sin makt just genom sin dunkelhet. Mohammedanernas utläggningar av koranen kunde fylla ett stort bibliotek; judarnas och de kristnas tolkningar av bibeln ett ännu större. Så många och mångskiftande äro de tankar man har hämtat fram ur de tre föga omfångsrika band som inrymma dessa tre folks trosläror. Och hur många äro ej de sekter i österland och västerland, som under det de tro sig följa samma religions-

boks lära, dock ha stannat vid mycket skilda livsåskådningar! Någon har om bibeln skrivit följande latinska verspar:

Hic liber est in quo quærit sua dogmata quisque,
invenit et pariter dogmata quisque sua.
Här är den bok där envar plär söka sin trosläras dogmer,
boken där också envar finner de dogmer han sökt.

Tanken, som vill ha makt över dogmerna, och dogmerna, som vilja ha makt över tanken, stå i dessa versrader och stirra misstänksamt på varandra.

Genom det grekiska *ΕΣΤΙ*, som Luther under samtalet i Marburg 1529 med stora bokstäver skrev på bordet, stämplade han som en strid om ett ord den överläggning som blev av så ödesdiger betydelse för schismen mellan honom och Zwingli, mellan lutheraner och reformerta. Frågan gällde, som bekant, huruvida nattvardsorden "detta är min lekamen", "detta är mitt blod" ej rättare borde tolkas "detta betecknar min lekamen, mitt blod". Om icke grekiskan här hade haft en ofullkomlighet, om den ej åt ordet estí hade givit tvenne skilda betydelser, skulle den viktigaste tvistepunkten mellan de tyska och de schweiziska reformatorerna ha försvunnit, och Europas religionskarta hade kanske då i våra dagar haft ett helt annat utseende.

Den mohammedanska världens protestanter — eller fastmer, enligt A. v. Kremers åsikt, dess hussiter — de s. k. wahabiterna i det inre Arabien, grunda också på en språklig tillfällighet ett religionsbud som för oss visserligen kan synas oväsentligt, men som i deras egna ögon har högsta betydelse. Samma religiösa avsky som en rättrogen jude känner mot förtärandet av svinkött, erfara wahabiterna mot bruket av tobak. De uppehålla förbudet mot rökning så mycket strängare som de därigenom på ett synnerligen framträdande sätt skilja sig från Islams övriga bekännare, med vilka tobakspipan nästan synes oss sammanväxt. Det ifrågavarande förbudet stödja wahabiterna på profetens förbud mot bruket av starka drycker. "Röka tobak" heter nämligen i arabiskan och andra österländska språk — persiska, turkiska, hindustani och till och med i det västafrikanska Vai-språket — "dricka tobak". Även

i västerlandet sade man fordom "supa tobak", och det förhatliga bibegrepp som åtföljde ordet "supa" var måhända ej utan sin andel i den religiösa förföljelse för vilken tobaken i äldre tider även här var utsatt*.

* * *

## GENERELLT OCH SPECIELLT I SAMMA ORD.

En ofta anförd latinsk sentens föreskriver att "en sak bör namngivas efter den förnämligare delen", a parte potiore fiat denominatio. Många gånger har denna regel blivit tillämpad i språket, med den påföljd att ett och samma ord samtidigt har en allmän och en speciell bemärkelse.

Detta slags dubbelsidighet hos orden får i vissa fall en praktisk betydelse. Tanken erhåller därigenom liksom en maning att uppfatta en viss del, en viss sida hos det benämnda föremålet såsom den mest väsentliga.

En romare måste t. ex. helt naturligt anse mannamodet, tapperheten som ypperst bland dygder, då ordet virtus för honom dels speciellt hade nämnda betydelse, och dels i allmänhet betydde "dygd". Likaså kan det ord med vilket grekerna utmärkte en "gentlemans" väsen, kalok'agathía, ej blott anses ha väl uttryckt det grekiska mänsklighetsidealet, utan ock med skäl påstås ha inpräglat detta ideal i de talandes sinnen, genom påminnelsen att man i sitt handlande borde

* Hos oss finna vi det omtalade uttryckssättet t. ex. i Lucidors skämtsamma skildring av Olympen, där det om en bland gudarna heter:

Men Vulcanus söp Tobaak,
Så at Röken stog i Taak.

I vissa trakter av Tyskland synes man ännu säga "dricka tobak", åtminstone har jag i Hebels Allemannische Gedichte påträffat uttrycket *tuback trinke*. Även nutidens greker beteckna "jag röker" med *pino kapnón*. Troligen har uttrycket, liksom bruket av tobaken, kommit till orientens folk från västra Europa över medelhavshamnarna. I Portugal, det land i gamla världen, där tobaken först odlades, och där Jean Nicot — som införde växten i Frankrike och fick sitt minne hugfäst i dess botaniska namn, *Nicotiana* — levde som fransk ambassadör, känner man ännu i dag uttrycket *chupar tabaco*. Förmedlingen mellan begreppen *röka* och *dricka*, *supa* ligger uppenbarligen i *suga*.

ha till ledstjärna och mål ej blott det goda, to agathón, utan jämväl det sköna, to kalón. En kines lär däremot av sitt språk att som kardinaldygderna räkna de fyra: respektkänsla, pietet, hovsamhet och rättsinnighet; ty kinesiskan uttrycker begreppet "dygd" genom en sammansättning av fyra ord, tshun h'yau tsyĕ i, som ha de nämnda betydelserna.

I engelskan, där ordet science företrädesvis nyttjas med den speciella betydelsen "naturvetenskap", gör språket sitt bästa för att intala folket, att endast naturforskningen med full rätt bär namnet "vetenskap".

I en av de s. k. 'domarreglerna' vid vår svenska lag anser sig författaren, vår kloke och humane reformator Olaus Petri, behöva med avseende på ordet tjuv inskärpa nödvändigheten av en språklig distinktion. Domaren bör skilja mellan den vanliga speciella användningen av detta ord, och ordets (numera sällsynta) bruk som ett allmänt okvädinsord. Straffet för den som kallar en annan "tjuv" får ej i båda fallen bli detsamma.

Hur önskligt vore det ej att vi alltid komme ihåg att göra dylika distinktioner!

* * *

## PARTISKA ORD, SLAGORD, FÖRSKÖNANDE OCH FÖRKLENANDE UTTRYCK.

Det gives i språket en särskild klass av ord som man framför alla andra skulle kunna kalla partiska, och som genom att ständigt göra propaganda för en viss åsikt kunna öva en ej ringa inflytelse på tänkesättet. Det är sådana ord som rörande den sak de benämna, oombedda och liksom inom parentes, uttala ett berömmande eller klandrande omdöme. När språket vid sidan av dessa partiska uttryck även äger och konsekvent använder fullt neutrala, kunna de ej göra så mycken skada; men detta är ej alltid tillfället.

Såsom ett hithörande exempel må nämnas ordet reaktionär. Detta ord avser närmast strävandet att återbringa ett förgånget sakernas skick, men ställer på samma gång ett

sådant strävande i en ogynnsam dager. Språket vill alltså påtruga oss den oberättigade meningen att överhuvud varje återgång till någon gammal ordning skulle vara fördömlig.

De för samhällsutvecklingen i så hög grad bestämmande politiska slagorden sluta sig gärna mer eller mindre nära till denna klass. Det är en mycket gammal erfarenhet att namnet ofta för människorna betyder mer än saken. Mången fruktar mera att bära ett vanhederligt vedernamn än att begå en vanhederlig handling. Omvänt ävlas man överallt att kunna åt sig, sina strävanden, sitt parti skaffa så välljudande benämningar som möjligt. Och när man har lyckats att uppfinna och giva spridning åt ett dylikt, för ens egna syften partiskt slagord, så har man otvivelaktigt däri skaffat sin sak en synnerligen kraftig bundsförvant. Om sådana namn som antyda frihetskänsla, fosterlandssinne, framåtskridande, äger därför mellan de politiska partierna en ständig kapplöpning rum. Mången som ej synnerligen tilltalas av namnet protektionist, torde vida hellre låta inskriva sig bland Svenska arbetets vänner, liksom även den lockande första stavelsen i ordet fribandel ensam torde ha varit nog för att draga en och annan medgörlig frihetsälskare över i ett handelspolitiskt läger där han eljest ej skulle ha hamnat.

Svagheten för vackra namn har sitt mest karakteristiska uttryck i eufemismen. Vi behöva blott, med anslutning till det näst föregående, påpeka sådana gamla förskönande omskrivningar för ordet "rövare" som fribytare, frihetsbröder. Även den mest fördärvade bemantlar gärna sina onda förehavanden med mildare uttryck, och söker därigenom muta ej blott andra, utan också sig själv. Mången blyges för att ljuga, som gärna tillåter sig att dikta eller narras, och stater som skulle avsky att inkräkta ett främmande landområde, ha intet emot att annektera det eller låta det "höra till sin intressesfär".

Just i den krets där lasten yppigast frodas möta oss därför de flesta eufemismerna. Tjuvspråken utgöras till en ej ringa del av vackra, förskönande ord. Ett tjuvspråk kan från denna synpunkt sägas vara en framför brottets värld uppspänd, blott till hälften genomskinlig slöja, genom vilken det ondas mot-

bjudande gestalter för ögat visa sig mindre vidriga än de äro, om de ej rentav synas vackra. "En långfingrad herre", a lightfingered gentleman, är något mer presentabel än en tjuv.

Med förkärlek begagnar sig eufemismen av skämtsamma uttryck, ty skämtet äger den farliga gåvan att upplösa det onda i något blott löjligt, och rycker det så på behändigt sätt liksom utanför sedelagens domvärjo.

Med full rätt kan man påstå att tjuvspråkens eufemismer äro en hyllning som lasten ofrivilligt hembär åt ärligheten; strävandet att kläda sig i det godas dräkt innehåller tydligen ett erkännande av dettas högre befogenhet. Icke förty är det visst att ett samhälle som vänjer sig att i förskönande uttryck omtala låga handlingar är på en farlig väg — en väg som tecknas i den av Kellgren citerade versen (där ordet sederna, efter mönstret av fransmännens mœurs, står i en gammaldags betydelse av sedlighet):

Anständigheten kom — och sederna försvunno.

Redan av Voltaire har man ett snarlikt uttalande: "Ju mer sederna förråas, dess mer försynta bli uttrycken; man menar sig kunna återvinna genom ord vad man har förlorat i moral."

Den som åt det onda giver vackra namn behöver ej taga ut steget långt för att komma över den gräns där man betecknar det goda med fula eller löjeväckande uttryck. Vi kunna här åter tänka på tjuvspråken. Den rättrådige medborgaren, och framför allt lagens upprätthållare, nämnes där gärna med så förklenande uttryck som tydligheten kan tillstädja. Och de moraliska följderna härav utebli ej. Vem skulle kunna känna sig skyldig att visa aktning och lydnad för personer och lagar, mot vilka själva språket hånfullt grinar? — Ingen skatt erlades mera motsträvigt till drottning Margareta, än den som bar det kända, smädliga prefixet. Och i våra gränsorter finner säkert mången ett litet smuggleri mindre tryckande för samvetet på den grund att ett lågsinnat språkbruk, om det ock ej hos oss som hos judarna sammanställer "publikaner och syndare", dock åt tulltjänstemännens namn har lyckats giva en försmädlig anstrykning genom att dels anknyta det till det hund-

aktiga verbet snoka och dels för tanken mana fram den ormande snoken.

Industriens och handelns män veta kanske bäst vilket välde ett lockande ord kan utöva. Den reklam eller "puff" som inlägges i namnet på varan tränger till en större krets än någon tidningsannons och är vida billigare än en sådan. Ett tyg vars engelska namn redan angiver det som "det varaktiga", lasting, finner köpare som det under ett annat namn ej skulle ha fått. Man kan därför ej undra på om detta namn ytterligare har blivit överbjudet i everlasting, "det i alla tider varande", benämningen på ett annat slags tyg. Den som vill se ytterligare exempel finner dem utan möda i vilket annonsblad eller vilken varuförteckning som helst.

På mångfaldiga områden bevittna vi den makt som ligger i ett vackert ord, och den svaghet som vi alla, var på sitt område, äro böjda att visa för ett sådant. Än är det sitt eget namn man ändrar: man tror sig skola bättre komma fram i världen med en ros eller en lilja i sitt namn, eller med ett prydligt -zén som ordslut i stället för ett trivialt -son. Och faktiskt kommer man nog bättre fram. Än vill man ha ett vackrare namn på platsen där man bor; man önskar t. ex. att ens blygsamma gränd skall få titeln av gata; och är man hyresvärd, så är denna önskan i synnerhet rimlig. Man kan då räkna namnförändringen som en kontant inkomst, ty de finnas nog som hellre vilja bo litet dyrt och obekvämt vid en gata, än billigt och bra i en gränd.

Det ishöljda Grönland fick det namn det ännu bär av sin upptäckare, islänningen Erik Röde, som hoppades att landet skulle locka flera nybyggare, om det hade ett gott namn. På snarlikt sätt fick den ö som ännu under min skoltid hette Van Diemens land detta namn ändrat till Tasmanien bland annat därför att ordet Diemen på ett betänkligt avskräckande sätt sammanföll med engelsmännens uttal av det skrämmande ordet demon.

Själva vårt dagliga bröd måste vittna om vår svaghet för ord. En maträtt serverad under fransk benämning smakar helt visst mången bättre än den skulle göra med ett inhemskt var-

dagsnamn; det främmande språket verkar i detta fall som en smakförhöjande exotisk krydda.

Ordet aqua vitæ, eau-de-vie, stammar från en period då vinspriten blott var känd som en livgivande läkedom. I senare tider torde väl en och annan ha ur "livsvattnet" druckit sig döden, blott därför att namnet lagt ännu en frestelse som råga till den dragningskraft själva drycken utövade på honom. Och om folket har vant sig att åt en dryck av "livsvattnet" giva namnet une consolation, "en tröstare", så kan nog också detta skämt leda till följder som föga lämpa sig för skämt.

Till och med vår känsla för naturens alster är i åtskilliga fall beroende av de uttryck med vilka våra förfäder lärt oss att nämna dem.

En fågel som bär namnet talgoxe, skall nog endast möjligen genom den frimodigaste realismens dörr kunna slippa in i en mera högstämd dikt. Knappast har någon nutida sorgsen trubadur sänt denna fågel med budskap till sin brud. Turturduvan hette hos Ulfilas gotiska landsmän "likduvan", hraivadubo; med ett så olycksbådande namn kunde hon säkerligen ej för dem, som för oss, vara den ömma kärlekens fågel. På liknande sätt äro många vackra, tilltalande örter blott genom språkets ogenhet stämplade till parias i blommornas rike: så "käringtänderna" (lotus), "kattosten" (malva), "hundrovan" (bryonia). Jämväl om "blåklinten" och "skogsviolen" skulle detta gälla, ifall dessa växter ej ägde andra namn än de visserligen fantasirika, men alltför naturalistiska provinsuttrycken "båtsmansmössor" och "länsmansstövlar". Till linnean, "naturens blomstersuck", skulle helt visst Nybom ej ha skrivit sin vackra dikt, ifall han ej hört den omtalas under annat namn än det i flera svenska landskap vanliga, genomprosaiska "torrvärksört", som anger växtens bruk i folkmedicinen. Förgät-mig-ej-blomman skulle troligen ha fått stå förgäten vid våra åars brädd, om den ej från tyskan hade lånat ett vackrare namn än de inhemska, under vilka den bland folket är känd: fansögon, fiskögon, huggormsört m. fl., eller om dess svenska namn hade varit blott en översättning av det grekiska myos-otis "musöra". Icke heller skulle denna ört ha spelat samma roll bland oss, om ej detta lånade namn, för-

gät-mig-ej, självt hade blivit missförstått och nyttjat i annan mening än den ursprungliga.*

*

# अमंतवो मां त उप क्षियंति

Amantavo mân ta upa kšijanti.

Så ljuda de sanskritord i vilka en indisk Vedasångare många århundraden före vår tidräknings början uttalade samma sats som jag i denna skrift har sökt utveckla. Versen är av honom lagd i munnen på Ordets gudinna Våč — namnet motsvarar etymologiskt romarnas vox, röst, ord — och den betygar om människornas förhållande till henne:

"De se det ej — dock stå de i min lydnad."

Genom den föregående framställningen tror jag mig ha ådagalagt att intet finnes i människans värld så högt att språket ej förmår sträcka sina verkningar dit. Ett folks religion och dess sedlighetsbegrepp, dess politiska åsikter och dess poesi, dess uppfattning av naturen och av historien — allt visar sig vid granskning i en eller annan punkt vara bestämt av språket. Genom exempel har jag sökt visa att denna språkets härskarmakt yppar sig såväl i ordens blotta ljud, som i den grammatiska formbildningen, och framför allt i ordförrådet. Om exemplen kanske förefalla talrikare än nödigt hade varit, så erinrar jag om att detta ämne hittills visserligen förut har blivit behandlat med ord, men däremot föga belyst med fakta — fakta äro här visserligen just ord — och att det på denna grund med

* Namnet stammar enligt Grimms Tyska Mytologi från folksägnen om "den blå underblomman", som för sin upphittare öppnar ingången till bergets dolda skattkamrar. När den lycklige har kommit in i de gyllne salarna och fyllt sina fickor med deras dyrgripar händer det honom så lätt att han lägger ifrån sig hatten, i vilken blomman är fäst. Men i samma ögonblick han ej längre bär blomman, försvinner hela härligheten, och bergets port slås igen bakom honom. Det är därför som den okända underblomman — så mycket omtalad under nyromantikens dagar — genom själva sitt namn tillropar upphittaren sitt varnande: "*Förgät mig ej!*"

skäl har kunnat synas tryggast att nu engång "låta exemplen tala". Jag tillägger också att de enskilda fall jag här har framlagt endast äro ett ringa urval av dem med vilka jag hade kunnat stödja mina satser. Den som själv vill tänka över ämnet, skall snart erfara att svårigheten ligger mera i att välja hithörande exempel än i att finna dem.

Ett spörsmål som kanske någon kunde önska få besvarat är huru de enskilda språken förhålla sig till varandra med avseende på den relativa vidden av deras makt över tanken. Härpå kan dock endast givas ett mycket allmänt svar. Ljudets och grammatikens inflytelser äro, såsom vi ha sett, i det hela beroende på tillfälligheter, vilka lika väl kunna tänkas förekomma hos det ena folket som hos det andra. Om de på en viss punkt äro större i något språk, så torde detta i allmänhet uppvägas av motsvarande ringare inflytelser på en annan. Detsamma gäller också om en stor del av de inverkningar ordförrådet kan utöva. Dock är det, såsom jag redan har framhållit, tydligt att det ordförråd ett högre bildat folk rör sig med i det hela till sin beskaffenhet måste vara överlägset ett lägre utvecklat folks, och att i samma mån den hjälp det lämnar tanken även måste bli större.

Intet språk kan dock äga en allsidig överlägsenhet över alla andra. Liksom varje individ har något genom vilket han står framom alla övriga människor, något som utgör hans tillvaros grund och befogenhet, så har också varje folk, och följaktligen även varje språk, sina företräden framför de andra. En gradering av språken efter deras företräden är lika svår, eller fastmer lika omöjlig att genomföra som en motsvarande gradering av nationer eller individer.

Det berörda förhållandet — att de särskilda tungomålen ha sina brister och sina förtjänster vart och ett på sina särskilda områden — anvisar oss en av de vägar på vilka vi kunna söka undgå de giller språket ställer för oss. Den ligger i inhämtandet av främmande tungomål. Att från det egna språket flytta sin tanke in i ett främmande, detta är på samma sätt bildande som en resa i främmande land. Mycket som man har trott vara allmängiltigt och nödvändigt, så länge man ej sträckte sin blick utöver det egna gärdet, framstår som blott tillfälligt och rela-

tivt, när man har vidgat sin erfarenhet genom att se sig om hos andra folk. Den gamle romerske skalden Ennius sade sig "ha tre hjärtan, emedan han kände tre språk" — ett uttryck vars innebörd till fullo förstås, endast om man kommer ihåg att hos romarna hjärtat var ej blott känslans, utan även tankens säte.

Ett annat likartat yttrande, som brukar tillskrivas den mycket språkkunnige kejsar Karl V, påstår att "så många språk en person kan tala, så många olika slags människor är han man för" — quot linguas calles, tot homines vales. I dessa satser ligger den riktiga insikten att herraväldet över ett främmande språk alltid innebär att man har tillägnat sig något av det främmande folkets uppfattningssätt och livserfarenhet. — Om det ock är sant att grekerna på sin tid voro världens främsta folk, fast de föga brydde sig om att studera främmande språk, och om vi än ibland oss själva när som helst kunna finna exempel på att språkkunnighet och verklig bildning ej nödvändigt följas åt, så bevisar detta naturligtvis ingalunda att språkstudierna ej ha ett bildande inflytande, det vittnar blott om att de ej äro det enda eller det allena tillfyllestgörande medlet till bildning.

Varje språk, även det bästa, är för tanken som ett illa gjort objektivglas i en tub: föremålen synas därigenom ej fullt klara och begränsade, och de visa sig ej heller alltid på den plats de i verkligheten intaga. Ett sätt att bortreducera iakttagelsefelen är det nyss angivna: man betraktar föremålet genom andra synglas; jämförelsen mellan flera var i sin punkt oriktiga bilder kan giva en relativt sann föreställning om själva saken. Ett annat sätt är ej mindre att anbefalla. Det består däri, att man sorgfälligt granskar det enda instrument man har till sitt förfogande, att man efterforskar dess brister och undersöker i vad mån dessa kunna ha inverkat på den uppkomna bilden. Framför allt är det av nöden att man ständigt är på sin vakt mot den naturliga böjelsen att utan företagen prövning blint lita på bildens riktighet. Den är ej blott ofta, utan till och med oftast falsk. Tankens bästa verktyg är också, som vi ha sett, dess farligaste fiende.

Till att undgå språkets missvisningar känner jag inga andra medel än de båda jag här har påpekat. Det är av vikt ej blott

för oss själva att vi efter förmåga bruka dem. Envar av oss är i sin mån ansvarig för de misstag till vilka vårt folk ännu i kommande släktled skall förledas av språket. Väl äro de ytterst få som förmå att i stället för ett oriktigt ord prägla och giva kurs åt ett bättre. Men alla kunna vi åtminstone undgå att använda falska och missledande ord där bättre finnas. Vi skola härigenom säkrast främja de senares bestånd och de förras undergång.

En sats som jag i början av denna skrift har försvarat vill jag här vid dess slut än en gång inskärpa.

Om ock språkets makt över människotanken är vida större än de flesta ana, så är det ytterst likväl tanken som råder över språket. Så snart blott tanken vet att rätt akta på sitt härskarvärv, förmå hans redskap ej att göra intrång i hans välde.

Judarna ha infört monoteismen i historien; det är av dem som kristna och mohammedaner ha lärt att Gud är en. Och dock nämnde just Israels folk, genom arv från en avlägsen forntid, sin Gud med pluralt bildade namn: Elohim, Adonaj.

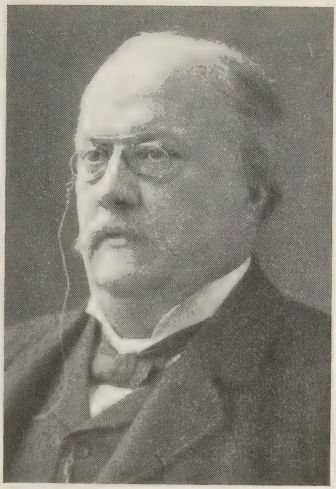

# HARALD HJÄRNE

1848—1922

# Ur svenskt och främmande.

## RENÄSSANS OCH REFORMATION.

7 sept. 1893.

Sveriges lekmannafolk stod upp, när lärans målsmän fyllt sitt värv. Det trädde fram, dag efter dag, månad efter månad, i oavlåtligt växande och tätnande led, att jämte prästerskapet med brev och insegel, förbund och eder stadfästa Uppsala mötes beslut. Så blev bekännelsen, i mån av nya strider och nya segrar, omsider lag för Sveriges kyrka och Sveriges rike.

Främst gingo hertig Karl och närmast honom riksens råd. Så kommo ridderskap och ämbetsmän, världsliga och andliga, häradshövdingar och borgmästare, med besegling för sig själva och för rikets menigheter efter stift och lagsagor, i härad, prästagäll och städer.

Samdräkten och beslutets allvar stärktes i djup och vidd av skärpta prov och ökat ansvar.

Rikets samlade ständer svuro, innan nästa år var gånget, vid ett nytt Uppsala möte, inför Roms och polska republikens ombud, att vedervåga liv och gods för evangelisk tro, för utestängning till evärdelig tid av påvens herradöme från Sveriges landamären. Och Sveriges och Polens konung måste, nödd och med blödande samvete, mottaga sina fäders krona på samma förelagda villkor.

Varken han eller någon annan fick onäpst vika från detta ansvar. Sveriges väpnade allmoge reste sig än en gång, liksom i Engelbrekts och Sturarnas dagar, att fullgöra sin plikt under ett nytt riksföreståndarskap, som åtog sig det förverkade konungadömets uppgift. Konung Gustafs testamente, som Uppsala mötes lärofäder tolkat och Söderköpings ständer förpliktat sig att verkställa, "alla för en och en för alla", kostade

hans fromme sonsons arvsrätt och ridderliga rådsherrars huvud, men lyfte Gustaf Adolfs fader på Sveriges tron.

Inbördes krig i Sverige och Finland tarvades att hävda det hemfallna arvet. Över Livlands och Polens slätter, kring Preussens hamnar utspanns ur fejden om tro och kronor ett nytt skede av slavers och germaners kamp om Östersjöväldet.

Men när stunden var inne under protestantismens nästan hopplösa självförsvar, förmådde Sveriges folk, härdat av utståndna mödor och enigt sammanslutet genom de avfallnes eller vacklandes utsöndring, gripa in med frisk undsättning och bilda den fasta kärnan i en återsamlad stridsordning jämte sina tyska fränder. Vid Leipzig bräcktes fiendens övermakt genom ömsesidig hjälp. Vid Lützen gav Gustaf Adolf med sin här ett segrande vittnesbörd om sin trofasta självuppoffring för samma sak, som hans fader hade värjt med självtagen spira och andras blod.

Och till sist, i det härjade och sönderslitna Tyskland, när Europas makter möttes till fredens och delningens verk vid Västfalens furstemarknad, tvärsigenom diplomaternas ränkspel, sattes, så att säga, världshistoriens insegel på Uppsala mötes beslut.

*

Är det Kristi budskap, som vållat dessa välvningar och vapenskiften, sammansvärjningar och köpeavtal, dessa lidanden och bragder? Har han, som sagt sig vara mild och ödmjuk till sinnes, velat löna sina svenska kämpar med oväntad kunglig prakt och fosterländska segrar, med makt och ära på främmandes bekostnad?

Det vore skrymtan eller hädelse att nu predika sådan tro, som hos våra fäder kanske var en omedveten återstod av ärlig hedendom. Kristi rike kräver icke politikens vapen eller skänker politikens lön. Han väljer intet folk till sin betrodda här, lika litet som han har satt en dödlig läromästare till sin ståthållare på Petri stol.

Reformationen har bekämpat påvens härskarmakt i Kristi namn. Men om reformationens målsmän någon gång av mänsklig fruktan för sin fiende i Rom ha unnat andligt över-

välde åt världslig överhet, åt konungar eller åt folk, så må ett dylikt återfall i eljest förkastad vidskepelse ej läggas deras kristna tro till last.

Åtminstone förblevo de sig själva trogna, då de lärde, att varje jordisk kallelse, hög eller låg, undersåtars liksom överhetens, krigets liksom fredens, är lika väl som prästens en Guds tjänst, kan skötas av en kristen utan samvetsagg och utan yttre helgd av föregiven andlig fullmakt.

Var det då en verklig Guds tjänst, som våra fäder fullgjorde, när de med skarpa vapen och djärv statskonst tryggade Sveriges självbestånd, sin egen och sina fränders frihet under oundviklig smärta, som vidlåder varje jordisk gärning? Vem vet? Kanske för någon ibland dem, kanske för många. Det är förborgat, och det höves icke oss att döma om deras sak med Gud. Ty denna deras tjänst mätes ej efter yttre gärningar, än mindre efter gärningarnas lön och frukter här hos oss, utan efter en högre måttstock, som varken samtidsdomen eller eftervärldens hävder fått i ägo, som icke rubbas av vad vi kunna veta om framgång och nederlag eller ens om mänskligt missförstånd och mänsklig synd.

Må vi nöja oss med den reformationens tro, att dessa våra fäder kunde vara kristna i sina skilda, tunga värv. Men må vi se till, vad deras gärningar och även deras tro, sådan denna föreligger uppenbar i stadfäst lära och fullbordad samhällsordning, haft att betyda för vårt svenska folk som ledamot i Europas kulturvärld och statssamfund.

Det gäller likväl även för en åskådning, som utan högre anspråk finner sig begränsad av timlighetens synvidd, att ej förvillas alltför mycket av denna världens vapenbrak och triumfatorsbuller, av herreståt eller folkönskningarnas sken. Det gäller att, så gott sig göra låter, söka efter människornas sanna viljor, efter vad de innerst åtrå och vad de sätta in sin kraft att vinna genom sådan handling, som ej kan stämplas såsom låtsad. Ändock förblir måhända det mesta, det bästa av deras liv för andra en gåta. Men stundom vittnar insatsens storlek utan minsta jäv om uppsåtets allvar.

Historien intygar vad det var, som Uppsala mötes män och deras hjälpare äventyrade för sig själva och för sitt folk med full besinning och med högt förkunnat syfte.

Vilket evighetens ljus kan finnas återspeglat i deras tro, skall här med tystnad lämnas åt djupare eftertanke. Men vad de sade och gjorde innebar för dem tillika och för deras ättlingar ett timligt ansvar. Det var för Sveriges folk ett omsider taget, självmedvetet vad emellan tvenne vägar här på jorden, ett framtidslöfte, som kunde ryggas, men ej mera nekas.

För folken i framåtsträvande tider, liksom för ynglingen på det verksamma livets tröskel, nalkas alltid en stund, då friheten måste binda sig själv eller låta sig bindas av främmande makt. Och valet måste oftast göras under allehanda hinder av oklara behov, av omisskännlig nöd, lockelser eller lidelser, som för ögonblicket mer eller mindre skymma dess fulla innebörd, tills det åtagna arbetets art och alster småningom hinna avslöjas.

Hurudan var den frihet, som bestämde våra fäders val i denna avgörandets stund?

*

I tvefaldig skepnad tedde sig de frihetskrafter, som sönderbröto medeltidens världsåskådning och samhällsbyggnad. En sedan länge bräcklig harmoni gav rum för tvivlets oro. Gratiæ veritas naturæ*: samma sanning råder inom nådens och naturens riken. Så kunde ärligt tänkas och förkunnas efter Augustini föredöme, medan ännu kyrkan uppbars av förtröstansfull, om också kortsynt sanningssträvan. Men huru kunde samma tro bevaras, när nådens rike hävdades allenast av en ljusskygg, i vardagsvanor utan sinneslyftning fången hierarki, som stängde dörren till för vaknande själars längtan ut i naturens rike?

Renässansen sprängde traditionens bojor eller sökte åtminstone fram en annan, äldre tradition, som syntes giva det unga släktet lov att leva sitt eget liv. Den sunda, starka, sköna människan bröt upp att taga sin värld med storm.

Vad gäller nådens osynliga rike, som kanske är en saga blott, emot naturens gåvor och livets glädje? Den starke vill tänka fritt för sig själv och lämnar hopens fördomar å sido

* Inskrift å Uppsala universitets sigill.

eller vräker dem undan, om de stå honom själv i vägen. Han tarvar ingen nåd, ty han är själv sin egen lag och gör vad hans natur honom bjuder. Gör vad du vill, blott det är adeligt och fritt och skönt! Det är sättet, formen, stilen, som giver allting det rätta värdet. Och livskonstnären, snillet, är född med kraft att skapa ädla former. Hans dygd består däri, att han nyttjar och odlar denna sin förmåga. Eljest är han herre över allt, som han når, vetande och njutning, gods och välde. Synd är ett tomt ord, och ett samvete, som talar därom, är en stygg dröm från mörka tider.

Sådan människonaturen är, sådana bliva dess verk. I brytningen mellan gammalt och nytt föddes personligheter, utrustade med vad som räknades för naturens gåvor i sådant mått, att deras like sällan vandrat på jorden. Varifrån de fått sin stora och ädla stil, är en hemlighet emellan dem och naturens herre. Men konstens mästerverk, vilket upphov dem än månde tillskrivas, spridde en ny förklaringens dager över livet och fostrade Italiens fria, mänskligt formsköna odling, som nästan tävlade med den helleniska antikens blomstring.

Dessa mästerverk och tankens frihet togo själva kyrkans herradöme i sitt våld. Med aldrig fordom skådat majestät och tillika med fängslande behag redas nya tempelsäten, varifrån "Guds tjänares tjänare" och den eviga stadens överlägsna andar må i hovsam nåd styra och beskatta världen. I Vatikanen skämta statskloka och frisinnade prelater snillrikt med kristendomens fabler, som äro goda nog att tygla annars upprorslysten enfald, och amoriner skalkas i de översteprästerliga gemakens arabesker.

Det är makten, som, i fasta händer och styrd av vägande visdom, giver form åt varje mänskligt samhälle till upphöjelse för lyckans segrande gunstling. Om det är monarken, som skall samla de lydandes beundran kring sin egen glans, eller aristokratien, som skall hålla ärvd eller förvärvd storhet i tillbörlig ära, eller demokratien, som skall öppna breda vägar för varje strävande förmåga — det är smärre spörsmål, som innerst sammanhänga med den huvudfrågan, var naturen ställt den starke eller den som söker efter styrka. Ty frihet framför allt från alla fjättrar, som hindra naturens sunda söner att verka

allt vad deras gåvor innebära, frihet för den ende härskarborne, för utvald adel eller mängden, om ock med strid på liv och död om maktens frihetspris — det är den sanna, av klassisk forntid lärda politikens lösen.

*

Men Roms segervana herrar mötte en grubblande man av germansk börd med tunga tankar och gammaldags bildning, en från naturens fröjder avstängd munk med djupa och underliga ögon. Hans frågor till livet voro helt andra än dem de själva gittat göra. Han hade åtminstone upptäckt, att hans egen natur icke var sund. Och han hade föresatt sig att, kosta vad det ville, själv erövra nådens rike, vars nycklar undanhöllos av tempelväktare, som han i det längsta tiggt om hjälp. För detta pris var han redobogen att offra både sin och deras makt, sin egen frihet och hela livets glädje. Vad gagnar dig all världen, om du tager skada till din själ?

Han fann, att det företag han börjat var utan hopp. Men ur förtvivlans natt reste han sig med visshet, att han undfått nåd för intet, och de gärningar han sedan gjorde oförfärad i sin tro överstego allt vad han fullbordat i vacklande förtröstan om förtjänst och lön. Han tog sin frihet som en nådegåva, gick ut ur klostret och bjöd en var att göra samma rön som han. Han tog naturens skänker på sin väg och vann för sig och andra ett herradöme och en levnadsglädje, som arbetshågen utan jäktan efter maktens glitter och njutningens skönhet kastade i hans sköte för intet. Hans arbete var strid från det första till det sista, och han ledde sitt eget folk och dess fränder till den ena segern efter den andra utan att svikta under oundviklig möda och motgång. Den gamla tempelborgens murar hotade att störta samman för alltid, men kyrka och stat byggdes upp ånyo på fastare grundvalar.

Reformationens lösen var ej att tänka fritt till vilket pris som helst, utan framför allt att tänka rätt under det högsta ansvar, som kunde gälla för någon mänsklig vilja. Det var ej formen, som Luther och hans medkämpar sökte, utan saken, den högsta sak för människan i tid och evighet. Reformatorernas tanke stödde sig ej på den naturliga människans självtillit, utan

på Guds ord om syndares frälsning. Reformationens frihet är frihet under ansvar, under den kristna människans ansvar för sin tro på oförtjänt nåd. Lagens yttre gärningar hjälpa själen till intet, men ingenting är förbjudet och allt är tillåtet, som kan göras under samvetets av nåden upplysta vittnesbörd om bevarad gemenskap med Gud. Utom sitt eget samvete möter den kristne ingen auktoritet, som kan rädda honom undan mödan och ansvaret att själv finna Guds frälsningsord. Han står ensam inför Gud, och han är stark endast i samma mån, som han känner sig i sitt livs djup övergiven av all mänsklig hjälp.

Ej under, att en så djärv tro skrämde mången dödlig, kanske stundom till och med sin egen främste målsman. Den rätta tanken kunde av de flesta ej tänkas utan stöd av formella kännemärken, av ortodox lära, som efter olika mänsklig kunskaps mått skänkte de svaga större mod att lita på sin egen tro. Och när sålunda lärobyggnadens nödvändighet stod utom tvivel, måste varje protestant våga allt att värna den läroform han funnit själv eller hämtat från mästare, som han trodde bättre än sig själv. Bröder av samma verkligen levande tro söndrades i uppriktig, fastän bitter nitälskan för var sin läras av skarp logik uppdragna skiljemärken. Men under varje skiftande skal av benhård dogmatik doldes innerst reformationens grundtankar, som utan sådant pansar haft svårt att tränga fram på olika håll och trotsa gemensamma fienders angrepp. Och efter långvarigt missförstånd började åtminstone lekmannafolkets yppersta hövdingar, Karl den nionde och Oldenbarneveld, Gustaf Adolf och Oliver Cromwell, erkänna protestantismens inre enhet under tålamod med inbördes stridande sekter. Men ännu längre dröjde det, innan protestantismen tordes bära de fulla följderna av sin tro och giva även den katolska ofördragsamhetens målsmän öppen talan, tåla, att en var fick tänka och lära fritt, vare sig orätt eller rätt, på sitt eget och sina lärjungars ansvar.

Förmynderskapet över främmande tro och tanke kunde ej med ens försvinna, och reformationens nya tankar krävde tid att bryta alla hinder, som århundraden hopat i kristendomens väg bland folken, och som kanske ännu ej på länge hinna undanröjas. Ty mängdens själar vinna icke mognad endast

genom andras föredöme eller maning. De måste själva liksom föregångarna på egen hand tillkämpa sig sin sanna frihet och måste eljest nöja sig med andras fostervård, tills kommande släkten samlat kraft att bära vad som varit alltför tungt för deras fäder. Men ett förmynderskap, som fostrar till självständighet, får ej förväxlas med ett herradöme, byggt på undersåtars obotligt blinda lydnad.

Reformationens fostran mötte hos de germanska folken av ålder ärvda anlag och en annan, världslig fostran, som gynnade dess arbete. Den germanska staten, så skilda typer än dess yttre prägel fått bland skilda stammar under karga eller blida villkor, genom inhemsk skaparkraft eller under romerskt tryck, bar dock allestädes ännu tydliga spår av samma ursprung och samma skaplynne. Lag och ansvar, icke obegränsad makt och självviskt godtycke bildade dess grundval. Samverkan inom rättens råmärken, icke tävlan om välde över rätten, var dess aldrig slocknande ledstjärna, hur ofta än fördunklad, liksom överallt på jorden, av vilda lidelser och nödens krav. Samvetet hos folk och statsmän kunde även under stridens värsta brand aldrig helt och hållet dövas för detta bud, och själva söndringen nödgades att böja sig åtminstone under samarbetets sken. Ty arbete för högre mål än egen vinning eller glans, för lagens styrkan eller främjan, hette frihetens och maktens rättesnöre, följt eller sviket, för konungar och undersåtar. Hjältens ära i eftervärldens minne kunde icke skapas endast genom lysande bedrifter, utan måste byggas framför allt på otröttad möda och trogen tjänst enligt lag och svurna löften i det ämbete, vartill han kallats av ålagd eller självvåtagen plikt. Men den högre maktens ämbetsansvar, som lättade folkets bördor, fritog likväl ingen från vederbörlig hjälp, och i sista hand stod varje fri och dugande man själv ensam inför lagen med eget ansvar för dess helgd efter sina krafters mått.

Reformationen slöt förbund med germansk frihet och gav dess framtid även en andlig styrka, som romersk kyrkotukt fordom tillbakahållit och förgäves sökte efter egen återhämtad kraft förkväva.

*

Till oss i Sverige hann reformationen först, buren av det återställda konungadömets starka arm och främjad av en växande samfärdsel med våra tyska grannar. Med renässansen knötos här knappt några svaga band, innan denna tidsmakt undergått sin fullt naturliga förvandling och trädde fram i följe med katolska kyrkans reaktion.

Livsglädjen på naturens grund är dömd till bräcklighet. Efter njutningens stormar, om också trotsade av ungdomshälsan och adlade av snillets skönhetsträngtan, smyger sakta vemod över den tröttnande, och skaparkraften domnar under upprepade försök att härma egna eller andras flydda stordåd. Även det nya har omsider åldrats, och något yngre nytt växer ej så snart fram ur samma jordmån, som den första alstringens friska ymnighet nära nog har uttömt.

Då väckes stundom en sällsam trånad efter samvetsfridens paradis och förlorad barndomsoskuld. Men den matta själens återstod av styrka räcker sällan till att börja livet helt och fast på nytt. Och under den sena ångerns veka känslor dröja gärna njutningens vanor kvar med skygga lustar och halvmedveten önskan att finna trösteskäl för nya syndafall. Sinnets brustna jämvikt skyles genom konstlad överspänning, och den rädda aningen om egen svaghet, egen livslögn föder hätskt begär att undertrycka alltför öppenhjärtat sanningsnit.

Den reaktion, som sökte återställa påvisk tradition med välska konster, var i själva verket, så att säga, en utlevad renässans.

Luthers tro och lära syntes den fina bildningens gynnade andar vittna om barbarisk smak, men därjämte hota deras egna strävanden med knappast överskådlig fara. Ingen annan räddning syntes öppen än halvt botgöringslysten, halvt skrymtad återgång till fädrens barndomshem, den förut på hjärtats och förståndets sanna maning övergivna kyrkans offertempel. Låt prästen åter tro för dig och bliv ett lydigt barn på nytt i tillit till hans bindenyckel!

Men det gällde nu att mäkla mellan nyförvärvade behov och kyrkans eftergjorda stränghet enligt gamla mönster, som restes upp igen till underdånig vördnad. Ur denna mäkling framgick efter hand en blandad odling, som, även den, förmådde

fängsla med trolsk hänförelse, med våldets, med ännu levande eller klokt väckta intressens och den mästerligt övade politikens förenade makter.

Gregoriernas och Innocentiernas efterföljare klädde sig ånyo i asketens kåpa och sökte genom sluga eftergifter vinna furstar och folk för stolta planer, som föregångarna känt sig kallade att genomdriva med öppna härskarbud. Jesuiternas moral lärde konsten att försona en väl beräknad sedelag med köttets hemliga begär. Deras andliga tukt gav kraft och hugnad genom ömma känslors frosseri, deras kyrkor fylldes med smäktande madonnor och ögonsmekande sirater. Och nyomvända statsmän funno öppna och frestande banor för sina gåvor i apostolisk tjänst till nya korstågs främjan.

Men även godtrogna själar och lättledda massor kunde åter samlas till uppriktig offervillighet under Roms baner.

*

Polens fria adelsfolk, som i sitt lätta, grunda slaviska sinnelag nyttjat lösa intryck från reformationens själakamp endast till hyende för ökat självsvåld, trädde i reaktionens tjänst av lystnad efter politisk makt och ära, förmälde dyster fanatism med lika ivrig efterhärmning av klassisk forntids republiker. Och Sigismund, som, även han, fått arv av Vasarnas viljekraft och trohet mot erkänd plikt, bar under nästan femtioårig möda utan klagan republikens skymf och lek med konungadömets ansvar, i hopp att med polska riddarhärar föra Guds och Marias sak till seger. Våren innan Gustaf Adolf föll sjönk hans frände Sigismund i graven, sviken på sin levnads arbetslön, den missförstådda konungatankens, konungapliktens tigande martyr.

Men det var icke svenska folkets sak att rannsaka konungahjärtats hemligheter. Dess målsmän funno sin egen plikt, då de i Uppsala mötes beslut förbjödo Sigismund att utleverera Sveriges konungadöme och sig själv till Roms förslagna ränker, till ett främmande, övermodigt och laglöst folk. Och emellan dem och honom skildes på ömsesidigt ansvar vägarna för alltid.

*

Så gjorde våra fäder sitt val för sig och oss, ett val, som förvisso ej kan binda oss med ett yttre pålagt ödes tvångsmakt, men som innebär en uppfordran till deras efterkommande att taga deras verk och sitt eget arbete på allvar. Ty varje släkte, varje släktes medlem måste själv bekräfta valet, måste välja för sig själv. För Sveriges folk, så ofta än dess yttre öden växla emellan lycka och motgång i nya brydsamma tiders prov, för Sveriges ungdom, som ej får fegt rygga tillbaka för någon enda mänsklig bildningskraft, från hedendom och renässans, från människotankens djärvaste försök och naturforskningens hemligaste djup — står ändock valet i varje avgörandets stund under den personliga prövningens ansvar innerst och i sista hand emellan naturens lockelser och Luthers, Uppsala mötes och Gustaf Adolfs tro.

# Ur BLANDADE SPÖRSMÅL.

## NATIONALISMENS ÅRHUNDRADE.

(Svenska Dagbladet 31 dec. 1899.)

Det århundrade, som nu löper till ända, har sett folkens liv upprört av mångahanda strävanden och illusioner. Men en av dessa samhällsbildande och samhällsupplösande krafter lockar till särskild uppmärksamhet i seklets sista stormdigra timmar — ehuru valet bland tidevarvets otaliga rubriker för övrigt må vara en smaksak.

Storpolitiken i yttre och inre måtto har länge levat och haft sin varelse under "nationalismens" fälttecken. Att icke hörsamma det "nationella" nitetslösen har på många håll betytt ungefär detsamma som att i reformationens tidevarv ställa sig avsides från kampen om bekännelsens renhet. Att vara nationalitetslös är nu för tiden svårare och värre än att vara bekännelselös. En stat utan "nationell" grundval anses nu för tiden mångenstädes vara ett lika fördömelsevärt oting som förr i världen ett rike utan härskande kyrka. Fördragsamheten i "nationella" spörsmål underkännes av flera politiska makter och partier, som utan förbehåll erkänna religionsfrihetens grundsats. Det är ej så underligt. Ty fördragsamheten gör sig sällan gällande inom ett av förkättringen behärskat område, förrän nya stridsämnen hunnit avlösa de gamla och utslitna, som ändå länge pläga bevara sin dragningskraft i trängre kretsar.

Religionskrigen domnade småningom bort och efterföljdes omsider av en annan världsbrand, tänd av den kosmopolitiska upplysningens fackla — allt under det att, liksom förut och såsom alltid, de påtagliga intressena bröto sig emot varandra och inmängde sig i de ideella programmens och stämningarnas virrvarr. En ny predikan hördes om frihet, jämlikhet och

broderskap över hela jorden. Jakobinerna i republikansk eller kejserlig uniform gingo, liksom fordom Mohammeds araber, ut att omvända världen till sin tro. Men jämlikheten blev fadd och broderskapet förhatligt, medan friheten försvann, när de förlossade måste ödmjuka sig under ett utvalt folk och en obändig härskarvilja. Åter öppnades vägen för en ny löftesrik förkunnelse, som, jämte den omedelbara förbittringens föredömen, grep människornas hjärtan med den uppenbarade sanningens förtrollning och trängde in i de politiska partiernas tävlan, i själva regeringarnas rådslag.

Skaldernas romantiska trånad efter en förgången folklig guldålder, den historiska vetenskapens uppdagande av generationernas sammanhang, språkforskarnas tolkning av förgätna skriftalster och tungomålens stamträd — dessa och flerfaldiga andra inflytelser undergrävde inbillningarna om de isolerade individernas jämnstrukenhet och stärkte behovet av inbördes solidaritet på de gemensamma släktminnenas grund. Framtidsförhoppningarna rättfärdigades med åberopande av särskilda arvsanspråk i stället för den naturliga människans rättigheter. Det förflutna upphöjdes till norm för kraven på det närvarandes omgestaltning, i olika måtto för övrigt alltefter olika ideal. Där kunskapen om vad som varit ej förslog, där kom fantasien villigt till hjälp, och till och med den medvetna förfalskningen spelade även i denna lovvärda sak sin historiska roll. Nationalitetsrörelsen blev en makt, som utbredde sina verkningar från den ena änden av Europa till den andra. Dess schema blev dock, trots allt betonande av säregna folklynnen och bildningsarter, enformigt nog i all sin skiftande omklädnad. Överallt framträda samma yrkanden på statsgränsernas reglering efter språken, på förvaltningens och undervisningens omstöpning i former, som kallades "nationella", därför att de återspeglade och skärpte den likartade böjelsen för avsöndring och självbelåtenhet. Till och med nationalprofeterna likna varandra så där tämligen i andlig fysionomi och agitatoriska åthävor. Grundtvig t. ex. har åtskilliga själsfränder i Tyskland och Italien, bland ryssar och polacker och smärre slaver. Och med någon förändring i namn och historiska exempel te sig de nationalistiska tidningsartiklarna ännu i dag inom de mest

skilda länder nästan såsom översättningar eller bearbetningar av ett gemensamt original.

I verkligheten är nationalitetsrörelsen en allmänt europeisk kulturströmning eller tidsstämning, lika väl som den revolutionära propagandan. Dess väsen består snarare i längtan efter det nationella än i levande nationell utprägling. Så snart livets verkliga krav fingo utöva sin makt, så snart sakintresset fick tränga självbespeglingen i bakgrunden, framträdde vårt århundrades europeiska karaktär i varje livskraftigt folks institutioner och arbete. Ty i varje sådant folks utveckling är numera den allmänna kulturen en vida starkare makt än dess egen särskilda insats. De nationella egendomligheter, vilka såsom sådana enkom understrykas och omhuldas, beteckna i de flesta fall blott efterblivna skeden i kulturens tillägnan. Den verkliga nationalbegåvningen röjer sin självständighet i förmågan att uppnå en allt högre kultur utan hänsyn till något annat snitt än det, som betecknas av kulturens egna villkor. Liksom den enskilda personligheten tappar bort sig själv i den tomma jakten efter originalitet, så kan intet folk lägga en tum till sin växt genom ängslig vård om sin nationalitet.

*

Nationalitetsrörelsen har emellertid även i sin mån främjat kulturen genom att undanröja hindren för splittrade folks samarbete, genom att göra de särskilda språken till verktyg för kunskapers spridning inom förut otillgängliga massor, genom att bereda även de förut åsidosatta stammarna delaktighet i det rättsliga och politiska livets förmåner, genom att stärka samhörighetsbandet inom varje särskilt folk medelst nya gemensamma intressen.

Men dessa resultat äro icke obetingat förknippade med nationalismens upphöjelse till bestämmande makt inom det politiska området. Grundsatsen, att alla nationaliteter äro lika mycket värda och var för sig förtjäna sin särskilda tillvaro i den suveräna statens form, är fullt ut så ohistorisk och verklighetsvidrig som pockandet på en enda allomfattande världsstat. Grundsatsen, att någon viss nationalitet måste äga obegränsat herravälde inom en stat, som består av flera skilda folk, är lika

godtycklig som det våldsamma införandet av en enda statsreligion. "Nationalstaten", som enligt vissa politiska tänkare i det moderna Tyskland är den högsta av alla samhällsformer, må visserligen, så länge nu gängse åskådningar råda, betraktas såsom en lycklig produkt, där den nu en gång finns, av den historiska utvecklingsprocessen. Men dess upprättande köpes för dyrt genom samhällstvångets användning för att undertrycka nationella minoriteter eller genom verkliga kulturrikens och politiska unioners sönderspräng̈ning i hjälplösa småstater.

Nationalismen är alltså en historisk företeelse med dubbel uppsyn liksom det sextonde århundradets religionsiver. Dess anspråk på att taga den politiska pliktkänslan eller fosterlandskärleken i sin tjänst har endast samma relativa berättigande som trosfanatismens lika despotiska krav i äldre tider. Om en statsmakt identifierar sig med en viss kyrklig eller nationell politik, så äro dess undersåtar såsom sådana naturligtvis rättsligen förpliktade att lyda dess bud. Men från den historiska rättvisans synpunkt beror det alldeles på, huru denna politik för övrigt är beskaffad i formuleringen av sina syften och valet av sina medel. Stå dessa syften och dessa medel i strid mot den allmänna kulturens självständiga utveckling, då blir den framtvungna patriotismen en inre osanning och omöjlighet. Och själva staten äventyrar sitt bestånd genom våldsamma katastrofer eller nedsjunker till en lägre kulturgrad, varigenom dess krafter efterhand uttömmas.

Nationalitetsrörelsen har skapat Tysklands och Italiens enhet, varigenom två stora kulturfolk vunnit åtminstone förutsättningarna för en framåtgående utveckling på en bredare grundval. I den nationella befrielsens namn ha genom det förfallna Turkiets styckning några småstater kommit tilllivs, som måhända lättare än återstoden av det islamitiska väldet kunna närma sig Europas kultur.

Men nationalitetsrörelsen har även förstört Nederländernas och Belgiens förening, som förestavades såväl av övervägande politiska intressen som av mångfaldig och uråldrig kulturgemenskap. Det är dess verk, att Österrike, vars sammanhållning är ett europeiskt livsbehov av högsta rang, hotas med inre upplösning och kanske fullständig undergång. Den nationa-

listiska överspänningen har inlett Ryssland på samma förföljelsefeberns bana, som fordom beträddes av Spanien till dess eget fördärv under den religiösa exaltationens impulser.

Nationalismen har sina predikanter och redskap, som väl kunna mäta sig med den katolska reaktionens jesuiter. Det är knappt en tillfällighet, att de senare just nu i Frankrike växa till föryngrad betydelse i samarbete med de förra. Främlingshatet i fosterlandets namn förbinder sig lätt med lusten att förfölja kättare och klentrogna. Misstron till nationalitetsbekännelsens uppriktighet framkallar följdriktigt inkvisitoriska angrepp mot rasen såsom sådan, liksom även de döpta morernas och judarnas ättlingar misshandlades och fördrevos av den spanska fromheten. Därmed förflyttas nationalitetsmärket till människans naturbestämningar, som ej kunna ändras av hennes fria vilja. Det upphör sålunda att beteckna en faktor i det mänskliga kulturlivet och hemfaller under den blinda fatalismens och den ovederläggliga vidskepelsens domvärjo.

*

Huruvida det kommande tjugonde århundradet får skåda en utveckling, som mildrar de nationella lidelsernas motsatser, är i denna stund synnerligen ovisst. Det är minst lika sannolikt, att nationalismen i sin sammanflätning med andra äldre och nyare omstörtningsmakter samlar sina yttersta krafter till katastrofer i samma stil som trettioåriga kriget och franska revolutionen.

* * *

## FÖRSVAR OCH REFORMER I PREUSSENS FÖRNEDRING.

(Föredrag vid ett försvarsmöte i Uppsala 18 maj 1891.)

Preussens härordning, numera utvidgad till hela Tyskland, gäller i våra dagar, och med rätta, som den bästa i Europa.

Men denna härordning får ej förväxlas med den preussiska "militarismen". Militarismen, soldatståndets övervikt i samhället, är visserligen där ett gammalt historiskt sjukdomsämne, vars uppkomst i viss mån kan förklaras och måhända

ursäktas av Preussens historia. Men det har flera gånger bragt riket just i militäriskt avseende nästan till undergångens brant. Och för så vitt som det ännu finns kvar, är det en källa till svaghet, icke till styrka.

Däremot bero Preussens stora krigiska framgångar på, att detta sjukdomsämne i alla fall tid efter annan blivit tillbakaträngt och försvagat genom hälsosamma reformer av större eller mindre omfattning. Endast på detta sätt har Preussen lyckats utbilda en härordning, vars verkliga förtjänster bestå däri, att det egentliga soldatyrket mer och mer fått vika undan för själva det väpnade folket. För att göra detta folk dugligt och villigt till landets försvar har regeringen med eller mot sin vilja fått lov att ge det allt större frihet och inflytande på statens angelägenheter. Detta arbete fortgår alltjämt, och dess framgång även hädanefter kommer att avgöra om Preussens och hela Tysklands maktställning.

Men bäst skönjes detta sammanhang emellan försvar och reformer i den storartade politik, varigenom Preussens härordning efter de förkrossande nederlagen i kriget emot Napoleon 1806—07 ombildades på den allmänna värnpliktens grundval.

*

Preussen var förut en ren militärstat. Med en befolkning av omkring 10 millioner underhöll det en stående här av 250,000 yrkessoldater. Naturligtvis kostade en sådan här ofantliga summor för ett land, som var jämförelsevis fattigt och ringa utvecklat i handel och industri. Konungen var enväldig och kunde utskriva hur stora skatter han ville. Men i verkligheten inskränktes hans makt av den rådande byråkratien och de privilegierade ständen.

Adeln var skattefri, hade ensam rätt att besitta större jordagods och ägde företräde till de viktigaste civila och militära ämbeten, om också ofrälse ej voro alldeles uteslutna från befordran. Borgerskapet i städerna var befriat från krigstjänst, men betalade skatt och hade mycket litet att säga i den kommunala förvaltningen. Här och där funnos ett slags landsting, men sammansatta ståndsvis och i strängt beroende av byråkratien. Skråtvånget hindrade den enskilda företagsamheten,

och de borgerliga yrkena stodo i så lågt anseende, att en adelsman, som ägnade sig däråt, miste sina privilegier. Det fattigare folket ensamt var underkastat tvångsutskrivning. Böndernas ställning i de flesta landskap närmade sig mer eller mindre livegenskapen. De fingo ej flytta vart de ville, måste förrätta dryga dagsverken och erlägga stora avgifter, om de också å andra sidan ofta hade fasta och ärftliga arrenden. Med ett ord, det var ett samhällstillstånd av tryck och tvång på alla sidor.

Likväl ansågs Preussen för den bäst styrda stat i hela Tyskland. Förvaltningen var i det hela hederlig och god efter dengamla tidensfordringar. Religionsfriheten var mer utsträckt än annorstädes, och ehuru pressen stod under censur, kunde vetenskapsmän och författare yttra sina meningar mer obesvärat än i de flesta andra tyska stater, som för övrigt stodo högre i bildning. Därför sökte många framstående tyskar inträde i preussisk statstjänst och bidrogo sålunda till sitt nya fäderneslands förkovran och makttillväxt. Preussen betraktades som Tysklands framtidsstat, icke minst på grund av dess präktiga här, med vars tillhjälp Fredrik den store hade vunnit sina segrar och förvärvat åt sitt land en mödosamt uppehållen stormaktsrang.

Fredrik den store var ett militäriskt snille av första ordningen, och hans här kunde under hans personliga ledning på sätt och vis gälla som ett slags tysk folkhär i jämförelse med hans fienders sämre organiserade arméer. Men efter hans död ändrades förhållandet, isynnerhet sedan franska revolutionen hade kallat den allmänna värnplikten till nytt liv.

Den preussiska härens manskap bestod av den livegna och arbetande befolkningens söner, som nödgades tjäna i tjugo år eller mera. Företrädesvis uttogos lösdrivare eller andra personer, som husbönderna och kommunerna ville göra sig kvitt, och soldattjänsten betraktades därför som vanärande, nästan som ett straff. Luckorna i den sortens utskrivning, som nästan aldrig räckte till, fylldes med värvat slödder från utlandet. En barbarisk krigstukt med mycket prygel och andra kroppsstraff ansågs oundgängligen nödvändig för att göra dessa blandade skaror till fast sammanslutna regementen. Det exercerades från morgon till kväll med de mest pedantiska handgrepp, och

paraderna utgjorde de viktigaste tilldragelserna i militärlivet. Officerarna voro fulla av junkerhögfärd emot både underlydande och civila, dessutom uppblåsta över sina föregångares triumfer och följaktligen i allmänhet utan intresse att öka sina egna kunskaper. Även det högre befälet brydde sig föga om att studera den nya franska krigskonsten och sysselsatte sig på sin höjd med alldeles föråldrade teorier, som omöjligen kunde stå sig mot en Napoleons snillrika och djärva anfallssätt.

Preussen hade kanske ändå kunnat reda sig och bevara den ivrigt omhuldade neutraliteten, om dess politiska ledning hade varit något bättre.

Konung Fredrik Vilhelm III var en hedersman, men medelmåttigt begåvad, och såsom fallet plägar vara med sådana personer, hade han ett slags skräck för mer betydande förmågor och kraftigare viljor. De dugligare och mer självständiga rådgivarna skötos åt sidan, och i stället omgav sig konungen med smidiga, undfallande hovmän och sekreterare, som intrigerade sinsemellan, men för övrigt läto bruka sig till nästan vad som helst. Storpolitiken leddes förnämligast av greve Haugwitz, en av dessa på samma gång ängsliga och utmanande statsmän, som äro liksom skapade att utskämma och fördärva en stat. I militära saker, för vilka konungen mest intresserade sig, ehuru på ett ytligt och andefattigt sätt, hade han vid sin sida en gammal bekväm paradgeneral vid namn Köckeritz, som även fick lägga sig i alla möjliga andra politiska frågor utan något som helst offentligt ansvar. Haugwitz och Köckeritz — dessa båda namn beteckna tillsammans för eftervärlden det bedrövliga regeringssystem, som störtade det gamla Preussen från dess inbillade storhetshöjd.

*

En oskicklig diplomati framkallade den av alla insiktsfulla män fruktade katastrofen.

På hösten 1806 skingrades den ståtliga preussiska hären i slaget vid Jena. De handfallna generalerna förmådde ej en gång, lika litet som vår Klingspor i Finland, verkställa ett någorlunda förståndigt återtåg. Den ena fästningen efter den andra öppnades av kommendanter, vilka, om de ej voro rent av förrädare

liksom Cronstedt på Sveaborg, fullkomligt glömde allt vad militärisk plikt och anständighet ålade dem. Den fredliga, vapenlösa befolkningen, som med slö likgiltighet åsåg olyckorna, uppmanades till yttermera visso av generalerna att hålla sig alldeles stilla. Inom några få veckor stod Napoleon i Berlin, och den kungliga familjen var stadd på flykt till ryska gränsen. Det såg ut, som om all fosterlandskärlek vore borta i Preussen, och militärerna själva predikade i ord och gärning den argaste försvarsnihilism.

Kriget fortsattes egentligen blott av Preussens bundsförvanter, Sverige och Ryssland. Men vi regerades då för tiden av Gustaf IV Adolf och miste Pommern på äventyret. Ryssland led ett par svåra nederlag, men fick på sommaren 1807 sluta freden i Tilsit, varigenom Napoleon gav Alexander tillstånd att plundra sina båda bundsförvanter, Preussen och Sverige, på sådana provinser, som Frankrike självt ej frågade efter. "Av hänsyn till kejsaren av Ryssland", såsom det uttryckligen heter i fredsfördraget, förunnade Napoleon konung Fredrik Vilhelm att behålla sin tron och knappt hälften av sina länder.

Men hurudan var den fred, som Preussen fick köpa för dessa dryga avträdelser? Riket omfattade efter Tilsit knappt så stor befolkning som det nuvarande Sverige. Dess förut svaga välstånd var så gott som knäckt, statskassan var tom och krediten försvunnen. Och dock måste 150,000 franska soldater härbärgeras och underhållas ett helt års tid efter fredsslutet. Och även sedan den stora ockupationshären avtågat, stannade bortåt 50,000 man såsom garnisoner i de viktigaste fästningarna ända till 1813. Hundratals millioner skulle erläggas i krigskostnadsersättning, som dessutom gång på gång godtyckligt höjdes av Napoleon. Preussen var inklämt emellan det ofantliga franska väldet och Ryssland, och under sex år stod även återstoden av dess tillvaro ständigt på spel. Napoleon begagnade sig av sina penningefordringar till oupphörliga hotelser, och det lider knappast något tvivel, att han, om tiden hade medgivit det, skulle ha satt dessa hotelser i verket. Det var Preussens lycka, att han skaffade sig för många järn i elden, och att den ständiga dödsfaran sporrade de preussiska statsmännen till de mest förtvivlade förberedelser att möta den sista kampen.

Naturligtvis var det icke Haugwitz och Köckeritz, som kunde fullborda ett sådant verk. Helt andra män framträdde nu och bemäktigade sig statens styrelse, icke genom någon revolution, utan i kraft av sakernas och deras egen natur, som i landets hårda nöd förvisade slentrianen och oförmågan till blygsammare platser än förut. Preussen hade ingen folkrepresentation, där statsmännen kunde söka stöd för sina planer. Folket tänkte mycket litet på en sådan inrättning eller på politiska ting överhuvud. Men det gällde just att rycka upp det preussiska folket i alla samhällslager för att rädda det från förtryck och neslig undergång. Härtill tarvades ej blott rustningar i vanlig mening, utan genomgripande reformer, som kunde ingjuta nya krafter och en ny anda i folket och sålunda göra krigsrustningar möjliga, när de som bäst behövdes.

Allt detta måste utföras med största försiktighet och lugn, under fiendens ögon, så att säga, men tillika med största skyndsamhet och viljestyrka. Vad som skulle göras måste ske i konungadömets namn, och det länder konung Fredrik Vilhelm till heder, att han, oaktat sin motsträvighet i början och sin brist på ordhållighet efter framgången, likväl under den värsta tiden böjde sig för nödvändighetens lag och till och med efter sina pund medverkade vid själva arbetet.

Det var en krets av högre modiga och skickliga ämbetsmän, som ryckte honom undan hovkotterierna och ledde hans tveksamma vilja till avgörande beslut.

*

Dessa män samlade sig omkring riksfriherren vom Stein, jämte Bismarck, och kanske i högre grad än han, Tysklands störste statsman i detta århundrade, ehuru han ej fick verka så länge.

Stein var icke född preussisk undersåte. Han hade tvärtom själv på sätt och vis en furstlig ställning, ty över sina gamla ättegods erkände han ingen annan herre än den maktlöse tyske kejsaren och kunde således, åtminstone så länge det gamla tyska riket bestod, betrakta sig som ett slags jämlike med de många kurfurstarna, hertigarna, landgrevarna o. s. v. i detta underliga statssamfund. Men han hade tidigt ingått i preussisk

tjänst, varit landshövding, såsom vi skulle säga, och finansminister och alltid på alla poster utmärkt sig för stor duglighet, arbetsförmåga och plikttrohet, men stod dock ej synnerligen väl till boks vid hovet.

Hans framtidsmål var ett enigt Tyskland och de många småfurstarnas avskaffande, men för övrigt var han ingalunda en omstörtningsman. Hans närmaste strävan var att upphjälpa den förfallna preussiska staten genom frisinnade reformer, som voro ägnade att borttaga skiljemurarna mellan stånden och förena dem till gemensamt arbete för fäderneslandet.

Napoleon vädrade snart hans planer, som även i hemlighet angåvos av det förbittrade konservativa junkerpartiet i själva Preussen. Stein förklarades fågelfri av Napoleon redan 1808, hans gods konfiskerades, och han måste fly, först till Österrike och sedan till Ryssland. Därifrån återkom han 1813 kort före det nya kriget mot Napoleon, då han verksamt bidrog till Tysklands resning emot franska oket. Under tiden fortsattes reformarbetet i Preussen, huvudsakligen enligt hans planer, av Hardenberg, Schön, Humboldt, Niebuhr och många andra betydande män, som här icke närmare kunna skildras.

Den preussiska härordningsreformens båda förnämsta målsmän böra dock ej alldeles förbigås.

Den ene var Scharnhorst, arrendatorns son från Hannover, som före slaget vid Jena icke hade hunnit långt på officersbanan för sin låga börds och omilitäriska hållnings skull. Han sågs över axeln av kamraterna som en opraktisk läskarl, men det var ändå han, som, framdragen av Steins parti, organiserade Preussens folk i vapen och ledde dess militära utveckling, tills han stupade som general i befrielsekriget.

Den andre var Gneisenau, som härstammade från ett mot Preussen fientligt tyskt land. Hans far var en fattig sachsisk löjtnant, som under sjuåriga kriget nödgats lämna sin hustru och sin nyfödde son i sticket, när de flydde undan den preussiske angriparens infall i landet. Modern dog av förskräckelse, när barnet i brådskan föll ur vagnen. Men Gneisenau räddades av släktingar, som, då han blev något större, efter vad det berättas,

satte honom att vakta byns gäss. I sina unga år förde han sedan ett äventyrligt liv, än som student, än som soldat, än i Europa, än i Amerika, men hamnade slutligen i preussisk officerstjänst. Han var nästan den ende befälhavare, som utmärkte sig under det olyckliga kriget mot Napoleon. Han eggade borgerskapet i Kolberg till väpnat motstånd jämte garnisonen, och i följd av hans tapperhet och rådighet föll denna fästning ensam ej i fransmännens våld. Sedan gjorde han sitt regemente till ett mönster för den nybildade hären, blev generalstabschef i befrielsekriget och den franska härens energiske förföljare efter Napoleons sista nederlag vid Waterloo.

Man ser, vad det var för män, som nu kommo på sina rätta platser. Det var ej längre börd eller hovgunst eller andra oväsentliga företräden, som fingo göra sig gällande på bekostnad av statens krav. Befordran inom officerskåren skulle enligt de nya förordningarna bestämmas efter skicklighet och kunskaper i fredstid, efter visad tapperhet i fält. De gamla reträttgeneralerna tvungos till avsked, och nya befälhavare utnämndes, vare sig frälse eller ofrälse, enligt skarpsynta förmäns samvetsgranna och konsiderationslösa omprövning. Man gjorde sig av med lämningarna av det värvade soldatpacket, skickade hem de stackars utslitna bondveteranerna och uppsatte nya regementen av ungt folk ur samhällets alla klasser, som efterhand likställdes i krigstjänstskyldighet. Det dugde då ej heller längre att behandla dessa värnpliktiga på samma sätt som de förra rekryterna. Kroppsstraffen avskaffades, och officerarna tillhöllos strängeligen att bemöta manskapet med hovsamhet och urskillning.

Tjänstetiden minskades, och Scharnhorst förstod med mästerskap att begagna sig till och med av Napoleons övermodiga fredsvillkor för att utveckla sin nya härordning. Preussen hade nödgats förplikta sig att icke hålla mer än 42,000 man under vapen, och statens finanser medgåvo knappast en större stående här. Nu övades rekryterna blott så lång tid, som krävdes för att ge dem en verklig soldatutbildning, sedan all onödig gammaldags exercis blivit borttagen. Därefter inkallades nya rekryter, och så undan för undan, tills Preussen vid befrielsekrigets början kunde uppbåda hundratusentals övade krigare —

en lika manstark här som före Jena, fastän befolkningen minskats till hälften, men vida stridsdugligare och billigare än den förra. På det sättet skapades den nya preussiska härordning, som sedan blivit alltmer fullkomnad.

*

Men hur hade det varit möjligt att införa och genomföra något dylikt, om folket hade fått förbliva i sitt förra söndrade och förtryckta tillstånd? Det var oavvisligen nödvändigt, om folkets söner med friskt mod och inbördes endräkt skulle bära vapen för fäderneslandet, att de förhatliga ståndsskillnaderna upphävdes eller åtminstone mildrades, att hindren för de enskildas förvärv avskaffades, att bildningen spriddes i vidsträcktare kretsar, att medborgarna vandes att på egen hand, utan ämbetsmännens förmynderskap, sörja även för det allmänna bästa.

I denna riktning gingo Steins och hans medhjälpares reformer, som visserligen icke hunno undanröja alla kvarlevor av de gamla missförhållandena, men ändå genomförde fullt ut så mycket gagn som den stora blodiga revolutionen i Frankrike. Livegenskapen upphävdes, bönderna fingo äganderätt till sina arrendehemman, även ofrälse fingo köpa adelsgods, en var fick flytta vart han ville och sysselsätta sig med vad han ville. Ämbetsverken ombildades uppifrån och nedåt, medborgarna fingo deltaga i den civila förvaltningen, städernas kommunalväsen omdanades med valda stadsfullmäktige och magistrater. Stein ville även kröna sitt verk med en riksdags inkallande, och konung Fredrik Vilhelm gav sedan under kriget sitt folk ett högtidligt löfte därom, ehuru han efteråt ryggade sitt löfte i följd av hovpartiets ränker. Skatteväsendet förenklades i samband med borttagandet av adelns privilegier, och på samma gång ökades statens inkomster genom välståndets tillväxt och en omsorgsfullare hushållning. Folkskolor inrättades efter nya metoder, den högre undervisningen främjades på mångfaldigt sätt, mitt under förnedringstiden grundlades till och med ett nytt universitet i Berlin, för närvarande den tyska vetenskapens medelpunkt. Allt detta är så mycket beundransvärdare, som

staten samtidigt hade att kämpa med de största yttre svårigheter och måste erlägga tribut till en ständigt pockande segrare.

Men uppoffringarna buro också sina frukter. Under nödåren gav den gamla vekliga kosmopolitismen inom de bildade klasserna rum för en kraftfull fosterlandskärlek hos det unga släktet. Den store filosofen Fichte, som förut predikat, att ingen sann tänkare finge fråga efter sitt eget land — han höll nu i Berlin under den franska polisens övervakning sina berömda "tal till det tyska folket", som han tydligt nog uppfordrade att genom en sund uppfostran utbilda en plikttrogen nationalanda. Och när befrielsens stund var inne, strömmade både det utskrivna manskapet och massor av frivilliga ur alla klasser under de nya regementenas fanor. Man kunde icke känna igen det preussiska folket från 1806, men denna gång följde segern dess vapen. Preussen återvann sin förra maktställning, till och med betydligt förstärkt, och tryggade sin framtid för hela Tysklands räkning.

* * *

## AKADEMISKA SKOLOR.

(Svenska Dagbladet 13 febr. 1898.)

Det ställer sig ganska tvivelsamt med det värde, som bör tillmätas vare sig akademiska eller vetenskapliga eller andra slags högre kulturskolor.

Vad gott de kunnat uträtta, det har kommit från deras strävandens egen inneboende livskraft, i den mån som skolan kunnat glömma sig själv och sitt korporationsintresse inför allvarligare krav. Det skolastiska elementet har utgjort deras begränsning, fröet till deras förgänglighet och stundom den surdeg, som jäst upp några pösande anspråk till ögonblickets bländande storheter, men inom kort jämte dem sjunkit ihop till dess löjligare platthet.

Skolmästarens kall är förvisso både vackert och vördnadsvärt. Att vara och känna sig som en äkta scholaris är en blygsamhetens prövosten och i många fall en ypperlig förberedelse till att själv få svänga mästarens pekpinne.

Men båda dessa kategorier äga sitt naturliga och behöriga spelrum inom helt andra områden än den fria, förutsättningslösa andliga odlingens vädjobana, där deras fullödiga representanter så lätt snubbla och göra mer eller mindre släta figurer.

*

Det vore dock obilligt och ohistoriskt att misskänna även den bundna forskningens förtjänster och kulturinsatser.

Den fria forskningen har småningom vuxit upp ur den bundna. Också i den meningen låter det säga sig, att "all bildning står på ofri grund till slut". Ännu i dag (och säkerligen allt framgent intill det tusenåriga rikets inbrott) måste barnet beträda sin forskningsstråt under skolmästerlig ledning. Och för den ständigt andligen omyndige, som ej ens mäktar taga emot den erbjudna frihetsgåvan, är det en välsignelse att få spänna de krafter, som blivit honom beskärda, åtminstone till en reglerad flykt från en given fast utgångspunkt, dit han kan i trygghet återvända, så snart det börjar kännas kusligt och kallt ute i öppna rymden. Vilken logisk styrka, vilket fyndigt skarpsinne har ej dogmens rationella behandling enligt fastställda metoder visat sig fullgod att uppamma, dess föregående vetenskapliga prövning må ha varit aldrig så slapp eller alls ingen!

Det vore synd, om en sådan riktning ej skulle få behålla den hävdvunna hederstiteln "vetenskaplig", bara därför att vår allra modernaste forskning ej stått fadder vid dess vattenösning. Den innerliga tron på faderliga eller moderliga auktoriteter har ej sällan rent av eggat till spetsfundighetens mest halsbrytande vågspel, enär den djärve alltid varit viss om att, just då svindeln inför det absurda som värst anfäktat honom, varda hasteligen upptagen i en värmande och tröstande famn.

*

Ur en sådan bunden forskning har hela vårt nyare universitetsväsen från början utvecklat sig — och spåren av detta dess ursprung äro ännu ej på långt när försvunna.

Allt sedan Abelard, en av de djärvaste bland de troende, slog upp sitt disputatoriska högkvarter på S:ta Genovevas

kulle, allt sedan nere i latinska kvarterets alla fakulteter doktorer, magistrar och baccalaureer från morgon till kväll explicerade sina förordnade läroböcker, determinerade och resolverade sina kvodlibetaliska kvestioner enligt den stadgade logikens exercisreglemente — allt sedan dess ha skolastikens gengångare ända in i våra dagar haft sina odödliga mönsterbilder att blicka upp till och efterfölja.

Emellan skolorna å ömse sidor, deras hövdingar, vapendragare och alumner kämpades väldeligen om den vetenskapliga renlärighetens högsta pris, om lärosatsernas proklamering såsom nya förpliktande dogmer, om lärjungaskarornas hyllning, om lärdomsgrader och professurer och rektorater och dekanater och universitetsstatuter. Det var ett färgrikt och brusande liv, en blandning av dialektik och slagsmål, av utpräglade lärokonflikter och försiktighetens kompromissförsök, av ensidiga härskarnaturers självsvåld och framtidsmännens vasalltrohet.

Hur mången kejserlig kansler eller apostolisk notarie, hur mången biskop, prebendarie eller stilla klosterbroder i kristenhetens utkanter, kunde ej på gamla dagar fröjdas över sina minnen från de studieterminer, då han var med om fakultetsprivilegiernas försvar mot det väpnade borgerskapets avund eller, jämte andra uppbådade underhuggare, även han fick kasta några partiklar av den världsberyktade parisiska gatsmutsen på en vördad mästares rivaler!

Men illa gick det för den, som i stridens hetta råkade glömma de en gång för alla uppdragna skrankorna för den blott till hälften frigivna tankens ystra lekar. Han måste bereda sig på bannlysning, klosterfängelse eller kanske kättarbålet — energiska och konsekventa straffarter, som först en förvekligad tidsande utbytt mot stipendieförluster, nekad eller försenad befordran och andra småkonster i den falska filantropiens moraliska förbättringssyfte.

Från dessa tider ha vi emellertid kvar så många av vårt universitetslivs ärevördiga sedvänjor, termer och titlar, som ännu skänka det en god del av det antikvariskt-romantiska intressets skimmer.

Skolorna med sina inbördes fejder äro på långt när ej utdöda än. Gamla frodas, och nya växa upp. Mästerskapets

rykte, vare sig i den egna skolsalens hemtrevnad eller ute i hela den lärda republiken, vinnes nu, liksom fordom, lugnast genom synfältets varsamma och kraftfulla begränsning till tvärsäkra småsystem, som de uppåtsträvande kunna inlära utan naggande tvivelsmål och utan förutsättningarnas prövning. Nya dogmer alstras och fastställas alltsomoftast, ehuru kanske mindre inom det teologiska området (där de fornåldriga synas räcka till även för yngre släktens behov) än på det specialistiska fackvetandets skenbart fastare mark. Och den skolastiska logiken är alltjämt den fyllda arsenal, varur också den moderna disputationskonsten hämtar sina skarpaste vapen. Qui bene distinguit, bene docet. Begreppens klyftiga sönderdelning är en ypperlig och nyttig idrott, om ock begreppen själva tagas på god tro ur dogmvärldens skattkamrar.

Var sak för sig — det är en gyllene regel, som format all vår blomstrande vetenskap och tillika duger att tagas med ur skolkvalmet ut i friska luften.

*

Men tyvärr finnas sådana människor, som aldrig äro fullt belåtna, ej ens med de skönaste lärodogmer och skolmetoder. De kunna ej glömma, att den akademiska traditionen visar tillbaka till en ännu fjärmare morgongryning — då sanningen oförtrutet söktes, men aldrig kunde fångas i bur, då inga satser lämnades i fred och till och med tankens egna verktyg oupphörligt synades, smiddes om och ombyttes med varandra.

I Akademos', den store obekantes, lund möttes dagligen till bekymmerfria själsgåvors ansträngning dådkraftiga män och ynglingar, som högre makters ynnest lösgjort från banausiska mödor och fördomar. De ville varken ödmjukt böja sig för en lärofaders profetiska utsagor eller i sofistisk självhävdelse öva sig att göra klena skäl till starka, svart och fult till skönt och vitt. De ville endast sinsemellan i fred fortsätta de samtal, som deras hädangångne vän plägat öppna med vem som helst, på gator och torg, för att bevisa sin egen och sina medborgares djupa okunnighet om livets gåtor. Inga lagrar utdelades åt förmenta segervinnare i ständigt skiftande tankestrider. Ingen hövding lyftes på guldstol av en yrande be-

undrarhop. Över det jämt med stärkta krafter förnyade samkvämet svävade den sunda andens ironi, som höll de stora spörsmålen alltid öppna, oförmärkt ledde varje deltagare att småningom röja och utveckla sin egen förmåga, sitt eget lynne, och på sin höjd i den halvhistoriska mytens dräkt klädde aningar om samfällda upptäckter — på det att ej arbetets hänförelse skulle nedsjunka och urarta till den inbillade besittningens tröghet eller vid lugnare besinning ångras såsom alltför dionysisk eller apollonisk.

Hela detta leverne tedde sig som en ofantlig skandal för pålitliga samhällsmedlemmar och karaktärsfasta skolkarlar. Det var ju bara allehanda tal hit och dit utan påtagliga resultat och yrkanden, som kunde bekvämt inordnas i lärosystemen och partiprogrammen. Eller var det en illslug sammansvärjning, ett övermodigt gäckeri? Den, som ej var vuxen att invigas i dess mysterier, kände sig ständigt utsatt för obehagliga mystifikationer. Men en sen eftervärld har i Platos dialoger, som avspegla den äldsta akademiens studieplaner och seminarieövningar, återfunnit det äkta, det fria sanningssökandets symboliska böcker.

Vad mer, om upphovsmannen till dessa underliga samspråk själv av ålderdomens trötthet lät fresta sig att någon gång falla in i den hävdvunna torra skoltonen, om trögtänkta efterföljare och naiva barbariska pedanter till mästerprov förfärdigat en dogmatisk "idélära" av de spridda glimtar, som han i sin fulla kraft undfick från en levande och evig sanningsvärld, men aldrig nändes vanhelga genom närgången och fåfäng uppvisning? Det minne, det föredöme, han lämnat efter sig av starka och stolta tankars inbördes självhjälp står dock kvar som ett vårdtecken till alla tider.

*

De verkliga idealen äro ej till för att skyggt dyrkas eller härmas, utan för att egga och värma. Deras namn missbrukas, om de åkallas att fördöma det levande med dess krav och att stänga vägen framåt.

I våra dagar har just det banausiska arbetet kommit till sin fulla heder. Det har trängt in och det trängs i våra högskolor,

som minst av allt kunna omskapas till fria samfund av vetandets oegennyttiga älskare, till sådana samfund som det försvunna under Akademos' hägn. Den samhällsnyttiga flitens redbara arbete kräver sin utrustning genom vigt användbara läxor, och läxans grundval är dogmen, den fastställda läran, som ej vidare hinner prövas, utan måste raskt inhämtas och framtes. Men därför behöva väl ej alla slags dogmer, som samhällets eller statens flyktiga partiintressen förälskat sig i, förvandlas till akademiska läxor, och att inskärpa tron på dogmerna, som ej är nödvändig för läxans vederbörliga inhämtande och användning — det faller utanför den akademiska lärans uppgift och den akademiska myndighetens domvärjo.

Och en liten blygsam vrå, bakom läxläsningens fabriksanstalter och produktmagasin, må väl ock förunnas åt några stunders stilla dryftning av läxornas och dogmernas mening, sammanhang och värde.

De alltför överdådiga syftena äro redan på förhand uteslutna. Ty den heroiska filosofiens världsförklaringsplaner äro för länge sedan splittrade i en mångfald av olika forskningsgrenars försiktiga bemödanden och ersättas ej av de abstrakta konstruktioner, som i vederbörandes inbillning ärft heroernas namn och anspråk. Men inom varje särskilt område finns ändå tillräckligt utrymme för dem, som, avsides från alla skolor och skolaster, vilja öva sig att tänka på egen hand över vetenskapens egentliga problem bortom den inhämtade lärans huvudsatser.

Såtillvida må de, yngre som äldre, känna sig i lä för samhällsnyttans och den gravitetiska rättskaffenhetens ängsliga inkast. Därmed upphöja de sig ej till förfinade "själsaristokrater" eller "övermänniskor", som ställa sig liknöjda för samtidens vardagsarbete och ävlan.

Men de kunna, om de mena allvar, inom sig (utan att predika om sig själva vid marknadsdisken) åtminstone drömma om en aristodiakonia, en strävan att tjäna det bästa, tjäna sanningen, även om hon aldrig nås, med sin bästa tankekraft och sin uppriktigaste håg. Ibland sig göra de ej skillnad på olika sekter, på gudsförnekare och fromma, på konungstrogna och socialister, eller hur de konstiga och triviala kättarnamnen

eller trostitlarna måndelyda. Och om de anfäktas av främmande intressens målsmän, av röda, svarta eller grå demagoger, av överhetens fullmäktige i ministeruniform eller prästkåpa, av bekymrade familjefäder och barnafostrare — då tillropa de samfällt alla sina vedersakare, leende, men med eftertryck, sitt: procul este, profani!

Inför ett sådant arbetes uppgifter är nöjet att följa eller stifta skolor föga lockande och nästan löjligt. Där bortfalla gradtecknen å mästare och skolarer. Där finnas endast sökande, som hjälpas åt, var med sitt pund. Och tillträde till detta arbete öppnas ej genom väntan på onödiga former och "reformer", utan genom den fasta viljan att nyttja de hjälpmedel, som stå varje sannskyldigt universitet — även ett svenskt — redan nu till buds.

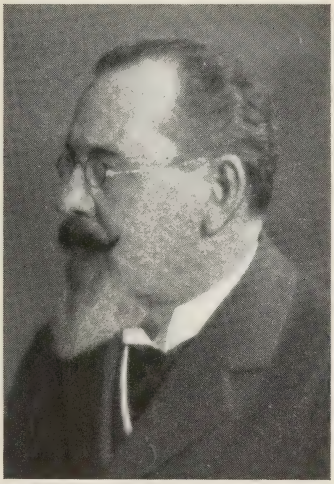

HENRIK SCHÜCK

1855

# Ur illustrerad svensk litteraturhistoria.

## STORMAKTSTIDEN.

Det trettioåriga kriget betecknar en bland de viktigaste brytningspunkterna i den svenska odlingens historia. Med denna tid upphör — eller försvagas åtminstone — det starkt religiösa tryck, som förut vilat över det allmänna åskådningssättet i vårt land, och de krafter, som av detta åskådningssätt hållits bundna — det världsliga sinnet, känslan för den jordiska tillvarons liv och lust —, bryta för första gången fram. Ur den synpunkten kan det sägas, att renässansens svallvåg nu först nådde våra kuster.

Anledningen är lätt att förstå. Det trettioåriga kriget med dess långvariga, förvildande lägerliv släppte alla de drifter lösa, som kyrkan fordom hållit i styr, och all denna råhet, denna bestialitet, som finnes i det germanska lynnet, tog sig nu ett ohejdat utbrott; i jämförelse med det lägerliv, som fördes i Tyskland, framställa säkerligen Jan Steens och de andra samtida holländska genremålarnas krogscener en nästan idylliskt fredlig tillvaro. De vanor, som det trettioåriga krigets veteraner under fälttågen förvärvat sig, lade de icke bort, då de återvänt till hemlandet; så t. ex. ansåg sig krigskollegiet böra erinra överstelöjtnant Ture Ribbing, som efter fredsslutet med sina trupper kamperade i Södermanland, att "han nu var i Sverige och icke i Tyskland, där annorlunda sker". De anteckningar, som vi i brev och dagböcker hava om huvudstadslivet vid århundradets mitt, visa, att detta på några decennier undergått en snabb förändring. Vi finna en prakt och ett slöseri, till vilka den föregående, karga tiden ej erbjuder några motbilder, och

å den andra sidan en råhet, som visar, att det gamla nordiska vikingalynnet nu åter brutit fram.

Ett par utdrag ur Johan Ekeblads brev skola klargöra denna förändring i liv och åskådningssätt.

I januari 1653 skriver han: "Den 10 Majus stod Grev Jakobs bröllop på slottet med den sköna Sparren med stor prakt. Förleden Tre Konungars dag blev det spelet hållet på slottet, om huru alla gudarne voro till gäst hos herdarne och herdinnorna. Det haver varit mycket vackert att se på och hava (de) lekt intill klockan 7 på morgonen. Rikshovmästaren Ulfeldt var Jupiter eller den förnämste av gudarne, den spanske envoyéen Mars och den polske kanslern Bacchus, vilken kom inåkandes på en stor tunna och blev dragen med ett hiskeligt stort stop i handen, fullt med vin. Drottningen med härtig Adolf voro med hela hovfolket klädda i herdekläder."

Det är medaljens ena sida. Den andra är mindre tilltalande. Den 16 februari s. å. skriver han: "Eljes går här ett rop — dock vill jag hoppas, att det inte sant är — att Grev Gösta Linnartsson skulle vara ihjälstucken av en furste av Holstein, och det på sådant manér, att den fursten har skullat kallat honom en pappersgreve, däruppå Grev Gösta har skullat givit honom en örfil, och strax haver den andre dragit sin värja och därmed ränt honom tvärt igenom. Grev Göstas hovmästare, som heter Smidt, skall ock i samma tumult hava blivit ihjälstucken."

Den 9 mars heter det: "Eljes är här intet nytt, utom att här hänges hiskeligt mycket folk upp. I dag blev en präst med en annan hängd, så att det väl synes sant vara, som säges, att kriget gör tjuvarne och freden leder dem till galgen. Jag menar där hänga nu 10 stycken på rad."

Den 31 mars: "Nytt för denna gången vet jag allenast (!) detta, att de skälmarne neder i Närke, som hade anstiftat det upproret, hava somliga redan stått ut deras straff och blivit rådbråkade och somliga blivit hitförda för att bliva marterade. Som det säges skall den ene, som är förste anstiftaren, bliva en glödande järnkrona på huvudet satt, förr än han skall dö, för att därmed förlänga pinan, han med de andra väl förtjänt har. I förleden torsdags blev en liten balett dansad på Jakobsdal, och reser Hennes Majestät mest var dag emot aftonen dit ut att spatsera och kommer sent tillbaka."

Med dylika trevliga historietter uppvaktar Ekeblad sin fader varje postdag. Än är det en pikant duell, än är det en historia om en bokhållare, som skurit halsen av en överstelöjtnant, sedan båda — efter att på söndagen hava åhört predikan och därefter anställt ett litet slagsmål — somnat in på golvet bredvid varandra "överst fulla" och "goda vänner", än är det en avrättning — Södermalms galge, heter det, är "så fullhängd, att näppeligen däri mer hängas kan, förr än några avfalla" —,

än är det ett upptåg med dans och granna kostymer, än ett drastiskt dryckeslag.

Det egendomliga i dessa "on dits" ligger ej i själva händelserna, ty mord och dylika brott hava ju förövats i alla tider, utan i tonen. En av reformationstidens män kunde, om han berättat om dylika tilldragelser, svårligen hava undgått att bifoga några salvelsefulla kommentarier om söndagens ohelgande, dryckenskapens sorgliga följder o. s. v. För Ekeblad däremot äro några värjstyng, en avskuren strupe och ett par rådbråkningar den alldagligaste sak i världen, och de omnämnas i hans skvallerkrönika med lika stort och lika litet intresse som värdskap och baletter. På 1500-talet hade varje brevskrivare en släng av predikant hos sig, och breven fyllas mindre av fakta än av moraliska och religiösa reflexioner. Nu däremot träda fakta i förgrunden, och salvelsen försvinner på samma gång som den teologiska synpunkten. Sederna blevo råa, uppfattningen brutal. Men denna brutalitet, som efterträdde den föregående tidens ofta väl stora gudsnådlighet, hade dock det goda med sig, att den gav människorna en friskare och friare blick på livet. Trots allt ligger det dock något käckt och hurtigt i det liv, som skymtar förbi oss i Ekeblads brev, och i grunden äro hans hetlevrade duellanter och dryckeshjältar kanske icke sämre än Abrahamus Angermannus' grälande samtida.

Det trettioåriga kriget hade nämligen icke blott ett förvildande inflytande på sinnena. I flera fall verkade det såsom ett nytt vikingatåg. Före dess dagar hade svenskarna levat blott för sig själva, utan — i stort sett — annan beröring med utlandet än den, som låg i de blivande prästernas studieresor till Wittenberg och Rostock. De yttre intrycken hade varit få, och de religiösa rörelserna hade därför gripit sinnena kraftigare, än de annars skulle hava gjort. Ur detta ensidiga känslo- och fantasiliv trädde vi ut med det trettioåriga kriget. Friska, nya intryck trängde sig på dessa drömmande halvbarbarer, som nästan intet sett av världen. Rikedomar, prakt och lyx visade sig överallt för deras blickar, vart de vände sig, och det hela verkade på dem såsom en trollvärld. "Våra finnepojkar", skrev Salvius, "som nu vänja sig i vinlandet däruppe (i Sydtyskland), lära ej så snart komma till Savolaks igen. I de liv-

ländska krigen måste de ofta taga till godo vatten och möglat bröd till ölsupa; men nu gör finnen kallskål i stormhatten med semla och vin", och ett par år därefter skrev Gabriel Oxenstierna till sin broder kansleren: "vi se nogsamt, huru både officerare och soldater med längtan åtstunda dit ut och anse för en stor nåd att få draga till Tyskland." Och detta berodde nog icke blott på lusten efter vin och semla. Likt de forna vikingarna vände de nu tillbaka icke blott med rövade skatter, utan i viss mån med en annan syn på livet. De voro råa och oftast förvildade, men deras handlingskraft hade blivit spänd, de hade sett mycket av världen, förvärvat sig en mängd nya idéer och blivit praktiskt intresserade män. Och framför allt — det var blomman av landets befolkning och själva huvudmassan, som utsattes för dessa nya inflytelser, icke blott såsom förut ett lärt eller förmöget fåtal. Kort före slaget vid Nördlingen uppgick den svenska arméen i Tyskland (utom bundsförvanternas trupper) till 85,000 man; under 14,000 synas aldrig hava befunnit sig i Tyskland — 1648 tjänstgjorde 63,000 man svenska trupper på tysk botten — och då man tager i betraktande, att omsättningen mellan hemmavarande och utkommenderade synes hava varit ganska livlig, kan man förstå, huru omfattande detta nya vikingatågs inflytelser böra hava varit under de tjugu år, som de svenska trupperna uppehöllo sig på kontinenten. Att Sverige genom sina tyska besittningar på sätt och vis blev en del av "det romerska riket", bör slutligen ej heller förbises. Med ett ord: utlandet med dess idéer hade ryckt oss närmare in på livet, och den nationella isoleringens tid var förbi.

Levnadssättet blev ett annat. Ännu i början av 1630-talet kunde Ogier, det franska sändebudet, anmärka, att riksmarsken, en av landets rikaste män, bodde föga bättre än en fransk småborgare, men redan 1649 intygar hans efterträdare, att lyxen i Sverige var i förhållande till förmögenheten större än i något annat land. Härförarna inrättade sig nästan såsom tyska furstar, överallt i landet reste sig nya, praktfulla slott, uppbyggda för tyskt guld, och dessa fylldes med konstskatter och andra värdesaker, av vilka skeppslaster sändes över från Tyskland. Det är också från denna tid, som våra flesta och rikast inredda adels-

borgar förskriva sig; jag behöver blott nämna det mest kända exemplet — Skokloster.

Den beröring med utlandet, som genom kriget inletts, fortsattes efter dess slut, om ock under andra former. Resor blevo allt vanligare, men deras mål blev nu ett företrädesvis praktiskt; de gällde nu oftare de stora industrilanden Holland och England än det renläriga Wittenberg. De flesta unga adelsmän med någon förmögenhet skickades till utlandet för att där i de stora städerna och genom umgänge med berömda män förvärva den världskännedom, som numera ansågs oundgänglig, och i deras svit fanns alltid någon begåvad, ung ofrälse student, vilken följde med såsom guvernör och därunder fick tillfälle att skaffa sig samma bildning som den förmögne, unge ädlingen. De flesta av de män, som under Karl XI sedermera stego till adelskap och höga statstjänster, hade börjat sin bana på detta sätt.

En antydan om det väckande, praktiska inflytande, dessa resor hade, äga vi i den icke obetydliga litteratur av resebeskrivningar, som nu uppstår.*

Man hade fått blicken öppnad för den värld, inom vilken man levde, och man sökte draga den största möjliga praktiska fördel av allt det nya man såg. Petrus de Dacia hade levat över ett år i Paris, men hans brev innehålla intet om förhållandena i den stora världsstaden; de handla blott om hans eget själsliv. Nu hade det blivit denna yttre värld, som i främsta rummet tilldrog sig intresset.

Medeltidens och till större delen även reformationstidens män hade nöjt sig med kännedom om ett främmande språk: latinet — helt naturligt, ty de intresserade sig blott för den del av befolkningen, som tillhörde det lärda eller kyrkliga skrået. Nu däremot stiger intresset för utlandets moderna språk med en förvånande hastighet. De flesta av den tidens skalder äro eller bemöda sig åtminstone om att vara språkkonstnärer samt skriva vers på tyska, franska, italienska, holländska, engelska, t. o. m. spanska.

* Endast en ringa del av dessa reseanteckningar äro utgivna på tryck; de ojämförligt flesta existera ännu blott i handskrift. Några hava först i våra dagar blivit utgivna.

Beröringen med utlandet främjades icke blott genom svenskarnas resor till utlandet, utan även genom en utländsk immigration, som till omfattningen väl understiger den, som på folkvandringens tid skedde till Italien, Frankrike och Spanien, men dock kanske mindre än man vanligen är böjd att antaga. De germanska krigarskaror, som där slogo sig ned, voro knappast folk i vår tids mening, utan mer eller mindre talrika krigarföljen, som med vapenmakt tilltvingade sig herraväldet över landets till antalet oerhört överlägsna befolkning, i vilken den snart uppgick. Både i social betydelse och i antal torde 1600-talets till Sverige immigrerade befolkning icke så synnerligen hava understigit en dylik krigarhord, och skillnaden dem emellan låg väl väsentligen däri, att immigrationen på 1600-talet var fredlig samt att assimilationen på grund härav blev vida snabbare och fullständigare än på folkvandringens tid. Den har därför blivit mindre uppmärksammad — alldeles som våra dagars tyska immigration till Frankrike, vilken kvantitativt helt visst övergår folkvandringens frankiska invasion.

Ett generationer igenom "rent" stamträd slutar med intellektuellt förfall, under det att rasblandningen ansetts vara en bland de kraftigaste sporrarna till ett folks eller en ätts andliga och kroppsliga utbildning. Så har det varit för italienare, fransmän och engelsmän, och så blev det nu även för svenskarna.

Kriget drog naturligen en stor mängd utlänningar över i svensk tjänst, skottar, engelsmän, reformerta fransmän samt framför allt tyskar, och det har anmärkts, att man på den tidens riddarhus stundom kunde få höra tre språk: svenska, tyska och holländska.

Minst lika betydande var den immigration, som skedde på handelns och de fredliga näringarnas väg. Det starka uppsving, som den svenska industrien under denna tid erhöll, beror nämligen icke blott på inflytelser från den mera fria holländska näringslagstiftningen, utan ock direkt därpå, att massor av utlänningar, särskilt tyskar och holländare, på regeringens inbjudan slogo sig ned i riket för att genom sin flit och sin yrkesskicklighet uppfostra landets befolkning. Från Nederland införskrevos de flesta av den tidens ingenjörer, som sär-

skilt vid kanalbyggerierna erhöllo ett rikt fält för sin verksamhet, från Nederland togs folk för att upphjälpa våra fiskerier och — framför allt — därifrån och från Harz kom en talrik koloni av bergsmän och smeder, de stora handelsföretagen, särskilt sjöfarten, drevos till en icke ringa del för holländska pengar, och för att bevaka sina intressen sände de holländska bankirerna hit en mängd agenter, av vilka flera övergingo i svensk tjänst. I fabriks- och gruvdistrikten bestod befolkningen till en god del av inkallade främlingar, och i spetsen för de flesta industriella företag möta vi utlänningar. "Under Kristinas senaste år — säger Carlson — utfärdades en mängd av privilegier för olika tillverkningar, såsom linneväveri, silkesmakeri, klädes- och sidentygsfärgeri, glas-, pappers- och sockerfabriker, garverier m. fl., men i förteckningen på dem, som erhållit dessa privilegier, finner man nästan intet svenskt namn." Och icke blott affärsföretagens chefer voro av utländsk börd; av 685 gesäller, som 1663 funnos i Stockholm, voro ej mindre än 276 utlänningar. Också vårt sjöfolk bestod till större delen av utlänningar; av skepparna på de 220 fartyg, som 1660 ankommo till Stockholm, voro endast 27 bosatta i huvudstaden, 28 voro från Holland, 34 från England o.s.v. Detta bättrades väl snart, så att Stockholms handelsflotta, som 1651 bestått blott av 40 skepp, vid slutet av Karl XI:s regering räknade 229 fartyg, och endast en sjättedel av den till 4,000 man stigande besättningen på rikets handelsflotta bestod då av utlänningar; men skeppare och styrmän voro fortfarande i regeln holländare.

Även inom det lärda skråt möta vi — utom Kristinas hovkrets — flera utländska namn, såsom Loccenius, Schefferus, Chemnitz, Pufendorf m. fl., och här finna vi bäst, huru väl och hastigt dessa främlingar assimilerades med sina nya landsmän: vår storhetstid har icke ägt många, till hela sin verksamhet mera svenska vetenskapsmän än utlänningen Schefferus.

Denna förbindelse mellan utlandets och rikets olika delar främjades ock genom kommunikationsväsendets snabba utveckling, genom de nu började tidningarna och genom anordnandet av regelbundna postförbindelser; från Stockholm utgingo fem postlinjer, och den utländska posten sköttes av svenska postmästare i Hamburg och Helsingör. Med ett ord: den gamla tullgränsen mellan Sverige och utlandet samt även de olika landskapen emellan var raserad, så vitt det gällde idéer.

För den svenska kulturen var detta utländska inflytande av den största betydelse, särskilt inflytandet från det praktiska, industriella Holland.

Inom den svenska kulturen vid samma tid och sedan allt framgent kunna vi spåra tvenne motsatta strömningar, den ena svensk, den andra måhända beroende på inflytande från de nya landsmän, vilka vi nu assimilerade med oss. Ett svenskt drag är lättsinnet, särskilt det ekonomiska lättsinnet — fattigdomens vanliga följeslagare. Det bördiga Danmarks inbyggare sakna alldeles detta nationaldrag, det rika Frankrikes likaså. Visserligen talar man ofta om franskt "lättsinne", men man menar därmed något annat, och ser man närmare efter, skall man finna, huru ofta detta s. k. lättsinne är förenat med klok affärsberäkning. Men den, som ingenting äger, har icke heller någon känsla för egendomens värde, och vilden är därför den störste slösaren.

Sverige har alltid varit ett fattigt land, och lättsinnet, den bristande beräkningen och oförmågan att taga vara på egna tillgångar och krafter har därför alltid utgjort ett kännemärke på dess invånare.

Detta drag framträder särskilt vid stormaktstidens början då genom det trettioåriga kriget en mängd penningar kommit i rörelsen — och förslösades. Klas Flemming klagade bittert över detta lättsinne bland huvudstadens köpmanskår. En köpman, som själv förvärvat sig någon förmögenhet, "håller icke sina barn till arbetsamhet och kännedom om yrket, utan låter dem tillbringa tiden i lättja och junkrerande. När sedan sonen skall mottaga handeln, förstår han sig icke därpå, är ej heller vid arbete van, utan bliver narrad och snart fattig igen, och sålunda uppkomma inga gamla, goda hus, som äga förstånd och medel att driva en större handel." Men detta lättsinne, denna bekymmerslöshet visar sig ock på det rent litterära området, klarast kanske hos litteraturens mest typiske representant Stiernhielm. Han gör ansatser åt alla håll, splittrar sitt intresse och åstadkommer knappt något helt, åtminstone icke efter måttet av sin begåvning. Columbus ger i denna punkt följande ypperliga karakteristik av honom:

"Han var icke synnerligen god hushållare. Han lät gå penningarne som de kommo, spenderade på dem, som besökte honom, lade pungen på bordet och lät pigan eller gossen ta där ur, när de ville, så att när han låg i sängen och pigan kom in och begärde två vita runstycken att köpa mjölk för (var mest hans mat), sade han: "tag där, se där ligger pungen på bordet!" Härav kom, att han ett för allt var en torftig man, och hans skrifter kommo till att ligga otryckta, medan uti honom fanns så liten drift, att det kom intet ur händerna på honom; så ock för den skull, att han tog sig så mycket före; han var en jurist, en physicus, en moralist, en linguist eller etymologus, en poet, en antiquist, såsom han ock några år före sin död var præses i Antiqvitets-Collegio. Dessutom idkade han ock Mathesin, ett så helt avskilt studium ifrån de andra. Sin Archimedem Reformatum höll han på sistone föga av, sade sig nu ha hittat på ett bättre grepp, det han i sin Linea Carolina ville visa. Men denna Linea Carolina blev intet tryckt mer än till ett ark eller tu. En gång, när jag var hos honom, skickade boktryckaren Niclas Wankijf till honom och begärde mer materia på den boken att sätta, emedan den förra nu var allt fullsatt. Då svarade han: "Hälsa du Wankijf och fråga honom, om jag skall sitta och pina ut ögonen på mig för hans skull." Därmed gick gesällen bort, måste taga på ett annat arbete, och Stiernhielms blev så liggande och ligger än i dag."

Detta är onekligen ett svenskt drag, och det återfinnes hos de flesta av den tidens män — icke minst hos en för övrigt så praktiskt klok och verksam man som Rudbeck. Icke ens han kommer till ett vetenskapligt resultat, som står i förhållande till hans lysande begåvning. Och man märker ständigt, att han tillhör de stora ansatsernas och de chauvinistiska drömmarnas tidsålder, vars mest typiske representant är rudbeckianen vid Narva. Han har förutsättningar att bliva en bland sin tids främste naturvetenskapsmän, men sina naturvetenskapliga intressen kastar han så småningom, det ena efter det andra, över bord för att jaga efter ett fantom. Han är en slösare inom vetenskapen ej blott däri, att han splittrar sina rika krafter på de mest olikartade uppgifter, utan ock däri att han har slösarens brist på nykter beräkning och dennes böjelse att överskatta tillgångarna. Hypotesen är för honom ett faktum, och han är i främsta rummet fantasimänniska.

Samma oförmåga att på ett praktiskt klokt sätt tillgodogöra sig den egna begåvningen följer svenskarna långt in i senare tid. Såsom "aand" var Tegnér Oehlenschläger helt visst oerhört överlägsen. Men vilken har gjort mest av sina pund? Vilken har åstadkommit mest såsom skald? Utan tvivel den

ringare begåvningen. Och jämför man vårt lands litteraturhistoria med andra lands, skall man hos oss kanske mer än hos andra nationer av motsvarande storlek finna en följd av originella och rikt begåvade andar, men vilkas verksamhet dock mer eller mindre har karaktären av ett — fragment.

Vid sidan av denna strömning går det dock en annan, alldeles motsatt. Storhetstiden är icke endast Stiernhielms, Rudbecks och Karl XII:s tid; den är också Karl XI:s och Polhems. Denna riktnings representanter äro icke fantasimänniskor såsom de andra; de rimma kanske hop något poem — ty detta tillhörde då den bildade mannens färdigheter — men de dikta icke i verkligheten. De likna varken den föregående tidens spekulativa teologer eller samtidens snillrike försökare. De äro praktiska män, arbetsamma och duktiga ämbetsmän, och nyttan är deras mål. Under denna tid skymmes det ännu, detta plikttrogna, idoga släkte, av de andras mera glänsande apparitioner, men efter de svenska storhetsdrömmarnas nederlag är det de, som, utbildade i Karl XI:s skola, träda i förgrunden, och den nya tiden är deras: Rudbecks och Karl XII:s århundrade avlöses av Arvid Bernhard Horns och Linnés.

Månne icke denna utilistiska, praktiska strömning, som genomgår vårt storhetstidevarv och i hela sin kraft bryter fram under frihetstiden, beror på impulser från den idoga, industriella, praktiskt kloka nederländska republiken?

Denna utilistiska strömning röjer sig mindre inom storhetstidens litteratur, men den bidrar att giva denna litteratur ett företrädesvis världsligt skaplynne, och den bidrar att genom hänvisning på nya, praktiska intressen bryta den äldre tidens teologiska världsåskådning.

Även andra omständigheter bidrogo att minska det starkt kyrkliga tryck, som under medeltiden och reformationen vilat över åskådningssättet i vårt land. I viss mån hade det trettioåriga kriget verkat såsom ett nytt korståg. Korstågen hade framkallats genom en våldsam kraftyttring hos medeltidens kyrka, men det sätt, på vilket de utförts, hade just bidragit att förvärldsliga det religiösa sinnet. Så ock här. Religionskriget hade blivit ett erövringskrig. I stället att höja den religiösa

känslan, hade det nästan utplånat denna och släppt soldateskens alla själviska och världsliga intressen lösa.

De misslyckade korstågen hade blivit det frö, ur vilket renässansens hedendom sedan spirat upp, och på samma sätt var 1700-talets deism den skörd, som växte fram ur den föregående periodens stora religionskrig.

Kyrkans egen utveckling hade även bidragit att försvaga den religiösa känslan. De heta konfessionella striderna under reformationsperioden hade genom den överdrivna vikt, de kämpande lade på själva bekännelsen, lett till en andefattig dogmatism och likgiltighet för det religiösa livet. Hos Gustaf Adolfs generation märkes detta ännu icke, men väl hos den nästa. Och härtill bidrog en annan orsak. Den gamla striden mellan stat och kyrka hade slutligen under Karl XI avgjorts med cæsaropapismens fullständiga seger. Kyrkan blev härigenom ett ämbetsverk som alla andra och upphörde att vara i främsta rummet en andlig makt. Men liksom det i Italien onekligen bidrog till det kyrkliga sinnets död, att påven i stället att vara en härskare blott inom andens värld tillika var en världslig furste, så medverkade även denna förändring till den religiösa indifferentismens överhandtagande. Prästerna hade mindre blivit folkets lärare i andliga ting än ett slags länsmän; och härigenom kom man att identifiera det kyrkliga livet med ett lojalt fullgörande av de i lag påbjudna yttre skyldigheterna att regelbundet besöka kyrkan, gå till nattvarden, erlägga tionde o. s. v. Skötte sig en församlingsbo i detta avseende oklanderligt, ansågs han hava fullgjort sin plikt såsom kristen. Man märkte icke, att man härmed i själva verket kommit tillbaka till den katolska kyrkans yttre uppfattning av religionen. Ty vari låg egentligen skillnaden mellan denna ståndpunkt och den romerska kyrkans föreskrifter om vissa böner, fastedagar, mässor o. s. v.? Katolikerna hade åtminstone hållit på de goda gärningarnas betydelse. Nu fick man blott höra talas om deras värdelöshet. Och den religiösa mysticism, som spirade i klostercellen, innebar dock mera verkligt liv än den teoretiska övertygelsen om vissa bekännelseskrifters förträfflighet.

Den protestantiska kyrkans yttre seger betecknar således i grunden dess nederlag. Ett exempel skall belysa detta. Ett ständigt återkommande klagomål under alla Vasaregenterna — ännu under Gustaf Adolfs tid — gällde svårigheten att finna dugliga tjänstemän för statens värv; kyrkan lade beslag på alla lovande krafter, och Uppsala universitet var, som förut påpekats, föga annat än ett prästseminarium. Men redan 1645 kunde den teologiska fakulteten i Uppsala skriva, att de flesta ynglingar av större begåvning nu ägnade sig åt politiska studier, ej åt teologiska. Så hastigt hade tiderna förändrats. 1651 för-

klarades i ett kungligt brev, att det "skall giva konfusion vid ungdomens informerande, att prästmän äro vordne hittills brukade vid professionerna i facultate philosophica". Med anledning härav påbjöds, att till lärarplatserna inom denna fakultet endast lekmän och icke teologer måtte förordnas.

Om litteraturen således förut varit så gott som uteslutande religiös, var det tydligt, att vid denna andliga litteraturs sida nu skulle framträda en världslig, vilken såsom ny och livskraftig måste samla det största intresset kring sig. Men till framkallandet av en dylik världslig litteratur bidrogo även andra orsaker än det kyrkliga tryckets minskande.

En större litterär blomstring är i allmänhet omöjlig utan en huvudstad, och en bland orsakerna att Tyskland i litterärt avseende så länge stått tillbaka för de övriga kulturlanden bör säkerligen sökas däri, att Tyskland saknat ett centrum för sitt andliga liv. Huvudstadens kraftiga utveckling sammanhänger ock i regeln med en ökad litterär livaktighet. I staden Paris' historia är det särskilt tre perioder, som beteckna stadens utveckling — slutet av 1100-talet, 1600-talet och 1800-talet — och alla tre sammanfalla tämligen nära med den franska litteraturens storhetstider.

Sverige hade hittills saknat en egentlig huvudstad, ty reformationstidens Stockholm — staden "inom broarna" — var knappt annat än ett appendix till slottet. Invånarantalet var obetydligt. Ännu vid Gustaf Vasas död torde staden ej hava varit mycket folkrikare än våra dagars Borås, och i en mantalsförteckning från 1582 upptagas blott 327 borgare och 563 K. M:ts tjänare, vilket väl torde motsvara ett invånarantal på omkring 5,000 personer.* Ännu 1635 kan man ej anslå Stock-

* I de övriga städerna funnos 1571: i Kalmar 337, i Söderköping 213, i Västerås 171, i Norrköping 148, i Vadstena 135, i Arboga 128 skattande personer, i övriga städer, om vilka uppgifter finnas, ändå mindre. Andra, om vilka uppgifter för detta år saknas, hade mera; så t. ex. funnos i Uppsala enligt 1566 års mantalsregister 3 präster, 151 borgare, 224 Kongl. M:ts tjänare och 15 adelstjänare; i Gävle 1 präst, 163 borgare, och 42 Kongl. M:ts tjänare o. s. v. Dessa siffror torde giva ett ungefärligt begrepp om invånarantalet i våra städer, såvida man beräknar, att varje mantalsskriven husfader haft ett hushåll av omkring fem personer.

holms befolkning högre än till 10,000 à 15,000 personer. Men med en huvudstad av dessa blygsamma proportioner kunde tydligen icke något litterärt liv uppblomstra; allra minst var en livaktig världslig litteratur möjlig. Ett litterärt verksamt samhälle måste såsom bakgrund hava ett rörligare, friskare liv än det en dylik befästad skråköping kunde erbjuda, andra och större intressen och — framför allt — andra gynnare än de småkrämare, som ännu stodo i spetsen för borgerskapet.

Men med 1636 — under den utmärkte Klas Flemmings överståthållareskap — började Stockholms storstadstid. Vid folkräkningen 1663 antecknade man "14,953 människor — adeln och kronans tjänare undantagna", en uppgift som häntyder på ett invånarantal av minst 40,000 och snarast 45,000 personer.* Denna summa är icke obetydlig, särskilt om vi betänka, att folkmängden 1840 eller nära 200 år senare ej uppgick till mer än 84,000 personer. Med dessa 40,000 à 45,000 invånare var Stockholm dock en storstad efter den tidens populationsförhållanden.** Hela Sverige räknade nämligen omkring en million invånare, och förhållandet mellan landet och huvudstaden var då således ungefär detsamma som i våra dagar.

Den verkliga betydelse, som Stockholm nu erhållit för landets kultur, angives dock blott ofullständigt genom dessa siffror. Viktigare är, att hela stadens karaktär hade blivit en annan. Förut hade staden blott varit en obetydlig köping, vars

* Detta stöder jag på följande grunder. Enligt samma uppgift funnos i staden och på malmarna 3,784 hus och gårdar, av vilka blott 846 tillhörde skattskyldiga borgare, de övriga "andra fria ståndspersoner". Då i summan 14,953 blott ingår de 1,413 borgarna, deras familjer och tjänstefolk samt främlingar i staden, bör man skatta de övriga "fria ståndspersonerna" och deras tjänare (= adeln, dess och kronans tjänare) åtminstone till dubbelt så många. Även på en annan, vida säkrare väg kommer man till samma resultat. 1675 föddes i Stockholm i runt tal 1,800 personer. Förnärvarande födas omkr. 33 pr tusen och 1760 föddes 39,8. Antaga vi, att det 1675 föddes 40 på tusen — högre kunna vi svårligen gå — komma vi till ett invånarantal av 45,000. Även med 45 per mille — vilket är orimligt högt — komma vi ej lägre än till 40,000.

** Sedan denna tid har ju folkmängden stigit med jättesteg. Det folkrika England räknade under 1600-talets senare del endast fem millioner inbyggare.

invånare utgjorts av småborgare och hantverkare. Nu först blev huvudstaden ett andligt centrum för landet.

Under den äldre vasatiden hade Stockholm knappt varit ett kungligt residens i vår tids mening. Den kungliga familjen förde då en tämligen ambulatorisk tillvaro och flyttade från det ena slottet till det andra för att där förtära kronans inkomster, vilka ju huvudsakligen bestodo av naturaprestationer och därför med största ekonomiska fördel konsumerades på platsen. De senare vasaregenterna hade väl ett mera stadigvarande hov i Stockholm, men de ständiga krigsföretagen och resorna hindrade dock staden från att därav draga någon egentlig fördel. Först med Kristina blev hovet stationärt i Stockholm, och detta hov kunde i glans och prakt upptaga tävlan med de främsta i utlandet. Kring drottningens person flockade sig hela den yngre adeln, utländska makter upprätthöllo vid hovet mer eller mindre stadigvarande legationer, och den unga, nöjeslystna och snillrika drottningen omgav sig med en hel stab av utländska lärda, vilka buro samtidens mest frejdade namn. Någon direkt inverkan på den svenska litteraturen hade dessa icke* — i det fallet äro de snarast att jämföra med fransmännen vid Fredrik den stores hov —, men de bidrogo likväl att sprida glans kring den gamla vasaborgen.

Viktigast var dock, att Stockholm nu blivit förvaltningens medelpunkt. Under 1500-talet och ända till 1634 års regeringsform bar denna förvaltning ännu samma provinsiella prägel som under medeltiden. Konungen vistades mest på resor för att i de olika landsändarna övervaka fogdarna och rådslå med ortens mest inflytelserika personer. Genom den nya centrala förvaltning, som infördes under förmyndareregeringen, blev rådet d. v. s. den högsta aristokratien bofast i Stockholm; Oxenstierna ville t. o. m. genom lag tvinga rådsherrarna och övriga högre ämbetsmän att hava hus i Stockholm, dit de nyskapade kollegierna förlagts. I varje fall samlade sig landets adliga ämbetsmän i huvudstaden. Då denna tid dessutom var tiden för aristokratiens kraftigaste utveckling, bidrog naturligtvis inflyttningen av landets främsta och mest förmögna

* Cartesius nämnes ej ens i svenska brev och dagböcker.

samhällsklass i högst väsentlig grad till huvudstadens förkovran. Den gav ock anledning till en förändring av dess yttre fysionomi, i det att nya, praktfulla adelspalats — såsom Oxenstiernas, De la Gardies, Wrangels, Bondes m. fl. — nu började att resa sig vid sidan av den äldre tidens anspråkslösa borgarhus. Adeln under senare delen av 1600-talet hade onekligen i viss mån blivit en annan än förut; den hade allt mer blivit en civil ämbetsmannaklass, eller rättare: först nu uppstod det en civil ämbetsmannaklass, vilken visserligen var adlig, men till en icke ringa del rekryterades av borgarsöner, vilka erhöllo adlig sköld. Den äldre vasatiden hade sökt att skapa ett ämbetsmannastånd, men icke nått längre än till den ringaktade, om ock fruktade skrivarklass, vars mest typiske representant är Göran Persson. Först under Gustaf Adolf och ännu mer under förmyndareregeringen börjar adeln att övergå i civil statstjänst. Ifrån att hava varit oberoende, kring hela landet spridda jordbrukare bliva frälsemännen nu företrädesvis civila och militära ämbetsmän. Redan under Kristina stiga de ofrälse Johan Skytte och Adler Salvius till rådsherrar på grund av civil duglighet, och under Karl XI följas de av otaliga andra — Lindsköld, Björnklou m. fl.

Denna civila ämbetsmannaadel, koncentrerad i huvudstaden, förmögen och bildad, hade naturligtvis en helt annan betydelse för det litterära livet än den äldre tidens i regeln obildade, jordbrukande frälseklass. Först med dessa civila ämbetsmän erhålla vi en litterär publik, d. v. s. förutsättningen för en litteratur i egentlig mening.

Men icke heller stadens gamla invånare blevo kvar på samma ståndpunkt som under reformationstiden. Den nya perioden i Stockholms historia betecknar ock den svenska handelns uppblomstring, och att så är, vittnar om den oerhörda energi, som det svenska folket uppbjöd under dessa prövningens år. Denna kraftyttring var så stark, att den räckte till icke blott att utföra Sveriges mest betydande krig, utan även till att lämna ett överskott för den fredliga idens värv. Odhner anför några belysande siffror. 1635 gav Stockholms tullkammare blott 50,000 rdr i inkomst, men tio år senare hade denna inkomst stigit till 300,000 rdr. 1633 anslogs rikets hela järntill-

verkning till 50,000 skeppund, men 1640 utskeppades endast av stångjärn 85,000 skeppund, och 1642 hade denna utförsel stigit till 135,000 skeppund. Även såsom handelsstad var Stockholm utan gensägelse landets centrum. Dess utländska handel utgjorde, enligt vad Odhner uppgiver, i anseende till kapitalvärde och tullavkastning omkr. 5/8 av Sveriges och Finlands samtliga städers. Påtagliga bevis på det ökade handelsintresset hava vi i den första bankens upprättande (1656), i stiftandet av flera handelskompanier och i försöken att grunda ett svenskt kolonialvälde.

Denna handelns pånyttfödelse, särskilt huvudstadens merkantila uppsving, återverkade även på litteraturen. Från tronen gynnades denna knappt. Kristina har trots sitt livliga intresse för litteratur, konst och vetenskap föga gjort för den rent svenska kulturens höjande; de, som hon gynnade, voro utlänningar, ej landets egna söner. Karl Gustaf upptogs av sina krig, Karl XI var alldeles för litet bildad för att kunna eller vilja uppträda såsom någon Mecenas, och vad Karl XII beträffar, vistades han så gott som hela sin regering i fältlägret. Litteraturens egentlige gynnare voro därför högadeln — isynnerhet Magnus Gabriel De la Gardie — och, såsom nyss nämndes, den civila ämbetsmannaklassen. Men även borgerskapet hade nu fått litterära intressen. I en partiskrift från 1650 heter det: "Sedan borgmästarna begynt tala franska och italienska och hava en bok eller några under armen, när de komma till ämbetet, så blir det så gement att tala om salt och kläde; då måtte man låta höra, vad Tacitus säger och huru vid hovet tillgår."

För de flesta av 1600-talets borgare sträckte sig väl de litterära intressena ej längre än till smaken för bröllops- och begravningsdikter, men de borgerliga festerna hade dock fått en mera litterär karaktär än förut, och den omständigheten, att åtskilliga av den tidens vitterlekare dock kunde leva av sin penna, häntyder på, att poesien — låt vara i dess mest prosaiska och kälkborgerliga form — i viss mån blivit en nödvändighetsvara även för den burgna medelklassen, särskilt i huvudstaden.

Först nu blir också litteraturen fast knuten till huvudstaden. Där verka de flesta av landets mera betydande diktare;

vid dess sida håller sig Uppsala visserligen ännu uppe, men redan under frihetstiden betecknas även universiteten såsom — i litterärt avseende — småstäder; den gustavianska tiden driver ett nästan obarmhärtigt gyckel med "de Lundska muserna", och de Uppsaliensiska slippa knappt bättre undan, d. v. s. huvudstaden känner sig allt mer och mer såsom landets andliga centrum, och denna huvudstadens litterära livskraft är också mätaren på landets.

Publikens smak är alltid i hög grad bestämmande för litteraturen. Den nya publiken var företrädesvis världslig, världslig var ock dess smak, och litteraturen tog naturligen ett starkt intryck härav samt blev — åtminstone kvalitativt — övervägande världslig. Även litteratörerna, som förut med få undantag tillhört det andliga ståndet, visa sig nu i regeln vara lekmän.

Men en makt sådan som det svenska folkets starkt religiösa känsla kan väl försvagas, men icke förkvävas, allra minst vid det första anloppet. De forna religiösa formerna funnos kvar, och i icke få fall fylldes de ännu av ett verkligt religiöst liv. Redan den omständigheten, att en form finnes, är i och för sig en makt, och detta visade sig ock under de olyckans och prövningarnas år, som följde på Pultavaslaget, då de svenska fångarna i Sibirien och Ryssland på sina förvisningsorter slöto sig samman till församlingar för att gemensamt fira svensk gudstjänst, och på så sätt blev Pultava för den svenska kyrkan i viss mån en seger, som botade det trettioåriga krigets nederlag. Olyckan blev den jordmån, ur vilken ett nytt religiöst liv spirade upp, och många av dem, för vilka statskyrkan blott blivit en död form, sökte i stället sin tillflykt i pietismen och andra separatistiska religionsläror, som vid denna tid uppstodo. Den världsliga litteraturens framträdande medförde således på intet sätt den religiösas undergång. Huvudmassan av tidens religiösa dikter äro väl rent konventionella. De äro språkövningar i samma stil som de erotiska dikterna och fyllas lika litet som dessa av ett verkligt känt innehåll. I formfulländning stå de vida över reformationens barska och knaggliga rim, men denna fördel har i regeln köpts på bekostnad av innehållets trohjärtade fromhet. Dock icke alltid. Ty vid sidan av denna dikt

finnes en annan, i vilken den forna religiösa känslan lever kvar, om än färgad av den nyare tidens mera subjektiva uppfattning.

Det religiösa draget i den svenska nationalkaraktären spåras även i den världsliga litteraturen, och detta icke blott i den kvardröjande böjelsen för ett moraliserande innehåll. Den religiösa grundstämningen bryter sig nämligen också mot den nyvaknade livsglädje, som nu tager sig ett uttryck i dikten.

Reformationstidens strängt religiösa världsåskådning hade väl fallit, och det kyrkliga åskådningssättet behärskade ej längre sinnena med samma universalitet som fordom. Litteraturen blev världslig, dikten företrädesvis en festglädjens dikt, och det gudsnådliga, trumpna draget hos den förbyttes till ett brett och sunt löje. Men denna nyvaknade livsglädje har intet hedniskt, kristendomsfientligt hos sig såsom i södern; den erinrar ej om den italienske renässansmannens starka, av levnadsmod fyllda känsla för naturens eviga liv och kraft, den är knappt brutal — såsom man av det gamla nordiska lynnet och av levnadssättet kunnat vänta. Tegnér har kanske riktigast karakteriserat denna tid, då han säger, att den var "glad som samvetsfriden" — det är: att glädjen över detta livets goda städse hade en varm, religiös underströmning och var förenad med tacksamhet mot all god gåvas givare. De flesta av den tidens män voro fyllda av en robust, sund livsglädje. "Vixit, dum vixit, lætus" lät Stiernhielm rista över sin grav, och i det hela gäller denna sats även för hans samtid; det är protestantismens känsla av att denna världen dock i grunden är god och ej fientlig mot människan. "Det allra bästa", sade Stiernhielm, "som man i världen äga kan, är ett glatt mod." Han tackade innerligen, berättar Columbus, "sin skapare, som honom i sina dagar en hälsosam kropp, ett gott förstånd, dagligt bröd, ett förnöjsamt sinne och ett glatt gemyt hade förlänt; vilket han ock så stark har varit att behålla, så att ingen olyckas anstöt, ehuru svår han ock kunde vara, har någonsin förmått bemälte hans glädje ur hans hjärta störta".

Då den glade Runius — sin tids mest firade skald — avled vid blott 34 års ålder, skall han strax före sin död hava tömt tre bägare: den första till erkänsla för livets ingång, den andra

till tack för dess framgång och den tredje till välönskan för dess utgång. Det sista rim han satte hop med döden för ögonen har samma innehåll:

> Har Majus varit svår och bitter tid för Runius,
> Så ger väl honom Gud en ljuv och rolig Junius.

Denna "ljuva och roliga Junius" kom ock dagen därpå.

Runius'rim är den svenska översättningen av det latinska: Vixit, dum vixit, lætus, och denna, halvt elegiskt-religiösa grundton har den svenska livsglädjen bevarat genom alla tider. Den ljuder i våra mest omtyckta folkvisor, och den återfinnes mer eller mindre hos alla de skalder, som i bästa mening blivit folkets — den finnes hos Geijer, Runeberg, Rydberg och även hos dem, som tillhöra upplysningstidevarvet. Det är denna stämning, som bildar molltonen i fru Lenngrens dikt och som än kraftigare ljuder i Bellmans.

# VITALIS NORSTRÖM

1856—1916

# Ur FRIEDRICH NIETZSCHE.

## I.

Vår "bildade allmänhet" gör tvivelsutan anspråk på att känna Nietzsche, åtminstone vår "akademiskt bildade". Denne tänkare har ju på det mest lysande sätt sprängt likgiltighetens och obemärkthetens för en filosof i vår tid sjudubbla bommar med sina gnistrande aforismer, sin tropiska stil och sina himmelen och helvetet lika oförfärat stormande paradoxer. Honom själv läser man nog tämligen sällan — redan de många banden skrämma —, men vem har ej otaliga gånger insupit dessa vilddoftande, färgövermättade, bevingade Nietzscheska ord i moderna skriftalster, vilka från denne genius söka fånga originala ljus- och värmestrålar, som de själva sakna. Att på detta sätt plocka vildfågelns granna fjädrar för att därmed skyla sin egen torftighet röjer emellertid föga medvetande om hans verkliga, unika och oförgätliga värde. Författaren av dessa rader tror på ett sådant värde hos tänkaren, skriftställaren och människan Nietzsche, och denna tro utgör villkoret för att dessa rader blivit skrivna. Han ser icke blott på den ojämförliga skärpan av hans dödande stilett, på de demoniskt sugande, mörkt svällande tankedjupen hos honom, på livskänslans infernaliska glöd och vad helst du vill, som bländar, sveder, berusar och förför, utan på något, som trots honom själv icke är jenseits von Gut und Böse, utan som skall stråla som ett oförlikneligt värde, så länge det goda tillika fasthålles såsom det upphöjda, förnäma, adliga. Nietzsche är alldeles icke den från allt positivt gott innehåll kemiskt rena formalintelligensen,

under vars glänsande yta blott döljer sig en stinkande köttslighet, ej heller endast en lustgård mellan vändkretsarna, där fantasien trampar på ormar och skorpioner, då den vandrar fram mellan palmer och pisanger, han är ingen blott överströmning av naturens ymnighetshorn, utan framtidens historieforskare skola inordna hans namn bland tecknen, som bådade den nya moraliska æran. Men visserligen har han skäl till vad han (i "Antichrist") säger: "Erst das Übermorgen gehört mir." Ty "länge måste den hänga som svårt oväder vid berget, som en gång skall tända framtidens ljus". De filiströsa rättänkarna, hos vilka utvecklingstanken ännu blott är upptagen som bildningssirat, men icke som blodelement, se kanske i den sjuke tyske tänkaren mest blott ett märkvärdigt patologiskt fenomen, i de anarkistiska huvudena spökar han såsom det "röda skenet", som visar, att den brand redan är tänd, där de "konventionella" moraliska värdena enligt deras tro skola förtäras, men för andra betyder han ett titthål in i framtidens land. Det sorgliga är blott, att han själv gjort det så svårt för oss att se vilken han var, vilket väl mest beror, icke på hans intellektuella rörlighet, driven ända till ledlöshet, hans vilda överspändhet, som icke medger systematiskt arbete och hans oövervinneliga drift att skymma undan tankelinjerna med diktarfantasiens snirklar och rosetter, utan därpå, att han nog för sig själv i mycket var en annan än den han verkligen var och därför själv i många stycken är sin sämste tolk. (För övrigt erkänner Zarathustra-Nietzsche själv, att "de nya tavlorna blott äro halvskrivna".) För den lugna och djupa granskningen skall han dock snarare stå såsom den moderne stoikern än sofisten, i det han under övermänniskans bild för den slappa moderna europeiska genomsnittshjorden söker framställa "den vises ideal". Nietzsche tror sig lägga ett bärigare moraliskt fundament än det, varpå vi nu bygga, i det att han vidgar lydnadskänslan till maktkänsla ("vilja till makt") och fattar pliktbuden såsom den enskildes intressen för maktutveckling. Detta med avseende på sedlighetens och kulturens källa. Med avseende på dess mål ledes han av en intensiv förnimmelse av det strängt kristna idealets outhärdliga begränsning (asketism) och av det humant-civilisatoriskas ohjälp-

liga försumpning (livets mekanisering). Otydligt, men omisskänneligt pekar han hän på ett rikare och manligare, på det tredje rikets. Det är blott munkarna och "bildningsfilistrarna", som icke se detta. Till verklig, om än icke tillräcklig ursäkt för denna blindhet länder — Nietzsches egen, vilken röjer sig i hans brist på historiskt sinne, då han, bländad av det nya ljus, som i tunna strålar silar mot honom, rasar mot det gamla, icke inseende, huru förfärligt mörkret skulle ökas, om det stora ljuset släcktes för det lilla och att vad vi behöva är att lägga ljus till ljus, men att vi alls icke ha råd att blåsa ut något. Men så är det ju oftast. Utvecklingens ande aktar icke för rov att fråntaga sina verktyg ett öga, på det att de med det andra så mycket strängare må ha det mål i sikte, för vars skull de egentligen äro till. Hos Nietzsche finnes blott oerhört för mycket av ensidighet och styggt, hänsynslöst nedtrampande av vad som synes honom stå i vägen. Men är inte det ett modernt drag, att all överlägsen kraft så gärna vill bli hysterisk? När Nietzsche (i "Der Fall Wagner") säger om R. Wagner, att han "är en nevros", så kan detta visserligen i än högre grad tillämpas på honom själv, och han utgör en lysande bekräftelse på sitt eget yttrande om "upphovsmännen till verk" ("Menschliches, Allzumenschliches"), att, om en sådan går till yttersta gränsen för sin kraft, så upprör verket den betraktande och ängslar honom genom sin spänning. Blott en "Dreiviertelskraft" gör intryck av sundhet. Men överretningens obehag, som Nietzscheläsaren så rikligt erfar, får ingalunda bestämma totalintrycket.

Vilket är då "totalintrycket"? Om jag skulle försöka uttrycka detta, utöver vad redan skett, så skulle jag vilja säga, att hittills i vår kultur undertryckta element hos Nietzsche våldsamt resa sina orm- och drakhuvuden ur tillvarons hemskaste avgrunder i namn av en sublim skönhet, som når över det gudomligas plan. Visst äro Nietzsches tankar ofta ormar och drakar, men "det onda är odödligt liksom det goda", det är ett evigt element i tillvaron och däri — i den vidsträckta betydelse han däråt ger — bor en urkraft och ett ursprungligt berättigande av den art, att det goda självt icke kan vara det förutan. Ingen from fantasi kan utmåla för sig ett överjordiskt tillstånd av

idel godhet och salighet, utan att detta, just i och under färgläggningen, slår över i en tomhet och en märg- och mustlöshet, som icke kunna uthärdas. Men rent av karikatyrmässigt verkar de moderna "frihets"-apostlarnas på altruismkänslor och livsmekanisering byggda "största möjliga lycka för största möjliga antal människor". Hör då Nietzsche! Huru litet veten I, ni omtyckta och godmodiga, om människans lycka! Lycka och olycka äro tvillingar, som växa stora tillsammans eller också, såsom hos eder — små. I stället för att avskaffa lidandet vilja vi hellre göra det ännu större och svårare än det någonsin varit. Välbefinnande, såsom ni fatta det, betyder ju för oss slutet. Ett tillstånd, som gör människan löjlig och föraktlig och kommer henne att önska sin undergång. Lidandet skall frambringas genom kultur: det stora lidandet. Blott genom en sådan kultur har varje steg i mänsklighetens upphöjelse tagits. Strid är bättre än frid. Den som vill leva lycklig måste leva på randen av en avgrund. Byggen edra städer invid kratern av Vesuv! Levandets stora förborgade konst ligger i att leva farligt, o. s. v. Men Nietzsche håller icke detta lidande, som är lyckans tvilling, borta från umgängelse med det moraliskt onda. Tvärtom. I ett anlopp lössläpper han deras koppel till storm på alla hittills erkända livsmål, som blott byggts på det goda. I denna sammankoppling ligger utan tvivel åsiktens ohyggliga syndafall, men det hemska i hatet till det goda i vissa dess högsta gestalter (kristendomen!) får icke komma oss att glömma, att detta hat är uppvuxet ur en levande känsla av alla givna historiska ideals begränsning eller försumpning. Nietzsches filosofi är i nästan alla sina utförda formuleringar avskyvärd lögn, men till sin drivande grund innehåller den ett komplement till de härskande livsuppfattningarna, som dessa måste assimilera, om de vilja fortleva. Det är förunderligt, att människoanden kan rymma sådana motsatser! Men hans ande sprängdes ock därpå.

Till sitt innersta väsen är Nietzsches filosoferande skönhetsdyrkan under form av en glänsande kärlek till den på ett mera yttre sätt fattade oändligheten, varav evigheten tydligen ock är en form. "Ich liebe dich, o Ewigkeit!" (Zarathustra). Av denna yttre oändlighet utgör den adliga människokraften psykologisk återspegling. Denna aristokratiska kraft är

Nietzsches utgångspunkt vid behandlingen av de etiska och sociala problemen. Nietzsche vinner sin ståndpunkt i dessa frågor, icke genom fördjupning i det sedliga livets anda och innehåll, utan genom genial intuition av den sublima människan, som har styrka att taga både sina övertygelser och sina handlingar fullständigt på eget ansvar och egen risk. "Konstnärsfilosofen" har en titanisk syn på människan. Den ideala människan är den absolut på sig själv vilande och från sig själv utåt verkande, från all auktoritet radikalt frigjorda individualiteten. Det är den enskildes farliga flykt genom öde rymder och över mörka djup, som tjusar honom och fyller hans sinne med den sublima skönhetens svällande patos ("Pathos der Distanz"). Ingen förankringslina, ingen ballong, ingen båt, ingen hamn! Blott en oerhörd inre spännkraft och — omätliga vyer. Den titaniska synen på människolivet går mildrad och dämpad igen i den speciellt Prometheiska, som vi så ofta möta hos de stora skalderna (Goethe!). Men den Prometheiska anden, om ock i sin mån gudatrotsande och mänskligt friboren, är dock intet annat än den ånga, som driver vår kulturs hjul. Den är den ädla, positiva humanitetens själ. Nietzsche är titan i en långt mera negativ mening och nöjer sig över huvud icke med att vara titanisk, utan är demonisk (diabolisk). Härutinnan röjer han en tydlig frändskap med de demoniska andarna i konsten, Michel Angelo, Byron, C. J. L. Almquist, Heine, Ibsen — för att blott nämna några namn, som för tillfället tränga sig fram. Men Nietzsches "Pathos der Distanz" är så starkt, att han överträffar alla gamla rekord. Prometheus löser mänsklighetens fjättrar och frigör dess kulturkrafter. Han grundar människornas religioner på deras sedliga behov och utvecklingsgrad och ser, på det moraliska området, i den fria mänskliga individualitetens ja och amen den enda sanktionen på alla sedliga bud. Men Mefisto utplånar gränslinjen mellan gott och ont. Därhän har Nietzsche utan tvivel gått och i den riktningen gått fram med större medveten kraft än någon jag känner. Men här är en distinktion alldeles nödvändig för att omdömet icke skall helt och hållet slinta. Har man en känsla av det andligas egenart och av den goda viljans obetingade värde, måste man märka den i själva verket oöverkomliga

klyftan mellan Nietzsches vilda hat till livsvärden, som icke släcka hans törst efter skönhet, andlig makt och obegränsad rymd, och den jordkrypande vinglösheten hos dessa trångbodda autoktoner, vilka icke hava plats varken för religiösa, filosofiska eller estetiska oändlighetsdrifter. Å ena sidan en allt fordrande kärlek till det ideala, vilken blivit besviken och därför i sina uttryck slår över i hat, å den andra det framtidsperspektiv, vars quinta essentia är alla svintrynen i en och samma feta ho, å ena sidan intermundierna, å den andra en Prokrustessäng. Nietzsches så kallade hat till det goda är mindre detta, än ett nödrop efter ett livsinnehåll, som icke erbjuder sig åt honom, det vill säga efter den enskildes förlossning från sin tomhet och befruktande med en överordnad andlighet, som är väsende, men icke sken. Vem vågar innerst förebrå någon, att han icke varit föremål för en särskild nåd?

Man får icke låta bedraga sig av febersjuka överord och metaforer, ej heller av spott och hån eller skenbar och verklig lättfärdighet. Vi, som sätta vårt hopp till det kommande livet, troende på fullkomning och lyckliggörelse i ett "Jenseits", hava allt skäl att erkänna Nietzsches närmare frändskap med oss än med våra verkliga vedersakare, dessa upp- och nedvända dogmatiker och ortodoxer, som av pur vetenskaplighet äro oförmögna att tro på och bekänna sig till ande och frihet och som skyla sin nakenhet med de billiga rester av idealt sinne, som de kalla *altruism*. I viljen oss till livs, I autoktoner, "vederläggande" vår religion, vår metafysik och vår patriotism med eder "exakta vetenskap". Om eder vederläggning lönar det sig föga att tvista. Men ett kunna vi på förhand säga och därvid bliva: vårt känslo- och viljeliv komma ni ej åt med edra erfarenheter och eder matematik. Vi *vilja* hava "metafysiska" drömmar, och — vi *hava* dem. Vi *vilja* inrätta vår vandel och vår och eder värld, så långt vi nå, efter dessa drömmar, såsom ni kalla dem, och — vi *göra* det. Vi *vilja* vara edra motståndare, och — vi *bekämpa* eder. Vi skulle skämmas att vara stängda inom eder andliga horisont och att bekänna oss till edra yttersta kultursyften. På bottnen av de teoretiska meningsskiljaktigheterna ligga stridiga känslor och viljor. Den som givit skildringen av "de sista människornas lycka" i förordet till "Zara-

thustra" och annorstädes är icke "munnen för edra öron". Icke den, som "sänder sin längtans pil bortom människan", icke den, vars vilja sväller av en framtid, vartill ingen annan brygga kan läggas än hans egen undergång.

"Ich liebe den, dessen Seele übervoll ist, so dass er sich selber vergisst, und alle Dinge in ihm sind: so werden alle Dinge sein Untergang."

"Ich liebe den, der freien Geistes und freien Herzens ist: so ist der Kopf nur das Eingeweide seines Herzens, sein Herz aber treibt ihn zum Untergang."

"Ich liebe die, welche verkündigen, dass der Blitz kommt, und als Verkündiger zugrunde gehen."

"Geist ist das Leben, das selber ins Leben schneidet: an der eigenen Qual mehrt es sich das eigene Wissen — wusstet Ihr das schon? Und des Geistes Glück ist dieses: gesalbt zu sein und durch Tränen geweiht zum Opfertier — wusstet Ihr das schon?"

Han är icke eder man, som säger:

"Ich liebe dich, o Ewigkeit!"

Fyra äro andarnas höjder. Gudarnas Olymp. Tavlornas Sinai. Förklaringens Tabor. Sist framskymtar för vandraren Zarathustras odöpta berg. Men genomsnittsaltruismen (utilismen) håller icke till på berg, utan på klöverfält. Nietzsche har ock ett ord om denna riktnings "Weideglück".

## II.

Den psykologiska nyckeln till problemet Nietzsche är man givetvis benägen att söka i hans utvecklingsgång. Svårigheten ligger väsentligen i att kunna förklara, huru sådana väldiga motsatser, som möta hos denne tänkare, kunna sambestå inom en och samma ande. Det enklaste vore ju, om man kunde lägga de motstridiga elementerna efter varandra i tidens riktning och visa, huru de efter hand utträngt varandra. I själva verket plägar man ock, och det med all rätt, peka på trenne utvecklingsskeden hos Nietzsche: en estetisk ungdomsperiod (romantisk pessimism, till 1876), då han under anslutning till Schopenhauer och Wagner ser livets högsta värde i konsten; en övergångstid av intellektualistiska upplysningstendenser,

då kunskapen om sanningen i positivistiskanda upphöjes över allt annat; en antikristlig period av kraftnaturalism, då den "herremoral" predikas, vilken har till mål att framalstra "övermänniskan". Huvudexponenten för första perioden skulle vara Unzeitgemässe Betrachtungen (1873—76), för den andra Menschliches, Allzumenschliches (1876—80), för den tredje Also sprach Zarathustra (1883—85), som på det hela är Nietzsches huvudarbete och ett av den moderna litteraturens mest glänsande och djupa konstverk. Men denna historiska synpunkt får hanteras med varsamhet, om den ej skall leda till ytlighet. Ty icke nog med att drag kunna urskiljas, gemensamma för alla tre perioderna och f. ö. bestående under alla omslag i stämning och övertygelse ("jag har överlevat mig tvenne gånger"), nämligen känslan av en egenartad framtidskultur (det profetiska draget), böjelsen för paradoxer, det ohistoriska tänkesättet, den radikala individualismen och aristokratismen. Grundmotsatserna föreligga och bryta sig mot varandra inom alla utvecklingsfaser, om ock häftigare och våldsammare ju längre striden varar. De ligga väsentligen bredvid varandra, icke efter varandra. Men häri röjer sig icke den egentliga tragiken i Nietzsches utveckling, utan denna ligger däri, att kampens intensitet hos honom icke såsom hos andra lyckligare naturer stiger till ett visst maximum, varefter spänningen avtager och övergår i utjämning, utan alltjämt stegras för att ända i obotligt vansinne. De elementer, som oförsonligt bekämpa varandra hos Nietzsche, äro ett ytterligt individualitets- och personlighetsmedvetande å ena sidan och tidens naturalism å den andra. I det hela segrar det förra, men den slagne motståndaren hämnas genom att så påtrycka segraren sin stämpel, att denne själv förvrides till karikatyr och framgången slår över i fiasko. Av det i hänförelsens ögonblick sig blottande nya kulturidealet blir en smutsig blandning av gott och ont — utan klara, rena linjer och utan makt att gripa personligheten på annat sätt än såsom dimmig aning och rusig stämning, av idealmänniskan blir övermänniskans "blonda bestie", vars fot trampar på människoliv och människolycka, och av sanningssökandet framgår såsom resultat: det finnes ingen sanning. En så vidunderligt energisk start mot tankens

höjder och ett så förbittrat motstånd mot den framträngande från avgrundens sida har man väl sällan eller aldrig förr bevittnat. När man står som ett av medkänsla fattat vittne till Nietzsches kamp, så gör man sig gång på gång den plågsamma frågan: "varför får han icke hjälp, varför får han aldrig ro"? Kanske därför, att han skulle med förlusten av förstånd och liv besegla sin strålande tro på makten av offret? Men då är det icke så litet av martyr hos denne antikrist.

Nietzsches bruk av orden "gott" och "ont" är en ganska nyckfull lek utan uppdragande av fasta gränser och iakttagande av konsekvens. Detta bidrager ej litet till att skänka hans framställningar ett farligt och omoraliskt tycke, liksom det ock förhjälper hans "Umwertung der Werte" till dess ytterligt radikala prägel. Det "onda" får icke sin huvudfärg av synd och last i den mening vi taga dessa ord, utan det betyder företrädesvis vissa affekter i motsats mot andra, vilka utgöra det "goda". Nietzsche utgår därifrån, att den rådande moralen kräver ett milt och vänligt lynne, medlidsamhet och strängt herravälde över alla yttringar av hat, förakt, vrede, våldsamhet. Han har stirrat sig blind på evangeliets föreskrift: "I skolen icke motstå den som är ond, utan, om någon slår dig på den högra kinden, så vänd också den andra till honom", och ser i en sådan "negativ" sinnesriktning kristendomens kärna och väsende. Det är mot denna kardinalpunkt han riktar sin av harm sjudande kritik. I kristendomen ligger, menar han, ett n e j till livet, mot vilket han sätter sitt fulla j a. Om detta ja hörom följande glänsande, evighetsmättade strof:

"Schild der Notwendigkeit!
Höchstes Gestirn des Seins!
— das kein Wunsch erreicht,
das kein Nein befleckt,
ewiges Ja des Seins,
ewig bin ich dein Ja:
denn ich liebe dich, o Ewigkeit!"

I sin "Genealogie der Moral" söker han uppvisa de ursprungliga betydelserna av de moraliska värdebegreppen, huru dessa betydelser blivit omkastade och befästa såsom "förnuftets i

språket förstenade grundvillfarelser", och mot denna omkastning riktar han sin "omvärdering". Omdömet "gott" härrör icke från dem, mot vilka "godhet" blivit visad! Tvärtom har det varit "de goda" själva, d. v. s. de förnäma, mäktiga, högre ställda och högsinnade, vilka först känt och fastslagit sig själva och sitt handlingssätt såsom gott, d. v. s. såsom varande förstklassigt i motsats mot allt lågt, lågsinnat, simpelt, pöbelaktigt. Av detta avståndets patos hava de tagit sig rätten att skapa värden och utprägla dem i namn. Vad angick nyttan dem! Just i förhållande till ett sådant varmt, elementärt framvällande av rangbestämmande värdeomdömen är synpunkten av nytta så främmande och inadekvat som möjligt. Här har nämligen känslan nått fram till skarp motsats mot den låga värmegrad, som varje beräknande klokhet, varje nyttighetskalkyl förutsätter, och icke för en gång — såsom ett undantag — utan för alltid. Förnämheten och avståndets patos, den varaktiga och dominerande total- och grundkänslan av en högre härskande art i förhållande till en lägre art, till något "nedanför" — det är ursprunget till motsatsen "god" och "ond". I detta ursprung ligger, att ordet "gott" från början alldeles icke knöt sig till "osjälviska" handlingar. Detta sker tvärtom först då, när de aristokratiska värdeomdömena begynna fördunklas: då tränger sig hela denna motsats "självisk" — "osjälvisk" mer och mer in på det moraliska medvetandet. Då träder hjordinstinkten alltmera i förgrunden. Men länge dröjer det, innan denna instinkt helt och hållet blir herre över den moraliska värdesättningen. Vill man komma i rätta spåret, bör man följa den fingervisning, som de i de olika språken utpräglade beteckningarna för det goda i etymologiskt avseende giva. Det visar sig, att de alla leda tillbaka på en och samma begreppsförvandling. Överallt ligger "förnäm", "ädel" i ståndsmening till grund. Därur har utvecklat sig "god" i betydelse av "andligt förnäm", "ädel", "högsint", vilken utveckling alltid löper parallellt med utvecklingen: "simpel", "pöbelaktig", "dålig", "ond". Det politiska rangbegreppet ligger till grund för det moraliska värdebegreppet. Herrarna och maktinnehavarna voro från början förnäma, sköna, goda, lyckliga, av gudarna älskade. Den behärskade massans hat till sina herrar har åstadkommit

omvändningen av den aristokratiska värdesättningen, ur vilken omvändning har framgått såsom resultat, att de elända, fattiga och på allt sätt vanlottade ensamt blivit de goda och fromma, de, åt vilka himmelriket är utlovat. Nietzsche talar om ett slavuppror i moralen, som har bakom sig en tvåtusenårig historia och som vi icke se, emedan den gått segrande ur striden. På bottnen av massans "ressentimentsmoral" ligga hat, avundsjuka och lidande. All förnäm moral utgår från ett triumferande ja till livet och sig självt, slavmoralen från ett nej till något utanför varande och främmande: och detta nej är dess skaparhandling. Dess aktion är i grunden reaktion. Å ena sidan inre harmoni, säkerhet och kraft, grundade på de reglerande instinkternas funktionskorrekthet, dessutom ett tappert lösgående på faror och fiender, svärmiska och plötsliga utbrott av vrede, kärlek, vördnad, tacksamhet, hämnd, med ett ord ett överskott av plastisk kraft. Å den andra slugt beräknande klokhet ("Geist"), osläckligt hat mot "de starke", medlidande med varandra, självbehärskning, försiktighet, bestämmande av det goda blott såsom motsats till vad man fruktar och hatar. Aristokrater och demokrater! Romare och judar!

Här hava vi att fasthålla, att Nietzsches "Umwertung der Werte" i själva verket icke betecknar något så alldeles radikalt nytt, utan snarare påminner om en välbekant äldre uppfattning. Nietzsches ståndpunkt i detta avseende smakar något av svärmeri för "naturtillståndet" och återför tanken på en gång till renässansen och Rousseau.

Redan genom dessa historiska anknytningar mildras Nietzsches brandrödhet något. Men än mer sker detta därigenom, att han aldrig någonsin avgjort sätter det moraliskt onda efter hela linjen i stället för det moraliskt goda, utan alltid hos detta senare med den största tänkbara energi fasthåller så att säga höjddimensionen. Det goda måste vara upphöjt. "Noblesse" är dess devis och "noblesse oblige" i allra högsta grad hos Nietzsche. Ja, han går t. o. m. ända därhän, att han anser "kärlek till sin fiende" vara möjlig endast hos den andlige aristokraten, om den över huvud är möjlig på jorden. Därmed har han dock otvetydigt betecknat denna kärlek såsom förenlig med det goda, sådant han vill hava det. Man äger därför all-

deles ingen principiell rätt att stämpla Nietzsches "omvärdering av värdena" såsom omoralisk. Den bärande tanken i hela hans moralsystem är kärleken till livet såsom det sedliga handlandets enda tillräckliga grund, detta hans obetingade ja till det liv, vilket icke får befläckas av något nej, men som — heller ingen önskan når. Den närmare betydelsen av hans uppfattning av det goda framgår av hans lära om "övermänniskan".

"Der Übermensch ist der Sinn der Erde." — "Mein Leid und mein Mitleiden — was liegt daran! Trachte ich denn nach Glück? Ich trachte nach meinem Werke!" (Zarathustra.) — Om Nietzsches "övermänniska" gå många legender. Hon är snart vorden ett mynt, som går ur hand i hand, men vars prägel genom bruket blivit utnött och oläslig. För Nietzsche själv betydde övermänniskan för det första icke den grekiske tyrannen, som "kunde göra allt vad han ville" och som ville begagna sin makt till att vältra sig i rikedom, utsvävningar och blodiga våldsgärningar av alla slag. Den på en gång andligt förnäme och sig själv offrande övermänniskan är ej av samma virke, som sofisternas ideal, vilket just tyrannen var. Vi få icke glömma, att Nietzsche, isynnerhet i sina sista skrifter, här och var, men alltid med exalterad hänförelse apoteoserar lidandet, i vilket avseende åtminstone han icke står Kristi moral fjärran. Övermänniskans betydelse får därför alldeles icke reduceras till att blott och bart vara en sund och stark njutningsmänniska, vilken behärskar andra människor och yttre ting såsom medel för sitt njutningsliv. Lika litet betyder hon intelligensaristokrat. Det är enligt Nietzsche just demokraterna, som hava "Geist", medan den aristokratiska människan har den skapande viljan. "Vilja — så heter befriaren och glädjebringaren." Övermänniskan är viljearistokrat.

Alla tecken tyda på, att en manligare och mera krigisk tidsålder stundar, vilken framför allt åter bringar tapperheten till heders. Ty denna skall bana väg för en ännu högre, den, som lägger heroism i kunskapen och för krig för tankars och deras följders skull. Därför kräves f. n. såsom förberedelse tappra människor, vilka dock icke kunna komma av intet, och lika litet ur den nuvarande, civilisationens och storstadsbildningens sand och gyttja. Människor, som förstå att leva nöjda

i ensamhet, under tystnad, beslutsamma människor, vilka hålla ut med en undanskymd verksamhet. Dessa söka i alla ting det, som hos dem är att övervinna. De äro muntra, tåliga, enkla, förakta de stora fåfängligheterna, men hava, av segrarens ädelmod, undseende med de små. Dessa äro människor med egna fester, egna arbetsdagar, egna sorgtider, vana vid och säkra i att befalla, men, när det gäller, lika beredda att lyda, i det ena som det andra lika stolta, alltid tjänande sin egen sak: människor, som älska faror, befruktande, lyckliga människor. Ty — hemligheten med ett liv, som giver frukt och är rikt på njutning, ligger i att leva farligt. Byggen edra städer invid Vesuv! Sänden edra skepp ut på outforskade hav! Leven i krig med edra likar och eder själva! Varen rövare och erövrare, medan ni ännu ej kunna vara härskare och ägare! Äntligen skall det vaknande medvetandet utsträcka sin hand efter vad detsamma tillkommer: det skall behärska och vilja äga.

Kulturframsteg kunna blott utgå från herremoralens företrädare. Blott de till kropp och själ friska, de stolta, starka, lyckliga, de äkta aristokraterna kunna en gång ur sig framalstra den högre människotypen. Denna typ kräver med rätta offret av hekatomber av andra, vilka för dess skull nedtryckas till ofullständiga människor, till slavar och verktyg. I en kraftigare tid än denna, som gnager på sig själv med sitt tvivel, skall den förlossande människan med den stora kärleken och det stora föraktet komma, den skapande andan, vars ensamhet folket missuppfattar — såsom en flykt undan verkligheten, medan den i själva verket betyder hennes försänkning och fördjupning i verkligheten, på det att hon en gång, åter framträdande i ljuset, må kunna genomföra förlossningen. Framtidens människa skall frigöra från alla föregående ideal och från allt, vad därur framvuxit: från den stora ledan, från viljan till intet, från nihilismen. Hon är middagens och den stora avgörelsens klockslag, som åter gör viljan fri och återger åt jorden dess mål och åt människorna deras hopp. Hon är den antikrist och den antinihilist, som besegrar Gud och intet — och som en gång måste komma. Huru? Människan är en brygga och intet mål. Hon skall prisa sig salig för sin middag och sin afton — såsom en väg till nya morgonrodnader. Människan är något, som måste övervinnas.

## III.

I denna målning av övermänniskan går omisskänneligt den stoiske vise igen. Icke blott teckningens väldiga energimättnad och vildsköna stolthet och trots utgöra likheter. Även mera objektivt markerade drag av gemensamhet falla lätt i ögonen, framför allt likheten mellan "den vise" och "övermänniskan" i deras respektive ställningar till "dåraarna" och "hjordmänniskorna", "die viel zu Viele", frändskapen mellan den affekterna våldsamt kuvande stoiska dygden och lidandets och farornas väg hos Nietzsche och bådas obetingat villiga ja till den i spekulationens eld renade bilden av den stora allmodern naturen. Både stoikerna och Nietzsche kämpa med den oövervinneliga svårigheten att i ett materialistiskt material utprägla dragen av en övernaturlig och övermänsklig dygd. Ingendera sitter dock ohjälpligt fast i naturalismen. Icke Nietzsche. Det visar hans tankes våldsamma sugning och dragning mot ett allmänmänskligt framtidsmål, vari sinnets adlighet utgör grunddraget, åt vilket mål han är fullt villig att offra allt vad han har att offra. "Vad betyda mitt lidande och mitt medlidande? Vill jag då lycka? Nej, jag vill icke lycka, utan mitt verk!" Den som har allvar med ett sådant yttrande — och det hade Nietzsche — är icke innerst naturalist, han må sedan själv formulera sin ståndpunkt hur han vill, ty viljeriktningen är i sista hand bestämmande för världsåskådningen. Att han då icke fann ett annat material att bilda i än den råa leran? Detta må den förklara, som gitter. För mig står fast, att Nietzsche, trots sina förnekelser av själ, plikt och Gud, i sin syn på viljan förutsätter en själ, i sin övermänniska vill teckna ett sedligt ideal och i sin offerkänsla är mäktigt berörd av religionen. Nietzsches lott var den tänkande nutidsmänniskans vanliga: att slitas mellan viljans värden och vetenskapens så kallade sanningar. Men hos ingen har denna nutidstragik tillspetsat sig så, som hos honom. Intet under, att den så skulle göra hos det litterära Tysklands väldigaste ande under det nittonde århundradets senare hälft!

*

Jag vet, att min bild av Nietzsche, sådan den nu blivit given, är ganska grovt tillyxad och att den saknar de intima och individuella dragens finhet. Jag har heller icke syftat till finhet och konst, utan till sanning och kraft. Och att framställningen format sig till en "Ehrenrettung" är ock en gärd åt sanningen — från min synpunkt. För att nu möjligen få flera att gå med på den synpunkten, vill jag söka giva ett lättare tillgängligt, emedan vanliga associationsbanor närmare liggande, men ock fritt omskrivande uttryck för vad jag anser vara den bestående kärnan i Nietzsches livsåskådning. Utgångspunkten tager jag härvid i den moraliska drivfjädern, vilken enligt honom är "vilja till makt" och tillåter mig översätta denna fras med inspiration av och entusiasm för det mänskliga livet, sådant detta i vår känsla omedelbart erfares. Nietzsche vill bygga moralen på livskänslans fullhet — i motsats mot den traditionella kristliga moralen, vilken vilar på livskänslans försvagande i vissa väsentliga riktningar och som söker utfylla sitt minus av livskänsla med vissa metafysiska åsikter eller övertygelser ("tro"). Sedligheten skall inspireras av livet självt.

Med min religiositet måste hängivenheten och entusiasmen för mitt kall, mitt speciella kall, som min natur anvisar mig, åkerbrukarens, krigarens, handlandens, konstnärens, vetenskapsmannens, och kärleken till och välbefinnandet i min närvarande miljö vara förenliga. Det är icke endast fråga om trohet i och mot mitt kall, utan om lust och kärlek därtill. Det som är på andra sidan kan tänkas framgå endast ur ett harmoniskt samarbete mellan det närvarande livets krafter, det vill säga ur deras allsidiga utveckling. Himlen är icke en negation av en negation, utan tillvarons blomning. Det är tillvaro här och tillvaro där, liv här och liv där. Ett evighetsliv kan man momentant leva även här på jorden, och saligheten strömmar över oss från livets ymnighetshorn då och då även under "kampen för tillvaron". Varför då resa tillvaro mot tillvaro, liv mot liv, himmel mot jord? Väsendet är ett och detsamma, fastän formerna växla. Och du kan icke måla himmelen med andra färger än dem du har på din palett. Du äger blott en färgskala. Jag tror, att det icke gives något djupare

uttryck för människans vanmakt än detta, att hon icke med uppbjudande av hela sin inspiration förmår ens föreställa sig en tillvarelseform, vilken hon på fullt allvar skulle kunna önska sig för alltid tillhöra. Det finnes intet fullt tillfredsställande ideal, intet som man kan på allvar vilja såsom det högsta och sista, utan alla sådana förskjuta sig oupphörligt i det blå. Den kristne är icke innerst inne nöjd ens med sin egen himmel. Det lönar sig därför icke att tala så stormodigt om sitt hopps åskådliga bild och låta jorden helt försvinna i dess skugga. Varje ideal kräver fantasiåskådning, men all sådan är danad av sönderbrutna sinnesbilder. Det gäller därför på det andliga området att icke lägga huvudtonen på åskådningen, framtidslandet, riket, himlen. Utan den tonen skall läggas på den bärande och drivande bildlösa kraften i vårt liv. Vi äro andliga eller oandliga efter arten av den känsla, som vibrerar i vårt hjärta och som styr våra handlingar. Men redan att nämna känslan vid namn är att förvanska henne. Visserligen finnes ett oslitligt band mellan känslans expansionskraft till verksamt liv och hoppets bilder, och visserligen kan man från ett brett sinnligt målande hopp sluta tillbaka till sinnliga ursprungskrafter. Men "övermännisko"-bilden är för adligt och förnämt hållen och för — förtvivlad och av tårar och blod vätt för att berättiga till ett sådant slut. Tvetydig är den och i många drag absolut förkastlig, men trots detta är den sådan, att den, på det hela taget, omöjligen kan innebära något lockande för en i grunden sinnlig och oandlig människa. Tvärtom. Därför träder icke detta "övermänskliga" ideal i förgrunden för den, som söker efter väsendet i Nietzsches åskådning, utan motivkänslan gör det i stället. Och på den punkten har Nietzsche icke gripit fel, så vida han bör tolkas så, att framtidens moral föresvävar honom såsom vilande på en inre sammansmältning av kristliga motivationskrafter med antika, vilka senare kristendomen hittills måst negera för att rätt överväldigande kunna framträda såsom det i förhållande till antiken nya livsskedet. Jag menar, att Nietzsche i detta avseende står i segerns tecken.

# Ur RADIKALISMEN ÄN EN GÅNG.

Av den nu senast gjorda framställningen upptaga vi såsom något tjänligt och oumbärligt för vårt närvarande syfte den sanningen, att ingenting kan vara nödvändigare för den, som vill förstå livet och kulturen, än att ha det sannskyldiga moderna huvudalternativet för ögonen, nämligen detta: antingen måste man begripa friheten förmedelst naturen eller naturen förmedelst friheten. Man måste ge den skarpaste relief åt denna motsats, som är möjlig, gripa sin princip i en av de motsatta lederna och strängt genomföra belysningen av den andra med det ljus man valt. All halvhet härutinnan visar blott, att man står främmande inför sin egen uppgift, icke vetande vad det gäller.

Ställer man sig nu med sin syn på livet på naturalistisk grund och botten, så må man besluta sig för att hålla båda ögonen öppna för vad som då visar sig och icke se eller blunda efter tycke och smak. Minst av allt duger att avvisa rätt dragna konsekvenser såsom ensidigheter och överdrifter.

Det visar sig då, att en rent naturligt fattad natur står helt och hållet indifferent gentemot alla andliga, alla moraliska och religiösa ändamål. Hon känner inga lagens tavlor med bud och förbud utan endast orubbliga facittabeller. I dessa tabeller stå pervers könsdrift, mord av hat och hämnd, stöld av vinningslystnad som de enda riktiga lösningarna av vissa fysiologiska räkneexempel. Ur den rena naturens synpunkt är det fullkomligt meningslöst att skilja mellan "normalt" och "abnormt" (i annan mening än ofta och sällan förekommande) för att icke tala om "bättre" och "sämre", "högre" och "lägre". Samma apati kännetecknar naturen i förhållande till alla känslotill-

stånd av lust och olust. Med likgiltig hand kastar hon på samma vågskål Tantalos' kval och Ares' kärlekslycka, Caligulas skändligheter och Catos dygd. Goethes strof rinner här i minnet:

Denn unfühlend
Ist die Natur:
Es leuchtet die Sonne
Über Bös' und Gute,
Und dem Verbrecher
Glänzen wie dem Besten
Der Mond und die Sterne.

Denna obönhörliga natur har dock funnit sin störste tolk i Spinoza. Kuno Fischer säger om honom, att han är den ende filosof och kanske den enda människa, som tagit och fasthållit natursammanhanget som det enda rättesnöret för kunskap, för världs- och livsåskådning med förkastande av alla ändamål.

"Till sin tidsålders förfäran", säger Windelband om Spinoza, "har han tillämpat det rena natursammanhangets synpunkt på etikens och politikens områden. På det förra vände han sig mot all moraliserande tendens, på det senare mot alla utopier om en ideal samhällsform. I båda riktningarna trodde han sig hävda vetenskapens ståndpunkt, när han påstod, att det gällde att lära känna och begripa verkligheten, icke att bedöma och värdera henne. Han vill behandla det individuella och politiska livets alla företeelser med kallt återhållande av varje personligt omdöme, 'liksom hade han att göra med idel linjer, ytor och kroppar'. Han vill blott uppvisa den matematiska nödvändighet, varmed enkla element uppbygga själslivets och samhällets komplicerade former. Han vill 'varken avsky eller bele, utan endast begripa' den sedliga och politiska världens processer."

Då jag återger dessa ord av Spinoza i sammanhang med citationen från Windelband, kommer jag ovillkorligen att tänka på Ellen Key och hennes upprepade gånger uttalade, odelat sympatiska beundran för Spinoza, vilken hon anser sig känna så väl och ha att tacka för så mycket, som ingått i

hennes egen åskådning. Den kalle antiindividualisten med den geometriska metoden och den högt proklamerade grundsatsen att varken avsky eller bele de faktiskt föreliggande etiska och politiska tillstånden i världen utan blott förstå dem har, som man lätt inser, mycket starkt släkttycke med denna evolutionismens svenska romantiker med hennes yra subjektivism och lidelsefulla hån och förakt för nära nog allt vad historien utfällt av sed och samfundsordning.

Man stämple ej detta mitt yttrande som ett ohemult utfall, vilket det icke är. Ärlig karakteristik är det i stället. Jag vet, att fröken Key menar väl, och har aldrig angripit hennes avsikter, men då hon vill göra sig ett vapen av spinozismen eller någon sorts filosofi är det min rätt att vrida det ur hennes händer. Icke ens en flik av någon som helst filosofmantel köper man i billighetsmagasin. Vad filosofien än må duga eller icke duga till, så får den dock icke missbrukas vare sig till agitationsmedel eller till stilblommor, ty först och sist är den arbete, ett hårt och självförnekande arbete.

När Spinoza i sin affektlära eller etiska psykologi med beundransvärd följdriktighet härleder alla "moraliska" förhållanden ur den enskildes drift till självbevarelse och självutvidgning och i sin "politiska traktat" hänsynslöst likställer rätt och makt, är han alldeles fri för orimligheten att i människans natur, sådan den avspeglar sig i karaktärerna och samhällsformerna, se något, som kan berömmas eller klandras. Han konstaterar blott. "Vi avsky", säger han, "icke tingen, emedan de äro onda, utan emedan vi avsky dem, kalla vi dem onda." "Vi begära icke tingen, emedan de äro goda, utan emedan vi begära dem, kalla vi dem goda." Men vi ha icke att välja mellan att avsky och att begära. Däröver råder allsmäktigt den naturliga egoism, som fullständigt motsvarar vår fysiologiska drift.

I en sådan naturalism ligger dock en inre styrka, som det åskådningssätt aldrig kan äga, som lever i mer eller mindre hemligt tvegifte med alldeles motsatta principer. Varje subjektiv hyfsning av naturbegreppet innebär en förfalskning därav, som gör det odugligt att uppbära en helstöpt världsåsikt. Tanken känner icke till några fikonalöv att skyla naturnaken-

heten med. Den är ock döv för alla bukoliska toners välljud och har inga ögon för naturtillståndets sällheter, vare sig de förläggas till guldåldern eller projicieras till de klöverfält i Utopien, där alla oxar kunna få skryta över jämlikhet i att vara stinna. Är någon ännu så mycket "naturbarn", att han i jorden ser en moder, kan han dock bli kurerad, om han icke stannar vid den ofta nog så mjuka ytan utan låter föra sig fram till det hårda skelettet. Han må då lämpligen gå i skola hos Spinoza, som säkerligen med fördel kan begagnas som motgift mot t. ex. Ellen Key. På den härd, där Nödvändigheten glödgar sina tänger, gräddar man ingen lyckopannkaka.

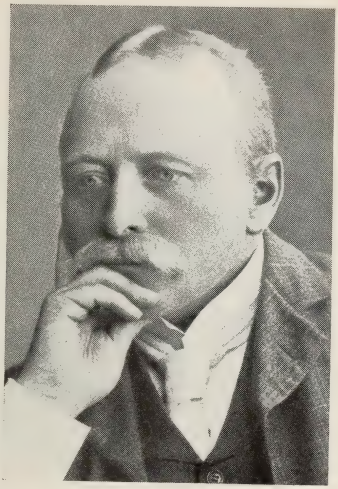

HANS LARSSON

1862

# Ur INTUITION.

5.

Om den intuitiva uppfattningen är av någon betydelse, så bör detta visa sig framför allt inom den vetenskap som är den mest centrala, nämligen filosofien. Måhända bliver den roll, intuitionen där spelar, mera begriplig, om vi taga i betraktande det enskilda livets avgöranden av mera intim art, där det intuitiva förfarandet är alldeles påtagligt.

Vad vill det då säga, att vi vid något ögonblick få en fingervisning av instinkten? — Vad är det som sker, då vi i en sådan stund av klarhet se, var vägen ligger? Förmodligen det, att vi då lyckas draga fram alla de faktorer vi hava att räkna med, hålla dem tillhopa samtidigt, så att vi kunna väga den ena mot den andra, pröva huru var och en av dem verkar samman med de övriga, och vilket mått av energi den själv kan bibehålla vid reaktionen från alla de andra, hinna känna samtliga faktorernas totalverkan och den resultant som framgår av deras inbördes spänning. I våra flesta ögonblick är det icke möjligt att operera med annat än ett fåtal, ytterst ringa fåtal, av förhållanden. Redan vid ett så enkelt avgörande som val av yrke är det en oöverskådlig massa av enskildheter, som skola tagas i betraktande, ifall det nämligen icke gäller endast att välja vad som ger största möjliga ekonomiska fördel, vilket vanligen, fast icke alltid, kan med vanlig eftertanke uträknas, utan det även skall tagas hänsyn till anlag och behov och individuell läggning. Huru oändligt mycket ligger icke redan i en persons uppfattning av sig själv? Hans medvetna reflexion kan svårligen omfatta annat än några få drag, några få behov i sin allmännaste riktning och icke i den bestämda säregenhet de hava och som allt kommer an på. Och därefter, vilken ofattlig mångfald i de omständigheter, som vi kunna ha tanke på att giva

oss in i. Av ju mera inre art avgörandet i fråga är, dess mångfaldigare bliva faktorerna som det skall räknas med; alldeles särskilt naturligtvis i förhållanden av så delikat art, att personens innersta lycka skall beräknas. Där behöver vågen vara till ytterlighet fin, där kan icke räknas med grova allmändrag, utan de minsta måste tagas med och balanseras emot varandra, och reflexionen är icke fin på handen nog för att göra det. Den stör ofta med sina dispyter instinktens tysta eftersinnande. Alla dessa faktorer var för sig kan vederbörande möjligen hava en uppfattning av och vara uppmärksam på — reflexionen och det dagliga överläggandet består just i att ideligen gå igenom raden av dem, från den ene till den andre — men det är ju just samtidigheten det kommer an på. När jag har det ena på vågen, så är det andra sin väg igen, som det skulle vägas mot. När jag blivit klar på verkan av en viss grupp orsaker, har jag kanske icke makt att hålla flera i handen, och så ligger det där alltsammans igen, när jag vill taga även de andra med. Och om nu i en stund jag lyckas hålla tag i allt på en gång — då är det just vad jag kallat intuition som äger rum, den comprehensio aesthetica som i en blick sammanfattar en åskådning, vilken Kant säger icke kan rymmas i ett begrepp. Det kan lyckas mig måhända att bibehålla min intuition en lång stund, att i god ro länge, som det förefaller mig, åskåda mitt liv och dess förhållanden och hava god tid att genomskåda och räkna ut vad jag annars icke har tillgång till, och det är för mig som vore jag kommen i ett tempel, varest sierskan svarar mig på det som jag spörjer om mig och mitt öde. Det kan räcka längre eller kortare, detta tillstånd, men antagligt är, att det icke blir stort mer än ögonblickligt, och att i en blink oraklets portar äro lika slutna för mig som någonsin — och jag knappast mer än i summa kan gömma de ord jag förnummit. Det ligger i den öppnaste dag, att dessa stunder äro ögonblicken för vår största spänstighet, den allra högsta stegringen av vår tankekraft, en överspänning i själva verket av denna, som icke kan vara annat än momentan.

Skulle icke de frågor, som filosofien handskas med, också kräva för sin lösning denna ytterliga ansträngning av tanken, som ligger i intuitionen, reflexionens höjande till en så ovanlig

grad, att den icke är sig längre lik utan får annat namn? Ty vad är intuitionen annat än reflexionen, när denna lyckas i sin ansats?

*

Det förefaller mig, som om det förhölle sig med de vetenskapliga spörsmålen på alldeles samma sätt, som med det privata livets avgöranden, att nämligen några av dem kunna förklaras och lösas mera mekaniskt, emedan det material, som de behandla, städse är tillgängligt och möjligt att fasthålla, så att samlandet därav kan gå steg för steg och fortsättas den ena dagen där det slöts den andra, och av den ena personen där det lämnades av den andra; medan däremot somliga frågor icke kunna lösas på detta sätt, därför att de äro mera komplicerade och de olika faktorerna icke stå till att på det sättet samla och överräkna, icke stå till att hålla kvar så att man kan registrera dem i all ro, utan det endast är i flyktiga moment som tanken kan med en yttersta ansträngning och kraft taga en ögonblicksbild av dem och uppfatta deras konstellation — d. v. s. dessa senare frågor bero av intuition och kunna icke bringas vidare när som helst och av vem som helst, utan måste ligga och vänta tills en uppenbarelse i dem kommer, som alltid för oss synes mer eller mindre mystisk.

Att de filosofiska frågorna i allmänhet äro av det senare slaget, är vår tid icke så klart medveten om, och den är därför föga böjd att beträda de områden, dit intuitionen för, och stannar, med en viss belåtenhet, inom omkretsen för vår vardags- och genomsnittssynvidd, och jag kan icke se annat, än att vår tid över det hela tagen är i samma belägenhet som en person, vilken i sitt intimaste liv icke söker ledning av det omedelbara spårsinne, som iakttager med större känslighet och sluter med större finhet än den linjeräta, alltför grova reflexionen.

Filosofiens frågor äro av denna art — dock icke alla. Det gives även inom filosofien undersökningar på mera periferiska områden, där intuition icke är av nöden. Det gives psykologiska fakta, som kunna konstateras på samma sätt som naturvetenskapliga fakta, och vissa lagar, som kunna ledas i bevis på ett så evident och allom klart sätt, att om dem icke

längre kan tvistas, utan de övergå till det förråd av vetande, som vi kalla exakt och varom icke kan råda mer än en mening, lika i det ena landet och i det andra. Filosofien har dylika frågor, men dessa äro icke hela filosofien och icke den viktigaste delen. En sådan fråga som den om viljans frihet, tagen tillsammans med sina etiska konsekvenser, hör exempelvis icke till denna klass. Det torde icke finnas någon filosof av rang, som icke håller såväl determinismen som indeterminismen, i deras populära form och med de biföreställningar de däri upptagit, för att vara båda lika orimliga. Och även hos en modern deterministen som Stuart Mill och en anhängare av exakt metod inom filosofien som han, visar sig denna fråga ligga så djupt, att flertalet av hans anhängare svårligen följt honom i hans tankegång, varför även Mill själv uttryckligen förklarar den populära determinismen, även sådan den kan förekomma hos vetenskapsmän, vara en åsikt, som icke alls sammanfaller med hans egen. Detta antyder att spörsmålet är av mystisk natur.

Och vid avgörandet av frågor av denna art spelar personens totala tillstånd liksom i det enskilda livet en mycket viktig roll, och en viss subjektivitet blir därvid rådande — med vad rätt är något, som det är av största vikt att vinna klarhet i. I Fichtes "Erste Einleitung in die Wissenschaftslehre" förekomma några yttranden i denna sak av intresse. Fichte utvecklar här den tanken, att det är karaktären, som fäller utslaget vid val av filosofi. Han kan med dessa uttalanden tydligen icke mena, att där icke skulle givas förnuftsgrunder för den idealism han gör gällande (hela hans Wissenschaftslehre är ju ett försök att framställa dessa grunder), och att valet mellan de motsatta livsåskådningarna skulle bero allenast på vars och ens subjektiva tycke och ingen ledtråd för valet finnas mer än tycket. Han yttrar sig tvärtom med styrka emot den subjektivitet, som ser i facit på förhand och ändrar faktorerna därefter, det vill säga som har ett visst mål den vill komma till och förfalskar talen för att det skall gå ihop. Men vad han velat påstå är att det vid sådana frågor kommer an på hela personens spänstighet. Och vad vill det egentligen säga, att hela personligheten skall vara med i tänkandet? Det — skall man säga — att tanken först arbetar isolerad, men att därefter känslolivet

vaknar och viljelivet och blanda sig i spelet; det vill säga, tanken kan icke finna vägen, då kommer viljeriktningen till och avgör tvivlet med ett maktspråk, obekymrad om vad som är sant eller ej, ett helt och hållet oberättigat inlägg alltså. Men detta är icke det verkliga förloppet. Det nya, som sättes in i tankearbetet, är icke ett affektivt element endast utan ett nytt intellektuellt element, som står i sammanhang med det affektiva. Vad som sker är det, att då personligheten lever upp, återvänder känsligheten i de punkter, som till vardags äro döda, den känner sitt förhållande till sin närmare och fjärmare omvärld tusenfaldigt rikare och starkare än annars, fullständigare än annars, allsidigare, själen finner sig hastigt omgiven av ett material till iakttagelse, som icke fanns till för den förut — med ett ord, det är intellekten själv som i dylika tillstånd vinner i finhet och styrka. Det är icke affekten, som fäller utslaget, utan intellekten.

Det gives utan tvivel ett slag av subjektivitet, som är alldeles fördömlig i all vetenskap, nämligen den som på grund av subjektiva önskningar och fördomar gör medvetna eller omedvetna felslut och som består däri, att intellekten våldföres eller bedrages av de affektiva böjelserna. Men det är ett annat slag av subjektivitet, nämligen den som Fichte påyrkar, som är ovillkorligen av nöden i filosofiska undersökningar. Och måhända är gemenskapen mellan dessa båda arter av subjektivitet mindre en gemensamhet i sak än i ord. Ty vad vill den subjektivitet säga, som här är betecknad såsom berättigad? Månne något annat än det, att personen hängiver sig helt åt undersökningen, öppnar sig helt och hållet för intrycken, erbjuder sig oförbehållsamt åt dem, med varje fiber spänd till att lyssna, anknyter så många förbindelser som möjligt, gör sin uppfattning så allsidig, så exakt som möjligt — så objektiv som möjligt? Det kan likväl vara både riktigt och nödvändigt att med ordet subjektivitet beteckna båda dessa sätt att tänka, ty det är nu en gång så, att vi ofta måste använda samma ord för det som från en synpunkt är rakt motsatt, men denna likhet i namn bör ju icke få förvilla oss, så att vi göra subjektivitet i god bemärkelse liktydig med godtycklighet; den är just rena motsatsen och skulle för den sakens skull gott kunna kallas objek-

tivitet — ett sökande och spörjande och mottagande utan alla förbehåll.

Det är ju en fråga som omtvistas, huruvida individualiteten eller folklynnet får hava någon betydelse och inverkan i vetenskapligating. Vetenskapen åtminstone, kunde man tycka, måste få vara internationell, om än konsten och diktningen må hava nationell prägel. En vetenskaplig åsikt måste hava samma giltighet, alldeles oberoende av land och folk och enskild läggning. Varje folk må ha sin konst, men de måste ha sin filosofi gemensam. Härmed förhåller det sig utan tvivel så, att de vetenskapliga åsikter, som icke äro beroende av intuition, äro helt och hållet internationella, men icke så de övriga. I fråga om dessa andra är det ganska visst, att det ena folkets åskådning, om den är originell och ej ett ytligt lån, måste bliva olika det andras, därför att det ena folkets lynne och allmänstämning håller en viss grupp av föreställningar vid mera ständig aktualitet och följaktligen den livsåskådning, vilken resulterar härav, måste bli en annan än hos ett annat folk, hos vilket andra föreställningar stå mera i förgrunden. Universum är icke detsamma för alla, och uppfattningen därav måste även bliva olika. Och det är ingen orimlighet, att ett folk måste söka finna sin egen filosofi, och att det, om det under en längre tid lever på en främmande åskådning, kan taga skada därav, i det att denna icke är den, vari det folkets livsmöjligheter bäst utveckla sig.

*

Intuitionens betydelse i filosofien faller måhända lättast i ögonen vid behandlingen av de etiska frågorna. Det kommer vid dessa frågor an på en utomordentligt långt gående nyansering, så fin att det ovillkorligen behöves konstnärlig förmåga för att åstadkomma den. Ett nytt uppslag inom etiken vill säga, att en ny sinnesförfattning blivit upptäckt, som ingen förut visste om eller givit akt på eller kunnat för andra återgiva, en ny vy av vårt mänskliga ideal, en ny karaktärsegenskap, en ny metall, kanske bildad av någon vi hade förut med någon liten tillsats, men i alla fall en ny bildning med annan klang, djupare eller högre klang, en fullare, renare, finare klang

— och en hittills ohörd. Och denna nya sinnesförfattning kan nog angivas till sin allmänna art genom något allmänt ord, kärlek, stolthet o. s. v., men därmed är den ännu lika okänd, och onämnd. Det är den säregna nyansen av kärlek o. s. v. som det allenast kommer an på. Det finnes knappast en etisk benämning, som icke betecknar en så oändlig mångfald av själstillstånd och så vitt skilda, att den ena ändan av deras rad ligger i urbarbariet och den andra inne i framtidsljusningen. De allmänna orden äro här värdelösa eller kunna endast tjänstgöra vid det allra första högst obestämda angivandet av läget; och en diskussion på grundlag av dem har intet bestämt föremål. Det är ett alltför vanligt skådespel, att medan vi demonstrera med definitionsburen i hand, flyger fågeln, som vi tro oss hava, ännu i det fria.

"Deus neminem amat", Gud älskar ingen, heter en av Spinozas satser. Hur mycket kan icke den betyda? Det beror nämligen på vilken mening vi lägga i "amat". Själva satsen i och för sig tagen betyder så gott som ingenting, såvitt den icke betyder något fullkomligt falskt, men ur allt vad Spinoza annars säger, kunna vi föreställa oss det, som han tänkt på. Om vi ordna i en sammanhängande serie de själstillstånd, som vi kunna ställa i samband med ordet kärlek, komma vi slutligen, eftersom vi närma oss fullkomlighetspolen, till sådana tillstånd, där kärleken sublimerats till något så olikt det som vi annars därmed mena, så befriats från element, som vi äro vana att anse väsentliga för den, att vi, för att hålla dessa element uteslutna, se oss om efter de ord, som annars beteckna motsatsen till kärlek. Ett dylikt själstillstånd har Spinoza upptäckt, han har genomskådat den process, som fortgår med kulturen och varigenom det patologiska i sinnesstämningarna utsöndras och fälles ner, så att vi komma in i en dager av oändlig klarhet och svalka, han har lupit fram denna process så långt i förväg, att han kommit in i en tillvaro, som ligger bortom vår egen, ett jenseits, där våra begrepp icke gälla, där våra motsatser icke äro motsatser, i en framtidsvärld, där människan är så förändrad, att hon står som en ny skapelse för oss, vars känslor vi icke kunna giva namn utan att i dem lägga in något av vårt eget ofullkomliga, som gör dem falska —

såsom det är oss svårt att till Spinozas sats tänka oss och, för oss, omöjligt att i verkligheten realisera ett själstillstånd, vari vi icke mot hans mening få med något av det som är kärlekens motsats. Spinoza har endast i så ofullkomliga genomgångar brutit in till denna tillvaro, att den ännu lämnas av honom som ett obekant land, dit endast då och då någon kommer att förirra sig, utan att han kan bibehålla sig där eller säga var han varit eller vet om det varit endast en skymt i drömmen. Spinoza hade aldrig tänkt på att bevara och avteckna vad som skymtat för honom av denna värld. Kanske också att han aldrig skådat denna värld i den fulla rikedomen av dess liv. Är det möjligen tänkbart, att det varit ett ganska litet och småborgerligt livsområde, som varit det ursprungliga objektet för Spinozas tanke, och att det endast är med detta för ögonen som han korrekt genomfört sin tankegång och lärt sig att se livet sub specie æternitatis? I alla fall har Spinoza förlitat sig på definitionerna, och medan han i den konstrika fogningen av sin geometriska bevisföring trott sig framställa och leda oss fram till den värld han såg, är det endast då och då, sedan vi börjat ana att där ligger något bakom, vi få en skymt av det han satt omgiven av och skådade in i.

Men kan någon giva oss levande dessa sinnesstämningar, som ligga långt bortom den gräns våra ord föra fram till, och bortom de flestas erfarenhet, utan att han besitter den om sina medel knappt medvetna konst, varigenom en diktare får tag på det alldeles individuella, som är omöjligt att med något enskilt ord, beledsagat av en än så omsorgsfull definition, angiva? Är det möjligt för någon annan än den, vars intuition räcker till för att uppfånga och utvälja och sammanhålla de drag, vari det nya glimmar fram?

Det är alldeles ett misstag, då man tänker sig detta så, att den ene skulle kunna uppfatta det, som är föremålet för en etisk fråga, i ett abstrakt men fullkomligt exakt begrepp, måhända mera exakt just därför att det är abstrakt, medan den andre har en något fullare, mera konkret åskådning därav, och kanske just därför obestämdare; varvid man gärna anser, att det abstrakta begreppet är den vetenskapliga uppfattningen och den konkretare åskådningen är mera en bisak för veten-

skapen och tillhör den populära föreställningen eller den konstnärliga utmålningen. Förhållandet är, att den som endast har det abstrakta begreppet, som handskas med etiska definitioner som en matematiker med algebraiska formler, han har det lösare begreppet och har icke noga angivit och definierat saken, som han talar om; och däremot den som har åskådningen och som just därför stundom förnekas inträde i filosofernas krets, med en artig förklaring att han hör hemma bland diktarna, han har det fastare begreppet, har saken icke i sin obestämda allmänhet och på höft, utan har den noggrant och vetenskapligen samvetsgrant angiven i sin bestämda nyans. Förhållandet är också, att den populära uppfattningen i etiska frågor är den mest abstrakta, såsom Hegel riktigt påpekat i sin uppsats "Wer denkt abstrakt?", alldeles som mängden tar allt blått i ett, medan färgkännaren har blått i mångfaldiga skiftningar. Ett par ord närmare om det sätt, varpå ett etiskt begrepp erhåller den bestämt nyanserade betydelse, som det måste hava för att vara i en vetenskaplig undersökning användbart!

Den, som vill meddela andra begreppet om en sinnesförfattning, börjar måhända med att nämna ett av de gängse orden; men han vet mycket väl, att han icke därmed blivit förstådd, ty vid det ordet fästa de andra sina gamla föreställningar, möjligen var och en sina. Men ordet aktualiserar i alla fall en komplex av föreställningar, som han kan utgå ifrån, om de än falla långt från det som han menar. Han säger t. ex. stolthet, och förstår att de tänka på dem som stoltsera. Han försöker då att blanda ihop ord, så att han kan få den sammansättning han vill ha, tager t. ex. ordet: anspråkslöshet, ett ännu starkare: ödmjukhet, och lägger det samman med ordet stolthet, driver dem alltså tillbaka från deras första, misslyckade försök att konstruera upp hans intuitionsbild, tvingar dem att göra ett nytt försök, att tänka sig något som är både ödmjukhet och stolthet. Han har nu vänt dem rakt emot målet, men deras kraft, hoc est deras erfarenhet, räcker måhända icke till, eller de hava möjligen inom sig verkligen haft erfarenhet av ett dylikt själstillstånd som åsyftas, men hava icke förstått att det var sådant, de kunna alltså icke göra sig en föreställning om något som är båda delarna på en gång, de

stanna vid att icke se någonting, de förstå icke alls och kalla det för en orimlighet och paradox. Filosoferna hava många gånger sett människorna vända sig ryggen i förtrytelsen över dylika, som man anser, oförnuftiga motställningar; ty det är till stor del denna operation av tvenne varandra motande uppfattningar, vilka utpeka en tredje som är enheten av dessa båda, filosoferna begagnat sig av för att sätta tanken i rörelse och driva den att söka spår. Emellertid — vår auktor står gentemot den nämnda orimlighetsförklaringen, han söker ytterligare efter något sätt att göra sig förstådd, han vet att han ser något som de andra icke se, och att han talar om ett och de tänka på ett annat. Måhända gör han sig först då närmare reda för, vilka åskådningar han har och vad som lett honom till det nya begreppet, och han söker föra dem fram. Han söker aktualisera hos de andra sådana drag, där den avsedda egenskapen lyser igenom. Och varje nytt konkret drag han anför, gör gränsen något bestämdare för det begrepp, som han vill fixera, tanken svävar mindre och mindre i det vida, närmar sig föremålet mer och mer; en ny åskådning har alltid någon tendens att skjuta tanken för långt tillbaka och kasta den över gränsen, och denna åskådning måste balanseras med en annan, som motar tanken tillbaka igen. Vilken mångfald av konkreta drag, av ständigt framskymtande bilder ur livet, och ur det lönnligaste, flyktigaste, innersta livet, behöves icke för att åstadkomma en sådan fixering. Och likväl kan en framställning hava en ganska ovanlig grad av konkretion och säkerhet i greppen, utan att begreppsbestämningen blir alldeles fullständig och exakt och tillräckligt hårt åtdragen. I sinnesförfattningen är något som ej är möjligt att definiera liksom i den personliga individualiteten. Och detta obestämbara gripes endast av den som har konstnärens förmåga. Det kan i själva verket endast återgivas omedelbart, så att det ligger i framställningens stämning och ton, vari personligheten meddelar sig.

En sådan framställning som Friedrich Nietzsches skola de flesta säkerligen anse icke vara vetenskaplig, och däri hava de rätt, från en synpunkt. Men det kan sättas i fråga, om de icke hava mera orätt än rätt i ett sådant påstående. Man skall förebrå Nietzsche, att han icke givit sina åsikter en begreppsen-

lig form, att man väl finner slående uttryck och fina analyser av själslivet, men inga fasta, fullt begränsade och bestämda begrepp. Nu är det sant att Nietzsche icke har någon fast eller ens överensstämmande terminologi, att han tydd efter bokstaven ofta nog motsäger sig själv. Det blir alltså icke system i hans lära. Men å andra sidan skulle man kunna säga att det begrepp, som är centrum i hans åskådning och summan av vad han velat meddela, det har han, fastän det aldrig fått sin term och aldrig någon definition, likväl bestämt mycket mera exakt än som vanligen sker i den filosofiska litteraturen. Han har givit oändligt många säkert utvalda och återgivna drag till ledning för vår uppfattning, har på alla sidor sörjt för att vi hava något som angiver, var han där vill hava gränsen, och mött oss på alla punkter, där vi skulle kunna överskrida den; överallt där det var fara att vi skulle mindre noggrant låta definitionslinjen för hans begrepp alldeles sammanfalla med någon av de begreppslinjer vi förut hade, och som den kom så nära, att den för ovana ögon icke skilde sig från den, har han markerat gränsen i alla bukter; han har sörjt för, att vi i längden och om vi fördjupa oss i hans tänkesätt icke skola kunna taga alltför stort fel på vad han menat, såsom det kan ske i en mera abstrakt framställning, som endast ganska obestämt utpekar något och lätt lämnar rum för misstydningar. Och hans begrepp, med den bestämning de nu fått, äro en säkrare utgångspunkt för vetenskapliga slutledningar än de mest koncisa definitioner.

Jag vet det väl: den gränslinje, som på detta sätt drages, är på sätt och vis vid, men området är fullständigt omslutet, och innanför den dragna linjen är dock definiendum. Du vill draga linjen hårdare åt, men du måste då se till att det icke därvid slipper undan.

Var icke för bröstgänges med dina definitioner. Du vill hava sanningen i handen: gott och väl — om du kan! Livets hemlighet är som en fågel i skogen. Håll dig icke bland dem som rusa fram oskickligt och vilja hava honom levande eller död. Du skall nalkas försiktigt och hålla dig stilla — så får du höra honom sjunga!

# Ur STUDIER OCH MEDITATIONER.

## FÖRESATSER.

Det är många måhända, som sörja över, att de icke kunna hålla sina föresatser; månne vi icke hellre böra sörja över att icke kunna fatta dem?

Det är sant, det står oss ju alltid fritt vad stund som helst att tänka oss så många goda regler vi vilja och slå fast, att vi skola följa dem. Men det går så ofta som för kungen i Hamlet, då han reser sig från sin bönpall:

Upp flyga orden, tanken stilla står,
ord utan tanke aldrig himlen når.

Själen är icke redo var dag och stund att gå in i sig själv.

*

Hela vår varelse måste vara med, alla fibrer spännas. Själen måste vakna till liv, med full spänstighet omfatta en tanke. Då får denna tanke makt över oss, annars icke.

Därför är allting av vikt, som framhäver tanken, fängslar uppmärksamheten vid den, och detta gäller även om små oväsentliga yttre omständigheter. Föresatsen i och för sig, det tysta beslutet inom oss, är svårt att hålla fast. Det måste fästas vid något yttre, som vi ständigt kunna ställa fram för minnet. Fadern, som icke lärde sina söner en läxa om endräkt, utan gav dem de sammanbundna käpparna att bryta av, förstod det.

Det kan vara någonting en person ofta velat slå fast, men icke lyckats. Så kommer en yttre händelse till, som bränner, kanske under ve och smärta, in i hans själ vad han tänkt på. Sedan står var dag och stund föresatsen klar i hans medvetande — och den har makt över honom.

*

Jag skulle vilja erinra om en liten pjäs av Dumas d. y., "Ett grått hårstrå".

Han och hon, mannen och hustrun, komma hem från sällskapslivet och stå i begrepp att säga godnatt, samma kalla godnatt, som de sagt varandra varje afton sedan tio år. Den unga hustrun hade känt sig kränkt, en brytning hade uppstått genast efter giftermålet, och åren hade icke förmått närma dem till varandra. De hade levat som främmande under samma tak: den sköna kvinnan, som i resignation ser sin sommar förblomma; den ironiserande världsmannen, som med bittert löje ser tiden plocka år efter år ifrån livets längd.

Så ligger det denna afton allvarstankar i luften. Ord komma som äro kalla och ändå bränna. Det kan bliva en brytning för alltid, det kan bliva försoning. Då ser hon för första gången vid hans tinning ett hårstrå, som är vitt! Hon tager det och håller det för honom med sorg i blicken och ändå med fröjd. Hon hade tänkt någon gång på att en sådan stund skulle komma, och att hon då skulle öppna hela sin själ för honom — när hon hos honom såg den första skymten av ålderdomen!

Hon förstod att framkalla och markera ett av dessa ögonblick, som kunde bliva vändpunkter i ett liv. Dem gäller det att gripa och att begagna.

*

Alla stunder av högtid och allvar — eller av glädje! — dem skall du vakta på; varje sekund då din själ lever.

Långa tider förgå ibland, och du kan icke gå in i ditt hjärta. Så en dag faller det stillhet över dig, vardagstankarna lägga sig till ro som på en lördagskväll, det blir så stilla, att du kan höra klockorna ringa. Då är stunden inne att göra löften.

Det är därtill vi hava livets högtidsdagar, tysta helgdagar, festliga märkelsedagar, en födelsedag, en årsdag av något minne, en silverbröllopsdag; om dessa förgå, utan att vi samla oss och blicka tillbaka, gå in i oss själva — det är oersättligt.

Vid sådana dagar kan ett löfte knytas.

*

En föresats behöver det festliga ögonblickets helgd. Vår ande har sin stolthet. Den, som skall bjuda över den, måste hava någon sanktion på sin rätt. Ett beslut, fattat utan högtidlighet, bär icke den adel, som väcker vördnad. Att i förbigående, i vimlet och köpenskapen på torget göra sig ett löfte, lägga sig till med en föresats, det är godtyckligt. Vår själ kräver högtidlighet, takt, etikett skulle jag kunna säga. Den vill hylla en tanke i en av livets andaktsstunder, under festlig stillhet eller fröjd eller stora ödens allvar — då böjer hon sig för dess välde.

*

Jag bör icke säga, att det är så lätt att hålla en föresats. Men det faller mig ofta in, som om det här vore lättare att hålla än att lova. Och som om även det att lova icke är svårt, när den rätta stunden är inne. Men detta är av allt i livet det svåraste: att skapa sig dessa stunder, att i sinnets innersta få högtid, allvar, stillhet, glad fröjd — helg.

(1891.)

* * *

## ATT BEDJA.

Det är alltför sant, som du säger, min käre vän, att bönen är för de troende och är deras lycka och privilegium. Och intet finns, menar du, som kan ersätta den. Tror man icke, så beder man icke. Ja, visst är det så. Jag har tänkt så med. Och likväl förefaller det mig, som om man även för bönen kunde finna en motsvarighet hos dem som icke bedja.

Vad är då bönen? En supplik? — knappast. Människor bedja om mångahanda, och det må de göra, men hålla de för envist på just det de bedja om, böra de nog påminnas om Mark Twains betraktelser över bönens rimlighet, då man på tvenne varandra mötande fartyg beder om god vind. Men så är dock ej de kristnas mening. Den tredje bönen förändrar ju alltsammans. Det är visserligen naturligt, att den som är i sorg, fäster sina tankar just vid sina egna bekymmer och beder om just deras avhjälpande. Det är svårt att bedja så där in abstracto utan att tänka på någon särskild önskan. Men bakom

alla böner ligger dock den tredje. Den verkligt troende beder i allting blott den bönen.

Är bönens innersta innebörd då icke den, att den bedjande böjer sig under den gudomliga viljan? Bönen är en viljeberedelse, en sinnesförfattning. "Bönen är det käril, vari människan uppfångar Guds gåvor" — har jag sett någonstädes, och det finner jag riktigt sagt.

Om det skulle hända en icke troende att i någon stund av tung villrådighet bedja, så skulle jag kunna tänka mig, att han gör det utan att alls gripa till vad han icke tror på. Han beder om ett tecken på hur han skall göra, en fingervisning av försynen. Vet du vad han egentligen gör i en sådan stund? Han viger sig åt sin plikt. Han beslutar sig för att lyssna med hela sin själ på det minsta varsel. Han vill vara uppmärksam, och han håller sig beredd att följa, det första samvetet, eller vad annat daimonion du vill anta, talar. Jag tror ock, att en sådan bön gärna blir hörd. Ty rösten talar alltid. Men vår förnimmelse är för grov och för mycket distraherad för att alltid uppfatta den. Först när vi stå beredda med vår vilja, blir vårt öra fullt vaket. Och enligt min mening behöver i en sådan bön icke ligga något självbedrägeri. Den är blott en andaktsövning.

Som du vet, är det min fixa idé att vilja se, vari de olika livsåskådningarna sammanfalla. Det är icke för att blanda den ena åskådningen samman med den andra, ty skarpa skillnader finnas nog och böra ej utplånas. Men jag tror allt jämt att det bästa i en livsåskådning ofta undertryckes av blott ängslan för att den skall få någon likhet med en annan.

* * *

## LIVETS VÄRDE.

Jag erinrar mig ett samtal om vad det nu var, däri talet bland annat föll på Jacobsens — den danske författarens — diktning. Min vän talade om för mig det intryck dennes böcker gjort på honom. De hade förändrat hans livsåskådning. Det var första gången han verkligen lärde känna den naturalistiska livsuppfattningen. Friheten, Gud — allt det där var med detsamma borta för honom. Han blev fullkomligt övervunnen.

Men den nya åskådningen gjorde honom icke glad. Till och med naturen, påstod han, hade under flera år därefter icke samma skönhet som den haft förut. Livets värde, med ett ord, syntes honom vara förlorat.

En liknande erfarenhet ha nog många.

Men jag fruktar, eller rättare, jag gläder mig över att upptäcka, att vi vid dylika kriser begå ett felslut, och livets värde står kvar.

Det som ger livet dess värde, har en gång associerat sig med den livsåskådning vi fått, och det förefaller oss som om denna förknippelse vore mer än en association, nämligen ett betingningsförhållande — vad den icke alltid är.

Kulturutvecklingen betecknas av en serie upplösningar av dessa associationer. Först anses, att om det eller det utanverket faller, så faller därmed det hela; utanverket blir nedrivet, men bakom detta har man funnit en ny position att föra försvaret ifrån, och så vidare. Den inskränkt ortodoxe tror, att allt måste uppgivas i och med detsamma en bokstav av läran tages bort. Så uppgives läran om skapelsen på sex dagar; och kristendomen står dock kvar. Så uppgives tron på den bokstavliga inspirationen, på många de bibliska skrifternas äkthet, och kristendomen står dock kvar. Så gäller det Kristi gudom, och dock en religion. Så låter man falla hela kristendomen, och livet efter döden, men tron på det goda och på verksamhet för det allmänna bästa står en likväl igen. Och därmed livets värde.

— Och så? frågade min vän.

— Du menar man kan fortsätta.

— Ja — vad menar du om friheten? Om man nu tvivlar på den?

— Det är värre.

— Hur blir det då något gott, om man icke själv gör något, utan bara är en maskin?

— Friheten är en vanskelig ting, både att tvivla på och tro på. Jag medger, att här är den ömma punkten. Jag har själv aldrig känt min tro på livet i verklig fara utan genom tvivlet på friheten. Men — för att lämna frågan om friheten öppen — ha vi här verkligen den sista positionen?

— Tror du, att även den kan vara ett utanverk?

— Ja, gud vet; ibland svävar det för mig, att till och med det vore möjligt. Livets värde beror, tror jag, icke på någonting. Det beror på sig själv. Det beror på oss själva. Människan är suverän i den frågan. Vi vilja, att livet har värde, och så har det värde. Det som du fordrar för att anse livet ha ett innehåll, är väl, att det är något förnuftigt med det?

— Ja, men om vi nu icke hade garanti för att världsprocessen är förnuftig. Om den är ett planlöst, narraktigt spel?

— Det är förnuft i världen, med detsamma en enda människa finns, som vill ha förnuft i den. Den första sorgen över att förnuft saknas, den är redan förnuft, och så snart en enda förnuftig faktor är med i världsleken, får hela leken allvar. Där är då något som står på spel. Om det segrar eller ej — livet är dock ej en intighet. Låt mig glida utför livets ström i en båt, som jag icke kan styra — vad jag likväl enligt min tro icke gör — men så länge mitt huvud är ovan strömmen och kan se den, och kan döma över den, kan sörja eller glädjas, så är livet dock något skönt, och bättre än intet.

Och såsom jag sade till min vän, så känner jag det i denna stund. En enda ton av förnuft, av hjärta, den där klangen som du så lätt känner igen, där du hör en själ ge ett ljud ifrån sig, pressad fram i förtvivlan, i sorgen, i glädjen, är nog för att omgiva mig med värme och hemkänsla och trygghet. Det är som jag ginge bland vanvettiga och hörde en väns röst, och jag hör denna ton genom hela vanvettskonserten, och lägger mig trygg att vila i denna ton och är lycklig att hava levat och fått höra.

(1898.)

# Ur IDÉER OCH MAKTER.

## DEN LOGISKA KÄNSLAN.

"Ingenting är för själen ljuvligare
än sanningens ljus."
(Cicero.)

Man är gärna böjd för att anse den logiska känslan såsom en av våra mindre starka och mindre vanliga. Jag tror dock att vi underskatta dess makt över oss. Ljus är ett behov även i det psykiska livet; ett behov som framträder i många former och som vi ej alltid förstå och känna igen.

Vi stå vid en gräns och fråga vad som finns bortom; detta är nyfikenhet hos mängden, vetgirighet hos många, hos några en glad, förväntansfull åtrå efter sanning som efter en frisk dryck, hos andra en förtärande hunger efter klarhet i livsfrågorna, som om livet därförutan icke hade lycka eller mening. En brist på sammanhang, en motsägelse pinar oss. T. ex. om vi äro övertygade om att orsakslagen är allmängiltig men icke se hur den kan vara det. En person sådan som Kant har inför denna och andra motsägelser känt sitt ordentlighetssinne berört, har haft ett behov att få sakerna lagda i ordning.

Rättvisans segrar förberedas av den logiska känslan. Har man en gång insett att en viss olikställdhet inte har något skäl för sig, är en motsägelse, så gör denna motsägelse sig ständigt påmint, hindrar tanken från att komma till jämvikt och ro; den känns icke som en stark plåga i något visst ögonblick, men tvingar så småningom tanken över i det rätta läget. Sedan man erkänt människovärdet hos de lägre klasserna och sålunda borttagit skälet för den stora skillnaden i levnadsvillkor, måste tanken laborera med en logisk oegentlighet var gång den ville fasthålla denna skillnad. Man antog möjligen andra skäl för en åtskillnad, men fann i alla fall ej sådana som motiverade en så stor klyfta mellan olika människor. Låt vara att lite

var kunde, om han ville, låta bli att låtsa som motsägelsen, de flesta kunde ändå ej undgå att känna den, helt svagt kanske, men ideligen. Och opererar man en gång med en förstucken motsägelse i någon fråga, kommer denna igen även i andra frågor. Det blir för besvärande till sist. När egoismen är kraftig nog att ignorera logiken, gör den naturligtvis våld på den, gång på gång, från århundrade till århundrade, men den mattas. De ologiska tankefogningarna smulas småningom sönder, tills en dag verket är så skört att även den intensivaste egoism icke kan lappa ihop längre. Om man äntligen vill, kan man naturligtvis lätt säga att två gånger två är fem — men är den rollen månne så lätt att spela till slut? Här vore måhända rätta stället att behjärta vad en deltagare i samtalet om kampen för tillvaron yttrade om idéernas skydds- och maktmedel.

*

Det räknas icke alltid som en god gärning att söka efter föroreningarna i våra högre känslor. Nietzsches mission var till stor del just att utföra detta ömtåliga värv. Han har haft en utomordentligt skarp blick för det som ej var äkta, och han har varit så hjärtehård i att blotta detta som få människor kunna vara. Han har slagit, där man tycker det är synd att slå. Men i alla fall — betyder det då ingenting att metallen rensas, att den bränns i eld för att bli frigjord? De analyser av känslor Nietzsche givit oss äro oersättliga; och de bli det ej mindre därför att de som oftast äro givna blott som en antydning, en kastblick vid ögonblicksbelysning, och de bevara sitt värde oberoende av om Nietzsche varit klok eller ej, haft sammanhang i sitt tänkande eller ej.

Den "skyddande förklädnad" som spelar en så viktig roll i djurens bibehållelsekamp, har en genomgående betydelse också i det psykiska livet. Känslor som ej äro tålda eller väl ansedda, gömma sig in under andra och framför allt under de högsta, efter vilka de anpassa sig till en förvillande likhet. Det behövs skarp blick för att upptäcka dem.

En del av den logiska känslans föroreningar ligga emellertid i öppen dag. En person kan ägna ett liv åt passionerade

studier, med åsidosättande av sina materiella fördelar, och ändå ej besjälas av annat än skolpojkens betygsstolthet, novitiens lust att ligga över i en diskussion, mannens åtrå efter ära. Bakom kunskapssträvandet ligger ofta partisträvandet. Arbetarna visa i våra dagar ett intresse för åtskilliga teoretiska frågor, vilket man icke finner i andra klasser, och det är ingen skam för dem att detta intresse ofta står i samband med deras klasskamp, icke heller kanske mer än mänskligt att deras sympatier för uppslag och tankeriktningar rätt mycket bestämmas av tanken på vad som kan främja deras sak.

Föroreningarna i en ideell känsla kunna hava en tvåfaldig betydelse; ibland förgifta de rent av känslan, släcka allt ideellt i den, ibland äro de rätt fördelaktiga surrogater, som göra sin tjänst där icke det ideella intresset ensamt skulle vara starkt nog — men förbli surrogater i alla fall och alltid värda att hålla ett öga på.

Det rent intellektuella intresset är något sällsynt. Där det är som mest renodlat kan det ibland få en stänk av skadeglädje. Jag tänker därvid på diktare lika mycket som på forskare. Diktaren sitter där med sitt klara, djupa öga, man ser däri just den rena glädjen, det rena allvaret vid att blicka in i livet — och så, i själva uppdagandets ögonblick, när författaren gör en liten upptäckt, får tag i en liten mänsklig erbarmlighet, då knipes blicken ihop till en vanlig rovfågelsblick, som med en viss förtjusning genomborrar det stackars offret. Nietzsches storslagna teoretiska hänsynslöshet skämmes just något genom denna förorening. Hans kritiska blick var i det hela mera riktad på de etiska och religiösa känslorna, mindre på de estetiska, och minst på de logiska; hos konservativt anlagda människor är förhållandet väl i allmänhet tvärtom.

Till föroreningarna komma så ensidigheterna — om man icke, som rätt torde vara, anser varje ensidig begränsning som en förorening, som gör känslan tarvligare. Den som är logiskt finkänslig kan vara avtrubbad i andra avseenden, ha ringa sympatisk styrka, eller intet estetiskt sinne o. s. v. Och här möter en konflikt. Den ena idén tycks stå mot den andra, intresset för det sanna kräver ett, det etiska intresset ett annat.

*

Hur skall denna disharmoni lösas? Hur t. ex. försona sanningssökare och moralister? Den vanliga lösningen ligger i motstånd, mothugg. Man begagnar maktspråk emot endera känslan. När sanningskänslan fordrar ett, så gör sig den sympatiska känslan gällande och fordrar ett annat; det skulle strida mot kärleken till nästan, mot det allmänna bästa att säga sanningen. Och den sedliga känslan reser sig, på samma sätt den religiösa, och ej minst den estetiska, som ofta funnit sanningen oskön. Och fred vinnes genom att sanningskänslan kuvas.

Nu tror jag icke man i praktiken kan komma alldeles ifrån denna tvångsinskränkning. Men att uppgiva strävandet efter helhet, att principiellt anta att våra idéer, våra yttersta mål skulle stå i strid med varandra, det vore mycket upprivande — en sådan disharmoni vore just själva det oskröna, det omoraliska, det ofromma. Det finns personer som tyckas vara känslolösa för denna disharmoni, och i allmänhet ha vi ju fattat det stora endast i stycken och ej nått fram till det hela, det väsentliga i allt, ej smakat det som är på en gång och utan åtskillnad skönt och gott, fromt och sant.

Men om idéerna ej i grunden stå i inbördes strid, bör sammanstötningen mellan dem principiellt mildras ej genom tvångsinskränkning utan genom självbegränsning. När en idé rätt förstås, modifierar den ofta sina egna krav, icke av undfallenhet för andra idéer utan med hänsyn till sina egna syftemål. I många fall då man anser sanningen farlig, är det egentligen icke sanningen själv utan missuppfattningen av den som är det. Det kan vara sant vad den ene säger, men falskt vad hans läsare eller åhörare mottager. När Spinoza säger, att ödmjukhet icke är en dygd, att den som ångrar en sak är tvåfalt eländig och svag, att medlidandet (commiseratio) är hos en människa som lever i enlighet med förnuftet en ond och onyttig ting, så säger han, rätt förstådd, ingenting orimligt och ej heller hjärtlöst. Men om samma satser framföras utan tillräcklig förklaring för lärjungar i skolan, för en arbetarepublik, eller till och med en ganska boklärd publik, förändra de sig lätt till falska. Sanningskänslan sätter här själv sin gräns, innesluter i sig själv principen för moderation. Den reser sig emot meddelandet av en misstydning, på samma gång den sporrar oss till

så mycket mera energisk strävan att göra den verkliga sanningen till allmän egendom. Jag är böjd för att tro, att varje berättigad inskränkning av sanningsmeddelandet skall kunna motiveras också som en självinskränkning av den logiska känslan — och kan den icke det, finns skäl att övertänka om icke inskränkningen är obefogad.

Härmed är också antytt att den logiska känslan, utvecklad, i sig upptar övriga ideella känslor. Det torde visa sig, att vi i dem, i all synnerhet i deras högsta former, återfinna det intellektuella livet.

* * *

## SKEPSIS.

Är det blott det febersjuka
blodets tomma, grymma lek?
Eller är det alltets sanna
väsen, livets stora ve,
som, då alla sinnen domnat,
själen skärpta ögon se?
Ola Hansson i "Notturno".

Vilken avgrund av skepsis ligger icke bakom Kants och Fichtes tankeföljd? — ett tvivel utan botten, och för det vanliga förståndet en galenskap. Tiden före dem hade också haft sin skepsis, men endast en ofullgången. Man hade sorglöst eliminerat ur världsformeln de faktorer, till vilka empirien icke kunnat framtränga — men endast till skenet. Man hade nämligen icke kraft nog att verkligen tänka bort de ifrågavarande faktorerna, utan behöll dem ovetande med i räkningen, och därför gick facit likväl ihop. Kant såg, att om ett och annat av vad den föregående filosofien negerat, verkligen eliminerades, skulle medvetandet icke vara tänkbart och vi själva icke vara till. Han förde tvivlet fram till den punkt där det kastar sig över vår egen tillvaro — och kastas tillbaka.

Begränsat och naivt i sin begränsning är tvivlet hos de fleste, som kalla sig skeptici? Hur mycken trygghet och tro bor det icke däri? Jorden rämnar icke under deras fötter, upplöser sig icke, svinner icke undan för dem. De vila på sin tillvaro så tryggt som ett barn sitter på marken. De äro lyckliga i sin ovetenhet om, huru mycket tvivlet kan nå och förtära.

Och även de som förstodo så väl att leta ut tvivlets stigar och följde dem så långt, de som förde oss in på Humes vägar — även de förstodo icke tvivlet. De upplöste dock så mycket, medan de sublimerade vår jordiska värld till en vävnad av sensationer. De voro nära den punkt, där tvivlet liksom blixtsnabbt varsnar sitt yttersta mål och sliter sig löst som en låga, vilken slipper fri, och triumferande slår sina flammor samman om allt — så att även denna lätta vävnad av livets brokiga bilder förtäres, och intet mer är, intet utom detta svaga pulsslag, vari vårt jag ännu ger sig tillkänna, en liten punkt, vari livet ännu bor som en svag dröm, som en dunkel fråga, om det själv är till; den lilla punkt, från vilken vår själ tar ny ansats och svingar sig upp igen med visshet på sig själv och åter fyller tomheten med denna glada värld, där varje del ger klang av det äkta livet, och spöktankarna och de onda drömmarna vika, och livet icke mera är en dröm.

# Ur på vandring.

## MÅNENS STRIMMA ÄR UTE OCH GÅR...

Månens strimma är ute och går sin rund över nejden.
Tycktes mig just, när jag kom genom lummiga byn för en stund sen,
att på sitt stillsamma vis hon stod därborta vid gården,
blickade in över hagtornshäcken, och lyddes hur trägårn
låg där i ro — och gick sen förbi till fält och till ängar;
skrider nu ensam och hög över strandens buktande vallar!
Knäppande tyst är det snart kring vägar och stigar, och knappast
hörs någon fot mer än min gå fram genom sovande bygden...
Böljan kommer som långvägs från och lägger helt sakta
från sig sin börda, och finner på stranden sin ro som de andra.
Vandrarn, som strävar ännu i kvällens skymmande timmar,
söker med tröttnande steg och tackfylld längtan till hemmet,
lyfter varligt klinkan ifrån och går till sin vila.

# RUDOLF KJELLÉN

1864—1922

# Ur NATIONELL SAMLING.

## DEN KONSERVATIVA ÅSKÅDNINGEN I SVENSK POLITIK.

Febr. 1906.

Jag har med avsikt valt ovanstående formulering: den konservativa åskådningen, i stället för det konservativa programmet. Det är nämligen icke min mening att vid detta tillfälle föredraga och motivera en serie positiva programpunkter. Detta vore mindre lämpligt redan därför, att den svenska högern just nu befinner sig i en övergångs- och brytningstid, som icke medgiver fastställandet av alla detaljer i en politisk aktion. Jag har därför velat begränsa min uppgift till själva denna aktionslinje, sedd från sin utgångspunkt. Det är min mening att försöka belysa själva det ideal, varifrån högerns olika krav utstråla, och där de finna sin enhetliga förklaring — detta sammanhang må sedan stå mera eller mindre medvetet och klart för de enskilda kämparna i vardagsstridens vimmel.

Måhända borde ämnets formulering under sådana förhållanden varit mera obestämd: en konservativ åskådning i stället för den konservativa åskådningen. Det är vanskligt att tala å ett partis vägnar i generella ting, och det kan nog icke hjälpas att subjektiviteten tränger sig fram. Vad som här yttras, må alltså i enskildheter stå för min räkning allena! Det är den svenska högeråskådningen, sedd genom ett personligt temperament.

Ännu en inledande anmärkning! Det kan icke undvikas, att framställningen av högerståndpunkten drager med sig omdömen över motpartens eller motparternas ståndpunkter.

Det är ju gent emot dem, som högern känner sig själv. Till det konservativa partiets karakteristik hör utan tvivel också dess uppfattning av motståndarna.

Ämnet är överrikt och tiden begränsad. Jag hinner alltså endast angiva några huvudsynpunkter.

## I.

I statsritualen för det äldsta Rom fanns en bön att gudarna ville "utvidga rikets gränser". När Scipio Africanus d. y. genom sina segrar och erövringar knutit till spännet om medelhavsväldet, så kände han att en vändpunkt var uppnådd i rikets utveckling. Därför lät han ändra statsbönen: hädanefter anropade man gudarnas bistånd till "skydd för det förvärvade". Parta tueri!

Se vi icke här bilden av ett sunt levnadslopp överhuvud? Att erövra nytt land, att vidga vår erfarenhets gränser, det är allas vår längtan och drivkraft i ungdomens ljusa dagar; och vi storma fram på denna lösen och vilja icke erkänna någon annan levnadsformel som berättigad. Detta är den äkta, den naturliga liberalismen. Men det kommer en tid, då själen likt det gamla Rom är vorden mätt på erövringar; då saktar sig och stannar till sist vår stormande färd, och slutligen sitta vi stilla på det erövrade och vilja icke gå längre fram — medan tiden, den aldrig vilande, går även oss förbi... Av den unge, som jagade efter nytt innehåll, är sålunda till sist bliven en gammal man, som när han försvarar det bestående icke gör annat än skyddar sin ungdoms idealer mot den nya ungdomen. "Parta tueri" — det är konservatismens lösen, och ålderdomen dess naturliga vakt.

Detta rent fysiska förhållande bildar den yttersta bakgrunden för den politiska partidualismen i alla länder. Vi kunna redan här vid utgångspunkten skönja, att bägge riktningarna äro nödvändiga och berättigade. Livet i sin stora hushållningsplan behöver förvisso både ungdom och ålderdom: ungdomen på det att icke utvecklingens pendel må stanna sin gång, ålderdomen på det att icke mänskligheten skall för hastigt ömsa idealer, som barnet byter leksaker i barnkammaren.

Men då vi nalkas den praktiska politiken, så skola vi finna, att skärningspunkten icke är så enkel som denna: ungdom mot ålderdom, framåtskridande mot det bestående, initiativ mot kritik. Det finnes visserligen en ren gammalhöger i vårt land, liksom annorstädes, vars tempo är "på stället vila", och vars motto heter: "det är bra som det är". Våra motståndare pläga identifiera all svensk konservatism med denna gammalhöger. Detta är en god stridsfint, men det är föga sanning. Ty det fördöljer det faktum, som torde få betecknas som en av de märkligaste företeelserna inom de senaste årens svenska politik, nämligen att här framträtt en politisk riktning, som utan att förneka sitt ursprung ur eller släppa sin kontakt med den gamla konservatismen bekänner sig som ett rent reformparti med ej mindre progressistiska tendenser än någonsin liberalismen. Det är denna riktning som jag benämnt unghögern, och det är dess talan som jag här i främsta rummet vill försöka föra.

Närmast ligger då att konstatera sammanhanget med gammalhögern. Det kan uttryckas i ett enda ord. All höger igenkännes på den egenskap, som Olaus Petri frånkänner Strindbergs Gustaf Vasa: pieteten. Vi hava i blodet pieteten för det fäderneärvda, det "som gammalt och fornt varit haver", för att använda uttryckssättet från samme kung Göstas tid. Det är pieteten, som hindrar oss att gå i spetsen när det gäller reformer av den nationella kostymen, från och med språkets stavning ända upp till statens författning. De historiska institutioner, som tjänat våra fäder, stå för vår känsla som ett slags trotjänare; och vi tveka ett stycke längre än våra motståndare att avskeda dem, även sedan vi insett deras nuvarande gagnlöshet. Vi sätta som vår lösen Burkes ord: "Den som vill bota statens revor, han gånge därtill som läkaren till sin sjuke fader: med en av vördnad dröjande hand."

Detta är känslounderlaget under alla konservativa strävanden. Det kan hända, att denna känsla hos gammalhögern är så stark, att man vill undandraga den sjuke all behandling. Men detta är icke unghögerns mening. Med mycken orätt förebrår man den motvilja mot alla reformer. Den

livskraftiga höger, som alltmera mognar till organisation här i landet, har motvilja endast mot äventyrliga och pietetslösa reformer. Skillnaden mellan den och vänstern i detta fall sitter icke i substantivet, utan i adjektivet.

Men visserligen blir skillnaden stor, så snart vi lämna smakens och gradens områden. Bägge partierna vilja reformer, men ur alldeles olika synpunkter och efter vitt skilda metoder.

Ty även vänstern har sin ansvarskänsla, sin pietet. Men den drages av en annan magnetisk pol än det fäderneärvda. Den drages mot tidsandan. Detta är den första och avgörande brytningspunkten mellan vänster och höger, att den förra suggereras av tidsandan, den senare av nationalandan.

Som bevis på riktigheten av denna diagnos länder en lika egendomlig som lärorik iakttagelse. Vill man se efter, så skall man finna, att alla västerländska folk hava samma liberala parti, men var sitt konservativa. För liberalismen ha de nationella gränserna förlorat en god del av sin betydelse, därför att de icke gälla för tidsandan; hon går i samma gång över världsdelar, hon behärskar i ett fång hela kulturkretsar. Inom kulturkretsens olika stater vill liberalismen alltså tillämpa samma program, obekymrad om folkens olikhet. Dess kurer smaka alla av universalmedicin, och de härstamma alla närmast från 1848, längre bort från 1789 och den första franska revolutionen, men ytterst från 1700-talets "upplysta" fritänkeri.

Liberalismen är sålunda en rent historisk företeelse, och dess gång över de europeiska landen har följt bestämda banor lik ett stormcentrums. Till Sverige kom den på allvar vid 1800-talets mitt. Dess genombrott betecknas av de reformer, som under tidrymden 1858—1866 renderade oss frihandel, kommunal självstyrelse, näringsfrihet, en humaniserad strafflag och en representation på samfällda val, för att nu endast nämna det viktigaste. Allt detta är internationella idéer, som tillämpades i alla land inom kulturkretsen, och över dem alla svajar ett och samma baner med det stora ordet personlighetsprincipen.

Gent emot denna internationella liberalism står kon-

servatismen som uttryck för folkens olika väsen. Dess politik fotar i nationens självbevarelsedrift gent emot strävandena att utlämna den helt åt de allmänna tids- och kulturströmningarna. Mot liberalernas kosmopolitiska personlighetsprincip ställa vi den nationella personlighetens. Konservatismen framstår här som nationalism.

Fredrik den store angav en gång den religiösa toleransens väsen så, att "var och en får bliva salig efter sin fason". Det är detta vi konservativa vilja: att vårt folk skall i politiskt avseende bliva saligt efter sin fason och icke efter andras — och allra minst osaligt efter andras fason.

Förstår man nu, varför de konservativa i vårt land valt ordet "fosterländsk" på sin partisammanslutning? Man har tolkat detta som en förhävelse, liksom om vi trodde oss ensamma om att älska fosterlandet och önska dess lycka. Detta är långt ifrån oss; vi veta allt för väl, att våra motståndare just av kärlek till fosterlandet vilja bibringa det de idéer, som de anse allena saliggörande. I ordet fosterländsk såsom högerepitet ligger ett realt program: vi tycka oss vara ensamma om att söka landets lycka på dess eget väsens grund.

Det är samma motsats, som uppenbarat sig i senaste tid kring slagordet "nationell samling". Jag fruktar, att detta för våra motståndare är ett blott formellt begrepp: en samling av nationen, likgiltigt var och hur. För oss betecknar det något annat och mera: en samling på grundval av vårt folks nationella fason.

För oss konservativa är det alltså icke nog med, att en reform är "tidsenlig". Vi kunna icke erkänna tidsandan som enda eller högsta lag. Vi vilja syna henne i sömmarna och se om hon passar för våra egendomliga behov. Vårt folks politiska kostym skall vara skuren icke efter främmande mönster eller abstrakta schabloner, utan efter vårt folks egen fason.

Det är detta, som är hemligheten i vårt "förakt för tidsandan", vår "kärlek till föråldrade idéer", vår "reaktion" och allt annat vackert, som man säger om oss. Vi vilja det ena göra och det andra icke låta. Vi veta, att nutidens ma-

teriella samfärdsel medfört en andlig samfärdsel som aldrig förr; vi veta, att tiden vill utbilda en högre personlig enhet över de enskilda västerländska folken; men vi veta ock, att denna enhet lika litet bör köpas på de nationella personligheternas bekostnad som nationen själv på de individuella personligheternas.

"Liksom individen måste arbeta på sin själs frälsning, på samma gång han står på sin post i det allmänna kulturarbetet, alldeles så skall den moderna staten befrämja sitt folks personlighetsutveckling vid sidan av sina uppgifter i statssystemet. Den måste försvara sin plats genom tillskott till den allmänna historiska utvecklingen" — däri ha de liberala bestående rätt —, "men först och främst måste den motivera sin tillvaro genom självmedvetandet som egen personlighet". Dessa ord, som jag nyligen nedskrivit i ett vetenskapligt arbete, torde klart framhäva motsatsen mellan liberalism och konservatism i teoretiskt avseende. De bilda den så att säga filosofiska bakgrunden till konservatismens politik i vårt land liksom i andra. Vi giva tidsandan rätt, men endast till en viss gräns; ty i våra öron ljuder en gammal varning, som vi överföra från privat till nationellt område: vad gagnar det ett folk att det förvärvar all världens goda, om det därmed tager skada till sin själ!

När vi alltså tillämpa nationalismens synpunkt på liberalismens verk här i landet, så skola vi för det första med tacksamhet erkänna, att den verkat mycket gott. Mycken föråldrad auktoritet, mycken utlevad klasskillnad, mycken oberättigad ofrihet och olikhet, mycken barbari i sedvänjor har den befriat oss från i våra föräldrars tid. Men på andra sidan står också ett skuldregister, vars poster synas oss växa större framemot vår egen tid, och som kunna sammanfattas under stora rubriker. Såsom den första och största av dem sätter jag: förslappad nationalkänsla.

Detta har kommit till synes framför allt i den enda nationella prövning, på vilken vårt folk varit satt i vår tid, nämligen unionsfrågan. Jag skall icke gå djupare in i detta sorgliga tema. Blott det vill jag säga, att partiställningen här var klar, efter de principer jag förut utvecklat. Vi högermän

kunna icke ha några andra gudar före fosterlandet. Unionen var för oss en historisk företeelse, vars värde bestod eller föll med Sveriges specifika fördel därav. Vi känna icke något europeiskt ansvar för freden i Norden, vi känna endast ett svenskt ansvar för Sveriges ära och gagn.

Ännu ett vill jag här tillägga. Den liberala tidsandan uppträdde i denna fråga förklädd till skandinavism, och jag fruktar hon gör så ännu i hjärtan och njurar. Skandinavism, det är den form, i vilken faran hotar Sveriges nationalitet, nu som i alla tider. Skandinavism och svensk nationalism ligga i olika skålar på vågen; när den ena går ned, flyger den andra upp — när skandinavismen råder, då har Sverige varit svagt och föraktat, men alla våra storhetstider ha inträffat då skandinavismens idé stått under pari i landet!

Därför skall man hos den svenska unghögern finna en bestämd och avgjord front mot skandinavismen. Vi äro fullkomligt immuna mot alla dessa locktoner om naturlig frändskap och sammanslutning i den heliga tidsenlighetens namn. Vi känna de vackra maskerna. De vilja rubba våra svenska cirklar, störa oss i våra drömmar, våra sköna drömmar...

Ty vi ha sköna drömmar. När vi sluta ögonen, så förnimma vi andra locktoner, toner från naturen i eget land. Norr ifrån komma de, där sjunger malmen sin längtan att få stå upp och tjäna människorna, där brusa forsarna sitt hopp att få bära en världsindustri, i ändlösa myrar vänta djupets oräkneliga skatter på sin förlossning, och det suckar så tungt i skogarna efter bättre vård, så att de kunde förvandlas till bröd åt tusen och åter tusen nya svenska hem — — Vi storsvenskar drömma om ett Storsverige inom landets egna gränser, en ny nationell storhet, men nu på den materiella produktionens starka grund, med sin jättemarknad i österväg, den svenska storhetens gamla väg...

Ja, så drömma vi; men när vi öppna ögonen igen, vad se vi? Gagnlöst flyter forsarnas vatten ut i havet, på stora sträckor ruttnar skogen ned, liksom senornas kraft ur ett öppet sår så rinner malmen ut för att föda andra länders arbetare och öka andra länders nationalförmögenhet; ja själva det levande mänskliga materialet, landets unga söner

och döttrar, lämnar landet i massor, liksom råttorna fly från ett sjunkande skepp...

Skall man månne nu förstå oss och vårt program! Vi ha verkligen icke tillfälle att plåstra med det skandinaviska såret, då vi ha så fullt upp att göra med våra egna. Vi ha icke tid att vara tidsenliga, när tidsandan vill binda och förlama vår kraft till egen hjälp i nöd!

Sedda från liberalismens sida, framstå vi här som negationens, det passiva motståndets parti, alldenstund vi icke vilja låta tidsandan översvämma våra marker. Men i själva verket möta vi med en positiv politik, klarare och fastare än någon annan i landet, socialdemokratiens icke undantagen.

Vi nära den djupa övertygelsen, att det åligger vår svenska generation som en politisk mission att stärka fäderneslandets materiella kultur. Detta behov är verkligt, och det föreligger just nu, därför att det alltför länge varit försummat i jämförelse med de internationella strömningarna på de andliga och socialpolitiska områdena.

## II.

Ingen kan förneka, att den andliga kulturen är den högsta. Det är med insatser i den, som ett folk försvarar sin plats i mänsklighetens allmänna samfund. Men denna odling kan icke drivas ensidigt, utan kraftigt underlag. Man måste stärka grunden, om man vill bygga i höjden. Är alltså den andliga odlingen ett folks krona, så är den materiella kulturen dess bärande stam och livgivande rot. Utan kraft och saft i stam och rötter skall ett träd icke kunna grönska i kronan, huru mycket den än må gunga för vittfarande vindar. Det är med materiell kulturkraft, som ett folk försvarar sig inför sig självt.

På olika områden av andlig kultur intager Sverige ett rum, som fyller en svensk med stolthet. Lärda studier och sköna konster synas stadda i en hög grad av blomstring. Nu må vi se till, att detsamma må bliva fallet även med våra praktiska näringar, på det att stegringen må omfatta även vår nationella självkänsla.

Ty det är egendomligt, att den nationella självkänslan i längden icke låter nära sig endast av utlandets beröm för

vetenskaplig och konstnärlig bragd. Den kräver en lycklig ekonomis sunda och reala föda därjämte. Det vill synas, som hade vi svenskar till en del förgätit detta. Vi lägga allt för mycken vikt på den andliga odlingen och de litterata yrkena i jämförelse med det praktiska och materiella. Vi skicka en oproportionerligt stor del av vår ungdom igenom skolor och universitet, med destination till ämbetsverkens trygga stolar. Men den sunda andliga utvecklingen får icke sökas på bekostnad av den ekonomiska självständigheten, den nödvändiga byråkratiska apparaten icke omhuldas med likgiltighet för de praktiska yrkena. Vi vilja bliva ej blott ett lärt och rutinerat, utan också ett starkt och ett lyckligt folk!

Sålunda vilja vi, likt den antike jätten, hämta krafter genom beröring med moder jorden. Jag tycker mig här skönja en ny huvudpost på våra motståndares skuldregister, och jag rubricerar den: kulturkulten.

I själva verket är detta blott en sida i liberalismens kult av tidsandan. Man identifierar kulturen själv med denna tidsriktning, och man viger alla sina krafter åt denna kultur, och man dömer och fördömer i detta stora namn allt, som icke strävar i samma riktning. Ja väl, det är ett stort namn, och i dess tecken har utvecklingen tagit jättesteg, som väl kunde locka en ny Sofokles att sjunga det största av alla underverks, kulturmänniskans, lov — — Och dock, när man träder närmare avguden, så skall man finna, att där gapar en ihålighet i dess inre. Hela denna oerhörda utveckling har icke lyft oss en tum högre i moraliskt avseende. Vår tids beprisade kultur är en ensidig teknik, en intellektuell och estetisk utbildning, vunnen på moralens bekostnad. Det är en amerikansk skyskrapare, kastande djupare skuggor än andra hus. Ingen tid har nått så glänsande resultat i yttre hänseende, och aldrig har en svårare nöd suckat mot himmelen än i denna samma tid.

Därför ligga vi konservativa icke på knä för denna kultur och tända icke för den vår rökelse. Vi söka en motvikt och en hälsokälla, där den för folken flödat och flödar i alla tider. Gent emot kulturens ensidiga förstånds- och känsloutveckling sätta vi den inre moraliska kraft, som födes i

känslan av samhörighet med ett fosterland och med en högre religiös verklighet. Vi se i kulturen endast kvävet, som är nödvändigt för folkets respiration, men som kommer det att vissna och dö, om det icke får ingå harmonisk förening med den moraliska kraftens friska syre.

Här taga vi lärdom av samtidens världshistoria. Vad var det, som gav den japanske David seger mot den ryske Goliat, vad var det som gav burerna i Sydafrika styrka att i $2^1/_2$ år stå emot en fiende, som kunde inrymt hela folket med hustrur och barn i en förstad till sin huvudstad — vad, om icke det förhållande, att dessa fjärran folk i så särskilt hög grad förstått att bevara ett moraliskt innehåll i den europeiska kulturen? Ett sådant moraliskt innehåll vill den svenska högern också söka bevara åt sitt folk. Därför skall man finna oss på vakt, så snart det gäller det religiösa livets pelare. Mot tidens ensidiga kulturkult ställa vi, om man så vill, en kult av den moraliska kraften, stödd på fosterlandskärlekens och gudsfruktans eviga dygder.

*

Men jag har redan antytt, att vi framför allt vilja stärka nationens kraft genom aktivt arbete på det ekonomiska området. Som Jerusalems tempelbyggare vilja vi hava svärdet i den ena och mursleven i den andra handen. Detta är vårt "baksträveri" och vår "materialism": å ena sidan respekt för gamla grundläggande värden i vårt folk- och samhällsliv, å andra sidan en tro på stora möjligheter hos både land och folk, men tillika en övertygelse, att dessa möjligheter endast genom allvarligt positivt arbete kunna realiseras, och att arbetet bör ske nedifrån uppåt, från den materiella grunden upp mot de andliga tinnarna. Att vi under denna strävan och i väntan på landets framtid vilja hålla landets sköld blank och ren från feghetens och svaghetens skamfläckar även i internationell politik innanför eller utanför halvön — detta är endast andra sidan av ett program, på vars första sida står oavlåtligt positivt reformarbete på landets ekonomiska självständighet, såsom grundval för folkets fysiska och andliga hälsa.

Men när vi så rikta blickarna mot vårt längtans land, så finna vi ett stort hinder i vår väg. Detta hinder visar sig i gestalten av ett vida utbrett socialt missnöje med grunderna för vår politiska organisation. Detta hinder kan icke kringgås; det måste avlägsnas, om vi skola kunna komma framåt och uppåt. Sålunda har rösträttsfrågan fått en framstående plats även på vårt program, men uppenbarligen ur alldeles annan synpunkt än på våra motståndares.

Liberalismen synes numera hart när identifiera sig med denna programfråga. Detta är för övrigt helt naturligt; personlighetsprincipen kan icke stanna vid sin första seger — de samfällda valen —, utan den måste fortsätta sitt arbete genom reaktion mot census och övriga "garantier". Följa vi dess riktning ännu längre, ända ut till de yttersta konsekvenserna, så finna vi även Första kammaren och tronen avlägsnade. Personlighetsprincipen i sin individualistiska form längtar ytterst till republiken liksom en flod till havet.

Men dit kunna vi ej följa med. Vi kunna icke riktigt vara med ens till den närmaste stationen: den oorganiserade allmänna rösträtten. Detta vore nämligen av oss ett förräderi mot nationalandan, som kräver en representationsform efter Sveriges historiska och geografiska fason. Vi kunna icke låta en enda samhällsklass, under rösträttens skyddande förklädnad, göra tabula rasa med alla andra klasser här i landet. Läkarens hand vid Juutas, som endast stryker bordet rent, är icke den "försiktigt dröjande" hand, varom Burke talar i vårt motto.

Därför måste vi vid rösträttsfrågans lösning göra vissa förutsättningar. Vi böja oss djupt för tidsandan, ty dess tryck är mäktigt — vi äro villiga att acceptera rösträtten i dess allra bredaste form, vi vilja blott se till att författningen får någon säkerhetsventil emot denna berömda säkerhetsventil. Vår ställning till denna sak blir således i grunden negativ, och våra förslag till lösningen få i det hela karaktären av en offensiv defensiv.

Ty vårt verkliga intresse ligger icke här. Det ligger bakom rösträttsfrågan. Vi vilja få henne undan, på drägliga villkor — på det vi en gång tillsammans måtte kunna be-

gynna det nya erövringsarbete, som skall bereda landets barn ökade livsmöjligheter i detta land.

Där är vår positiva pol, och där kanhända ock den skarpaste skärningspunkten mellan oss och liberalismen. Vad som för oss är ett medel, det synes för den gamla liberalismen nästan vara ett mål. Detta är dess historiska patos. Det visar oss denna storslagna historiska företeelse i dess rätta ljus såsom en destruerande, en nivellerande kraft i världsutvecklingen. Personlighetsprincipen är endast det redskap, varmed liberalismen utfört sitt verk att nedriva utlevade ståndsprinciper och utjämna oberättigade sociala gradationer. Ur världshistorisk synpunkt är liberalismen intet annat än en reaktion mot 1700-talets samhälle. Den är till endast såsom negation därav; när de sista resterna av "ancien régime" försvunnit ur världen, då skall alltså gammalliberalismen tillika vara försvunnen — med eller utan arvingar, som förstått anpassa sig efter den nya tiden.

Ty sedan dess värv är fyllt, vidtager ett nytt värv. Historien har icke råd att låta sina tomter stå obebyggda. På den från ståndssamhällets ruiner jämnade marken börjar alltså ett nytt byggnadsarbete. Detta har i verkligheten redan begynt, runt omkring oss försiggår det, och dess byggnadsmaterial heter associationen. Detta är en typ, för vilken liberalismens ideal icke passar: kollektivismens typ, som gömmer individen i föreningens högre enhet, ända tills det nya klass-samhället slutligen framstår i organisk enhet och mångfald.

I denna utveckling vilja vi unghögermän vara med, medan där icke finnes någon plats för den historiska liberalismen. Detta sociala patos torde tämligen skarpt skilja oss även från gammalhögern. Det lägger en brygga mellan oss och socialismen, huru himmelsvitt olika än dessa två partiers synpunkter måste vara, efter vad förut är sagt om vår respekt för traditioner och nationella värden. Unghögern och socialismen — se där de nya kämparna på den nya valplatsen, sedan striden mellan gammalhöger och gammalvänster rasat ut...

Jag måste här stanna med dessa flyktiga antydningar och tillägger endast, att unghögerns allmänna program i den

sociala striden måste vara jämvikt mellan arbetsgivare- och arbetareorganisationer, utan partitagande för någondera. Endast så tro vi oss kunna verka för vårt stora mål bortom både politiska och sociala medel, nämligen det ekonomiska: de nationella näringarnas upphjälpande. Det är alltså endast så länge arbetareorganisationerna vilja ensamma behärska hela slagfältet, som vi måste stå dem emot. Men i deras föreningsväsende se vi så långt ifrån en fiende, att vi tvärtom där hälsa en bundsförvant. Det framstår för oss som grundvalen i det nya samhället — den politiska personlighetsprincipens historiska avlösning — och vi vilja endast sträva för, att associationen utbildas till juridiskt ansvar för sina medlemmar, liksom ätten och byn i primitivare samhällsformer.

## III.

Jag har velat framhålla, att de moraliska och ekonomiska samhällsfrågorna stå främst på unghögerns program. Det följer nu närmast att antyda vår speciella ståndpunkt i de senare, de ekonomiska spörsmålen.

Den torde vara klar av det föregående. Mot privatekonomiska och kosmopolitiska kapitalistintressen sätta vi det nationalekonomiska kravet i alldeles särskild mening. Det svenska samhället framstår för oss som en organisk enhet, vars delar lida med och utvecklas med varandra. Denna organism måste skyddas mot världsmarknadens stora rovdjur, i samma mån det gäller dess naturliga uppgifter och den icke i sig själv äger naturlig motståndskraft. Skyddet heter tull: importtull på spannmål, exporttull på järnmalm. Vi hålla våra inhemska huvudnäringar och framtidsförhoppningar för högt och dyrt för att vilja blottställa dem för smyg- eller bråddöd i den fria konkurrensen.

Här skriva vi ännu en stor rubrik på våra liberala motståndares skuldregister: laisser-aller-systemet. Det har bragt vår ekonomiska "fason" i fara, ej mindre än deras personlighetsprincip vår politiska.

Vi erkänna villigt det privata initiativet som en väldig hävstång i utvecklingen och som en djupt berättigad faktor.

Men vi våga icke lita så helt och uteslutande på detsamma, som våra motståndare synas göra. Vi tro, att de nationella värdena och ofödda generationers rätt löpa stor fara, om icke statens ordnande, reglerande och stävjande hand griper in i samtidens privata intresseflätning. På denna punkt framstå vi alltså som den statliga principens målsmän, väktare av ordning, auktoritet och framtidens rätt, gent emot liberalismens tendens att gynna friheten, de privata intressena och ögonblickets fördel. Lägga vi dessa synpunkter samman, så får denna konservatism onekligen ett drag av objektivitet i jämförelse med liberalismens genomgående subjektivism. Våra motståndare se alla samhällsspörsmål nedifrån, från de enskildes (och helst de "smås") synpunkt; gent emot detta "grodperspektiv" försöka vi åtminstone att sätta fågelperspektivet — ehuru vi äro väl medvetna om, att ingen undgår inflytande från sin egen subjektivitet, och att detta ej heller är något absolut ont.

Bakom denna motsats gömmer sig säkerligen längst inne en olika uppfattning av själva människonaturen. Vi ha icke riktigt samma respekt för individen, som liberalismen synes ha. Den synes ännu icke ha övervunnit "upplysningens" dogmatiska uppfattning av människan såsom i sig själv vit och endast av omständigheterna grumlad. Den, som utgår från en sådan förutsättning, skall givetvis rikta sin praktiska samhällsmedicin i främsta rummet på dessa omständigheter. Genom att rena omständigheterna hoppas man ju då att rena människan, d. v. s. återställa hennes ursprungliga ädelhet. Sålunda kommer man till den satsen, att "socialreform är människoförbättring", såsom en utmärkt författare av den liberala skolan nyligen yttrat. Denna världsåskådning korresponderar med den, som finner brottslighetens huvudproblem innefattat i satsen "tillfället gör tjuven". Härav följer sedan som naturliga praktiska tillämpningar sådana positiva programpunkter som rusdrycksförbud, upphävande av prostitutionen, förbättringssystemet i strafflagen o. s. v. Låt frestelsen försvinna, låt lyckan skina på människorna, så skall hon bränna bort allt ont i människosinnet, liksom solljuset dödar bacillerna i våra rum!

Vi konservativa kunna avundas våra motståndare denna optimism och sangvinism. Den gör dem personligen starka och lyckliga. Men den skall icke göra världen bättre eller rikare. Av tro kan världen aldrig få nog; men all övertro är av ondo, även när den gäller människan själv.

Ty människan är nog icke i grunden så alldeles vit och icke heller en skapelse blott av sin miljö. Hon har sitt eget djupa och svåråtkomliga väsen. Det är nog sant, att tillfället gör tjuven; men det är tilläventyrs en än större sanning, att tjuven gör tillfället. Tag bort alla frestelser, tag bort alla onda inflytelser — vi äro icke säkra på, att ett änglasläkte ändå skall uppstå på denna jord! Kanske finge vi ändå se samma människa med samma mänskliga svagheter, endast svällande högre med både förtjänster och fel, sedan trycket lättats.

En sådan föreställning medför givetvis andra praktiska konsekvenser än den liberala! Sålunda ha vi en helt annan uppfattning av sättet att behandla brottslingar. Vi tro, att man kommer längre i vissa fall med ett enkelt spö än med alla ambitionsstraff. Ej heller tro vi mycket på prohibitiva mått och steg gent emot allmänmänskliga lyten. I denna som i andra punkter anse vi en reaktion mot 1850- och 1860-talens liberala reformverk numera av behovet påkallad; den har redan framträtt segrande inom handelspolitiken, och den är "en marche" även på andra områden.

Att hava förtunnat frågan om människans förbättring till en fråga om yttre omständigheters försköning, detta är efter min mening — som jag redan en gång på annat ställe uttalat — liberalismens grundläggande psykologiska misstag. Heder åt var och en, som ärligt strävar att sprida solglimtar över vårt fattiga liv och främst över de fattigas liv! Men vänta därav icke allt för stora frukter i moraliskt avseende! Till människans verkliga förbättring vet jag knappast mera än en väg: lidandets mörka väg — —

Sålunda komma vi till den punkt, där liberalism och konservatism allra innerst divergera. Den förra riktningen vill öka summan av mänsklig lycka, den senare strävar i riktning mot mänsklighetens förbättring intill fullkomlighet.

*

Här må dessa antydningar sluta. Ingen kan bättre än jag känna och djupare beklaga, att tiden och tillfället icke medgivit en fastare utmejsling av den ungkonservativa ståndpunkten, isynnerhet i min framställnings senare del (de sociala och ekonomiska områdena). Törhända vågar jag dock hoppas, att vårt allmänna program nu skall framstå i rättvisare och klarare dager gent emot de vrångbilder och slagord, varmed motståndarna vilja komma oss till livs.

Ännu ett torde tillika ha framgått av denna belysning: att vi i vår praktiska strävan icke tro oss sitta inne med hela sanningen. Hela min framställning har gått ut på att uppvisa vår ståndpunkt såsom berättigad; men ingenstädes har jag velat vindicera ståndpunkten såsom den enda berättigade. Jag vet väl, att utvecklingen kräver både tidsanda och nationalanda, både kultur och moral, både privat initiativ och statskontroll, både frihet och ordning, både lycka och lidande... Det ena är odödligt liksom det andra.

Min allmänna uppfattning av den politiska partikampen har jag en gång framställt under en bild från naturens rike. När man står på Skagens udde, där Danmarks land slutar i norr, kan man understundom bevittna ett egendomligt skådespel. Haven kämpa med varandra, från östan kommer Kattegatt och från västan Skagerack, sålunda storma de samman och skummet vräker mot skyn vid de väldiges brottning. Men under detta dramatiska och starkt iögonenfallande spel försiggår ett annat, tyst och osynligt; det är avsättningen av sand, som jättarna föra med i sitt böljesvall — långsamt faller den till djupet, korn efter korn — — och sålunda växer Danmarks land långsamt och omärkligt utåt i norr.

Är icke detta bilden av ett samhälles inre utveckling? Partiernas kamp på ytan är det storvulna fenomenet, som drager ögon och öron till sig; men det är i grunden oväsentligt gent emot de små korn av sanning, som oförmärkt på djupet sjunka ned. Dagens myckna kamp och alla våra visors buller har sitt verkliga innehåll i dessa sandkorn allena, som långsamt avsätta sig till odlingsmark åt kommande släkten. Men utan striden på ytan skulle de icke komma till

sin plats. Om haven aldrig kämpade, skulle Danmarks rike ligga stilla utan utvecklingsmöjlighet vid Skagens udde.

Sålunda betraktad är partistriden en rent ytlig företeelse, men tillika nyttig och nödvändig, för så vitt som alla partier måste bära på något korn av rätt och sanning, om de skola kunna leva. Vem vågar här tala om absolut rätt? Jag avgör icke, om Kattegatt eller Skagerack är den sanne progressisten. Jag skipar icke dom mellan östan- och västanvind. Jag vet blott, att utvecklingen behöver dem båda, på det att strid måtte kunna uppstå. Ty endast genom strid frigöres sanningen i människans värld. Så är spänning och strid tillvarons innersta lag — döden allena ger friden och vilan.

Detta är tänkarens syn på tingen. Men när det blåser upp till storm, då gäller att taga parti: och då vet han ock sin plats i striden. Vi svenska nationalister känna allt för väl, att vinden är emot oss — att det andra havet brusar starkare — i denna tid, i detta land, alldeles särskilt i detta samhälle, och kanske icke minst i den församling, där jag i dag haft äran att bekänna våra färger. Men det veta vi ock, att idealerna väl kunna fördunklas, men aldrig dö. Moln kunna skymma dem, givna konstellationer kunna förmörka dem, men förr eller senare skola de alltid åter skina fram i klarhet!

I detta vetande och denna tro hämta vi vår styrka i striden. Vi veta, att vi kämpa, även vi, för ett evigt ideal. Vi veta, att detta ideal just nu har krav på alla våra krafter intill döden. Därför vilja vi ock vara trogna på vår post, och vi skola icke övergiva den "förr än avlösningens timma slår"...

———*———

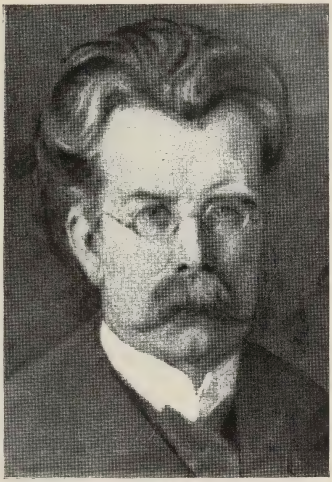

PAUL ROSENIUS

1865

# Ur NATURSTYCKEN.

## I KUNGSMARKEN.

För alla skolpojkar i Lund, som läst och värderade James Fennimore Coopers "Gräsöknen" och andra till samma cykel hörande indianromaner, var Kungsmarken ett slags åskådningsmaterial, visserligen ingalunda täckande fantasiens bilder, men i alla fall någonting att taga på, en plats där man kunde leka sig till vad man, så bittert beklagligt, låg för långt ifrån. Vi kunna dessvärre icke förneka, att denna heliga mark trampades även av andra än ärliga rödskinnshjärtan. Där syntes allt för ofta välartade "plugghästar", som funno lämpligt att någon gång äta sina smörgåsar därute och snobba med botanik och portörer. Den usla civilisationens blekansikten skulle naturligtvis störa vår fred, lika väl som de ädla indianernas i Nordamerikas vildmarker.

Tillåt mig ur mitt minne få skildra en dag i Kungsmarken för längesedan.

Det var under sommarferierna. Dagen i ända såg och hörde man intet annat än "solsvärtornas" färd från och till sina reden under takens tegelpannor och myriader flugor kring rännstenarnas stillastående smörja.

Vi voro två, som efter en hastig frukost trådde krigsstigen, lätt och nonchalant klädda, en stor portör med mat och dryck medföljde tillika med hunden Tell, en långhårig, medelstor byracka, om vilkens härstamning från Newfoundland vi voro hjärtligt eniga.

Vi drogo upp efter Tunavägen förbi "Smörlyckan" och hunno Östra Torns by, såsom den hette, när det skulle vara fint — vi och annat "rejält" folk kallade den Schingatorn. Under passagen mellan bondgårdarna sattes Tells duglighet

på täta och svåra prov, ty känslan av att stå på egen torva sätter ett bullrande mod i den fegaste bondhund. Men Tell var minsann inte oäven. Han övervägde noga chanserna och batalj var i regel seger. Om under vidriga omständigheter ambitionen drev honom i slagsmål, kunde han lita på, att hans herrar i rätta ögonblicket grepo in och såsom med ett trollslag vände det mest förtvivlade nederlag i triumf. Detta framkallade stundom gårdarnas drängar, vilka än med mustiga yttranden än med mera reellt hotande närmanden kommo oss att något hastigare än vi ämnat lämna den retliga byn bakom oss. Men ett dylikt äventyr friskade upp oss, det var som en källa på vägen, en källa till goda skratt, satiriska frågor och omdömen, lekfullt kastade efter drängarna, lustiga anmärkningar oss emellan och uppmuntrande tal till vår newfoundländare, som viftande med svansen satte i väg över dikena och ut på ängarna, där han med beundransvärd uthållighet jagade sig andfådd på lärkor och kornsparvar.

Ett stycke bortom byn tog vägen av åt höger, strax därpå ledde från denna sidoväg en gångstig med vajande säd på ena sidan och pilomkransade märgelgravar på den andra. Den ledde fram till en stengärdesgård, och innanför denna låg Kungsmarken. När man hunnit fram till gärdesgården, var med ens som bortflugen all den prosa, som vilar över en skånsk landsväg. Man kände sin stämning befryndad med de tiotusendes, då de jublade sitt talatta! talatta!

Och det låg som ett hav framför oss, böljande med fridsamma böljor, ett hav av gräs och vilda blommor, bjudande åt unga sinnen sin vittfamnande frihet och sin smekande sorglöshet. Längst i norr kom bäcken, smygande sig från de odlade fält, som i väna linjer sänkte sig mot dess bräddar. Den lämnade de vajande rågfälten med blåklintarna, det blågrönt skimrande kornet och rapsfältens gula blommor. Den slet sig ifrån sockerbetorna och de slagna ängarna, vilkas höstackar sände efter den en dövande, till vila lockande arom. Den lämnade all denna odling för att hängivet glida in i vildmarken. Och vildmarken tog den mellan höga backsluttningar som i en jättefamn. Där fann den sig själv i ett stort, brett bäcken, och vattnet tycktes ligga orörligt stilla under näck-

rosornas blad. Men storväxt starr drog mot söder en mörk, slingrande linje, långt hän över den flacka gräsöknen och förrådde att vägen gick vidare.

Längst i öster syntes Reftens gamla skog, och där bakom höjde sig, blånande, Romeleklint. I söder gick Kungsmarken omärkligt över i slättbygden, som bortom stora, kringbyggda bondgårdar, med sina träddungar och ensliga "möllor" med vingarna stilla i stiltjen allt mera ljusnande och dimhöljd sträckte sig mot den ljusblått dallrande sommarhimmeln.

Det fanns ingen väg därinne i Kungsmarken, men där gick en stig mellan tuvor, bevuxna med ljung, gräs och blommor. Den följde vi för att komma till bäcken.

En liten brungrå fågel flög upp och sjöng. Ett par alnar över marken höll han inne med fladdrande vingslag, kanske för att försäkra ungarna, som lyssnade i närheten, att han skulle komma igen från sin himlafärd. Så höjde han sig lodrätt, med dallrande vingar och med drillande sång. Allt högre steg han, så att vi slutligen kunde varsna honom som en liten mörk punkt högt uppe i det blå. Och däruppifrån strömmade sedan lärksången länge, oavbruten ut över markerna. Det var en intensiv livlighet och glöd i sången. Än var den mera svår att höra, då följde tonerna så tätt på varandra, att man anade känslornas fart vara större än tonernas. Men så följde en starkare, långt utdragen, hejdlöst jublande, hängivet avdöende ton, fylld med oblandad, översvallande lycka. Sent omsider blev den lilla punkten större, sköt i sneda linjer mot jorden och slog ned i gräset i ett sista, jublande ackord.

Tell stod och grävde under en tuva. Med framfötterna skovlade han med en förtvivlad hastighet den bruna mullen bakåt under sig i stora högar. I den grop han grävde dök han emellanåt lidelsefullt ned med nosen för att snart komma upp igen under ilsket skall. Vi skyndade till och uppmuntrade honom. Vi hörde ett pipande, och när Tells nos åter syntes, satt i den en ihjälbiten åkersork. Vi höllo undan hunden och grävde oss in till det lilla boet, som var fullt av små nakna, rosenröda ungar med blå nosar och ännu ej öppnade ögon. Vi bäddade åt dem i portören för att taga dem med oss hem och "uppfostra" dem.

Där marken sänkte sig mot bäcken, gjorde vi halt och kastade oss i gräset. En vipa flög upp från den sumpiga marken vid bäckenutvidgningen och flög under klagande och ilskna läten och slog efter hunden. Längs bäcken drog fram en buffelhjord eller — mindre fantastiskt — en samling kor med benen svarta efter vadande i gyttjan. På motsatta höjden gingo råkor och plockade mask, och en massa ungstarar höjde sig plötsligt från marken och svärmade i en tät flock bort över tuvorna.

Vi lade oss på magen och borrade ansiktena djupt ned i grönskan. Solen stekte på våra baksidor, flugor och humlor surrade, blommor doftade. Gräshoppor av alla färger togo fart från grässtråna och skuttade lusteligen kring våra huvud. När vi lyfte våra ögon, tecknade sig mot den mjölkblå himlen allehanda gräsväxters ax och vippor, "hästfiblans" stora, pomeransröda blomhuvud, prästkragar, glänsande solögon och vilda syrors rödbruna blomsamlingar. Därunder kommo klöver, blåklockor, johannisört, svavelgult hökblomster, gökört, kärringtänder och marinblått jungfrulin.

En liten ängsfjäril med himmelsblå, metallskimrande vingar vaggade sig fram i aromen kring blommorna. Där fanns också en liten flugliknande fjäril med stora blodröda fläckar på svarta vingar.

Ett stycke ifrån oss satt i blomflocken på en umbellat en buskskvätta. Stjärten slog betänksamt upp och ned, och ett ängsligt klagande, kort lock hördes. Längre bort satt en tung kornsparv med mat i näbbet, väntande på tillfälle att få obemärkt hoppa ned till sina ungar.

När vi så legat en stund, gingo vi ned åt bäcken. Den bildade denna tid av året till stor del en i dagen liggande gyttjebädd. Där slog ältgräset sina revor över gyttjan. Kabbalöken, saftig och glänsande, stod i frukt, och kråkklövern hade just slagit ut sina dystert leverbruna blommor. Men längre ut växte i vatten strätteblad och fräken likt granskog i miniatyr. Och på andra sidan blänkte ett brett bälte av öppet vatten, som kunde ligga så innerligt vackert, speglande himmelens blå, brytande sig mot ett violettbrunt band av simmande flodgräs.

Men bäcken trängde åter ihop sig längs ett stengärde, som inhägnade "Furulunden", en samling av sju eller åtta furor, som med sina höga nakna stammar och små sammanbakade kronor på långt håll liknade en liten palmoas mitt i öknen. Där bäcken smög sig förbi stengärdet för att komma undan bland starrgräs och säv, där hade man hopat några större stenar, över vilka man vadande kunde komma över till backsluttningen på andra sidan. För att komma över här, drogo vi av oss strumpor och skor och kavlade upp byxorna högt över knäna. Sen ville det till att gå stadigt på de under vattnet liggande, av vattensnäckornas och iglarnas promenader än mera slippriga stenarna. På en större torr sten slogo vi oss ned med benen i vattnet. På den gula näckrosens blad låg tätt med larver av en skalbagge, och vände vi bladen, satt fullt med hästiglar på baksidan. I vattnet simmade "fioler", och röda spindlar rullade likt eldfärgade klot fram över stenarna på bottnen. På vattenytan arbetade sig sländlarver mödosamt fram medelst slingrande ryck på stjärten. Men över vattnet levde sländorna ett rastlöst liv. Där funnos sådana av alla färger och av varje storlek. Där flögo sländor med den långa, smala kroppen tvärrandig av svart och himmelsblått och med vingar som av finaste sorgeflor, och stora, hemska figurer med metallskimrande ögon, stora som ärter, kroppen brokig av brunt och bländande vitt och stora bruna vingar. Där kom en slända, farande som en pil, med ett höll hon inne, och vingarna syntes som ett knappt märkbart dallrande av ett fint nät. Åter susade hon i väg, höjande och sänkande sig över fräkenskogens toppar och grodnatens vita blommor. Så hände det, att hon råkade samman med en individ av samma art, och de två växte ihop till ett litet luftskepp. Och bort över bäckens alla blommor, utan mål, kanske mot solen, gick i yrande fart sländornas bröllopståg.

Dagen hade skridit fram, och våra magar pockade på sitt. Vi drogo alltså in i "Furulunden", och därmed skulle dagens lilla äventyr begynna.

Bredvid furorna slogo vi läger. Rock och väst avlades, och den stora portören öppnades. Den stora portören, ja. Den förtjänade sitt eget kapitel och ett varmt lovtal. Jäm-

förelsevis sällan på den tiden härbärgerade den, vad blecksla-garen kanske tänkt sig: växter, insamlade för vetenskapligt ändamål. Den innehöll i regel på utfärden mat och på hemfärden skat- och kråkägg, ekorrungar, ödlor och dylikt. Men när bönderna sågo den på avstånd, "glodde" de länge efter oss och trodde oss vara "lärt" folk. För den händelse någons vetgirighet skulle bli för närgången, hade vi alltid litet grönt närmast locket. Men ingenting här i världen är absolut fredat för tvivel! Sålunda fanns det en och annan tänkande lantman, som, i det han passerat förbi oss, förnummit egendomliga skrän från den stora bleckmaskinens inre, påminnande honom om de starungar, som tillkännagivit sin hunger från holkar i hans trädgård. I sådana ögonblick sjönk den goda portörens auktoritet, det hjälpte ej, att vi blevo rasande på starungarna.

Emellertid öppnades portören. Där fanns smör och bröd och kokta ägg och mjölk på flaskor. Och vi åto, "som man äter i ungdomens vår".

Efter måltiden kände vi oss böjda för en siesta, men det skulle vara på vildmansmaner. Alltså en lägereld. Torrt gräs var det inte ont om, från furorna hade fallit torra kvistar, och på en och annan av dem, som var döende, erbjöd sig den lossnade barken. Av barken och kvistarna gjordes bålet, gräset lades ovanpå. Elden tändes, furen sprakade, gräset rökte. Lågan steg halvvägs mot furukronorna, och röken måtte ha synts vida omkring på den skånska bygden.

Vi sträckte oss bekvämt vid bålet. Tell låg bredvid. Vi litade på att hans utomordentliga sinnen skulle i tillräckligt god tid varsko oss för alla faror.

Vi voro saligt förvildade. Vi ökade på elden och talade om skogslöparlivet i "västern". Jag var Hjortdödaren som talade med sin röde broder Uncas. Jag tyckte mig nämligen vara liksom litet mer civiliserad än kamraten.

Kanske en timme hade elden brunnit. Då springer vår pålitlige newfoundländare upp och åt sidan under förskräckt skällande och med svansen mellan benen. Med detsamma äro vi på fötterna. Ett svartmuskigt ansikte visar sig bakom stengärdet. Vi utstötte ett krigsrop, egentligen endast hörbart för oss själva och mera ett resignerat konstaterande än en

utmaning. "Svartepetter"! sade vi blott, och vi förstodo varandra.

Instinkten bjöd oss prisgiva våra avlagda klädespersedlar. Med ett lätt språng satte vi över den åt bäcken vettande gärdesgården och ned i gyttjan. Den bar oss så till vida, att vi verkligen kommo ur den. Sedan en kort språngmarsch uppför backen, där vände vi oss om. All right! "Svartepetter" hade ej kommit längre än dit, där vi hoppade över gärdesgården. Nu vände han om till vår lägereld, vilken han släckte under svordomar, om vilkas innebörd vi icke kunde hava avvikande meningar. Vi voro högst spända på vad som därefter skulle ske. Och det blev verklighet av vår mörkaste aning. Den besten plockade helt lugnt upp strumpor och skor, rockar och västar. Portören hängde han över axeln. Och så begav han sig hem till sitt.

Det var en i högsta grad kritisk situation. Ville vi ha igen våra kläder måste vi få dem ur "Svartepetters" händer. Men då finge vi troligen något annat på köpet. Ville vi slippa detta andra, hade vi att spatsera hem genom östra Torns by och — ett stycke genom staden. Vi voro inga snobbar, men vi tänkte oss dock med ett visst obehag bondfolkets löjen och smädelser och stadsbornas grimaser. Och till sist var det kanske icke så säkert, att vi i våra hem skulle mottagas stort bättre än hos "Svartepetter".

Vår ambition tvang oss gå till "Svartepetter". Det var icke så alldeles utan att det fordrades en portion dödsförakt för denna färd. "Svartepetter" var något slags ordningsman över Kungsmarken. Ryktet hade gjort honom till en buse, en vildsint, elak karl, som, om han inte precis slog ihjäl sina antagonister, dock kunde ganska betänkligt klappa om dem. Vi väntade oss därför ovanligt mycket stryk såsom pris för våra kläder. Men det fanns också i det stundande äventyret något, som kittlade vår fåfänga. När vi vadade över bäcken, kände vi oss rent av festligt stämda, något i stil med ynglingarna i Dexippos' här, som bekransade och sjungande gingo mot döden och äran.

Vi gingo uppför backen längs gärdesgården, där kungsljus i långa rader lyste oss fram på vår ärofulla stråt och bjärtröda

storknäbbsblommor gåvo oss glödande blickar. Fåren, som betade vid vår väg, tittade upp, och gräset fick ligga halvtuggat i deras munnar, medan de länge följde oss med häpna blickar.

Långt framför oss hade vi "Svartepetter". Vid ändan av Kungsmarken gick han in genom grinden till en liten gård och försvann. Med klappande hjärtan följde vi efter, kommo in på gården och knackade på stugudörren. "Stig på", svarade en kvinnlig röst innanför, och vi kommo in. På en stol lågo våra tillhörigheter, och därbredvid stod "Svartepetter", mörk i synen. Hans lilla dotter stod vid det långa matbordet och neg så vänligt mot oss, och hennes mor sysslade med meraftonsmaten. "Svartepetter" öppnade genast sin eld emot oss med ett tal, i våldsamhet och logisk skärpa erinrande om Ciceros mot Catilina. Men det slutade icke våldsammare, än att vi fingo högtidligen lova att aldrig mera tända eldar i Kungsmarken. När denna akt var till ända, sade "Svartepetters" hustru: "Nu ska harrana ente va lessna för de länger, udan va nu så goa å ed litta smör å brö ä dreck litta mjölk." Och i den lyckliga känslan av att hjältemodigt hava trotsat faran och nu så fullständigt undgått den, slogo vi oss ned i ett ypperligt humör, åto stora präktiga smörgåsar av nybakat, skånskt surbröd och drucko mjölk, som i den härligaste arom gav oss igen alla Kungsmarkens blommor. Och för att icke för sin del störa aptiten, inlät sig "Svartepetter" än en gång på frågan om lägerelden, men i en mild, till vårt förstånd och vår "bildning" vädjande ton. Till slut blev han riktigt gemytlig, berättade humoristiskt huru det såg ut, när han överraskade oss, hur vi hoppade över gärdesgården som råbockar, och han skrattade riktigt gott i sitt svarta skägg.

Denna högsinta humor rent av berusade oss. Vi blevo uppsluppna och skrattade med i långa, trillande kaskader. När vi reste oss för att tacka och gå, var det som vi stege upp från ett hejdundrande dryckeslag, vi nästan höllo på att vackla under intrycket av allt det oväntade, som inträffat som genom makten av en trolldom. Till råga på allt tog den lilla flickan fram och överlämnade åt oss såsom en gåva en liten samling fågelägg, urblåsta och uppträdda på en tråd.

Detta var för mycket. När vi, iklädda kompletta kostymer och med äggen inlagda i portören, efter mångfaldiga bugningar och tacksägelser trädde ut i det fria, togo vi långa, belåtna andetag i den friska aftonluften. Men vi kommo överens om, att sämre folk än "Svartepetters" kunde man få att göra med.

Dagern mattades över Kungsmarken, kråkorna började slåss om Furulunden, och solen sjönk mot gärdesgården i väster. När vi hunno dit, stod den ännu som ett glödande halvklot på Sundets silverstrimma. Vår hemfärd gick mot domkyrkans torn, som svarta, spöklika reste sig mot en guldgul himmel. Men våra unga drömmar drogo långt, långt in i det rosa- och cinnoberröda, som brann kring solen.

# Ur VANDRINGAR OCH FÄRDER.

## FJÄLLPIPARE.

En gång, när jag var ganska ung, gick jag upp på ett berg som kallades Dundret.

Innan jag begav mig ditupp, hade jag några dagar haft kolossen för mina ögon. Det var, isynnerhet vid mulen dager, något tungt och mörkt och skrämmande i de gråblå välvningarna och de kallvita snöfälten. Det var en värld, ryckt upp över den vanliga världen, en ödevärld, där man kunde gå milvis, men där människor sällan färdades. Det göt sig som ett förtonande åskdunder, det långa, mörka fjället, där det sträckte sig med kullar och sänkor hän över skogarna och myrarna och vattnen.

Jag var säker på att där skulle finnas fjällpipare däruppe. En afton hade det kommit ned en liten flock, ända fram till vallen vid gården — sandgrå fåglar med vita band över de stora, varma ögonen och ett bälte av mörk orange under brösten. De gingo där en stund, sen flögo de åter uppåt. Trohjärtade, vänliga varelser, med hälsningar från det skrämmande fjället: kom upp på vårt berg, och du skall se något stort och ljust och ljuvligt!

Så gick jag uppför berget, genom skogarna, uppefter fjällbäckarna, och kom upp där allt var naket, var het och törstade och drack den smälta snön ur drivan, kände mig närmare himlen, njöt fjällvindens svalhet, och såg den vanliga världen djupt under mig, i färger som den eljest aldrig kläddes i.

I all denna härlighet längtade jag endast efter fjällpiparna. Under de många år som gått undan sedan dess, har det jämt stått för mig, huru underbart snart och vackert det den dagen gavs mig, som med framräckta armar, det som jag drömde

om. Hur, när jag äntrat de sista blocken på fjällsidan, fjällfågeln gick upp ett steg framför mig och sakta släpade sig över marken och lät mig förstå att det var hans bo jag funnit. Pi-ûh, pi-ûh — det kom som ett svagt, svagt kvidande. Det skulle inte bryta mot den stora tystnaden däruppe och dock skulle det höras — en den mest hjälplöses bön om förbarmande. Och bönen hade den fina skärheten hos allt det, som har liv en vårdag på fjället — lapprosens doft och ripbärsblomstrens röda bräm på kalkarna och vindsuset som stilla söker sig fram i det blekta fjolårsgräset.

Långt därefter kom jag åter till fjällpiparnas land. Alltid sökte jag dem, men jag fick icke finna dem så ofta att icke, när jag någon gång fann dem, mitt liv lyste upp till strålande högtid.

Ultevis tuoddar! Ultevis högslätt!

Ultevis — hur längtan bändes i mitt bröst, när namnet klingar! Hur ljuset brinner, hur fjällvärldens färger leka!

Från Lule vatten, den stora kallkällan, såg jag dem speglade, härliga långa slänter, böljande tongångar i lila som dallrade, glödde och brann, och druvblått, djupt, bottenlöst, som en ymnighet av vin.

Det var mitt i natten, och vi vilade i duggregnet vid Saltoluokte. Elden brann mot de svåra myggen, och luften var kvav. Så knogade vi uppför slänterna, och gamle Tuolja flämtade under sin börda. Han blev ond, när vi ville hjälpa honom, rände förbi och vandrade, långt före oss, den timslånga branten. De skulle se, att en lappgubbe kan gå i fjället, fast skinnet stramar om ansiktets benvalkar och de vita testarna klibba vid pannan.

Medan vi svettades i den gamles spår, märkte vi knappast huru himlen klarnade, men när vi äntligen stodo däruppe, där de stora slätterna lågo vida framför oss, var det strålande dag. Över oss välvdes en blå oändlighet, och på ljungen och kråkriset omkring oss låg det dagg och ett rosigt ljus från den skära morgonen. Och ur ljungen restes ett fågelbröst, och en hals sträcktes, och ett par stora, mörkglansiga ögon undrade mot oss. Fjällpipare! — Pi û-uh, pi û-uh! Hur varm står icke dina fjädrars färg — som sand i ökensolen. Hur grann din

mörka gördel under bröstet! Bergstillheten brister i ditt rop — det klagar, det kallar, det smeker. Ah! Du har ju ungar! De lyfta på vingstumparna, de små dunhöljda liven, och söka gömslen i ljungen. Själv springer du till, du ilar fram och åter, står högrest, spanande. Pi-ûh, pi-ûh — det finaste fjället ägde, sände det oss till mötes.

Sen bortgledo åren i låglandet, och fjällminnena fingo gömmas.

Men en gång omsider kom jag, trött av mödorna, ned genom Tarradalen. Högt ovanför oss låg Nuonjesberget med lilagrå barmarker mellan snöfälten. Mina infödingar berättade mig, att man funnit fjällpipare däruppe. Fjällpipare — var det säkert att de funnos där? Jo, jo! Och så rände vi en dag häruppe över snön och stenuren och de nakna hedarna. Tyckte oss höra fågelns lock en gång — det blev allt den gången, och vi gingo åter ned i dalen. Och fjällpiparna blevo min dröm och min längtan mera än någonsin.

Så kom jag vandrande en gång på nytt mot det gamla Dundret. I lappen Kitoks lilla timmerstuga hade vi bjudits på kaffe, och jag hade lagt nya plåtar i min kamera. Funne jag nu fjällpiparna! Dundret är stort, och vem vet om de längre finnas där!

Solen sken, men moln stego vid himmelkanterna. När vi kommit halvvägs, droppade regnet. När vi hunnit över björkarna, stod allting grått omkring oss, och vattnet strömmade. Hukade ned oss bakom stenblock, lågo länge och väntade, men regnet växte. Molnen redo över berget, och allt landet därnere låg svept i töcken. Det blev att gå vidare. Vi vandrade genomblötta över de vattendränkta bruna berghedarna, med de lavtäckta stenarna brytande upp ur grunden. Huru vi spanade, sågo vi ej ett levande liv. Och så stego vi åter ned, medan regnet for som strömmar på stigarna.

Men nordlandsminnena levde och drogo under grå vintrar i flackbygden, och åter en gång stod jag uppe på fjället. Nu ville jag finna mina fåglar. Jag ville icke gå ned, förrän jag funnit dem.

Jag vandrade och drog upp och ned över alla bergets kullar. Jag korsade hedarna, där piplärkorna flögo upp fram-

för mig, drog mig fram i de dyiga fjällmyrarna, trängde mig genom de snärjande videsnåren och mellan dvärgbjörkens tuvor, där brockfågeln satt och såg på mig från en sten och lät höra sin entoniga, vemodsfyllda låt. Kom jag nära nordsidans branter, kunde jag höra spovens drillande flöjttoner från sumpskogarna djupt inunder. Jag drev efter bergets slänter, över drivornas snö, som grovkornig smälte i solgasset, över de lavfläckade, grå stenkumlen. Jag vandrade och drog som i dröm och rus, och dagen led och solen sjönk mot molnbäddarna över de fjärran fjällen. Då stod jag med en lång, lång bergsläntinunder mig. Den drog sig samman medan den sänkte sig mot skogarna och myrlandet — långt därnere under udden skymtade nybyggarbygdens små fattiggråa hus. Den låg så blid och vänlig i kvällsljuset, den långa liden, och jag gick ned över den. Över stora vidder hade jag sökt. Skulle jag icke finna mina fjällfåglar en gång?

Käre läsare! Vet du, huru det är att så vandra och gå och vid varje steg kunna befinna sig på skiljolinjen mellan den översvinneliga glädjen och det stora ödsliga armodet, som söker under misströstan att någonsin finna. Vid det steg du nu, i detta ögonblick, tar, kan den vara verklighet, synen du så länge fablat om. Ditt hjärtas allra käraste fågel skall krypa framför dig, två steg framför dig, och du skall veta att hans näste, den ljuvaste hemligheten på det stora fjället, skall ligga avslöjat framför dig. Du vet, att det kan inträffa, och det händer icke, men drömsynen förhärligas och trånaden djupnar med varje fåfängt mödans fjät. Hela din varelse ropar och ber — skulle det nu till sist hända dig, skulle allt inom dig stå stilla i tillbedjan.

Det rann upp som ett bländverk, det flimrade för mina ögon — — jag for samman — såg — såg: något släpade framför mig, något som levde, ett djur, en fågel. Ett par fintformade vingar breddes halvt och dallrade — där var det delikata färgmönstret: blekbruna band och slingor på det fjällgrå, den mörka hjässan, det vita ögonbrämet. En stjärt som breddes likt en solfjäder, vingar som sakta slogo mot marken, en liten kropp som släpade — tag efter mig, efter mig, och se för Guds skull icke på något annat — och ett

kvidande så svagt att det knappast hördes. Jag stirrade och undrade om detta var levande livet, och sakta, undan för undan, klarnade det för mig, som när ett landskap bryter fram ur dimman. Det stillnade i min själ, som i ett segel när vinden slocknat. Och glädjen, som oviss hållit inne, spörjande om den fick lov att jubla, drog som värme genom mina lemmar. Jag lät min stav falla, jag låg på marken och vilade. Jag såg på det lilla livet och tänkte: för möda, tiofalt större än min, är du lön och krona. Lilla duva, du lilla duva på bergen!

När fjällpiparen såg, att jag inte ville följa honom, begynte han röra på sig livligare, men han höll sig nära, ty boet låg invid mig. Han sprang med nedtryckt huvud, vågrätt över den mörka lavmullen med de grå lavarna, över det purpurbruna kråkriset, över ripbärsrevornas torrbruna blad, mellan lingonrisets vita blomklockor, mellan lappljungens små gröna kvistar. Så stannade han plötsligt och rätade upp sig, sträckte halsen och lät bröstet stå fram. Någon gång hackade han i kråkriset eller dvärgvidet, kanske för att få sig att tro att intet var på färde. Så begynte han löpa igen för att åter stå där, högrest, undrande: skall du icke gå igen, du hör ju icke hit, du, i den stora, långa freden på berget?

Ja, du har rätt, fjällfågel, jag är främling i ditt rike. Eller kanske är jag blott den landsflyktige, ledd tillbaka av blodets längtan. Kom igen lilla duva, och värm ditt rede. Jag flyttar litet på mig, och du kommer til lsist. Du ligger stilla, och du ser icke längre på mig. Du hackar milt och sakta i strået som snuddar vid ditt bröst. Sen är du åter stilla. De stora mörka ögonen stå orörliga, speglande alltet. Och så sjunka vi in, du och jag, i fjällvärldens själ.

Långt därnere, långt därute breder sig oändligt land, vildmark, ödemark, sjöar, skog och fjäll. Ett stycke utåt råda än de vanda färgerna och skymta verklighetens småting. Blekbrunt ligger myrens golv, med brunröd färg på stråk och tuvor av dvärgbjörken och porsen. Mot dunkelgröna granar lyser björkdungars vår. Och hör, hör, ropar inte göken?

Stränderna mot de långa vattnen stå taggade av granarnas toppspjut, och utanför glittra och brinna millioner stjärnor.

Sen samlas allt inunder linjernas fina böljegångar, och drunknar allt i de enande färgernas hav. Bort drager skogarnas och bergens oändliga följd av riken. Upp spelar fjärrvärldens blå, med ton för ton, med klarhet slocknande i disens skärhet. Som tecknade i en bristande dröm, mot vitvitblåa rymden, torna sig sylar och tinnar med snö vars renhet strålar ut i alltet.

Det är stort att andas i din värld, lille fjällpipare. Lilla duva bland bergen.

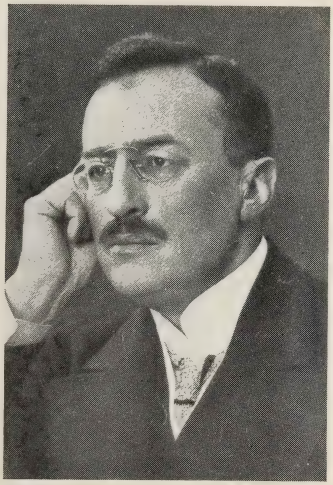

SVEN HEDIN

1885

# Ur en färd genom Asien 1893–1897.

## XXV.

## KARAVANENS UPPLÖSNING OCH UNDERGÅNG.

Den 1 maj. Natten var kall, och minimitemperaturen sjönk till + 2,2°, den lägsta avläsningen under hela ökenfärden. Men så var också luften ren, och stjärnorna tindrade med oförliknelig glans. Dagen ingick med strålande vackert och lugnt väder: ej en fläck syntes på himmeln, ej en fläkt rörde sig över dynerna. Redan kort efter soluppgången kändes det åter varmt.

Första maj! Vilken fond av levnadsglädje och munterhet, och framför allt, vilket hav av våtvaror inrymmes icke i detta ord! Jag försökte inbilla mig, att denna dag även i den fjärran österns öknar skulle bli en festdag. Samma dag för ett år sedan hade jag anlänt till Kaschgar, där jag fått vila och vård efter en ögoninflammation, och jag hoppades att även i år den 1 maj skulle bli en vändpunkt i vårt öde — och en vändpunkt blev den ock!

Tidigt på morgonen kom den som död ansedde Jolltji till lägret. Han hade nu åter kvicknat vid och vågade yttra, att vi i dag säkert skulle finna vatten. De övriga männen talade icke vidare med honom. De sutto tysta och sorgsna och drucko den sista återstoden av kamelernas härskna olja, som de uppvärmt och blandat med gammalt bröd.

Jag hade föregående dag icke fått en droppe vatten, och ytterligt pinad av törst, drack jag nu ungefär ett dricksglas av det avskyvärda kinesiska brännvinet, som eljes användes till kokapparaten Primus. Det glödde som svavelsyra i strupen, men vad gjorde det! Det tillförde ju alltid kroppen någon fuktighet.

När Jolldasch såg mig dricka, kom han fram och viftade på svansen. När jag övertygat honom att det icke var vatten, gick han nedslagen och gnällande sin väg. Männen ville lyckligtvis icke smaka brännvinet. Jag slungade med vämjelse flaskan i en dyn.

Emellertid förlamades på detta sätt mina krafter, och mina ben vägrade bära mig då karavanen långsamt vandrade öster ut. Klockorna klingade klarare än vanligt i den stilla luften. Vi hade lämnat tre gravar bakom oss: huru många återstodo att så utmed vägen?

Islam Baj gick i förväg, med kompassen i hand; de fem kamelerna leddes av Muhammed Schah och Kasim; Jolltji gick bakom den sista kamelen och manade på. Dödstrött och tärd av en brännande törst, kröp och raglade jag långt efter karavanen i dess spår. Den försvann bakom den ena dynen efter den andra, men dök ibland upp på kammarna. Klockljuden tonade allt svagare, allt långsammare, och så dogo de bort i fjärran.

Jag släpade mig några steg för att åter falla, reste mig, strävade vidare och föll, och så undan för undan. Nu var det tyst där borta, och klockorna hördes icke mer, men spåren funnos kvar, och jag följde dem troget, alltjämt räknande mina tunga fjät.

Äntligen fick jag från en dynkam se karavanen, som gjort halt. De fem kamelerna hade lagt sig ned med fullkomligt uttömda krafter. Den gamle Muhammed Schah låg framstupa i sanden, mumlade böner och anropade Allah om hjälp. Kasim satt i skuggan av en kamel med händerna för ansiktet och kippade efter andan. Han sade, att den gamle mannen var tillintetgjord och icke förmådde taga ett steg till. Han hade gått och yrat under marschen och hela tiden talat om vatten.

Islam Baj var långt förut. Vi ropade på honom. Han var nu den starkaste och erbjöd sig åter att skynda till fots öster ut med järnkannorna. Han trodde sig kunna gå 50 verst under natten. Men då han såg hur medtagen jag var, stannade han.

Vi hade vilat en stund då Islam Baj gjorde ett annat förslag. Vi borde söka efter en plätt hård mark för att med

återstoden av krafterna gräva en brunn. Islam skulle leda karavanen.

Med möda förmådde jag sitta upp på den vita kamelen, sedan hans börda, de båda ammunitionskistorna, två europeiska sadlar och en matta, slopats. Islam hjälpte mig upp, men kamelen vägrade resa sig.

Det blev nu klart för oss alla, att ett fortsättande av detta hopplösa famlande i solgasset var omöjligt, isynnerhet som Muhammed Schah yrade, småskrattade, grät, jollrade och lekte med sanden, som han silade mellan fingrarna. Han förmådde icke gå, och vi kunde icke övergiva honom.

Vi beslöto därför stanna där vi voro under dagens varmaste timmar och sedan fortsätta i aftonsvalkan och på natten. Kamelerna fingo ligga kvar där de lagt sig själva, men befriades från sina bördor.

Islam och Kasim slogo ännu en gång upp tältet, i vars inre vi skulle finga någon skugga. Den sista mattan och ett par filtar breddes ut där inne, och en säck tjänstgjorde som huvudkudde. Jag bokstavligen kröp dit in, klädde av mig spritt naken och lade mig på bädden.

Islam och Kasim följde mitt exempel, och även Jolldasch och fåret sökte skugga i tältet. Jolltji stannade utanför i tältets skugga, men Muhammed Schah låg kvar där han stupat.

Endast hönsen höllo kuraget uppe. De traskade omkring i solgasset, pickande på packsadlar och proviantsäckar.

Klockan var blott halv 10 på förmiddagen. Vi hade icke tillryggalagt mer än $4^1/_2$ km. och hade en oändligt lång dag framför oss. Aldrig har någon längtat mer efter solnedgången än vi gjorde den 1 maj 1895.

Jag kände mig alldeles uppgiven av trötthet och förmådde knappt vända mig på bädden. Blott nu — varken förr eller senare — förtvivlade jag ett ögonblick. Hela mitt förflutna liv flög förbi minnet som en dröm.

Jag tyckte mig förnimma, hur jorden och hela den bullrande yttre världen försvunno, hur evighetens portar redan stodo på glänt, och trodde mig icke hava många timmar till deras tröskel.

Jag tänkte på mitt hem i norden, och det sargade min själ då jag klart föreställde mig den oro som snart skulle bemäktiga sig mina anhöriga då vi icke kommo tillbaka. De skulle gå där år efter år och vänta förgäves. Inga underrättelser skulle komma, ingen skulle kunna lämna några upplysningar.

Konsul Petrovskij skulle helt säkert skicka ut folk att spana efter oss. I Merket skulle dessa få veta, att vi den 10 april styrt kosan öster ut, men våra spår vore för länge sedan utplånade i sanden, och det vore omöjligt att veta, åt vilket håll vi gått. För övrigt skulle vi då kanske i månader legat begravna under dynerna.

Sedan skymtade en oändlig följd av tavlor från mina förra resor förbi mitt minne. Jag hade i flera år vandrat som en dervisch genom hela det muhammedanska Asien. För tio år sedan hade jag brutit upp för första gången, beundrat De fyrtio kolonnernas palats i Isfahan, lyssnat till Sajenderuds böljslag mot pelarna i Schah Abbas' marmorbroar och njutit av svalkan i Cyrus' gravkammare. I Xerxes' och Darius' tempelhallar och pelargångar vid Persepolis hade jag funnit sanningen i skaldens ord: "Det härliga på jorden, förgänglig är dess lott."

Hur skön var icke skuggan under Basras dadelpalmer! Kunde icke Tigris skänka oss några droppar av sitt grumliga vatten! Huru mycket skulle jag ej betalt den vattuman som för en kopparslant förde en hel åsnelast av den livgivande vätskan genom Bagdads trånga gator!

Jag tänkte på de äventyr jag upplevat i det land där sagorna från Tusen och en natt varje dag förverkligas. Med en karavan av arabiska köpmän och meckapilgrimer hade jag lämnat Bagdad. Jag hade blott 50 francs i fickan, men de skulle räcka till Teheran. Det enformiga livet och den långsamma marschen satte mitt tålamod på ett allt för hårt prov. I sällskap med en arab, som fick återstoden av min kassa, rymde jag en mörk natt från karavanen.

På trötta hästar nådde vi Kirmanschah, där en rik arabisk köpman, Aga Muhammed Hassan, bodde. Jag mindes ännu glansen i hans ögon då jag berättade att jag

var från Karl den tolftes land. Han ville behålla mig ett halvt år som sin gäst, men jag kunde blott stanna några dagar.

Men under dessa dagar levde jag som Nur-ed-din Ali i Tusen och en natt. Framför det hus jag bebodde låg en liten förtrollande trädgård, rik på blommande syrener och doftande rosor. Gångarna voro belagda med marmorskivor, och mitt i trädgården infattades en kristallklar vattenspegel i en bassäng av vit marmor, ur vars mitt en hårfin stråle steg mot höjden, glittrande likt en spindelväv i solskenet. Och då jag sent omsider lämnade all denna härlighet räckte mig min värd en hel börs, späckad med silvermynt.

Jag såg tydligt framför mig den ädle och kloke Nasr-ed-din Schah, då han i en skrud av blixtrande juveler och smaragder mottog konungens ambassad i sitt slott i Teheran och mina tankar återvände till Emaret Sepa Salar, där vi bodde och där vi om aftnarna vandrade under plataners och cypressers kronor.

Så låg jag nästan fullt vaken hela dagen med vidöppna ögon och stirrade på tältets vita duk, dock utan att vila blicken på någon bestämd punkt: den irrade bort i ett oredigt kaos.

Blott ett par gånger blev blicken skum och matt, tankarna grumliga och jag försjönk i halvt medvetslös dvala. Då vilade jag åter på den friska ängen i silverpoppelns skugga. Hur bittert var det icke att vakna till verkligheten!

Vem av oss skulle dö först, vem skulle vara nog olycklig att bli den siste? Måtte det gå fort, så att vi icke allt för länge behöva plågas av dessa förfärliga andliga och kroppsliga kval! Timmarna följde varandra oändligt långsamt. Jag såg ofta på klockan, och varje timvarv föreföll mig som en evighet.

Men vad var detta! En skön och behaglig svalka göt sig kring min kropp. Under tältdukens uppvikta fållar drog vid middagstiden en svag fläkt utifrån öknen. Men den var tillräcklig för att inverka på den känsliga kroppen. Brisen blev allt livligare, och vid tretiden kändes det ibland så friskt, att jag drog en filt över mig.

Nu inträffade något som föreföll mig hart när som ett under. Mina krafter återkommo i samma mån solen nalkades

horisonten, och då hon likt en rödglödgad kanonkula vilade på en dynkam i väster var jag fullkomligt återställd. Min kropp hade återfått hela sin forna spänstighet. Jag kände mig i stånd att vandra till fots genom dagar och nätter. Jag brann av otålighet att få bryta upp, jag ville icke dö.

Jag beslöt under de följande dagarna spänna mina krafter till det yttersta, gå, bara gå, släpa mig, krypa rakt mot öster, även när de andra dukat under för länge sedan. När man är dödstrött är vilan ljuvlig. Man faller snart i dvala och somnar smärtfritt in i en lång och tung sömn, ur vilken man icke vaknar. Man känner sig starkt frestad att överlämna sig åt denna ljuva dvala; men den frestelsen hade nu vid tanken på de mina helt och hållet förlorat sin makt över mig.

Även Islam Baj och Kasim fingo vid solnedgången åter liv. Jag meddelade dem mitt beslut, och de voro av samma mening. Muhammed Schah låg alltjämt kvar där han stupat; Jolltji låg på rygg; båda yrade, och ingendera svarade då vi talade till dem, men pratade osammanhängande och förvirrat.

Först i skymningen rörde Jolltji på sig, och då livsandarna återkommo vaknade även vilddjuret hos honom. Han kröp fram till mig, knöt nävarna åt mig och ropade med en skärande ihålig och hotfull stämma: "Vatten, vatten, giv oss vatten, herre!" Sedan började han gråta, föll på knä framför mig och bad i den mest bevekande ton om blott några droppar vatten.

Vad skulle jag svara honom? Jag påminde honom, att det var han som stulit de sista dropparna, som druckit sist och mest och därför längst borde hålla sig uppe. Under halvkvävda snyftningar kröp han bort.

Fanns ej ännu något medel att innan vi lämnade detta vidriga ställe tillföra kroppen blott en droppe fuktighet? Vi plågades alla oerhört av törst, dock männen i mycket högre grad än jag.

Mina blickar föllo på tuppen, som gravitetiskt promenerade mellan kamelerna. Vi skulle dricka hans blod. Ett enda knivsnitt skar av honom halsen, och blodet sipprade fram trögt och i små kvantiteter.

Det var för litet. Vi behövde mer. Ännu ett oskyldigt liv skulle offras: fåret. Männen tvekade länge innan de kunde förmå sig att sätta kniven i vår trogne reskamrat, som likt en hund följt oss genom alla faror. Men jag sade dem att det gällde våra egna liv, som ännu kunde förlängas något, om vi drucke dess blod.

Med svidande hjärta förde Islam det bort några steg, vände dess huvud mot Mecka, drog kniven medan Kasim surrade ett rep kring dess ben, och med ett kraftigt snitt sjönk knivklingan in genom halspulsådrorna ända till benkotorna.

I en tjock, rödbrun stråle strömmade blodet ut och uppsamlades i en hink, där det nästan omedelbart levrade sig. Det hade ännu icke förlorat kroppsvärmen när vi voro framme med skedar och knivblad. Vi smakade försiktigt: det var vidrigt. En vämjelig lukt spred sig från blodkakan.

Jag hade fått ned en tesked därav, men kunde icke förmå mig att förtära mer; även karlarna funno det ytterst motbjudande och gåvo det åt Jolldasch. Han slickade därpå ett tag, men gick sedan sin väg. Vi ångrade sedan att vi dödat vår trogne vän, men det var för sent.

Jag fann nu, att törsten kan göra en människa halvgalen. Islam och de andra männen uppsamlade i en kastrull kamelurin, även den ytterligt koncentrerad och av gulröd färg. De hällde den i en järnbägare, tillsatte socker och ättika, höllo sig för näsan och tömde bägarens vedervärdiga innehåll. De bjödo även mig, men blotta lukten kväljde mig. Kasim var den ende som icke drack, och han gjorde klokt häri, ty de andra fingo efter en stund häftiga och våldsamma uppkastningar, som alldeles förstörde dem.

Utmärglad, med fånig uppsyn och stirrande ögon, satt Jolltji vid tältet och tuggade på fårets fuktiga lungor. Han var blodig om händerna och ansiktet nedsölat med blod. Han var med ett ord ohygglig att åse.

Jag och Kasim voro nu de enda som dugde något till. Islam Baj repade sig något sedan han fått kasta upp, och med honom mönstrade jag för sista gången vårt bagage. Nu skulle det mesta slopas. I en hög lade jag de saker jag an-

såg oersättliga och oundgängligt nödvändiga: mina anteckningar och marschrouter, bergartstuffer, sandprov, kartor, instrument, pennor, papper och en del andra småsaker, samt Bibeln och svenska psalmboken.

Islam fick utse vad han ansåg oumbärligt: proviant för tre dagar (mjöl, te, socker, bröd och ett par lådor konserver). Jag ville kvarlämna allt vårt kinesiska silver, som utgjorde en halv kamelbörda eller omkring 5,000 kronor, ty jag ansåg att det nu blott gällde att söka rädda livet. Jag hoppades, att om vi funne vatten, vi skulle kunna gå tillbaka och rädda sakerna.

Men Islam ville nödvändigt, att silvret skulle med, och det visade sig sedan att han hade rätt. Han bärgade också ett par lådor cigarrer och cigarretter, några kokkärl, som ännu medtagits från läger XVII, samt alla vapnen jämte ett litet förråd patroner och slutligen en del andra småsaker, såsom lykta, ljus, hink, spade, rep m. m.

Bland de kvarlämnade sakerna voro: två tunga ammunitionskistor, tältet med den sista mattan och bädden, flera kistor med diverse småsaker, tyger, mössor och khalater, som varit avsedda till gåvor åt infödingarna, några viktiga uppslagsböcker, de båda fotografiapparaterna med över tusen plåtar, av vilka ett hundratal blivit exponerade under ökenfärden; vidare sadlar, reseapotek, ritmaterial, oanvända anteckningsböcker, alla mina kläder, vinterstövlar, mössor, vantar o. s. v.

Sakerna nedstuvades sedan i sina åtta kistor, som ställdes in i tältet på den invikta duken för att hålla det upprätt i stormigt väder. Vi beräknade nämligen, att om vi återvände till platsen, skulle den vita, på långt håll synliga tältduken vara en ypperlig signal från sin behärskande plats på kammen av en dyn.

De oumbärliga sakerna nedpackades i fem sartiska "kurtjiner", dubbelväskor av segelduk, och dessa fastgjordes på kamelerna, som nu befriats från sina packsadlar. Ett av djuren bar de större sakerna: bössor, spadar och dylikt, allt insurrat i en "kigis" (filtmatta).

Vi öppnade ännu ett par konservlådor, men ehuru fuk-

tigt, gled innehållet endast med yttersta ansträngning ned genom den hoptorkade strupen.

Under dagens lopp hade kamelerna legat kvar där de lämnats på morgonen, och deras döende, ansträngda andhämtning var det enda som avbröt den gravlika tystnaden. De sågo likgiltiga och resignerade ut; deras stora svalg voro vitblå och förtorkade. Endast med svårighet lyckades vi förmå dem att resa sig.

Klockan 7 på aftonen ringde klockorna för sista gången. För att spara mina krafter red jag den vita kamelen, som var starkast. Islam Baj, som försvagat sig med den vämjeliga drycken han förtärt, ledde karavanen i långsam takt mellan dynerna. Kasim gick bakom och manade på. Och så vandrade vi bort från dödslägret mot öster, rakt mot öster, där Khotan-darja strömmade fram mellan skogbevuxna stränder.

Då vi lämnade det ohyggliga stället hade Jolltji krupit in i tältet och tagit min bädd i besittning. Han tuggade ännu på fårlungorna, vilkas fuktighet han med välbehag och glupskhet sörplade i sig.

Den gamle Muhammed Schah låg ännu kvar där han stupat. Innan vi drogo bort gick jag fram till honom, strök honom över pannan och ropade hans namn. Han såg på mig med vidöppna askgrå ögon och en förvirrad blick, men över hans ansikte låg ett uttryck av orubbligt lugn och ett skimmer av förklaring, som han väntat att i nästa ögonblick få ingå i paradisets lustgård.

Det drömda Bihescht, om vars fröjder han läst så många gånger i koranen, vinkade honom kanske sedan flera dagar, och tanken därpå lindrade utan tvivel i dödsminuten andens frigörelse från kroppen. Han tycktes hava lagt sig ned att vila efter sitt tunga dagsarbete. Han skulle nu icke mer behöva slitas med kameler, icke i sin sena ålder vandra med karavaner mellan Ost-Turkestans städer. Han såg tärd och hopsjunken ut och hade krympt till en liten gubbe; blott ansiktets kopparbruna färg såg frisk ut.

Han andades mycket långsamt och utstötte tid efter annan dödsrosslingar och suckar. Jag strök åter hans torra,

skrynkliga panna, lade hans huvud i en bekvämare ställning och sade i så lugn ton min rörelse tillät, att vi nu skulle skynda öster ut och snart finna vatten, för att därpå genast vända tillbaka med kannorna fyllda. Själv skulle han ligga kvar tills hans krafter återkomme och sedan följa våra spår för att förkorta avståndet.

Han försökte lyfta sin ena hand och mumlade något, varav endast ordet Allah var hörbart. Jag förstod allt för väl, och så gjorde kanske även han, att vi aldrig skulle träffas mer. Han kunde icke hava många timmar kvar. Hans blick var skum och svag, och hans slummer övergick småningom i dödsdvalan, och sedan skulle han sova i tusenårig ro, omgiven av den stora stillheten, där blott dynerna fortsatte sin gåtfulla vandring mot okända mål. Med blödande hjärta och sargad av självförebråelser över att hava detta liv på mitt samvete, lämnade jag den döende.

Jag tog även farväl av Jolltji och uppmanade honom att följa karavanens spår, det enda sätt varpå han kunde rädda sitt liv.

En tragikomisk scen erbjödo de sista sex hönorna, som lika muntra som alltid småkacklade och under synbar förnöjelse kalasade på det slaktade fåret. De hade sannolikt ännu ej kommit sig för att sakna tuppen, men nog blev det väl sedan tomt efter honom.

Varför dödade ni icke de stackars kräken, frågar kanske någon för djurens lidande känslig läsarinna. Ja, varför; men varför dödade vi då icke med ännu större skäl de båda döende männen för att göra slut på deras kval? Det är frågor som på avstånd icke kunna bedömas. Jag fann, att när döden gapade över oss alla, blevo vi vida mindre känsliga för varandras plågor än under vanliga förhållanden. Vi gingo ju alla döden till mötes, och det var den naturligaste sak i världen att de svagaste skulle stupa först. Och då ytterligare en av oss segnade ned kom det icke som en överraskning; vi frågade oss blott vems tur det skulle bli nästa gång.

Att döda en människa, även när hon ligger i själatåget, är och förblir ju ett mord. Då vi lämnade kamelerna hyste vi alltid ett svagt hopp att kunna komma tillbaka med vatten

och rädda dem. Och vad hönsen angår, hade jag en aning om att de skulle bliva oss till nytta, om vi komme tillbaka för att söka efter tältet, och trodde, att de ännu mycket länge skulle kunna uppehålla livet med fårkadavret. Denna aning skulle ock mer än ett år därefter vinna bekräftelse. Men jag vill icke gå händelserna i förväg.

Emellertid skredo vi långsamt bort. Jolldasch följde oss alltjämt troget, men mager som ett skelett. På första dynkammen vände jag mig om och sände en avskedsblick till dödslägret, där två av våra kamrater andades sina sista drag. Tältet avtecknade sin skarpa kontur, likt en svart triangel, mot den ljusare himmeln i väster, och så försvann det ur vår åsyn. Jag kände en lättnad när jag visste att det var bortskymt av dynerna, och jag vände mig icke mer om.

Framför oss utbredde sig den mörka natten och det förrädiska sandhavet. Men nu kände jag ett övermått av livsglädje och levnadslust. Jag ville icke dö i öknen, jag var för ung, jag hade för mycket att förlora och för mycket att ännu vänta av livet. Aldrig förr hade jag känt dess värde så som nu.

Min resa i Asien fick icke sluta på detta sätt. Jag ville korsa kontinenten, jag ville lösa många problem innan jag nådde mitt avlägsna mål, Peking. Aldrig hade livsandarna varit så vakna som nu, och jag skulle kvarhålla dem så länge jag förmådde krypa som en mask över sanden.

Det gick långsamt, förtvivlat långsamt, men vi lade några höga dynkammar bakom oss. På en av dem stupade en av de fem kamelerna och lade sig genast i dödsläget med utsträckta ben och hals. Hans väska surrades fast på Aktuja, den vita kamelen, som tycktes vara starkast. Repet vid pinnen i nosbrosket, vars andra ände var knuten i svansen på närmast föregående kamel, lösgjordes, och han fick behålla sin klocka. Och så övergavs han i mörkret, och med de fyra sista kamelerna styrde vi kosan mot nästa dynkam.

Natten var beckmörk. Stjärnorna lyste väl klart genom den rena luften, men deras sken var för svagt att göra det möjligt för oss att iakttaga terrängens ojämnheter. Vi hejdades av den ena dynkammen efter den andra. Under

några minuter kunde vi hava en jämn sluttning, då i nästa ögonblick en vägg av sand reste sig i vår väg.

Kamelernas krafter voro uttömda; icke ens nattsvalkan förmådde liva dem. De stannade oupphörligt. Än blev den ene, än den andre efter. Ibland märkte vi icke, att nosrepet gått loss och att en eller ett par av kamelerna saknades, förr än vi kommit ett stycke; måste därför göra halt, vända om och hämta dem.

Islam Baj var alldeles förbi. Han vändades svårligen, stannade ofta under ytterst våldsamma och krampaktiga kräkningsattacker, vilka mattade honom så mycket mer som hans mage var tom. Han led förfärligt under dessa plågor, kastade ned sig på marken och vred sig som en mask.

Så skredo vi framåt som sniglar i mörkret. Det var klart att vi icke kunde fortfara att sålunda nästan på måfå famla fram mellan jättedyner. Jag satt av, tände lyktan och gick förut för att söka den lättaste passagen. Kompassen vägledde mig åt öster, och ljuset i lyktan kastade ett matt sken över sandbranterna. Men jag fick ideligen stanna och vänta på de andra, och den sista klockans ljud hördes på allt längre avstånd.

Vid elvatiden slutade klockan att klämta, en ogenomtränglig natt och en gravlik tystnad omgåvo mig på alla håll. Jag ställde lyktan på kammen av en dyn, lade mig att vila på sanden, kunde icke få en blund i ögonen, lyssnade med återhållen andedräkt för att, om möjligt, uppfånga ett ljud i fjärran. Jag spanade åt öster för att se om icke någon herdeeld bådade skogen vid Khotan-darja. Men nej! Allt var tyst och mörkt, ingenting förrådde liv i någon form. Det var så stilla, att jag tydligt hörde mitt eget hjärtas slag.

Äntligen förnummos åter ljuden av den sista klockan. De kommo allt glesare, men också allt närmare, och då karavanen nådde min dynkam raglade Islam Baj fram till lyktan, stupade och väste fram, att han ej orkade gå ett steg till: hans krafter vore alldeles uttömda.

Då jag nu insåg, att den tragiska ökenvandringens sista akt utspelades, och att det snart skulle vara slut, beslöt jag lämna allt i sticket, för att i ilmarscher skynda mot öster så

långt krafterna räckte. Islam viskade med knappt hörbar stämma, att han ej kunde följa med. Han bad få stanna hos kamelerna och sade, att han skulle dö där han låg.

Jag tog farväl av honom, uppmuntrade honom och sade mig vara övertygad att hans krafter skulle återvända sedan han vilat ett par timmar i nattsvalkan, och befallde honom då lämna kamelerna och hela packningen i sticket för att ensam följa mina spår. Han svarade då icke längre, låg på rygg, gapade och stirrade ut i rymden, och jag trodde att hans livsgnista snart skulle slockna.

Kasim var ännu ganska kry, ty liksom jag hade han varit klok nog att icke smaka på den vidriga drycken. Jag tog nu blott med mig de båda kronometrarna, en klocka, en kompass, en pennkniv, en blyertspenna och ett stycke papper, en ask tändstickor, en näsduk, en dosa konserverad hummer, en rund bleckdosa med choklad och — mer mekaniskt än med avsikt — tio cigarretter.

Kasim bar spaden, hinken och ett rep, allt i och för brunnsgrävning. I hinken hade han fårets fettsvans, ett par bitar bröd och ett stycke levrat blod. Men han glömde i brådskan medtaga mössan och fick därför sedan låna min näsduk, som han virade kring huvudet för att skydda sig mot solsting.

Av matvarorna hade vi icke mycken glädje, ty svalgets slemhinna hade torkat ihop, och det var omöjligt att svälja. Försökte vi äta något, fastnade det i halsen. Det kändes som jag skulle kvävas, och jag skyndade att göra mig av med vad jag förgäves sökte få ned. Känslan av hunger försvinner dessutom alldeles vid sidan av törsten, som särskilt under de första dagarna är så pinsam, att man är nära att förlora förståndet.

Men sedan kroppen upphört att transpirera, eller sedan transpirationen i alla händelser, på grund av blodets allt tjockare beskaffenhet, blivit omärklig, inträder en progressiv avmattning, som väl småningom för till en kris.

Klockan var precis 12 på natten då vi lämnade de sista spillrorna av vår nyligen så ståtliga karavan i sticket. Vi hade lidit skeppsbrott mitt på havet och övergåvo nu våra till vrak vordna ökenskepp. Över okända sandvågor skulle vi söka en kust, men vi visste icke hur avlägsen den var.

De fyra sista kamelerna lågo där, alltjämt undergivna, tysta och tåliga som offerlamm. De andades tungt och hade sträckt ut sina halsar på sanden. Islam Baj såg icke efter oss då vi drogo bort, men Jolldasch sände oss en undrande blick; han trodde väl, att vi snart skulle återvända, kanske med vatten, ty karavanen var ju kvar, och från den brukade vi eljes aldrig skiljas. Jag såg aldrig mer den trogne hunden, och jag saknade honom mycket.

Lyktan stod ännu brinnande kvar vid Islams sida och tjänade oss en stund till fyr. Hon hjälpte oss dels att bedöma det växande avståndet, dels att kontrollera vår kurs. Men snart dog hennes bleka sken bort bakom dynkammarna i fjärran, och på alla sidor omgav oss nu den djupa natten.

## XXVI.

## FEM DYGN TILL FOTS GENOM DEN EVIGA SANDEN. VATTEN. RÄDDAD.

Den 2 maj. Sedan jag lämnat den döende karavanen, kände jag mig fullkomligt fri och obunden, och nu gällde det blott att gå, och gå i så rak linje som möjligt. Vi togo ut stegen i fulla två timmar utan avbrott.

Vi vandrade alltjämt genom lika hög och svår sand, men blevo nu så sömniga, att vi måste lägga oss en stund. Vi voro lätt klädda, Kasim blott i en enkel tröja, vida benkläder och stövlar, jag i underkläder av ylle, en tunn, vit bomullsdräkt, en vit rysk mössa med skärm och stövlar med styva skaft. Vi jagades därför inom kort åter upp av nattkylan och gingo ett stycke tills vi återfått kroppsvärmen, men voro då så överväldigade av sömnlust att vi lade oss ned och strax somnade.

Redan klockan 4 väcktes vi av morgonkylan, som gjorde oss alldeles stela, bröto åter upp och gingo med rask fart utan avbrott i fem timmar eller till klockan 9, då vi av trötthet måste rasta en timme.

Nu blåste upp en rätt frisk västlig bris, som höll luften sval och gjorde, att vi kunde gå ännu en bit. Men klockan

halv 12 blev hettan så olidlig, att det svartnade för våra ögon, och vi sjönko utmattade ned på en dyn. Här måste vi rasta hela dagen i en mot norr vettande brant sluttning, där sanden ännu ej hunnit uppvärmas.

Med spadens tillhjälp gjorde Kasim under själva kammen en fördjupning och grävde fram nattkall sand. Vi klädde av oss splitter nakna, bäddade ned oss i sanden, hängde kläderna på spaden och uppställde den som solskärm för huvudet. Här lågo vi nu friskt och härligt, och ibland kändes det till och med riktigt svalt.

Men efter hand uppvärmdes sanden av kroppen och luften. Vi skakade den då av oss, och Kasim grävde fram ny kall sand, som han öste över mig. Det var ljuvligt! Det kändes som en kall dusch mitt i det glödande solgasset. Blott huvudena stucko upp ur sanden, och vi skyddade dem noga för solsting. En mygga och två flugor höllo oss sällskap; de voro möjligen vinddrivna fjärran ifrån.

Så lågo vi begravna i sanden, utan att yttra ett ord och utan att kunna sova. Först klockan 6 rörde vi på oss, klädde oss och fortsatte långsamt och tungt, ty sannolikt hade kroppen mattats av det torra sandbadet. Men vi gingo och gingo med otaliga avbrott, med kompassen i hand, rakt åt öster ända till klockan 1 på natten, då vi trötta och förbi slumrade in på en dyn.

Den 3 maj bröto vi efter en stärkande sömn upp klockan halv 5. Före soluppgången var alltid vår bästa vandringstid, ty vi kunde då i den friska luften gå långa stycken utan avbrott.

Denna dag medförde ny näring åt vårt slocknande hopp, och vi fingo åter mod. Plötsligt tvärstannade Kasim, fattade i min axel och pekade stirrande mot öster utan att yttra ett ord. Jag såg och såg i den angivna riktningen, men kunde icke upptäcka något ovanligt. Men med sina falkögon hade Kasim vid den östra horisontens rand upptäckt en grönskande tamarisk. På denna koncentrerade sig nu hela vårt hopp om räddning.

Vi styrde kosan rakt på tamarisken och aktade oss noga att förlora honom ur sikte. Då vi befunno oss i dyndalarna

försvann han, men från nästa kam syntes han åter. Vi kommo honom allt närmare. Då vi nått honom tackade vi Gud, njöto av dess friska grönska och tuggade som djur på dess saftiga barr.

Han var verkligen levande. Hans rötter nådde tydligen ned till grundvattnet, och öppet vatten låg nu inom möjlighetens gräns. Han tronade på höjden av en sanddyn, och inga plana fläckar hård mark syntes i närheten. Ett underligt liv måste de föra dessa förnöjsamma tamarisker (Tamarix elongata), som bada sina högst två meter höga, sega och smidiga stammar och kvistar i solhettan, under det rötterna dyka ned till okända djup för att likt hävertar suga upp näring från grundvattnet till plantan, där hon som en näckros simmar på sandhavets rörliga, böljande yta.

Blott att se på tamarisken var oss en njutning, och en vällust var det att för en stund sträcka ut våra trötta, förtorkade lemmar i hans tunna skugga. Här var olivkvisten, som bådade att ökenhavet dock hade en gräns, det yttersta skäret, som för de skeppsbrutna förrådde en närbelägen kust! Jag tog en hel bukett av dessa barrliknande kvistar och insöp sedan med välbehag deras friska doft. Mitt hopp var nu starkare än någonsin, och med nytt mod fortsatte vi öster ut.

Dynerna hade nu blivit lägre än hittills: knappt tio meter, och mellan ett par av dem funno vi två små glesa kamischstånd (Lasiagrostes splendens), på vilkas stjälkar vi tuggade. Denna gång hade hoppet icke bedragit oss: klockan halv 10 nådde vi ännu en tamarisk, och flera syntes öster ut.

Men nu voro våra krafter förlamade av dagshettan, och vi dignade av maktlöshet i tamariskens skugga, där vi, liksom föregående dag, grävde en grop i sanden och bäddade ned oss nakna.

I hela nio timmar lågo vi som döda, och Kasim förmådde knappt ösa över mig ny frisk sand. Klockan 7 bröto vi upp med stapplande steg i skymningen. Efter tre timmars marsch tvärstannade Kasim åter och ropade "tograk" (poppel)! Något mörkt skymtade fram bakom ett par dyner, och där växte mycket riktigt tre präktiga popplar (Populus diversifolia) med saftiga löv. De äro dock så beska, att man icke

gärna biter i dem; men vi gnedo in huden med dem tills den blev fuktig.

Alldeles uppgivna av trötthet, lågo vi sedan ett par timmar innan vi företogo oss att närmare undersöka platsen. Vid rötterna började vi med spaden gräva en brunn, men hade bokstavligen icke kraft därtill: spaden slant och gled ur våra händer. Sanden var knappt märkbart fuktig, och det var nog långt till vattnet. Dock klängde vi oss alltjämt fast vid hoppet och kravsade med händerna, men orkade ej långt innan vi uppgåvo försöket.

I stället samlade vi ihop alla de torra grenar som lågo spridda kring popplarna och gjorde upp en kolossal, flammande eld, som spred sitt vilda sken kring dynkammarna. På alla sidor trädde de nu ock fram ur mörkret likt hemska vålnader.

Med denna signaleld ville vi dels varsko Islam, om han ännu levde, vilket jag i hög grad betvivlade, dels ville vi väcka uppmärksamhet åt öster, ifall händelsevis några människor färdades fram på den väg som vi visste utmed Khotan-darjas vänstra strand förenade Khotan med Ak-su. Ändamålet var alltså viktigt, och elden underhölls med förtvivlans mod i två timmar. Sedan fick den falna av sig själv.

Kasim brynte en skiva av fårets feta svans, som han med stor ansträngning lyckades förtära; för mig gick det icke bättre med hummern. Resterna av "provianten" kvarlämnades, då vi icke i onödan ville tynga oss därmed; men den tomma chokoladburken medtog jag, ty ur den skulle jag dricka av Khotan-darjas vatten! Därpå sovo vi gott vid glöden, som dämpade nattkylan.

Den 4 maj. Klockan 3 rörde vi på oss, bröto upp klockan 4, samt gingo med domnande krafter och sviktande ben och med otaliga avbrott till klockan 9. Här gapade åter ökenhavet framför oss och tycktes med skadeglädje blott avvakta det ögonblick då det skulle få sluka oss.

De tre popplarna följdes icke av några andra, och tamariskerna stodo så glest, att de knappt syntes från varandra. Vårt mod förstämdes i hög grad, ty vi fruktade att vi blott passerat en insänkning, som snart åter skulle efterföljas av

den eviga sanden. Klockan 9 föllo vi handlöst ned vid foten av en tamarisk och förblevo tio timmar liggande i glödande solgass.

Kasim var nu på upphällningen och förmådde ej gräva den sedvanliga sandgropen, ej heller beströ mig med nattkall sand, och jag led därför mycket av hettan. Vi samtalade ej på hela dagen, och vad skulle vi för övrigt talat om? Vi hade samma tankar och samma farhågor. Vi kunde överhuvud icke tala, på sin höjd väsa eller viska.

Var voro sandstormarna nu som för en vecka sedan skänkt oss så kompakt skugga? Förgäves spanade vi efter den svarta muren vid horisonten, dessa ogenomträngliga moln som skulle befria oss från dagens glöd. Solen och öknen hade nu sammansvurit sig till vårt fördärv.

Dock även denna tunga dag hade ett slut, och solen nalkades ännu en gång den västra horisonten. Med en förtvivlad ansträngning reste jag mig, skakade sanden av min kropp, som tycktes överdragen med kopparbrunt pergament, klädde mig och uppmanade Kasim att komma med. Han väste fram, att han ej orkade längre, och med en förtvivlad åtbörd lät han mig förstå, att han ansåg allt förlorat.

Jag gick då ensam genom natt och sand. Det var tyst som i en grav, och skuggorna syntes mig mörkare än vanligt. Jag vilade ibland på dynerna. Nu först var jag riktigt ensam, ensam med mitt eget samvete och stjärnorna, som tindrade klart som elektriska lampor. Endast de höllo mig sällskap, endast dem kände jag igen, och de övertygade mig att det ej var dödsskuggornas dal jag vandrade igenom. Luften var fullkomligt stilla och kall, och det minsta ljud skulle ha hörts på långt avstånd. Jag lade örat mot sanden och lyssnade, men hörde intet annat än kronometrarnas tickande och hjärtats långsamma och svaga slag. För övrigt bådade ej ett ljud att några andra levande varelser funnes i närheten.

Nu tände jag med välbehag den sista cigarretten. De andra hade vi rökt de föregående dagarna, och de hade så länge de räckte i någon mån dämpat törstens kval. Själv hade jag då alltid rökt första hälften och givit Kasim resten. Han blossade och sög långt in på pappersmunstycket och

förklarade, att det gjorde honom gott ända in i själen. Men denna kväll fick jag själv sluta min cigarrett.

Den 5 maj. Så släpade jag mig framåt under natten tills jag klockan halv 1 dignade ned vid en tamarisk, där jag förgäves sökte få eld. Här slumrade jag in.

Men vad var detta! Det knastrade där borta i sanden. Jag hörde steg, och en mänsklig figur skymtade fram i mörkret. "Är det du, Kasim?" frågade jag. "Ja, herre," svarade han. Han hade i nattsvalkan kryat till sig och följt mina spår. Mötet livade upp oss, och vi fortsatte en stund i kolmörkret.

Med sviktande krafter och skälvande ben kämpade vi mot trötthet och sömnlusten. Dynernas branta sluttningar vette nu övervägande åt öster. Jag hasade mig ned utför dem och kröp långa stycken på händer och fötter. Vi voro likgiltiga och slappa, men arbetade ännu för livet.

Man tänke sig då vår häpnad och överraskning när vi på den långsluttande ytan av en dyn funno mänskliga fotspår i sanden! Framstupa undersökte vi dem. Det var tydligt, att människor här gått fram, och vi kunde nu icke vara långt ifrån floden; ty vad skulle dessa vandrare haft att göra ute i sanden? I ett nu voro vi alldeles vakna. "Men spåren se ju så märkvärdigt färska ut," anmärkte Kasim. Ja, menade jag, det var ju icke underligt; det hade ju icke blåst på flera dagar. Kanske spåren härrörde från någon herde, som från skogen sett vår eld i förrgår kväll och gjort en lov inåt öknen för att taga reda på vad det var.

Vi följde spåret upp på en dynkam, där sanden låg hårt packad och där konturerna tydligare skulle kunna iakttagas. Här sjönk Kasim ned och yttrade med knappt hörbar stämma: "Det är våra egna spår!"

Jag böjde mig ned och övertygade mig om att han hade rätt. Märkena efter våra egna stövlar voro intryckta i sanden, och här och var angåvo små gropar spaden på vilken Kasim alltid brukade stödja sig. Det var en sorglig upptäckt. Hur länge hade vi på detta sätt gått i cirkel? Vi sökte trösta oss med att det ej kunde vara särdeles länge, då jag blott under den sista timmen varit så sömnig, att jag glömt se

på kompassen. Vi hade dock fått nog för en stund och somnade vid spåret klockan halv 3.

I dagbräckningen vaknade vi och släpade oss vidare; klockan var då tio minuter över 4. Kasim såg förskräcklig ut. Tungan var svullen, vit och torr, läpparna blåaktiga, kinderna insjunkna, ögonen matta och med en glasartad glans. Han led nu av en krampaktig hicka, som skakade hela hans kropp, ett slags dödshicka. Med möda förmådde han hålla sig uppe, men följde mig dock.

Våra strupar brände av olidlig torka. Vi tyckte oss höra, hur det gnisslade i ledgångarna och höll på att gå varmt, och ögonen kändes så torra, att vi knappt kunde öppna och sluta dem.

I soluppgången avtecknade sig den östra horisonten som en skarp och tydlig silhuett. Vi ryckte till när vi sågo denna linje. Den hade en annan form än vanligt. Det var icke dessa sågtänder som bildas av en oräknelig följd av dynkammar, utan en horisontell linje med knappt skönjbara ojämnheter. Efter en stund funno vi, att en svart rand följde horisonten. Vilken glädje, vilken lycka! Det var skogen vid Khotandarjas strand som nu icke längre flydde oss!

Strax före klockan 5 nådde vi en "därä" (egentligen dal), en insänkning i sanden, och jag övertygade mig snart om att det var en gammal flodbädd. I dess botten växte talrika popplar, och här måste grundvattnet vara nära. Ännu en gång grepo vi tag i spaden, men orkade ej gräva, utan fortsatte mot öster.

Nu följde ett smalt bälte av låg, steril sand, men redan klockan halv 6 trädde vi in i den täta, oavbrutna skogen, där mörka skuggor utbredde sig under lummiga kronor, som just nu stodo i sin fulla grönska, och vi skulle alltså icke gå miste om våren, förhoppningarnas tid.

Med handen över pannan stannade jag som fjättrad av denna underbara syn. Jag måste samla mina tankar och kände mig ännu yrvaken som efter en hemsk dröm, en pinsam nattmara. Hade vi icke nyss i veckor och långsamt döende i den brännheta sanden släpat oss genom dödsskuggornas dal — och nu!

Vart vi sågo, idel liv och vår, fågellek, skogsblommor, grönska i alla nyanser, skugga och där borta mellan trädens åldriga stammar tallösa spår efter vilda djur: tiger, varg, räv, hjort, antilop, gasell och hare! I luften surrade flugor och myggor, skalbaggar susade pilsnabbt förbi oss, och deras vingar gåvo ljud som påminde om orgeltoner, och fåglar i mängd sjöngo sina morgonsånger.

Skogen tätnade allt mer. Här och var voro poppelstammarna klädda i en skrud av lianer. Ibland hejdades vi av ogenomträngliga snår av döda stammar, bråte och rishögar, och lika ofta av taggiga och täta buskar.

Tio minuter över 7 glesnade skogen, och mellan träden sågo vi här otydliga spår efter människor och hästar, samt hästspillning. Det var dock omöjligt att avgöra huru gamla dessa voro, ty i djupa skogen voro de skyddade mot sandstormarna. Vilken välsignelse och glädje! Jag hade nu klart för mig att vi voro räddade.

Jag föreslog, att vi skulle korsa skogen och gå vidare mot öster, ty i denna riktning kunde floden icke vara långt borta. Men Kasim trodde, att spåren, vilka utan tvivel betecknade en väg, småningom skulle leda oss till flodstranden, och då den var bekväm att följa och hela tiden ledde i skuggan, gillade jag förslaget.

Stapplande och svaga följde vi alltså stigen mot söder; men redan klockan 9 voro vi tillintetgjorda av den tropiska hettan och stupade i skuggan av ett par popplar. Med händerna krafsade jag upp en grop mellan rötterna, låg sedan hela dagen och vred mig i värmen och kunde icke få en blund i ögonen. Kasim låg orörlig på rygg med ögon och mun vidöppna, yrade, mumlade och jämrade sig och svarade ej när jag tilltalade honom, icke ens om jag ruskade på honom.

Ändlös syntes mig denna dag, och mitt tålamod sattes på det yttersta prov, ty jag kände på mig, att floden måste befinna sig i vårt omedelbara grannskap, och jag längtade dit.

Först klockan 7 var jag i stånd att kläda mig och uppmanade Kasim att komma med till vattnet. Men han var nu förbi, skakade på huvudet, gjorde en förtvivlad åtbörd och tecknade med händerna fullt begripligt, att jag borde

gå ensam, dricka och sedan komma tillbaka till honom med vatten; han skulle eljes dö där han låg.

Nu tog jag hand om spaden. Skaftet skulle tjänstgöra som stav och vapen, men järnbladet hängde jag på en över skogsstigen lutande gren, för att sedan lätt återfinna den punkt där vi nått skogen. Jag hoppades nämligen nu åter, att vi framdeles skulle kunna rädda de förlorade sakerna, om vi från denna punkt ginge rakt åt väster. De tre männen höll jag däremot för döda.

I östlig riktning genomvandrade jag skogen; det var trassligt nog. Ett par gånger var jag nära att fastna i taggiga snår, rev sönder mina kläder och fick repor på händerna. På stubbar och kullfallna stammar vilade jag ideligen och kände mig mördande trött. Det skymde och blev mörkt, och endast med stor ansträngning lyckades jag hålla mig vaken.

Så tog skogen med ens slut, som den varit avskuren med eld, och i öster utbredde sig en oöverskådlig slätt, jämn som ett golv och bestående av hårt packad sand och lera. Som den låg ungefär 2 meter under skogsmarkens plan och saknade varje spår av dyner, förstod jag genast, att den icke kunde vara något annat än Khotan-darjas flodbädd.

Jag fick bekräftelse därpå då jag fann en och annan förtorkad poppelstam eller gren, som blott till hälften stack upp ur marken, samt fåror med skarpa, fotshöga kanter, som tydligen blivit modellerade av rinnande vatten. Men sanden var lika torr som på öknens dyner, bädden låg tom och väntade på sommarfloden från bergen!

Jag trodde dock icke, att jag var dömd att omkomma i själva flodbädden, kom att tänka på Jarkent-darjas benägenhet att vandra öster ut och på den gamla flodbädd vi passerat innan vi nådde skogen. Kanske förhållandet även här vore detsamma, och kanske även denna flods vattenmassor företrädesvis smöge sig utmed högra stranden, där jag alltså kunde vänta att finna de djupaste ställena i bädden. Jag beslöt därför korsa den innan jag gav allt förlorat.

Nu gick jag emellertid rakt mot sydost. Varför icke mot öster, såsom alltid hittills? Jag vet det icke. Måhända var det månen som hypnotiserade mig, ty han lyste med

sina smala horn i detta väderstreck och spred ett matt, blåblekt sken över den tysta nejden.

Med fasta steg och stödd på spadskaftet gick jag i rak linje åt detta håll, oemotståndligt som jag varit förd av en osynlig hand. Men ibland överfölls jag av en förrädisk sömnlust och vilade. Pulsen var mycket svag och kunde knappast märkas, och jag måste uppbjuda hela min viljekraft för att icke somna. Jag fruktade nu, att den sömnen skulle bli så djup, att jag icke skulle vakna mer.

Medan jag gick hade jag blicken stadigt fäst på månen, väntande att under honom få se en silverstrimma i flodens vatten. Men intet syntes, och i öster försvann nejden i en kall nattdimma.

Efter två och en halv kilometers vandring urskiljer jag dock andra strandens mörka skogslinje. Den blir allt tydligare. Där står ett tätt snår av buskar och vass, och en halvt kullfallen poppel ligger lutad över en fördjupning i flodbädden. Jag hade icke många steg till stranden då en and, pilsnabb och förskräckt, med visslande vingslag flyger upp. Jag hör ett plaskande ljud, och i nästa ögonblick står jag vid randen av en liten knappt 20 meter lång göl med friskt, kallt, härligt vatten!

*

Det vore fåfängt att söka skildra de känslor som nu överväldigade mig. Men vad jag först tänkte på innan jag drack, kan läsaren själv räkna ut. Därpå undersökte jag min puls, som gjorde 49 slag. Sedan tog jag upp bleckburken ur fickan, fyllde den och drack, och hur den drycken smakade, kan ingen tänka sig som icke varit nära att dö av törst. Jag förde bägaren lugnt, helt lugnt till läpparna och drack, drack, drack. Vilken vällust, vilken njutning! Aldrig har det ädlaste vin, den gudomligaste nektar smakat bättre. Hoppet hade icke bedragit mig: min lyckliga stjärna strålade alltjämt lika klar som förut.

Jag tror mig icke överdriva, om jag säger, att jag under loppet av tio minuter drack tre liter. Bleckburken rymde ej fullt ett vanligt dricksglas, och jag tömde den tjuguen gånger.

I detta ögonblick betänkte jag icke, att det kunde vara farligt att efter den långvariga törsten dricka så häftigt. Men det bekom mig icke i ringaste mån illa. Tvärtom, jag kände hur livet återvände med detta ljuvliga, kalla, klara vatten när det inträngde i alla kroppens kärl och vävnader, som likt en uttorkad svamp sögo i sig den livgivande vätskan.

Pulsarna, som varit matta, slogo åter kraftigt, och efter några minuter stego de till 56 slag. Blodet, som nyss varit så trögt och förtätat att det knappt kom fram genom kapillärerna, strömmade åter lätt genom sina kärl. Händerna, som varit hopskrumpna, torra och trähårda, svällde åter ut. Huden, som liknat pergament, blev åter fuktig och smidig, och på pannan började snart en livlig transpiration. Jag kände med ett ord, hur hela kroppen fick nytt liv och nya krafter — det var en högtidsstund!

Aldrig har livet förefallit mig skönare, rikare, värdefullare än denna natt i Khotan-darjas bädd. Framtiden log i ett hav av ljus emot mig. Det lönade sig att leva, och talet om att jorden vore en jämmerdal syntes mig som en tom fabel. I det hänryckta tillstånd vari jag befann mig föreföll det mig som ett himmelskt väsen fört mig genom nattmörkret till den lilla gölen, och jag tyckte mig höra slagen av dess susande vingar.

Sedan jag druckit mitt lystmäte och begrundat min underbara räddning, och sedan kroppen småningom återinträtt i ett mer normalt tillstånd, återvände mina tankar till verkligheten och min uppmärksamhet till de närmaste omgivningarna. Gölen stod kvar sedan föregående sommar i den djupare fåra, där strömdraget utmed högra strandbanken sist gått fram. Den lilla vattensamlingen befann sig sålunda i en fördjupning, och jag hade icke kunnat märka den förr än i dess omedelbara närhet.

Hade jag kommit femtio steg för långt åt höger eller vänster, skulle jag aldrig funnit den, och det var, såsom jag sedan fick veta, långt åt båda hållen till närmaste gölar. De köpmän som under våren tid efter annan färdas fram med sina karavaner mellan Khotan och Ak-su veta var gölarna kvarstå och uppslå alltid här sina nattläger. Kanske skulle

jag förirrat mig, om jag icke funnit gölen, kanske skulle mina krafter icke räckt till den nästa.

På den östra stranden stod fjolårets torra, gula vass hög och tät, och den unga, gröna vårbrodden trängde sig upp mellan de gamla stänglarna. Där bakom reste sig skogen hotfull och mörk, och månens silverhorn hängde redan i kronan av en poppel. Jag satt omedelbart invid gölens blanka spegel, som föreföll bläcksvart genom reflexerna från den dunkla skogen.

Då prasslade det till bland snåren i min omedelbara närhet, jag hörde ljudet av smygande steg och vasstrån som böjdes åt sidan. Det kunde vara en tiger, men jag kände ej spår av fruktan sedan jag nu fått livet till skänks för andra gången. Tanken att få se ett tigerhuvud med ett par gnistrande ögon titta fram ur vassen nästan fägnade mig. Jag skulle se honom i dessa ögon och fråga, om han vågade taga mitt dyrköpta liv.

Men stegen och knastrandet i vassen avlägsnade sig åter. Vare sig det nu var en tiger eller något annat av skogens vilda djur, som kommit fram till gölen för att dricka, hade det väl funnit klokast att hålla sig på avstånd så länge platsen var inkräktad av en människa.

Men nu flög tanken till den döende Kasim, som låg där borta i skogen och kämpade med döden, utan att kunna röra sig ur fläcken, än mindre släpa sig tre timmars väg fram till vattnet. Han behövde snar hjälp. Bleckburken var för liten; den skulle blott givit honom en flyktig smak av vatten. Vad var att göra? Hur skulle jag kunna bringa honom en tillräcklig kvantitet vatten?

Stövlarna! Naturligtvis mina svenska vattentäta stövlar. De voro lika goda och lika säkra som något annat kärl. Med ett plumsande döko de ned i bassängen, och så trädde jag stropparna i ändarna på spadskaftet, bar detta som ett ok över högra axeln och vandrade skyndsamt och med lätta steg tillbaka i mina egna spår.

Stövlarna voro fyllda till brädden med den dyrbara vätska som skulle återskänka Kasim livet. Något skvalpades ur i följd av min hastiga gång, men genom lädret sipprade

icke en droppe. Mäster Stjernström i Stockholm hade säkert aldrig förr tillverkat ett par stövlar som icke allenast skulle återskänka en människa livet, utan även vandra tvärs genom Asien, fram och tillbaka. De vunno också sedermera en viss ryktbarhet.

Månen kastade ännu sitt bleka sken över flodbädden, och jag kunde med lätthet följa mina spår i sanden. Nu var det icke längre tungt att gå; min trötthet hade försvunnit, jag nästan flög fram mot vänstra strandens skog. Här gick det däremot svårare. Jag hade tämligen tunna strumpor och fick ideligen taggar och stickor i fötterna. Men värre var, att en tät molnslöja, som sannolikt bildats av den uppåtstigande dimman, drog sin duk framför månen, så att det blev becksvart i skogen och jag förlorade spåret.

Jag strök eld på en tändsticka och sökte, fast förgäves, anlita kompassen, ropade "Kasim" med en stämma som dog bort mellan popplarna, men fick intet svar. En stund fortsatte jag sedan på måfå, alltjämt ropande min tjänares namn så tydligt mina lungor förmådde. Men slutligen fann jag detta kringirrande planlöst, jag förlorade mig allt mer i den djupa, tysta skogen och beslöt därför stanna för att invänta dagningen.

Jag uppsökte ett ogenomträngligt snår, där bråte, kvistar och förtorkade stammar lågo hopade och satte eld därpå. I ett nu flammade lågorna upp. Det knastrade, sprakade och smällde i de torra rishögarna, det sjöd och ven genom draget nedifrån, och en kompakt eldpelare slickade poppelstammarna. Det blev ljust som mitt på dagen, och ett hemskt rödgult sken upplyste skogens nyss kolmörka gömslen.

Kasim borde se denna eld och höra dess sprakande, ty han kunde icke vara särdeles långt borta. Jag ropade åter, sökte, vägledd av skenet, efter spåret, men utan att finna det, och lade mig sedan framstupa på den mjuka sandmarken för att njuta av lågornas raseri. Sedan sov jag lugnt och gott ett par timmar på ett ställe där elden icke kunde nå mig, men dock tillräckligt nära den för att känna mig trygg för tigrar och andra vilda djur.

Dagen bräckte då jag vaknade, elden hade avtagit betydligt, sedan den hejdats av kringstående friska popplar, vilkas stammar den endast förmått svärta och sveda, och en tjock, svart rökpelare höjde sig över skogen. Stövlarna, som stodo lutade mot en rot, hade icke förlorat något av sitt innehåll; marken under dem var icke ens våt. Jag tog en klunk vatten och fortsatte sökandet efter spåret, som jag snart fann.

Då jag kom fram till Kasim låg han kvar i samma ställning som när jag lämnade honom. Han betraktade mig först med vilt stirrande och fåniga blickar; men då han kände igen mig, gjorde han en kraftansträngning, kröp fram till mig och väste: "Jag dör!"

"Vill du ha vatten?" frågade jag helt lugnt. Han skakade blott på huvudet och föll ihop. Han anade ej vad stövlarna innehöllo. Jag tog då den ena stöveln och lät honom höra det skvalpande ljudet. Han ryckte till, utstötte ett oartikulerat ljud, och när jag förde stövelskaftet till hans läppar, drack han i ett andedrag ut alltihop, och i nästa ögonblick tömde han även den andra.

Den 6 maj. Sedan Kasim undergått samma förvandling som jag föregående kväll och återfått förnuftet, rådgjorde vi en stund och kommo till det resultat, att vi borde begiva oss till gölen, vila i dess närhet, dricka och tvätta oss, en lyx som vi icke kunnat bestå oss under de senaste veckorna.

Han var dock ännu så svag, att han icke förmådde följa mig, gick som en drucken och satte sig oupphörligt. Då han i alla fall var på rätt spår för att komma fram till vattnet och jag icke kunde göra mer för honom än jag redan gjort, skyndade jag i förväg till gölen, där jag drack, badade och väntade väl en timme. Kasim hördes dock ej av.

Nu gjorde sig hungern påmind i hög grad. Det viktigaste jag hade att göra var därför att så fort som möjligt söka rätt på människor, dels för att få något till livs, dels för att med deras bistånd söka återvända inåt öknen till Islams hjälp och sakernas räddning. Därför lämnade jag tills vidare Kasim åt sitt öde och följde i snabb marschtakt högra stranden uppåt, rakt åt söder. Stövlarna voro ännu

så genomvåta, att jag icke kunde få dem på mig, och jag gick därför barfota.

Klockan 9 stack en ytterst häftig västlig storm upp, sopande moln av stoft och sand utmed den jämna bädden och förmörkande solen, så att jag icke i ringaste mån kunde beklaga mig över värmen. Men det tjocka töcknet stängde utsikten åt alla håll, och varken till höger eller vänster kunde jag skönja skogen.

Sedan jag gått tre timmar i sträck var jag åter plågad av törst. Härtill bidrog den heta flygsanden och buranen, som nära nog kom mig att storkna. Jag gick in i skogen på högra stranden och sökte skydd i ett snår, där jag satt en stund och funderade. Då flög den tanken genom mitt huvud, att det kanske vore hela dagsmarscher till nästa göl, och att det vore oklokt att lämna den första, som jag på ett så underbart sätt funnit. Dessutom tyckte jag att det skulle vara roligt att åter träffa Kasim.

Jag vände alltså om och följde nu stranden mot norr, men hade icke vandrat mer än en halvtimme förr än slumpen förde mig till en knappt meterstor göl med grumligt, svagt salthaltigt vatten. Jag drack oerhört. Trötthetén överväldigade mig nu, och jag var oviss om vad som vore klokast att göra. Vatten funnes ju här, och Kasim kunde jag ju undvara så länge. Att gå mot söder orkade jag ej. Bäst vore att vänta, för att, när stormen lagt sig, genom eldar varsko de människor som tilläventyrs färdades fram på vänstra strandens skogsstig.

Helt nära gölen sökte jag alltså rätt på ett tätt snår i skogen, väl skyddat mot stormen. Här lade jag mig med stövlarna och mössan till huvudkudde, och somnade djupt och tungt. Det var första gången sedan den 1 maj jag sovit ordentligt. Då jag vaknade var det redan mörkt och stormen tjöt ännu i skogen. Klockan var 8 på aftonen. Sedan jag druckit ur gölen gjorde jag upp en stor eld och satt länge och tittade in i lågorna.

Nu plågades jag förskräckligt av hunger, samlade litet gräs och vasskott samt grodyngel från gölen, för att därmed bedraga magen. Grodorna voro beska, men jag nöp dem i

nacken och sväljde dem hela. Efter intagen "aftonvard" släpade jag fram ett förråd av torra grenar från grannskapet för att under natten kunna underhålla elden.

Hade jag blott haft Jolldasch till sällskap! Kanske han ännu levde och nått floden i våra spår. Jag visslade så gällt jag förmådde och visslade åter, men Jolldasch var och förblev borta, och sedan somnade jag igen.

Den 7 maj lade sig stormen, men atmosfären förblev mättad med stoft. Denna svarta buran hade hos mig väckt en hemsk och dyster tanke. Det var den första som rasat sedan karavanen dukade under. Det var den som skulle kasta de första skovlarna mull på mina döda tjänare och kameler. Den skulle ock utplåna varje spår i sanden, så att Islam Baj, om han ännu levde, kanske aldrig skulle finna oss, oaktat även han hade en kompass. Funne vi än människor som vore villiga att följa oss in i öknen till tältet, skulle vi nu endast med svårighet finna det, sedan vi icke längre hade spåret att vägleda oss med.

Sedan kom jag att tänka på en annan sak. Denna nejd syntes alldeles människotom; här funnos icke ens färska spår efter människor. Kanske det icke vore brukligt att färdas denna väg under den varma årstiden. Väntade jag på hjälp, skulle jag måhända få ligga och dö av hunger. Sista gången jag såg på Prschevalskijs karta hade jag räknat ut, att vi borde nå floden i den trakt som kallas Buksem, belägen på 25 svenska mils avstånd från Khotan. Ginge jag bra, borde jag kunna tillryggalägga denna väglängd på sex dagar.

Alltså, beslut och handling! Uppbrott klockan halv 5. I så rak linje som möjligt sträckte jag ut stegen mitt i flodbädden, som, på grund av terrängens jämnhet, endast gör ytterst obetydliga krökar. Bredden växlar mellan 1 och 3 kilometer. Försiktigtvis medtog jag nu vatten i stövlarna. Efter några timmars marsch blevo fötterna så ömma och fulla med blåsor, att jag sökte skydda dem genom att vika strumporna dubbla över foten samt omlinda dem med långa remsor av skjortan.

Vid en ny liten göl ersattes det salthaltiga vattnet med sött. Sedan följde jag vänstra stranden åt och fann här till

min glädje en av ris uppförd fårfålla. Jag undersökte den noga, men endast för att övertyga mig att den icke på länge varit använd. Nedanför den syntes i själva flodbädden spåren efter en provisorisk brunn.

Dagshettan och trötthetен jagade mig klockan halv 12 in i skogen. Här gjorde jag halt, samlade ihop vasskott och gräs, som jag skar sönder och blandade med vatten; detta var min frukost.

På eftermiddagen vandrade jag åter timme efter timme, tills jag klockan 8 ej orkade mer, utan "slog läger" i skogen vid den sedvanliga elden.

Den 8 maj bröt jag upp före solen och följde vänstra stranden, som här löpte mot SSV. Underligt att inga människor syntes till! Men vägen gick kanske inne i skogen, och om några färdemän följde den, kunde vi gå förbi varandra utan att veta om det.

För att undersöka förhållandet, korsade jag i västlig riktning skogen, som här blott var 1 kilometer bred, och när den tog slut utbredde sig framför mig det hemska, gula ökenhavet, som jag så väl kände igen och nu flydde med fasa. En timme senare nådde dynerna till och med ända fram till flodstranden, där de sträckte sina ryggar från NNV till SSO.

Här växte popplarna enstaka och på långa avstånd, och i skuggan av en bland dem stupade jag, tillintetgjord av dagens hetta. På vägen till denna punkt hade jag passerat icke mindre än åtta små gölar, av vilka dock de flesta hade en lindrig salthalt.

Efter ett par timmars vila fortsatte jag min ensliga vandring mot söder. Om väg verkligen funnes, kunde den tydligen icke följa vänstra stranden, ty genom sanddynerna färdades väl ingen som icke vore tvungen därtill. Därför borde även högra strandens skog genomforskas. Flodbädden var här 2 kilometer bred, men någon väg fann jag icke heller på högra stranden. Jag höll mig därför i bädden, tätt utmed strandbanken och skogsbrynet.

På omkring 300 m:s avstånd därifrån låg o i den torra bädden två små öar med buskvegetation och popplar, och mellan den sydligaste ön och stranden upptäckte jag kort

före solnedgången de färska spåren efter två barfota män, som i motsatt riktning, d. v. s. mot norr, drivit fyra åsnor.

Spår av människor! Det var en upplivande syn. Jag var alltså icke alldeles ensam i den öde nejden. Spåren voro så färska, att fotens minsta detaljer stodo avtryckta i sanden. Det kunde på sin höjd blott vara en dag sedan dessa män här vandrat fram. Underligt att jag icke mött dem, då vi gingo i motsatt riktning; men kanske de vilat om dagarna och gått om nätterna.

Varifrån kommo de, och vart gingo de? Var hade de sist lägrat? Kanske vid någon mänsklig boning, eller kanske blott vid en göl. Att följa efter dem tjänade till intet, ty de hade redan ett försprång som jag aldrig skulle kunna minska. Jag hade alltså intet annat val än att följa spåret i motsatt riktning, och med uppmärksamhet och intresse iakttog jag dessa avtryck av människofötter. Ledd av dem, skyndade jag mot söder tätt utmed Khotan-darjas högra strand.

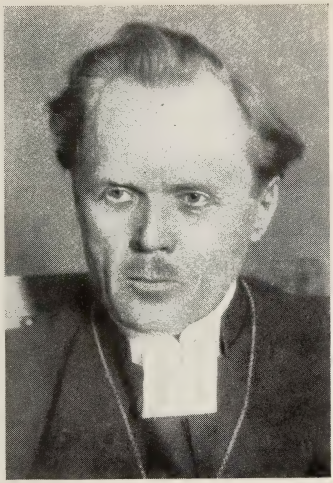

NATHAN SÖDERBLOM

1866

# Ur HUMOR OCH MELANKOLI OCH ANDRA LUTHERSTUDIER.

## BONDEKRIGET.

### Social nöd, själanöd.

"Ett nytt tidevarv kräver förvisso nya lagar och nya seder. Om icke de som det vederbör med flit åstadkomma dem, införas de med våld av dem som det icke vederbör." Dessa ord av Martin Luther i ett brev till Spalatin den 23 mars 1525 äga vidsträckt tillämpning och böra i alla tider besinnas av de maktägande. Man kan tillägga: en sådan framtvingad, icke i tid vidtagen åtgärd kan bryta ut i våld. Den lyckas icke alltid, och lyckas den, medför den en myckenhet av blod, oförrätt och tårar. Länge förberedd utbröt den sociala revolutionen i södra och mellersta Tyskland under åren 1524 och 1525. Luther befann sig då på höjdpunkten av sin bana. Han var dyrkad av sitt folk såsom ingen förr eller senare.

Böndernas ställning hade försämrats i Europa mot medeltidens slut på grund av en rad sociala och ekonomiska förändringar. Anslutningen till en riddarborg och en feodalherre, världslig eller andlig, hade på sin tid betytt trygghet och sammanhållning, men blev så småningom till livegenskap. Det är blott våra bönder häruppe i Norden jämte Alpdalarnas allmoge, som aldrig varit livegna, fastän även de tidtals hade det svårt under herrarnas tryck. Våra bönder äro desslikes de enda, som i alla tider haft plats och myndighet i riksdagen med den säkerhet det inneburit mot de värsta former av godtycke.

År 1484 berättade en officiell rapport från Frankrike, att bönderna i brist på dragare "lade oket på sin egen hals för att plöja" och arbetade på natten av fruktan för beskattningen. Kunde bönderna skaffa sig några mått råg, så sam-

lades de som ugglor på natten tre eller fyra, spände sig för plogen och sådde sin smula säd, som om de varit missdådare. Vapen fingo de icke bära. De hade knappast födan. Frans I, Luthers samtida, sade en dag att spanske kungen är konung över människor, franske kungen konung över djur. De engelska ambassadörerna förvånade sig. I England fanns då ännu en bondeklass, som först senare försvann och ännu som bekant saknas. I Tyskland hade böndernas gamla frihet också så småningom gått under. På bondens arbete skulle en här av lättingar leva. Underkastelsen var där aldrig sådan som i Frankrike, där böndernas tålamod då för tiden blivit till ett ordspråk i Europa. Ställningen förbättrades något i tyska riket inemot 1500-talet. Men pålagor och uttagning fortforo ändå i orimlig utsträckning. Såsom ej sällan sker, blev det ej de i djupaste elände sjunkna som rörde på sig, utan de som redan genom någon ljusning vunnit tro på förbättring. Smärre rörelser yppade sig i Sydtyskland, Johannes från Niklashausen 1476, Bundschuh 1513, Der arme Konrad 1514, innan år 1524—25 en väldig resning kom till stånd. Det såg en tid ut, som om den skulle vinna varaktig framgång. Städerna från Strassburg till Nürnberg inledde förhandlingar. Man talade om förbund mellan riddare, borgare och bönder. Godvilliga eftergifter gjordes — ännu fler avtvingades. Med framgången växte anarki och grymhet. Dock blev den senare överträffad, när det lyckades adelns och furstarnas förbundna trupper att göra sig till herrar över rörelsen. Bondekriget kvävdes i blod. Hämnden blev fruktansvärd, bönderna marterades och dödades massvis. På det hela taget fingo de det vida värre än förr, där icke evangeliska ständer och evangelisk folkbildning förbättrade ställningen. Upproret fördröjde för de skamlöst pressade bönderna den lättnad, de på sina håll redan börjat i godo erhålla.

Luther och Zwingli ägde omedveten andel i den gamla sociala jäsningens utbrott. Det kom nytt hopp i sinnena, när de fingo höra om evangelium, om det allmänna prästadömet och en kristens frihet. Bönderna i Tyskland fingo reda på bibeln vida mer än hussiterna i Böhmen hade haft. Och bibeln är en farlig bok. De drogo fram evangelium och Mose lag mot

förtrycket. Ledarna voro ej sällan Luthers och reformationens anhängare. Det syns på deras aktstycken, som åberopa sig på den gudomliga rättfärdigheten. Där religionen gav åt rörelsen innehåll och kraft, grep den djupast i sinnena. Karlstadt var själv en tid bonde. Men reformationens ytterlighetsmän och demagoger ledsnade snart på Luther och övergingo till att nedsvärta honom, oförmögna att fatta hans religiösa grundsats.

I början voro bönderna böjda för fredlig uppgörelse. Deras artiklar ville icke vara upproriska, utan fordrade endast, att saken skulle ordnas enligt evangelium. De krävde ändring av sådant som icke överensstämde med Guds ord. De ville sålunda slippa livegenskapen, som icke stadgas i bibeln.

Fastän en dylik användning av bibeln som lagbok stred mot Luthers principer, kan man icke undra över, att motståndarna betecknade rörelsen som luthersk. Enligt allmänna omdömet berodde den på Luthers falska lära. Lutheranerna straffades. Luther kallades "den store mördaren i Wittenberg". Hur förhåller det sig med detta samband mellan Luther och reformationen?

Luther hade livet igenom hjärta för bönderna. Ingen har i samtiden hjärtligare tagit sig an deras sak. På våren 1525 uppmanade han furstar och herrar till fred på grundvalen av de schwabiska böndernas tolv artiklar. Han skrev: "Den stackars menige man kan och bör icke längre tåla" sakernas tillstånd. Herrarne ha dragit över sig Guds vrede. "I skolen veta, gode herrar, att Gud ordnar det så, att man icke kan eller vill eller skall längre lida edert raseri. I måsten bliva annorlunda och vika för Guds ord. Gören I det icke på vänligt, villigt vis, så måsten I göra det för våld och på fördärvligt vis. Göra icke dessa bönder det, så måste andra göra det. Slån I dem alla, äro de dock icke slagna. Det är icke bönderna, som sätta sig upp mot eder, utan Gud själv sätter sig mot eder och hemsöker eder för edert raseri." Sådan var tonen i Luthers "Uppmaning till fred". I skriftens början heter det: "Bönderna i Schwaben, som nu slagit sig tillsammans, hava mot överheten uppställt tolv artiklar om sina odrägliga bördor, företagit sig att bestyrka dem med några

språk ur den heliga Skrift och låtit dem komma ut i tryck. Bäst behagar mig härvidlag, att de i tolfte artikeln erbjuda sig att gärna och villigt inhämta bättre besked, när sådant fattas och skulle behövas, och att de vilja låta undervisa sig, om det sker genom Skriftens klara, tydliga och obestridliga ord."

Men när bönderna begynte bränna och härja, plundra och mörda, och ryktet därom kom till Luthers öron, blev det annat ljud i skällan.

Tyvärr hann icke Luthers "Uppmaning till fred" ens komma ut på trycket, förr än han såg sig föranlåten tillfoga det korta men fruktansvärda brevet "Mot böndernas rövar- och mördarhopar". Förmaningen hade avfattats de sista aprildagarna. Sannolikt den 4 maj kom den nya skriften till stånd. Olyckan ville, att båda utgåvos samtidigt, vilket förtog verkan av uppmaningen till fred. "I min förra lilla bok tordes jag icke döma bönderna, eftersom de erbjödo sig att låta sig rätta och bättre undervisas, såsom ju Skriften bjuder, att man icke skall döma, Matt. 7. Men innan jag hinner se mig om, fara de iväg och gripa till med hårdhandskarna, glömska av sitt erbjudande, röva och fara fram som rasande hundar, så att man väl ser, vad de hava burit i sitt falska sinne, och att det var ren lögn, vad de under evangelii namn hade föreburit i de tolv artiklarna." Böndernas tilltag medförde enligt Luthers övertygelse vida större synd och elände, än de oförrätter, de ville beivra och få upphävda. Det gällde nu, sedan upproret brutit ut, för honom endast ett, nämligen att med all makt återställa rättsordningen. Och med hela den våldsamhet, varav Luther var mäktig, hetsade han i detta korta brev överheten till att utan miskund slå ned upproret. "Tre gruvliga synder mot Gud och människor draga dessa bönder över sig, för vilka de många gånger förtjänt döden till liv och själ." Först att de brutit sin tro mot överheten. För det andra att de anstiftat uppror, röva och plundra kloster och slott. För det tredje att de övertäcka sådana förskräckliga och gruvliga synder med evangelium och kalla sig kristna bönder. "Det är sannerligen fina kristna. Jag tänker, det icke finns någon djävul kvar i helvetet, utan att de allesammans farit in i bönderna." "Här duger därför icke att sova. Det går icke

an med tålamod och barmhärtighet. Nu är svärdets och vredens tid för handen och icke nådens tid. Därför skall nu överheten tryggt gå fram och slå till med gott samvete, så länge den kan röra en muskel." Om någon stupar på överhetens sida, så är han inför Gud en rätt martyr, om han strider med sådant samvete, som här är sagt. Det är en helig plikt att slå ned de upproriska och återställa lag och ordning.

Här gäller "att i kärlekens tjänst rädda din nästa från helvetets och djävulens band, därför beder jag nu: Vem som kan må fly från bönderna såsom från djävulen själv. Dem som icke fly, beder jag Gud upplysa och omvända." "Tyckes detta någon vara allt för hårt, må han betänka, att uppror är odrägligt, och att världens förstöring kan väntas varje stund."

Mycket finnes i Luthers vidlyftiga och stormiga skriftställarskap, som man skulle önska annorlunda. Men finge jag välja, skulle jag anse det angelägnast, att vissa hejdlösa uttryck i denna lilla skrift vore borta eller annorlunda. Man kan icke undra över, att Luthers ord väckte det pinsammaste uppseende. Verkan av hans fredsvädjan var förtagen. Och det rätt utförliga sändebrev, som redan påföljande juli månad såg dagen, "Om den hårda skriften mot bönderna", förmådde knappast mildra den missräkning och den harm, som hans rasande bannbulla mot bönderna åstadkom i vida kretsar. Förmodligen hade vänners inrådan sin andel i förklaringens tillkomst, när de strax efter midsommar samlades till Luthers bröllop. Men det var för sent. Folkstämningen hade redan slagit om till Luthers nackdel. I mitten av juni skrev han till några vänner om sitt den 13 juni timade giftermål, som skulle begås den 27 juni med en "kleine Freude und Heimfahrt". Här talas om det anskri, som skriften mot bönderna åstadkommit. "Vilket illtjut har jag icke framkallat med den lilla boken mot bönderna. Då är allt bortglömt, som Gud har gjort världen genom mig. Nu äro herrar, präster, bönder, alla mot mig och hota mig med döden."

Den man, som i åtta år varit nationens hjälte, blev nu "den impopuläraste mannen i riket". Från alla håll hade folket blickat upp till honom såsom till Tysklands profet och räddare. Nu rycktes Luther ned från sin piedestal. Han miste

folkets dyrkan. Stämningen hos bönderna var sådan, att fadern ännu åratal senare icke ville, att han skulle komma på besök, med tanke på det obehag, som därav skulle uppstå. Luther själv hade haft en känsla av vad som skulle komma, då han i sin maning till fred manar bönderna för att icke så snart skrika: "Luther hycklar för furstarna, han talar mot evangelium. Läsen först och sen mina bevis ur Skriften, ty det gäller eder, jag är urskuldad inför Gud och världen. Jag känner väl de falska profeterna ibland eder. Lyden dem icke, ty i sanning de förföra eder."

Den förnämste bland upprorets gynnare och ledare, Thomas Münzer, fick en ända med förskräckelse. Det fanns andra, mindre fanatiska svärmeandar, som skyndade sig att på Luthers rygg klättra upp till folkgunst och anseende. Ibland de evangeliska funnos även sådana, som av uppriktigt hjärta beklagade reformatorns våldsamma språk. Vi se av Luthers förklarande sändebrev, huru ömt det gick honom till sinnes att bevittna furstars och herrars skoningslösa framfart, när de vunnit övertaget över de stackars vilseförda bondehoparna. Det fanns ingen, som kunde ärva Luthers popularitet. Det dröjde länge, innan det tyska folkmedvetandet hann försona sig med, att folkhjältens och samvetsbefriarens kall, när den efterlängtade äntligen var kommen, tedde sig så olika mot gängse förhoppningar. I alla tider har Luther på sina håll fått bära på smäleken att kallas furstarnas lydige tjänare.

Härmed bör nu sammanställas det rakt motsatta omdöme, som vi ovantill antytt, och som kom fram redan i de till vår tid bevarade äldsta berättelserna om böndernas uppror. Särskilt anmärkningsvärd är skildringen av de elsassiska böndernas jämmerliga undergång vid Zabern och Lupstein. Den utkom i Paris 1526 och beskriver hertigens av Lothringen "triumferande och ärofulla seger över de förvillade och bedragna lutheranerna, kättare i Elsass".

Här benämnas de upproriska bönderna genomgående lutheraner. De voro "bekännare av Luthers falska och avskyvärda lära". "Lutheraner och bönder släpades fram sammankopplade i hopar och skaror." "Lutheranerna anställde oupphörligt framstötar mot Guds folk." När det kom till

underhandling, fingo bönderna i Zabern löfte att gå hem på de villkor, "att de aldrig mera skulle bevisa den ringaste aktning för Martin Luther och hans gelikar". Löftet till bönderna hölls ej. Och frågan är, huruvida detta verkligen berodde på, att bönderna oaktat de "lovat att leva som goda kristna", i trotsig förstockelse upphävde ropet: "Leve den gode Luther." "Lutheranerna" tvungos av landsknektar att fly tillbaka till staden och nedgjordes där till ett antal av mer än adertontusen. Det heter, "att lutheranerna och de upproriska bönderna behandlades obarmhärtigt, såsom de hava förtjänt på grund av sin falskhet och sina irrläror". Valerius Anshelm i Bern berättar också i sin krönika: "Såsom bönderna och deras anhang hava företagit sig att genom uppror befria evangelium och sig själva, så gjordes deras företag genom uppror om intet. Sålunda blev den evangeliska läran och predikan under Luthers och Zwinglis och döparens namn smädad såsom evan-djävlig* och upprorisk, hatfullt förföljd och utdriven ur länderna."

Sammanställningen av lutheranism och uppror har blivit bestämmande för hela den katolska uppfattningen av Luther och reformationen. Han gäller både officiellt och i den folkliga föreställningen såsom upprorsmannen framför andra, den fallne ängeln, upphovet till alla söndringar, revolutioner och upplösningar i den västerländska världen.

Huru rimma sig två så rakt motsatta omdömen?

Hjordmänniskorna äro alltid i majoritet. Oförmögna att fatta den frie mannen och hans väg, bedöma de honom på partisätt och peka finger åt honom, om de icke, retade över det som övergår deras förstånd, från motsatta håll söka hindra hans gång. För att bedöma Luthers hållning i bondekriget användes än i dag den bekväma formeln: Han ville hålla sig väl med båda parterna och råkade då ut för sitt välförtjänta öde att sätta sig mellan två stolar.

Går man till Luthers egna meddelanden, finnes det mera fog för det påståendet, att han ville komma på kant med båda parterna. Så enträget och närgånget bannade han dem var för sig.

* Evanhöllisch, förvrängning av evangelisch.

Inför rakt motstridiga omdömen är det nödvändigt att skärskåda, vad Luther på våren och försommaren 1525 skrev om revolutionen. Vi skola då finna, att språk och ton växla efter händelsernas skiftning. Vreden vänder sig varje gång mot dem, som för tillfället synas vara de mest skyldiga och direkta eller ofrivilliga fiender till evangeliets sak och till social förbättring. Men åskådningen är alltigenom enhetlig och följdriktig.

Uppmaningen till fred på de schwabiska böndernas tolv artiklar innehåller intet obetingat gillande av böndernas punkter. Visserligen understöder Luther på vissa villkor den första artikelns önskan om rätt för varje församling att välja sin präst. Men andra artikeln om tiondens användning får betyget att vara offentlig tjuvnad, och tredje artikelns krav på upphävande av livegenskapen betyder enligt Luther att göra den kristliga friheten till någonting köttsligt. De övriga artiklarna om villebrådets frigivning, om vedfång, tjänst o. s. v., anbefaller han åt de rättslärda. Han själv såsom evangelist kan därom icke döma. Hans uppgift är att undervisa samvetena rörande gudomliga och kristliga ting.

"Uppmaningen" vänder sig först, såsom vi sett, med skärpa mot furstarna och herrarna. Här avvisas den förevändning, som gav evangeliet skulden och i böndernas upprördande såg en frukt av Luthers lära. "Om nu Gud tänker straffa eder och låter djävulen genom sina falska profeter hetsa den galna pöbeln mot eder, och om han kanske vill, att jag icke mera skall eller må kunna avvärja, vad kan jag eller mitt evangelium göra däråt?" "Hade jag lust att hämnas på eder, så skulle jag nu skratta i mjugg och se till bönderna eller också slå mig ihop med dem och hjälpa till att förvärra det hela. Men därför skall min Gud bevara mig såsom hittills." I slika ord ligger mera än en tom retorik. Luther hade icke varit människa eller tysk fosterlandsvän eller folkets son, om han icke i dessa tider verkligen i sitt hjärta känt lockelse att gå den väg, man väntade och hoppades. Han uppmanar herrarna att äntligen lämna sitt halsstarriga tyranni och behandla bönderna med förnuft. "Börjen icke strid med dem, ty I veten icke, huru slutet blir, utan försöken först i godo,

eftersom I icke veten, vad Gud vill göra." Och i dessa till furstarna riktade ord anbefalles icke blott den första artikeln, om evangelium och folkvalda präster; utan även de övriga artiklarna, om vilka vi nyss hört Luthers förkastande omdöme, betecknas här inför furstarna, när det gäller livegenskap och annat, såsom billiga och rättvisa. "Ty överheten är icke tillsatt för att på undersåtarna söka sin nytta och nyck, utan för att förskaffa undersåtarna det som gagnar och är bäst. Nu är det ju icke i längden uthärdligt att så beskatta och skinna."

Luther vänder sig sedan i sin skrift till bönderna med "sin vänliga, broderliga bön" och förmanar först och främst "sina käre bröder" att icke missbruka Guds namn och åberopa den kristna tron för världsliga angelägenheter. Isynnerhet varnar han för uppror, "som skall göra dem till mycket större rövare än överheten varit". "En kristen höves det icke att tvista och slåss utan att lida orätt och utstå det onda."

"Icke att jag därmed vill rättfärdiga eller försvara överheten i dess odrägliga orättfärdighet, som I liden av. Hon är och gör gruvlig orätt, det bekänner jag. Men om det kommer till strid, vilket Gud nådigt avvände, måste överheten veta, att den strider mot hedningar och icke mot kristna, ty kristna strida icke för sig själva med svärd eller bössa utan med kors och lidande, liksom deras hertig Kristus icke för svärdet utan hänger på korset." Därför skulle bönderna hålla sig till bön och tålamod och icke med evangelium försköna brott mot Guds bud.

Slutligen vänder sig Luther till både överheten och bönderna samfällt. Herrarna hava emot sig Skriften och historien, som visa, huru tyranner bestraffas. Bönderna hava emot sig Skriften och erfarenheten, som visa, att intet uppror tagit en god ända. Luther ville gärna med sitt liv och sin död friköpa båda parterna från oövervinneliga skador. Ty ingendera delen kunde strida med gott samvete. Och Tyskland skulle bliva förhärjat. "Därför är det mitt trogna råd, att man av adeln väljer några grevar och herrar och från städerna några rådsherrar och behandlar saken på vänligt sätt. Följen I icke detta råd... har jag sagt eder, att I båda haven orätt och kämpen orätt. I herrar striden icke mot kristna, ty kristna

göra eder ingenting utan lida allt, utan I kämpen mot uppenbara rövare och skändare av det kristna namnet... I bönder kämpen heller icke mot kristna, utan mot tyranner och förföljare av Gud och människor och mot mördare av Kristi helige."

Den vilda, samtidigt utgivna libellen mot böndernas mördarhopar säger egentligen detsamma. Den hävdar med all makt rättsordningens helgd.

I "Sändebrevet om den hårda skriften mot bönderna" följer sedan en utredning om de två rikena, det andliga och det världsliga. "Guds rike är ett nådens och ett barmhärtighetens rike och icke vredens och straffets rike, ty där är idel förlåtelse, skonsamhet, kärlek, tjänande, godhet, frid och fröjd. Men det världsliga riket är vredens och strånghetens rike, ty där är idel straff, avvärjande, dom och fördömelse, betvingande av de onda och skydd för de fromma, därför har det också och för svärdet, och en furste eller herre heter i Skriften Guds vrede eller Guds gissel." "Den som nu vill blanda ihop dessa två riken, såsom våra falska upprorsandar göra, den sätter vrede i Guds rike och barmhärtighet i världens rike. Det vore att sätta djävulen i himmelen och Gud i helvetet."

Huru högt Luther skattar överheten och samhällsordningen enligt sin kristna övertygelse, uttrycker han starkt på följande vis: "Jag kallas en andlig man och har ordets ämbete. Men om jag vore tjänare till och med hos en turkisk herre och såg min herre i fara, skulle jag glömma mitt andliga ämbete och friskt sticka och hugga, så länge jag kunde röra en muskel. Bleve jag av fienden dödad, skulle jag fara upp till himmelen. Ty uppror är icke värt någon rättsbehandling eller nåd, vare sig det sker bland hedningar, judar, turkar, kristna eller vad det månde vara."

Man glömmer lätt att värdera det man har. "Bönderna visste icke, vilken härlig ting det är med frid och säkerhet, att man får i glädje och trygghet njuta sin matbit och sin dryck." Herrarna behövde också lära sig att regera rätt.

Slutligen beivrar Luther furstarnas framfart. "De vilda, rasande och vanvettiga tyranner, som icke heller efter drabbningen kunna bliva mätta på blod och som i hela sitt liv icke

mycket fråga efter Kristus, dem har jag icke tagit mig före att undervisa, ty sådana blodhundar fråga icke efter, om de nedgöra skyldiga eller oskyldiga, om de handla Gud eller djävulen till behag." Här anföres grymheten mot Thomas Münzers stackars hustru. "O, vilken ridderlig och adlig bragd mot en stackars övergiven och havande kvinna." "Skriften kallar sådana människor bestier, det är vilda djur." "Bleve bönderna herrar, så bleve djävulen abbot, men bleve sådana tyranner herrar, så bleve hans moder abbedissa." Skriften slutar med en försäkran, att vad Luther lär och skriver dock skall förbli rätt, om också hela världen skulle gå sönder.

Sin omtanke om de ringas rätt har Luther aldrig låtit vila. Enligt orden i Stora katekesen passa namnen rövare och tjuvar icke så bra på dem, som taga i smyg av andra, som på dem, som sitta på stolen och heta stora junkrar och ärbara, fromma borgare och under gott sken röva och stjäla. "Väl borde man tiga med de ringa, enskilda tjuvarna, och man skulle angripa de stora, väldiga ärketjuvarna, med vilka herrar och furstar göra sällskap, som icke bestjäla och utblotta en stad eller två, utan hela Tyskland dagligen." Men tanken på en självhjälp inom rättens gränser var för Luther främmande. Den medeltida dualismen mellan andligt och världsligt behärskade hans synpunkt. För den kristne, som tillhör det andliga riket, återstår ingenting annat än den passiva utvägen att lida oförrätt tåligt i väntan på vad ordet förmår uträtta. I böndernas första framträdande, så länge de icke genombrutit laglighetens gränser, såg Luther en anledning till förhandlingar och därav framkallade förbättringar. Men våldet förstörde utsikterna.

Vad vi sakna i Luthers betraktelse, är det nära sambandet mellan det sociala tillståndet och evangelium, nämligen dels vad evangelium kräver och förutsätter av det sociala läget för sin verksamhet, dels vad evangeliet i sin tillämpning måste genomföra, om det får komma till sin fulla rätt.

Ett andligt liv, sådant som evangelium giver och uppfordrar till, förutsätter hos människan ett visst mått av odling. Det kan vara mycket olika meningar om, vad som utgör en mänsklig tillvaro. För den ene betyder det att ha fullt med

penningar och icke behöva arbeta mer än det minsta möjliga, och resultatet blir en undermänsklig existens. Den andre förverkligar i själ och karaktär en hög och föredömlig mänsklighet under ytterst knappa yttre villkor och tungt och strävsamt arbete. Här kunna vi icke gå in på frågan om det minimum av socialt välbefinnande: bostad, hemfrid, arbetets sundhet, arbetarens skydd, föda, vila, frihet o. s. v., som äro nödvändiga förutsättningar, för att en kristen predikan och evangeliets krav skall befrias från varje skymt av hån eller osanning. Men visst är, att ett sådant minimum finnes, och att det växlar efter skilda förhållanden.

Vidare har evangeliet med sitt fulla erkännande av människovärdet oundkomliga konsekvenser. Jesus skulle icke hava predikat så ofta och så strängt emot Mammon, han skulle icke så avgjort hava framträtt såsom de fattigas och ringas vän, om han icke i det mänskliga samhällets upprörande ojämnhet och motsättningar hade sett ett hinder för Guds herravälde. Ingen kan genomträngas av evangeliets betraktelse av människan, både av oss själva och av vår nästa, utan att känna fördömelsen över alla grövre och finare former av översitteri och av den sociala och ekonomiska ordning, som gör människors levande arbetskraft till medel åt kapitalet, i stället för att egendomen skall vara tjänare, och människan, i vad läge hon än månde befinna sig, i mån av ansvar, behov och förmåga, egendomens förvaltare och herre. Det är icke sagt, att människovärdets tillämpning i inbördes umgänge, och samhällets ekonomiska omvårdnad om envar, som uppfyller den sedliga plikten att vilja arbeta, gå hand i hand med varandra. Tvärtom kunna de uppträda mycket ojämnt. Evangelium är ingen lag och får icke till själens och frälsningens förfång förvandlas till en aldrig så ideell form av lagreligion. Men det styng och missnöje, det ger åt samvetet är oundkomligt, och det väckta sociala samvetet kan icke tillgodoses med den oförmedlade dualism, som Luther uppställde.

Dock måste vi se, att Luther i bondekriget bestämdes av tre motiv, som äga evärdlig giltighet, och som han icke hade kunnat åsidosätta utan obotlig skada för kristendomens utveckling.

Det första, som bestämde honom, var den fornkristna övertygelsen om överhetens, det är, den mödosamt uppbyggda rättsordningens omätliga sedliga värde, såsom trygghetens och frihetens nödtorftiga värn. Detta är en tidsenlig predikan. Våra dagars omvälvningar förkunna rättsordningens helgd med fruktansvärt och våldsamt eftertryck. Vi se det ogräs av brott och sedlig förslappning, som skjuter hastigt upp ur rämnorna, när den rättsliga ordningen skakats och rubbats. Först när det är för sent, när frihetens jubel efterträtts av godtycke och blodigt förtryck, märker man, vad samhällsordningen trots sina skröpligheter och de oförrätter, som ropat på förbättring, varit och är den enskildes och det helas väl. Detta såg Luther klarare än många i sin samtid.

Vidare var det för Luther en helig angelägenhet att hålla evangelium rent och obemängt från världsliga maktmedel. Vare sig furstar eller undersåtar ville tjäna evangelium med yttre våld, var detta för Luther en styggelse. Han satte sin förtröstan allenast till ordet och såg i böndernas tilltag en olycklig sammanblandning av världsligt och andligt. Vad Melanchton yttrade i sitt liktal om Luther, att han med kyrkliga angelägenheter aldrig förband några konstgrepp till förökande av sin eller de sinas makt, det gäller isynnerhet allt vad yttre våld heter. Evangelium måste hållas rent, kosta vad det kosta ville. Naturlig medkänsla och lågande harm fick dock icke förvandla evangelium, själens eviga tröst och frälsning, till ett för tillfället aldrig så verksamt och med hänförelse omfattat budord.

Det allra viktigaste i Luthers hållning till den sociala revolutionen ligger däri, att han strängt skilde social nöd och själanöd. Såsom nyss blivit sagt, kunna vi icke genomföra denna skillnad på samma sätt som Luther. Socialt och religiöst gripa in i vartannat närmare och närgångnare, än han menade. Men kanske behövdes hans avhuggna betraktelse för att hålla själva principen klar: "Vad hjälper det en människa, om hon vinner hela världen, men förlorar sin själ." Det är icke blott en samhällelig utan även en kristlig uppgift att i samfundets sociala och ekonomiska inrättning i möjligaste mån förverkliga rättfärdighetens och kärlekens krav, dock i det vakna med-

vetandet att inga, inte ens de yppersta anordningar och lagar kunna ersätta den andliga påverkan och sinnelagets omvändelse hos de enskilda människorna. Men går religionen upp i social nitälskan, så har den förfelat sig själv, och lämnat människosjälen i sticket med dess egentliga nöd, som intet välstånd förmår avhjälpa. Luthers våldsamhet är oursäktlig. Men även den förestavades av hans uppgift, att först och sist vara själanödens hjälpare.

Nationens hjälte, folkets korade ledare, social reformator var en skön och hög kallelse, men den var icke Luthers. Icke heller någon annan i samtiden förmådde upptaga den. Överblicka vi nu ett längre sammanhang, torde intet tvivel råda därom, att Luthers kall för mänskligheten i stort var ännu betydelsefullare, och att vi måste vara honom tacksamma, för att han inför folkets och en naturlig känslas önskan ändå förblev sig själv trogen och drog sig undan den folkliga hänförelsen till sitt ensamma, andliga värv.

# BENGT LIDFORSS

1868—1912

# Ur NATURVETENSKAPLIGA KÅSERIER.

## ALTRUISTER OCH FÖRBRYTARE I VÄXTVÄRLDEN.

I sitt intressanta arbete "Inbördes hjälp" har den bekante anarkisten Krapotkin framlagt en mängd huvudsakligen zoologiska fakta för att visa, hurusom kampen för tillvaron ingalunda är den allsvåldigt härskande naturlag, vartill en del ortodoxa darwinister velat göra den, utan att denna faktor högst väsentligt kompletteras och korrigeras genom den inbördes hjälp, som såväl i djurriket som hos naturfolken träder den opartiske betraktaren till mötes. Vad som särskilt föranledde Krapotkin till hans kraftiga inlägg var harmen över att höra den hjärtlösa lagen om de svagas undergång åberopas som grundvalen för allt socialt framåtskridande, och Krapotkin visar därför med en mängd slående exempel, huru redan i djurvärlden sammanhållning och organisation ofta sätter de svaga i stånd att trotsa och besegra de starkare, huru måsar och tärnor gemensamt jaga de starkaste rovfåglar på flykten, huru Asiens vilda hundar flockvis besegra både björn och tiger, och huru papegojorna, tack vare ett väl organiserat spionsystem, till och med kunna överlista den europeiske nybyggaren, vars plantager de i lämpliga ögonblick utplundra på en handvändning.

Krapotkin har som zoolog huvudsakligen hämtat sitt bevismaterial från djurvärlden, och som sociolog från de vilda folkens levnadssätt och seder. Hade den berömde anarkisten också varit botanist, skulle han även i växtriket ha kunnat finna märkliga stöd för sin uppfattning av den viktiga roll som den inbördes hjälpen spelar i naturen. Här har nämligen i vissa fall samarbetet mellan olika växtarter blivit så intimt

och trofast, att en förening för livet kommit till stånd, ett växtbolag, som man med ett prosaiskt namn kallar detta vackra kamratskap mellan växterna.

På senhösten, när de avlövade träden under långa mörka veckor varit insvepta i ett fuktigt töcken, vilken vacker syn, när solen åter bryter fram genom novemberdimmorna och slår en vitgyllene strimma in mellan almarnas och lönnarnas grenverk. Bladens tunga draperi, som tryckte och skymde, har kastats av, och trädets egen gestalt höjer sig mot rymden, självfull och ren i linjerna som aldrig förr, medan stammen och de tjockare grenarna glittra i det skäraste, grönaste sammet. Det är som hade sommarens grönska förfinats, förandligats och nu som en glänsande grön slöja svepte sig kring trädets ädelt formade stam, en livets sista avskedsblick innan snön och vinterdöden kommer.

Den skimrande grönskan, som fram på hösten täcker trädstammarna, består av en liten växt, så enkelt byggd att den utgöres av enkla celler, vilka liksom bakterierna fortplanta sig genom tudelning. Utan någon skyddande hudvävnad äro dessa ömtåliga väsen alltså prisgivna åt uttorkningens fara, och de kunna därför endast föra sitt liv på trädstammar och stenar, när luften är mycket fuktig och trädstammarna drypa av vatten, som fallet är om hösten och på förvåren. Men en del av dessa små gröna växter eller alger, som man kallar dem, ha slutit förbund med andra växter och kunna tack vare denna sammanslutning fördraga torka och bebo platser, som annars skulle vara dem outhärdliga. De ha slagit sig samman med vissa svampar, vilkas av trådformiga cellrader bestående kropp dels bildar en tätt spunnen, filtartad hudvävnad kring de ömtåliga algcellerna, dels ett rotliknande vidhäftnings- och sugorgan, som tillför de gröna algcellerna vatten och oberedd näring ur jorden. Till tack för dessa välgärningar lämnar algen svampen i stället socker, som den bereder av ur luften upptagen kolsyra, och som tjänar svampen till näring; denna senare saknar nämligen de gröna växternas färgämne, klorofyll, och följaktligen är den icke i stånd att som de gröna växterna förvandla luftens kolsyra till njutbar (brännbar) substans. De vanliga lavarna, som

bilda gröngrått överdrag på stenar och trädstammar, utgöras just av sådana föreningar mellan alger och svampar.

Ett kanske ännu märkligare exempel på inbördes hjälp i växtriket har man i den förening, som ingåtts mellan växter tillhörande de fjärilsblomstrigas familj (ärtväxtfamiljen) och vissa bakterier. När man färdas fram över de ofruktbara brandenburgska sandhedarna överraskas man ofta av att mitt på sandslätten se insprängda gula och blå lupinfält, vilkas frodiga växt på ett märkligt sätt kontrasterar mot omgivningens karghet, och är man av naturen en smula frågvis, undrar man vilken fördold kraft som mitt i sandöknen förlänar lupinen livets gyllene grönska. Redan den gamle romaren Plinius hade för 2,000 år sedan undrat över denna gåta, men svaret har först givits för omkring tjugo år sedan, då tysken Hellriegel upptäckte att lupinen, liksom för övrigt även de andra ärtväxterna, lever i bolag med en bakterie, som ur luften förskaffar den det kväve, som den ej finner i den magra sandjorden. Vad detta betyder för växten kan man förstå, om man erinrar sig att äggviteämnena, som bilda huvudmassan av den levande substansen (protoplasmat) i växten består dels av kol, som växten erhåller ur luftens kolsyra, dels av väte och syre, som upptages i form av vatten eller (syret) ur luften, dels slutligen av kväve och svavel, som de gröna växterna i allmänhet måste upptaga i löst form (som salpeter- och svavelsyrade salter) ur jorden. Äggviteämnenas halt av svavel uppgår endast till något över 1 % och kan därför utan svårighet uppdrivas även ur ganska mager jordmån; annorlunda ställer sig däremot förhållandet med kvävet, vars procenthalt i äggviteämnena uppgår ända till 16 %, och som sålunda måste förefinnas i betydliga mängder, om ej kvävehunger skall inställa sig. Nu består luften visserligen till fyra femtedelar av fritt kväve, men detta är fullkomligt onjutbart för de gröna växterna, som endast kunna tillgodogöra sig sådant kväve, vilket redan förut är kemiskt bundet vid syre. Vad de gröna växterna ej förmå uträtta kan emellertid med lätthet presteras av vissa bakterier, som leva i jorden, och som inträngа i lupinens rötter, på vilka de förorsaka egendomliga svulster, påminnande om ärtstora potatisar. I dessa knöl-

formiga utväxter leva bakterierna, varvid de upptaga och förarbeta luftens kväve till äggviteartade föreningar, som de avstå åt lupinen, vilken i sin ordning förser dem med socker, som den med ljusets tillhjälp bildat i de gröna bladcellerna. Man har beräknat att ett hektar lupiner på detta sätt kunna årligen förarbeta 200 kg av luftens kväve, och det är då ej underligt att man även gjort försök att med kulturer av dessa bakterier (s. k. nitragin) ersätta den relativt dyrbara kvävegödningen medelst salpeter. Att dessa försök ännu ej krönts med någon större framgång i praktiken torde i främsta rummet bero därpå, att enligt vad nyare undersökningar givit vid handen de olika ärtväxterna (lupin, ärta, klöver o. s. v.) var för sig kräva sin särskilda bakterieform, om någon samlevnad skall komma till stånd, en omständighet som naturligtvis är av största betydelse vid användningen av konstgjorda nitraginpreparat.

Man har på senare tiden upptäckt, att det i jorden även finnes andra bakterier, som ha samma förmåga att upptaga luftens kväve — all jord innehåller större eller mindre mängder luft —, exempelvis den av ryssen Winogradsky närmare studerade Clostridium, som efter den berömde Pasteur benämnts Clostridium Pasteurianum. Denna underliga bakterie avviker även i ett annat hänseende från de andra växterna, vilkas stora flertal, de må nu vara gröna eller icke-gröna, alla liksom djuren behöva syrgas för att andas, och på ganska kort tid dö bort, om de inspärras i syrefri luft. Clostridium äger nu icke blott förmågan att leva utan syrgas, utan syret är för denna märkliga varelse ett dödligt gift, ungefär som klorgas eller svavelsyrlighet för oss. I fria naturen kan Clostridium därför endast leva för den händelse andra syrgasförbrukande organismer finnas i dess omedelbara närhet, och i åkerjorden, där Clostridium lever, finner man den också regelbundet i sällskap med två bakteriearter som andas normalt och som genom att för egen räkning förbruka de i jorden befintliga syrgasmängderna skydda Clostridium mot syrets skadliga inverkan. Huruvida man här har att göra med fall av verklig inbördes hjälp är måhända tvivelaktigt, det hela är kanske närmast att jämföra med de ljusskygga lundväxternas trivsel under bokarnas ljusfångande lövvalv.

På allra sista tiden har man funnit att även en del svampar, bland andra den vanliga gröna mögelsvampen, äga förmågan att upptaga och förarbeta luftens för andra varelser otillgängliga kväveförråd. Och vad som är ännu egendomligare, det har visat sig att även en del av dessa kvävebindande svampar ha ingått en förening, ett bolag med gröna blomväxter, av allt att döma på ungefär samma villkor som är grundvalen för de kvävebindande bakteriernas samlevnad med ärtväxterna. Det är en vetenskapligt bildad dam, Charlotte Ternetz, som i Tysklands främsta botaniska tidskrift i dessa dagar meddelat denna upptäckt som resultat av sina under sju års tid bedrivna undersökningar.

Till de magraste och för ett frodigt växtliv ogynnsammaste trakterna vid våra breddgrader höra som bekant icke blott sandfält, utan även hedar och torvmossar. Även här är det bristen på kväve som i främsta rummet gör sig gällande. Det oaktat finner man på dessa magra växtplatser icke blott den vanliga ljungen och lingonriset, utan också, särskilt där marken är sidländare, den vackra klockljungen, odonbusken, och på ännu fuktigare ställen och i torvmossarna tranbärsväxten och Andromedan, alla tillhörande ljungväxternas stora familj. Man har nu rätt länge vetat, att det i överhudscellerna på dessa växters rötter regelbundet förekomma främmande inhyseshjon, närmare uttryckt små svampar, vilka i form av nystformigt hopvecklade trådar ligga inlagrade i överhuden. Charlotte Ternetz har nu lyckats renodla dessa svampar och har därjämte upptäckt, att de liksom ärtväxternas bakterier äga förmågan att upptaga och förarbeta luftens kväve. Och även här har det visat sig att ljungen, klockljungen, lingonriset, tranbärsväxten och Andromeda associerat sig med var sin svampart, alldeles som lupinen, klövern o. s. v. leva samman med var sin bakterieform. Men de hos ljungväxterna inneboende svamparna avvika från de kvävebindande bakterierna så till vida, som de vid sin förarbetning av kvävet arbeta vida mera ekonomiskt än flertalet kvävebindande bakterier; så behöver t. ex. Clostridium Pasteurianum förbränna (andas upp) omkring 1 gram socker för att kunna förarbeta 1 milligram av luftens kväve, medan däremot 1 gram

socker sätter ljungväxternas svampar i stånd att förarbeta 18—22 milligram luftkväve. Ehuru förhållandena för övrigt ej äro så noga undersökta som hos ärtväxterna, kan det svårligen betvivlas, att vi även hos ljungväxterna ha en fullt motsvarande förening, där svampen ger den gröna växten det kväve, som den ej kan erhålla ur den magra jordmånen, och till gengäld av den gröna växten erhåller det socker, som den behöver för sin organbildning och sitt arbete.

Den gamla versen

> Ensam är jag som hedens ljung,
> blommar tidigt och vissnar ung,

har alltså fått en ny knäck: ljungen blommar sent, vissnar aldrig och är aldrig ensam, den har tvärtom under hela livet en trogen följeslagare i svampen Phoma radicis Ericæ. Och på samma sätt äro klockljungen, lingonriset, tranbärsväxten och Andromedan numera att inrangera bland de varelser, som höjt sig upp till det plan, där den inbördes hjälpen förmår att besegra naturens hårda livsbetingelser.

Och dock gör man måhända klokt i att ej lägga för stor vikt vid de ansatser till en högre moral, som där och var uppenbara sig i naturen. Ty där borta vid torvmossen, sida vid sida med klockljungen och Andromedan, växa även andra växter, som övervinna torvjordens fattigdom på ett helt annat sätt, icke genom inbördes hjälp, utan genom list och våld. Det är de köttätande växterna, pinguiculan, utriculiarian och droseran, som med sina raffinerade fällor och griparmar fånga allehanda smådjur, som de sedan utsuga, och på detta sätt förvärva det kväve, som de ej kunna erhålla ur torvmossarnas karga jord.

Så växa i den evigt opålitliga naturen altruismens pioniärer sida vid sida med brottets söner. Vore man barn eller poet, skulle man nästan vara böjd för att tro, att växterna ägde en själ, som avspeglade sig i hela deras gestalt och fysionomi. Hur oskyldigt vacker är icke tranbärsväxten med sina gröna revor bland vitmossan och sina rödlätta, barnsligt koketta blommor, hur skär och drömfin är icke rodnaden hos Andromedans klockor, och verkar icke alla dessa ljungväxters friska grönska under snön som en bild av enkla hjärtans trofasthet!

Men skön är också pinguiculan, där den från sin saftigt gulgröna bladrosett lyfter sin blommas mörkblå trånad upp i dagsljuset, skön är utricularian, när dess ljusa kalkar likt svavelgula facklor spegla sig i torvmossens mörka vatten, och allra skönast är droseran, när dess blodigt röda blad skimra och stråla av de tusen fångstarmarnas glittrande vätskedroppar. De tyckas mig vackrare än alla andra, dessa växtvärldens förbrytare, dessa strålande uppenbarelser av det ondas skönhet.

# Ur litteraturkritik.

## STRINDBERG SOM NATURFORSKARE.
(1895.)

Strindberg vill bli naturforskare på allvar, vill överge diktningen och helt och odelat ägna sig åt vetenskapen — så har le Temps nyligen kunnat upplysa en häpnande samtid.

Och dock — för dem, som under de senare åren stått i personlig beröring med Strindberg, kommer detta hans beslut knappast som en överraskning. Alltifrån begynnelsen ha Strindbergs tankeflöden brusat fram i tvenne skilda strömfåror: på den ena sidan hans diktning, som bröt fram lik en skummande vårbäck i Mäster Olof, som svällde ut till de mäktigt brusande vårflödena i Giftas, som blev till en klarblå, speglande alpsjö i Utopier, som med titanisk våldsamhet störtade sig utför branterna i Fadern och till sist nådde den stora freden och de stora djupen i Havsbandet.

Sedan den dagen är det som hade Strindbergs diktarflöden sinat ut. Men strömmen i den andra fåran, som hela tiden runnit sin väg, stundom underjordisk och obemärkt, har numera svällt ut och mottagit de sista flödena från systerfåran. Och när våren kom, bröt även denna ström fram — en grumlig, plaskande regnbäck, som döptes och fick namnet Antibarbarus.

För den del av Strindbergs beundrare och vänner, vilka ej själva äga kemisk eller botanisk fackbildning, utgör naturligtvis hela hans naturvetenskapliga skriftställarskap ett stort och hemlighetsfullt mysterium. Det är sant, bland fackmännen i Skandinavien har Antibarbarus i det hela rönt ett ofördelaktigt emottagande; men fackmännen äro ju ofta ensidiga — man vet ju hur du Bois-Reymond försyndat sig mot Goethe...

Och den berömde professor Haeckel i Jena har tröstat Strindberg med att alla stora upptäckter misskännas av samtiden! Och den ansedda tidskriften Revue des Revues berättade ju nyligen, att Strindberg med Antibarbarus åstadkommit en revolution i kemien, som endast kunde jämföras med det genombrott i litteraturen, han för tio år sedan åstadkom med Röda rummet! Och Handelstidningens Pariskorrespondent förtäljer, att vår store landsman blivit invald i Société astronomique i Paris och varit inbjuden på supé hos Camille Flammarion...

Vem kan under sådana omständigheter förtänka den i kemien oinvigde, om han verkligen kommer till den tron, att den Strindbergska "revisionen" av naturvetenskapen är att taga på fullt allvar!

Sanningen är emellertid, att Strindbergs naturvetenskapliga idéer erbjuda ett större intresse för psykologen än för naturforskaren. Men för psykologen, som äger kemisk och botanisk allmänbildning, avger Antibarbarus ett lika intressant material som hans övriga arbeten.

Ty den Strindberg, som man möter i Antibarbarus, är i grunden den samma som uppträder i Tschandala och i Havsbandet, men mediet, vari han rör sig, är ett annat, och strålarna från hans väsen brytas därför under andra vinklar än i diktningen, och mycket, som där var omärkligt och svagt, blir här starkt och skärande. Denna sällsamma komplex av genialitet och barbari, som är så betecknande för Strindbergs väsen, finnes även här; men medan i Strindbergs diktning genialiteten är det förhärskande och barbariet endast stänkvis glimtar fram, är förhållandet omvänt i hans vetenskapliga produktion. Här skådar man i all dess nakenhet denna intellektuella brutalitet, denna ur själva physis framsprungna stenhuggarmaterialism, som vill förvandla natrium till kalium och cokes till järn — genom hamring med slägga! Det ligger över denna idévärld en brutal storslagenhet, som kommer en att tänka på juraperiodens utdöda jättedjur; det är, som såge man fossila jättetankar brottas och riva upp jorden...

Härmed är ej sagt, att icke Strindbergs vetenskapliga arbeten skulle innehålla synpunkter och uppslag som kunna

vara värda att beaktas. Han säger sig t. ex. ha gjort den iakttagelsen, att om man på växter, tillhörande klassen Monoëcia, skär bort anlagen till honblomman, så vissna hanblommorna bort utan att utveckla sig. Skulle denna observation vara riktig*, har Strindberg därmed givit ett intressant uppslag för växtfysiologien, liksom hans iakttagelser angående undersvavelsyrligt natron som fytokemiskt reagens även torde vara vetenskapligt brukbara.

Men i stort sett utgör redan det faktum, att Strindberg vill reformera icke blott kemien utan även botaniken och astronomien, en antydan om att något måtte vara sjukt.

Som astronom hyser Strindberg ett särskilt intresse för månen, och då han för några år sedan uppehöll sig i Lund, gällde ett av hans första besök astronomiska observatoriet. Han beskådade månen natt och dag och fann allt bekräftat: månen var en kvartsskiva, som slungats ut ur jorden, månlandskapet med de slocknade kratrarna var en myt, och gubben i månen var — Amerika, som speglade sig i kvartsskivan.

Birger Mörner, som var den tredje i sällskapet, gjorde den invändningen, att vi snarare borde se Europa speglas i månen...

— Hm, svarade Strindberg med sitt egendomliga leende, när man ställer upp hypoteser, får man inte vara småaktig.

Vi fortsatte vår nattliga promenad och hamnade till sist på ett av lärdomsstadens naturvetenskapliga institut, vars amanuens för Strindberg demonstrerade den Abbeska belysningsapparaten.

Röda rummets författare lyssnade med ett allvar, som hörde han en dödsdom förkunnas, men utbad sig därpå att få låna mikroskopet ett ögonblick och försvann i ett sidorum. Där dröjde han, och då hans sällskap efter en stund trädde in, mötte dem en egendomlig syn: Strindberg låg på knä framför fönsterkarmen, på vilken han placerat mikroskopet; tuben hade han vridit tillbaka och ställt in på — stjärnorna, som han mikroskoperade med oljimmersion. —

Allt sedan Strindberg hösten 1892 lämnade Sverige, ha

* Den har visat sig vara oriktig. Förf. (1903.)

naturvetenskapliga frågor nästan uteslutande lagt beslag på hans hjärna. Le Temps visste att berätta, att det särskilt var två ting, som för ögonblicket sysselsatte honom: svavlets uppdelning i kol och väte samt påvisandet av nervsystem hos växterna.

Det sistnämnda problemet sysselsatte honom redan, då han för några år sedan vistades i Berlin. Han utgick från den ståndpunkten, att då ingen sträng gräns kunde uppdragas mellan djur och växter, följde redan därav, att växterna måste äga ett nervsystem.

Jag erinrade honom om det samband, som äger rum mellan nervsystemets och rörelseförmågans utveckling, och antydde att de av Kienitz-Gerloff m. fl. påvisade protoplasmaförbindningarna i viss mån kunde anses representera ett sympatiskt nervsystem, efter som de sannolikt tjänade till att upprätthålla den fysiologiska kontinuiteten i växten.

Men detta tillfredsställde inte Strindberg. Han visade mig en alpviol, som han omväxlande bedövat med eterångor, injicierat med guldklorid och morfin, förgiftat med cyankalium och arsenik, och tack vare denna behandling trodde han sig vara nervsystemet på spåren. Även hos andra växter ansåg han sig ha upptäckt innervationsorgan, men en gemensam undersökning gav vid handen, att det förmenta nervsystemet utgjordes av de garvsyreförande cellraderna i växten. Jag hänvisade honom emellertid till Haberlandts "Das reizleitende Gewebe der Sinnpflanze", och det faktum, att Haberlandt här betecknat de glykosidförande cellerna som de, vilka fortplanta retningsrörelsen, gav ny fart åt hans nervfantasier.

Nästa kväll sutto vi samman i Künstlerklause'n vid Dorotheenstrasse. Genom Strindbergs hjärna drog en väldig idéorkan, och elektriciteten sprakade i hans yviga lejonman. Svavlet var avslöjat, oåterkalleligen, som en förening av kol, syre och väte; och då det väger 32, måste det bestå av en kol = 12, en syre = 16 och fyra väte = 4. Svavlet är alltså $CH_4O$! Stämmer, inte sant?

Jag invände, att svavlet då borde vara identiskt med metylalkoholen, som även tecknas $CH_4O$.

Strindberg tog sig för pannan, men blott för ett ögonblick, och så bröt det löst:

— Ja, svavlet bleve en alkohol! Det låter ju barockt, och dock är det kanske så. Ty tänk efter: svavlet är ett harts, i ett visst ögonblick en kamfer, och kamfer kan betraktas som en envärdig alkohol! Och tänk på kolsvavlan, som förr kallades svavelalkohol! Och på Siliconylalkoholen, som luktar kamfer! Svavel en kondenserad, polymer metylalkohol! Ja, varför icke?

I nästa ögonblick var Strindberg inne på botaniken och drog i fejd mot läran om insektätande växter. Droseras körtelhåriga blad vore utan tvivel övergångsbildningar till blommor, uppståndna under översvämningar — jämför den närstående Parnassias nektarieblad. Ja, utan tvivel! — Så vida de ej snarare voro rotbildningar och håren rothår. Växtens rot är en ut- och invänd tarm, rothåren flimmerepitel, och bladen, där trakeerna förgrena sig, äro gälar! Ja: botaniken behöver omredigeras. Hej!

Han stötte sitt glas mot mitt och fortsatte:

— Ja, och matematiken! Vad skall man säga om den? Jag minns då vi i skolan räknade reguladetri — det stämde aldrig med faciten. Nej, aldrig! Och vår lärare, en skarpsynt och genombildad man — han hade varit fanjunkare vid regementet— han säger: ja, det måste vara något på tok! Det var något på tok! Men då han hörde, hur det knakade i matematikens grundvalar, blev han feg, skrevade åt sidan och skyllde på tryckfel. Tryckfel och föroreningar! Tror du inte, att det är något ruttet i reguladetrin? En sjuk punkt? Jag fruktar vi få operera matematiken! Ett kejsarsnitt! Ja, låtom oss!

Han lutade sig fram över bordet och sänkte rösten till en hemlighetsfull viskning:

— Ja — och kvinnan! Tänk, när vi börja avslöja henne på allvar! Hur tror du, att det är beställt med hennes ägg? Har du sett ett kvinnoägg? Nej! Jag? Nej! Men Buffon, som var en djävla man, har funnit befruktade ägg i hanarnas sädesledare! Har du mod att tänka ut tanken? Det är mannen som lägger äggen och kvinnan är fågelboet! Hon kan ersättas, undanskaffas! Det gäller blott att hålla en konstant temperatur av 37° och bereda ett lämpligt näringsfluidum. Och så är mannen emanciperad! Fullständigt!

Samtalet höll på att förlora sig in på kvinnofrågan, varför jag tog upp den tappade tråden med ett referat över Nägelis då nyss utkomna postuma arbete "Die oligodynamischen Einwirkungen". Jag berättade huru Nägeli trott sig finna, att sublimatlösningar, som förtunnats därhän, att blott en molekyl sublimat komme på varje liter vatten, dock inverkade dödande på alger, och i samband därmed berörde jag Nägelis förklaring: att vattnets egenskaper blivit förändrade genom sublimatet o. s. v. Strindberg lyssnade med synbart intresse, men då jag kom till den avgörande punkten — att nämligen algernas bortdöende helt enkelt berott på det destillerade vattnets kopparhalt, klippte han av:

— Nej, jag vill inte höra mer! Rubba inte mina cirklar! Den teorien passar för mina ändamål, och jag vill inte ha den förstörd. Vänta bara, det kommer, det kommer!

Och några månader senare kom det verkligen också: kapitlet om "ancestrala energier" i Antibarbarus är just den tanke, som utlöstes i Strindbergs hjärna genom referatet över det Nägeliska arbetet. —

En dag då Strindberg återvände från sin vanliga morgonpromenad i skogsdungarna kring Friedrichshagen, såg han mer än vanligt betydelsefull ut. Han tog fram ett stycke indigo, som han köpt i Friedrichshagens diversehandel, höll upp det mot dagern och yttrade:

— Ser du kopparglasen? Är det icke sällsamt? Jag har säkra utsikter att med det snaraste kunna avslöja indigon som ett kopparderivat!

Jag hade vis-à-vis Strindbergs naturvetenskapliga teorier redan länge höjt mig till den Horatianska ståndpunkten nil admirari och tog därför den nya hypotesen med lugn. För att emellertid ge min invändning en form, som möjligen skulle kunna ingripa i Strindbergs tankemekanism, yttrade jag, att kopparglansen ju var omisskännlig, men erinrade om att indigon producerades av en växt, att kopparföreningar i regeln voro ytterst starka gift för växterna och att det då vore märkvärdigt...

— Stopp, avbröt Strindberg och drog mig in i sitt rum, där en fruktansvärd svavelstank vittnade om att laboratio-

nerna fortgingo oförtrutet. Se här, läs! Vad säga böckerna: indigon bildas vid en jäsningsprocess! Den är en patologisk produkt! Ett gift naturligtvis, kanske en anorganisk ptomain! Se, allt stämmer — allt!

På laborationsbordet låga ett par porslinsskärvor med rester av halvförbränt svavel. Strindberg pekade på skärvorna och sade:

— I morgon insändes detta till professorerna i Berlin. De få ej ha en aning om vad det är, de få endast order att pröva på kol. Och då vore det väl själva fan, om inte svavlet snart skulle ha skådat sin ändalykt som element.

I järnvägskupén på färden till Berlin dök indigon åter upp. Jag påpekade indigons syntes av amidokanelsyra o. s. v. och sökte på baksidan av min biljett framställa förhållandena grafiskt. Det visade sig emellertid att hela den moderna strukturkemien var Strindberg en terra incognita — han tycktes, över huvud taget, knappast ha en aning om vad man i kemien menar med en rationell formel. Jag valde ättiksyran, ritade upp atomerna och deras värden så gott sig göra lät och använde all min pedagogiska vältalighet för att klargöra ättiksyrans rationella formel.

Strindberg lyssnade med en misstrogen uppsyn; så skådade han ut genom kupéfönstret med en blick, som såge han ofödda världar öppna sig i fjärran. Men då tåget brusade in på Schlesischer Bahnhof, log han sitt egendomligaste leende och sade:

— Nej gosse, det duger inte. Allt det där du har ritat om atomerna är metafysik och spetsfundigheter som inte få grumla min hjärna. Jag förstår det inte, och jag vill inte förstå det.

Det var mitt sista samtal med Strindberg om naturvetenskapen.

# Ur FRAGMENT OCH MINIATYRER.

## I BODENBACH.

(1902.)

I Elbedalen, på gränsen mellan Böhmen och Sachsiska Schweiz, ligger en liten idyllisk vrå mellan bergen, som kallas Bodenbach. Ursprungligen av tysk börd har den lilla staden på senare tiden blivit bemängd med tjeckiska element, som invandrat, sedan de nya järnvägslinjerna lämnat fritt lopp åt det slaviska expansionsbegäret. Mellan tyskar och tjecker råder här som annorstädes en otyglad antagonism, som vid tiden för mitt första besök tagit sig uttryck i våldsamheter från tyskarnas sida. Då nämligen ryktet om de nyss timade oroligheterna i Prag spritt sig till Bodenbach, och man där fått höra, huru de tjeckiska patrioterna stormat och förstört det tyska universitetets institutioner i Prag, beslöto de goda Bodenbacharna att ta revansch, vadan de stormade och förstörde den tjeckiska folkskolan och den restaurang, där tjeckerna hade sitt huvudkvarter.

Med anledning härav hade ett tjeckiskt regemente förlagts till Bodenbach, och situationen var vid tiden för mitt besök mycket kritisk. Vid varje gathörn stodo svartmuskiga tjeckiska soldater med skarpladdade gevär och påskruvade bajonetter; de trånga gatorna genljödo av tjeckiska kommandorop, medan från de tyska värdshusen ideligen hördes samma sång med refrängen ständigt återkommande:

Es soll Begeistrung uns entflammen,
hipp hipp, hurra! hipp hipp, hurra!
Wir halten fest und treu zusammen,
hipp hipp, hurra! hipp hipp, hurra!

Nästa sommar, en härlig augustimorgon, återsåg jag Bodenbach för andra gången. Nu var lugnet längesedan återställt och idyllen ogrumlad.

På stationen räckte jag min kappsäck till en bärare: Hotell Umlauft!

— Varför just Umlauft? frågar bäraren dröjande.

— Därför att jag bodde där sist, och fann mig väl av det.

— Varför just Umlauft, frågar bäraren ännu en gång, varför icke Kny, Gasthof Kny?

— Är den så utmärkt?

— Den är alldeles utmärkt, svarar mannen med eftertryck. Gå till Kny, min herre, ni skall ej ångra det.

— Nåväl, vi gingo till Kny, som befanns vara en mycket enkel och föga tilltalande Gasthof i den tyska stilen. Detta är påtagligen bondfångeri, tänkte jag då jag kort därpå gav mig ut för att rekognoscera den Bodenbachska floran.

Väl uppkommen på höjderna ovanför staden möter jag en man i grön jägerkostym och slokhatt prydd med en gungande tuppfjäder. Han stannar och med blicken fäst på min portör yttrar han:

— Der Herr scheinen Botaniker zu sein.

Jo, det stämde ju. Nå, även han var botanist, det vill säga han var Naturarzt och som sådan mycket intresserad för Plantenkunde... Om han möjligen finge stå till tjänst som ciceron?

— Jo, gärna.

När vi efter tre timmars vandring åter befunno oss på gatorna i Bodenbach, var det tysk middagstid, vadan jag till mannen med tuppfjädern framställde en blygsam inbjudning till middag. Han tackade förbindligast, han skulle hem till de sina och kunde ej gå med; men apropå middag, så kunde han ej underlåta att rekommendera ett utomordentligt matställe — Gasthof Kny, här strax invid... vorzüglich!

Som emellertid min vän naturläkaren förut anförtrott mig, att han i vardagslag var vegetarian, beslöt jag att uppskjuta avprovningen av det Knyska köket till aftonen.

När jag på kvällen nerdammad och hungrig inträdde i den Knyska lokalen, mötte mig en egendomlig syn. Hela salen

var fullpackad av människor, som rökte och drucko öl med en livaktighet och en intensitet, som väntade de världens undergång dagen därpå. I bakgrunden av salen kunde jag genom de blå rökmolnen urskilja min vän naturläkaren, ivrigt sysselsatt med att tömma sin sejdel. I hela salen fanns ej en enda ledig plats utom vid ett bord strax vid dörren, där en neger tronade i ensligt majestät.

Det var ingenting annat att göra, jag slog mig ned vid negerbordet, beställde en Paprikaschnitzel, och var inom kort invecklad i en konversation med den svarte brodern. Först utbytte vi några tankar angående Bodenbachölet, som vi båda funno medelmåttigt, och därefter gingo vi över till tyska kvinnan, som negern beundrade med tropisk entusiasm: o, die deutschen Damen, sie sind so schön und weiss und liebevoll! Annars trivdes han ej i Tyskland och Österrike, ty där fanns så mycket fördomar, särskilt rasfördomar; folket var oupplyst och förstod icke att alla människor äro lika, annat var det i Schweiz. Herr, ich sage Ihnen, die Schweiz, das ist so ein gutes, regelmässiges Vaterland!

Den svarte brodern förklarade därpå att han var socialist, ty socialismen lär att alla äro lika, och av samma skäl bekände han sig även till kristendomen, das ist auch so eine gute, regelmässige Religion...

— Förlåt, herr doktor, men hur i Jesu namn kan en kristen människa som ni sitta samman med den där svarte morianen, hördes en kraftig stämma bakom mig. Det var min vän naturläkaren, som med milt våld banade mig väg till sitt stambord, där han under mycket buller beredde nykomlingen en plats.

Nu kunde jag emellertid ej längre lägga band på min nyfikenhet:

— Herr Fischer, var god upplys mig om orsaken till den egendomliga popularitet denna restaurang åtnjuter!

— Det skall jag visst, svarade naturläkaren beskäftigt och tömde sin sejdel. Ännu för ungefär ett halvt år sen var denna restaurang tjeckernas högkvarter. När vi så i vintras fingo underrättelse om svinerierna i Prag, blevo vi ju mycket upprörda och i hastigheten råkade vi slå in alla fönsterrutorna i den här restaurangen, som på den tiden var full av tjecker.

Även möblemanget blev spolierat — det fanns inte så mycket som ett helt stolsben kvar på lokalen. Nå, sen den betan gingo ju tjeckerna inte mera dit. Men värden var tysk och höll på att bli ruinerad på kuppen. Det var då vi tyskar beslöto gripa in och hjälpa vår landsman i hans nöd, och hur kunde vi väl understödja honom bättre än genom att dricka hans öl. Det gjorde vi också; borgmästaren själv drack sexton sejdlar första kvällen och höll tal och sade att det var en nationell plikt att understödja mannen. Nå väl, vi understödde honom; på fem dagar hade vi druckit så mycket att alla fönsterrutorna voro betalda. Med möblemanget fingo vi hålla på i fem veckor, det var ett ansträngande arbete skall jag säga, men det gick till sist. Det var särskilt en stor porslinsdelfin från Dresden, som hade kostat mycket pengar — det dröjde nio dygn innan vi supit in den. Nå, nu är ju alltsammans längesedan betäckt och mannen gör bättre affärer än någonsin förr — "aber trotzdem, wir fühlen es noch als eine nationale Pflicht, den Mann zu unterstützen!"

Och mannen med tuppfjädern höjde den nyanlända sejdeln, tömde den i ett drag och försjönk åter i fosterländska grubblerier.

*

Några dagar senare vandrade jag på vägen, som löper fram på sydsidan av Erzgebirge mellan Graupen och Kulm. Trots den kuperade terrängen går landsvägen här nästan snörrät och stryker bitvis fram som en hög järnvägsbank med branta avsatser å ömse sidor.

Det var en brännande het augustidag. Humleåkrarna och sädesfälten lyste i det starka solskenet gula som guld, luften var smutsgul av solrök och av röken från det böhmiska stenkolsdistriktet, vid horisonten var himlen svart, men den andra delen av himlavalvet skimrade med en citrongul glans: det låg tryckande nervositet i luften, hela landskapet tycktes ha gula febern.

Då varsnade jag på avstånd en egendomlig gestalt, som stod orörlig i åkerkanten djupt nedanför landsvägen. Småningom blevo konturerna tydligare, och föremålet preciserade

sig till en dam, en äkta fru Buchholz, med en korpulens som tycktes räcka ända in i fjärde dimensionen. Hon stod orörlig med en himmelsblå parasoll i ena handen och en blåklint i den andra. Då jag nalkades, gjorde hon några graders frontförändring och yttrade på tyska:

— Jag har gått ned för den här blåklintens skull — det fanns blott en enda i hela åkern, men nu kan jag ej mer komma upp. Vill ni hjälpa mig?

— Naturligtvis, visst ville jag det...

Jag gav mig nedför avsatsen, fattade jättinnan bakifrån om midjan och sköt på, och så bar det uppför branten; vi voro väl knappt en meter från landsvägsplanet, då min fot slant och vi båda under buller och brak rullade baklänges utför sluttningen.

Det var en fatal historia! Vi hade båda slagit oss ganska illa mot portören, som fått stora bucklor under avgrundsfärden. Emellertid, sedan vi återvunnit besinningen, hölls krigsråd, och det beslöts, att vi, sedan jag avlagt portören, skulle söka i sicksack kryssa oss uppför branten.

Äntligen, efter flera fåfänga besök, befunno vi oss åter på landsvägens terra firma. Själv var jag ganska echaufferad och jättinnans barm gick i vågor som en ocean; jag kom ett ögonblick att tänka på negern...

När jag efter att ha hämtat upp min portör åter stod vid fru Buchholz' sida, hade hon fullständigt återvunnit sitt själslugn. Hon räckte mig med värdighet sin hand och yttrade förbindligt:

— Besten Dank, mein Herr! Mein Kompliment!

— Hab' die Ehre, küss' die Hand! genmälte jag med österrikisk hövlighet, och så skildes våra vägar. —

Vilket mod besitter dock icke kvinnan, tänkte jag, medan jag vandrade fram i det gula värmetöcknet. Att i dessa trakter bära blåklinten, den tyska enhetstankens symbol, är ju nästan livsfarligt. Det var ju ej mer än en vecka sedan tre tyska gymnasister från Reichenbach blivit genompryglade av tjeckerna endast för att de haft blåklintar i knapphålen. Nå, fru Buchholz var nog stark, men ändå...

Jag vände mig om för att fånga en sista skymt av henne,

men hon var redan försvunnen i ett dammoln vid horisonten. Men plötsligt slog det mig, att som hon stod där i diket med sin blåklint och sin korpulens var hon ju i själva verket en symbol av hela det nutida Tyskland: det stora, starka, hederliga Tyskland, som äntligen funnit vad det så länge sökt: den tyska enhetsblomman, men som därvid gått ner sig i diket och råkat en smula på efterkälken...

Jag sökte kontrollera riktigheten av denna tankegång, men förgäves; i den kvävande hettan vissnade tankarna ner lika hastigt som de föddes. Den dammiga landsvägen, den gula luften och den bronsskimrande himlen smälte samman med min egen själ till ett stort gulaktigt Nirvana, där en jätteskepnad med blå parasoll tronade som en väldig Buddha.

CARL LAURIN

1868

# Ur FOLKLYNNEN.

## PARIS.

"Fluctuat nec mergitur", det vaggar på vågen men går ej i kvav, är staden Paris' valspråk. Äro arbetarna i stadsdelen Batignolles för revolutionära, så äro slaktarna i stadsdelen La Villette för reaktionära; bråka syndikalister, anarkister eller nationalister, så skola i alla dessa olikartade fall de små soldaterna fram och göra för fot gevär på de osäkra platserna. Arbetarna besvara det militära ingripandet med galliska och hånfulla inlägg. Faran stimulerar parisarna, och mången frågar sig: "Skall det den här gången icke braka löst, bli en 22 februari, en 15 maj, en 4 september eller en 2 december?"

Den som jag tror sista av de gamla pittoreska kvarnarna, som reste sig på Montmartrehöjden sedan urminnes tider och som så Rembrandtsaktigt stämningsfullt avbildades av George Michel under 1700-talets sista år, var Moulin de la Galette. Såg man en vacker förmiddag ut över Paris från den gamla rangliga träkvarnen, steg ett svagt brus upp ur det gråa hushavet och man tyckte, att även stadens yttre konturer ha sin skönhet. Ej i plan enformighet utan med en viss vågig rytm också på den lägre vänstra Seinestranden utbreder sig världens skönaste storstad. På natten i månsken, mellan vita murar och på folktomma krokiga, starkt sluttande gator tror man sig vara i en småstad, då man från den genom Renoirs kända tavla bekanta danslokalen Moulin de la Galette eller någon av de små litterära kaféerna, såsom Père Frédéric, där unga skalder själva läsa upp sina rytmiska utgjutelser om friheten och skönheten, beger sig ner till bulevarderna, där rörelsen längst fortsätter.

Med bulevarderna menar man i dagligt tal den trädplanterade, mycket breda, en kilometer långa gata, som bär namnen Boulevard de la Madeleine, des Capucines och des Italiens och som utgör en liten del av den inre bulevardcirkeln. Här är Paris' egentliga medelpunkt, här brusar livet hela dagen och en god del av natten och betraktas på latinskt sätt som ett skådespel från de fyra stolrader, som kanta vardera trottoaren. Här smutta parisarna på sin apéritif före och på sin digestif efter måltiden, och inhämta på samma gång ur tidningarna och av den förbiströmmande folkmassan både teoretisk och praktisk kunskap om livet. Många främlingar bli besvikna, liksom den lille Alphonse Daudet blev det, över att gatorna ej liksom i det nya Jerusalem voro av klart guld. Moskoviter och stockholmare bli litet nedslagna åt att skaran av vicomter och eleganta mondäner och demimondäner endast utgör 0,1 % och kanske rent av undra, varför man så sällan ser M:lle Polaire eller M. Henri Bergson gå förbi. Till och med i det lyckliga Frankrike har försynen blott sparsamt utdelat glänsande svarta hattar och vita damasker åt herrarna och givit ett fåtal damer den dyrbara gåvan att behaga vid första ögonkastet. Allt måste jämföras, och då kan den vresigaste icke förneka, att både lustiga och vackra typer ofta förekomma på Parisbulevarden. På morgnarna, då hästarna trampa på den nyvattnade träkubben och trängseln ännu ej är så stor, att den hindrar en att se i de ofta smakfulla bodfönstren, men isynnerhet på aftnarna vid teaterdags är bulevarden mest till sin fördel. En sorts nervös iver bemäktigar sig alla. Körbanan är proppfull med ekipager och automobiler, droskkuskar svära över chaufförer, och det elektriska ljuset belyser de vackra damerna, som självmedvetet kråma sig i sina teaterkappor och trippa behändigt ur vagnarna och över asfalten.

Jag råkade en gång i Paris en engelska. "Paris vore bra", sade hon, "om bara parisarna inte funnes." Utom det, att man har svårt att tänka sig myrstacken utan myror och kupan utan bin, så måtte det sägas, att parisarna ge en känsla av att ej kunna leva annat än i Paris, de "landsförvisas" till landets övriga städer, som de skrattande säga. De ha skapat

sin stad som de vilja ha den och gjort den till "staden" i samma mening som romarna kallade sin stad "urbs", staden i egentlig mening. Man gripes av en känsla av obehag, alldeles oberoende av politiska sym- eller antipatier, vid tanken på att några andra skulle besätta och besitta Paris. Om utsikt funnes, att parisarna skulle få sina fel förbättrade, så erfar man snarast en olustkänsla. Men man bör ej oroa sig i onödan.

Hur äro parisarna och parisiskorna? Det är en stor skillnad på den unga dam, som i sitt hus vid Parc Monceau klockan 10 väckes av att en kopp choklad och ett par delikata brioches ställas bredvid hennes rymliga och komfortabla rokokosäng, och den, som fem timmar förut med en skur av ovett av poliskonstapeln kördes upp från sitt obekväma läger på kajen under någon av Seinebroarna. Även en parisisk slätrakad och svartmuskig kypare på ett nattkafé, som försöker lura på den något tummelumske men eljest korrekte Chicagobon en falsk tvåfranc, skiljer sig mycket från den vithårige idealistiske gamle professorn i nationalekonomi, som sitter i sitt arbetsrum, vid Jardin du Luxembourg, och logiskt och formfulländat bevisar hur krigen, tack vare världshandeln, blivit omöjliga. Svaret beror också på till vem man ställer frågan.

I landsorten svaras nog ibland: Parisare, det är den sortens fransmän, som gyckla med allt, isynnerhet med det övriga Frankrike, de som vilja sälja sin själ, om de äro män, och sin kropp, om de äro kvinnor, för pengar, fördärvade av de milliarder immoralitetsbakterier, som flyga omkring i luften i lastens huvudstad. De ha kalla hjärnor, om det skall vara någon förtjänst. Liksom blodet från kroppen suges till hjärtat, så strömmar Frankrikes blod till Paris för att där avkylas, steriliseras på goda mikrober och inficieras av alla kroppens och själens sjukdomar. Må vara att Paris är Frankrikes huvud, säger landsortsbon, men jag skall be att få instämma med lantadelsmannen i Feuillets "Monsieur de Camors" och säga som han gjorde om Paris: "När huvudet blir för stort, blir mannen en idiot."

Frågar man en parisare, svarar han kanske: "En parisare är en sådan fransman, som kan vara flitig och glad, känslig

och modig, kritisk och full med hänförelse på en gång. Som han blott fruktar två saker, löjlighet och tråkighet, så reser han inte gärna, ej ens till landsorten, och han trives i sin stad, den skönaste och friaste i världen, därför att den är gjord av parisarna själva och så stor, så välskött, så vacker, att ej ens en million främlingar och landsortsbor kunna göra den otrevlig. Om man också i Paris endast tillber det franska snillet och den franska skönheten, så har man dock där hänsynslösare än på något annat ställe i landet offrat gods och blod för Frankrike. Vi parisare älska ej flandrisk måttlöshet eller gascogniskt skrävel, vi ha den blygsamheten att dölja vår äkta rörelse med ett skratt eller ett skämt. Låt Madridbon tycka mest om sina tjurfäktningar, Londonbon om sina hundar, stockholmarna om sin punsch, vi parisare instämma med den, som påstod, att vi mest älska 'tavlor, blommor och kvinnor'." Nå, är hon då så märkvärdig, denna parisiska, hon lär ju ha uppnäsa? Kvinnan blir som mannen vill ha henne. Parisarna ha velat ha en litet om målning, i mycket om en blomma påminnande varelse, som var alltigenom kvinna, och så har i alla klasser ett större antal kvinnor än annorstädes format sig. Uppoffrande mödrar, drivna kassörskor, praktiska, arbetsamma och sparsamma husmödrar, allt detta finns det gott om i den franska huvudstaden, och man får väl gå till det gamla Grekland och Japan för att finna så psykologiskt och fysiologiskt skolade vackra hetärer som i Paris, och Taine har blott till en del rätt i sitt elaka, mycket överdrivna yttrande i Vie et opinions de M. Graindorge: "Butikägerska, världsdam och kokott, det är fransyskans tre yrken. Där äro de ypperliga, och bara i dessa."

Det kvinnliga sätter sin prägel på Paris och ger färg åt stadsbilden, och både gatsoparen och ministern vända litet på huvudet, då en ovanligt näpen midinette med sin pappask, barhuvad och i slät svart klänning, med drottninglik, d. v. s. kvinnlig, självmedvetenhet skrider förbi. Och den raggigaste anarkistföreläsare småler under sin originella mot luggen borstade huvudbonad, då någon stilfull Venusprästinna med diamantspännen på skorna, i en spetsklänning och med ett 500 francs' hattkonstverk på det ondulerade håret glider fram

på Champs-Élysées, med nonchalant säkerhet tillbakalutad och liksom infattad i det korrekta, eleganta ekipaget.

De flesta norrifrån komma till Paris genom Gare du Nord. Deras första intryck blir att ha anlänt till en smutsig, enformigt byggd, larmande stad, påminnande om ett större Lille.

Parisarna tyckas ha tänkt på detta och anordnat en liten paviljongartad — bonbonjärformad som så mycket ny fransk arkitektur — Gare des souverains, där krönta huvud skola få fördelen att se staden en beauté, så att de bli förälskade i ett ögonblick och få — som det heter på det erotiska fackspråket — le coup de foudre, då det gäller Paris.

En gång under Fallières' milda spira gick jag uppför Champs-Élysées. En utländsk suverän och hans drottning hade just mottagits vid den då nya stationen vid Bois de Boulogne. Solen glänste på de ståtliga kavalleristerna med deras gyllne hjälmar, från vilka de svarta tagelduskorna hängde efter ryggen. De mörka, manliga och vackra galliska ryttarna skrattade, där de sutto på sina jättehästar — det är stor skillnad på utseende, då det gäller franska infanterister och kavallerister.

Solida i alla avseenden, fyllde M. och M:me Fallières sin vagn, äkta representanter för det borgerliga stor- och småkapitalistiska Frankrike. En elegant liten flicka gick förbi och yttrade med något av äkta parisisk hånfullhet till sin mor: "M:me Fallières ser ut som en kokerska", och man fattade i ett slag, att den republikanska regimens traditionella yttre formlöshet trots all formalism skall av bra många fransmän och fransyskor, både monarkister och anarkister och många mitt emellan, erfaras som ett slags stigma.

Vanliga människor kunna alltid bege sig till Bois de Boulognestationen och tänka sig effekten på dem som där för första gången se Paris. Bois de Boulogne är nog bra, men liksom det personliga är det högsta i historien, så äro de promenerande och åkande det viktigaste i Bois de Boulogne. På Avenue des Acacias defilera ekipager och automobiler varje dag kl. 6, och ingen preussisk underofficer granskar truppens knappar och stövlar med den falkblick, varmed damerna mäta varandras toalettföreträden och mästra eventuella toalett-

misstag. Herrarna få nöja sig med andra planet och tyst citera Gavarnis lilla Parislorette, då hon såg ut över alla de eleganta damerna på en operabal och sade till sin väninna: "När man tänker på att alltihop det här skall äta, så börjar man verkligen förstå, att herrarna ä' styva."

Det blir skymning. Ekipager, bilar och droskor trängas, då man över den eleganta trädgårdsgatan Avenue du Bois de Boulogne åker förbi Triumfbågen, som avtecknar sina latinska och gigantiska former mot kvällshimmeln. Det ligger en egendomlig storhet över denna båge, denna gata, denna stad, där skönhet och väldiga mått utmärka hela stadsbilden och själva folkmyllret har något av rytm. Man har hela Champs-Élysées sluttande ned mot Place de la Concorde framför sig, och längst i bakgrunden skymtar man Louvren. Lyktorna tändas, en högtidlig surrande ton som ur en jättestor bikupa dallrar över den enorma gatan, som nu är helt svart av åkdon, och man säger sig: Paris, denna stora och konstrika samhällsbyggnad, liknar sannerligen bikupan. I Paris strävar man ej minst för drottningen-kvinnan, många äro drönare, men arbetsbin i millioner arbeta på något så stort och fulländat, att blott ett fåtal vet hur kupan skapats och ingen kan säga varför den har blivit till, denna sköna, heta, söta, surrande och konstfulla mikrokosm.

# Ur MÄNNISKOR.

## G. B. A. HOLM.*

Att det är ont om personer över medellängd är ganska naturligt, och detta gäller också på det andliga området och både då fråga är om intelligens och vilja. Den starkaste viljemänniska jag råkat, en av de ytterst få verkligt stora, var häradshövding Gustaf Birger Anders Holm, verkställande direktör för Aktiebolaget P. A. Norstedt & Söner.

Gustaf Holm var mycket lik den stora svenska grundläggartypen Gustav Vasa. Bägge envåldskungar, vare sig det gällde å ena sidan riksmöten eller rådskammare och å andra sidan kommittéer eller styrelser. Ljusa, rödlätta och välfödda, hårdhänta, lättrörda, frustande av liv, misstänksamma mot andra, läggande på sig det mesta arbetet, dels av arbetslust, dels för att andra icke skulle sticka sig upp, älskande de sina, dock bannande dem ofta, samt avskydda av fienderna, voro bägge verkliga kärnkarlar.

Holm var son till kronouppbördsmannen och drätselkamreraren, stadsfiskalen i Ystad N. M. Holm och dennes maka Karin Holmström. Han föddes den 25 nov. 1845 i sydligaste Sverige, och mycket av det, som anses typiskt skånskt, självmedveten kraft, ibland övergående i grötmyndighet, en mera ihållande vitalitet än som brukar finnas norrut och en djupare aktning för de materiella synpunkterna än de rena idealisterna kunna begripa, kort sagt en större livsduglighet var också betecknande för Holm.

Han blev student i Lund 1863 och studerade där till 1868, då han avlade hovrättsexamen.

* G. B. A. Holm föddes i Ystad den 25 nov. 1845 och dog på sitt slott Steninge i Uppland den 11 juli 1910.

Sin första praktiska juristutbildning fick han i Norrvikens domsaga, som omfattar norra Bohuslän, under ledning av den kraftkarl av kärnvirke, som hette häradshövding Lars Norin. Jag har ej ofta råkat några, som så verkade oryggliga, då det var fråga om rätt, som Norin och hans maka, och, om även deras dotter Anna, med vilken Gustaf Holm år 1874 gifte sig, ej fick något med av de ofantliga kroppskrafter, som också utmärkte hennes fader, så fick hon i stället och det i högsta grad sina föräldrars andra goda egenskaper. Hon blev en av de mest renhjärtade och helgade människor jag sett, med en seghet och energi i det goda, som formligen strålade ur hennes spensliga gestalt.

G. B. A. Holm blev e. o. notarie i Svea hovrätt 1872 och fick 1873 sitt första domareförordnande.

Samma år han gifte sig började Holm utgiva Nytt juridiskt arkiv och fortsatte med detta i trettiosex år. Denna bisysselsättning, handläggandet av denna mäktiga, jättestora samling av prejudikat å ena sidan och å andra sidan redogörelse för lagstiftningsarbetet, ett verk, fyllande under hans tid tre hyllmeter och av ovärderlig betydelse för alla jurister, intresserade honom till den grad, att han till och med läste korrektur på registret.

Liksom de flesta verksamma personer ville han ju göra allting själv och sade också ofta, då han hade haft bra litet att göra med saken: "Det gör jag själv", så att en gång vid ett högt besök på Norstedt & Söner en framstående person frågade: "Lägger häradshövdingen också in paketen själv?" Men särskilt då det gällde det kära Arkivet, var detta självarbete bokstavligen sant.

En gång hörde jag av hans medhjälpare i Arkivet, att de en kväll, då en familjemedlem avlägsnat sig till en bal, började med korrekturläsningen och höllo på ännu, då denne återvände från balen. "Nu ha vi bara lilla registret kvar", sade Holm. "Är det ej skäl att ta det också på samma gång?" Så skedde även, ej utan stilla invärtes knorrande från medhjälparens sida.

Det hände ibland, att Holm arbetade hela natten. Han reste sig upp från skrivstolen på vintermorgonen, då det

började dagas, gjorde sin morgontoalett, åt frukost och gick ned på kontoret.

Holm arbetade under åren 1877, 78 och 79 som amanuens i Nedre justitierevisionen och var samtidigt juridiskt biträde hos P. A. Norstedt & Söner, utredande bl. a. den invecklade tomtfrågan på Riddarholmen.

År 1879 blev han verkställande direktör för den gamla till aktiebolag ombildade firman P. A. Norstedt & Söner, där han utgivit Juridiskt arkiv. Som tioårig gosse hade jag i Clarens vid Genèversjön för första gången sett den förbindlige några och trettioårige mannen, då han resonerade med min sjuke fader om firmans ombildning till aktiebolag. Jag minnes sedan från barna- och ynglingaåren "farbror Gustaf" och hans sirliga artighet mot damerna, hans ypperliga humör både på egna och andras middagar. Men först omkring 1890 förstod jag, vilken sprudlande kraftkälla som fanns hos den tämligen kortväxte och fetlagde, ofta något andfådde, alltid ytterst välvårdade mannen. Sedan 1893 såg jag honom dagligen i arbetet och fann, att bjudningarnas västanfläkt kunde, liksom det händer i naturen, förvandlas i ett åskväder med allt vad detta innebär av laddad och urladdad energi. En verkställande direktör med den allra starkaste tonvikt på det första ordet var han, och så såg han också ut både då han satt i sitt ekipage i bekväm ställning med grubblande eller belåten min, såsom underklassen föreställer sig en smällfet kapitalist, och då han under hela dagen och en god del av natten var sysselsatt med upprivande och ansträngande göromål, givande ett för många medarbetare obehagligt gott exempel på vad arbete i detta ords strängaste mening vill säga.

År 1887 blev Svenska Bokförläggareföreningen för trång för Holm. Det var den gamla historien "Vår nåd och Eders nåd trivas icke under samma tak". Han bröt sig ut med sina mer eller mindre trogna, och ett ganska skarpt vapenskifte försiggick i tidningar och broschyrer i sammanhang med Nya Bokförläggareföreningens bildande. Liksom under reformationen den bristande rättrogenheten var det fienderna förekastade varandra, så var det under 1880-talet i Sverige mycket

gny om författares, slutligen t. o. m. om förläggares sedlighet. Och lika lätt som man vid 1500-talets mitt hittade kätteri hos motparten eller konkurrenten, lika snabbt hittade G. B. A. Holm, och trodde detta säkert av hela sin själ, upprörande osedlig litteratur hos den ledande i Svenska Bokförläggareföreningen, och med denna besmittelse ville han icke ha det allra ringaste att göra. Det var icke heller svårt att finna ett par naturalistiska böcker — namnet "Giftas" kan ju säga tillräckligt —, som då nyligen väckt stor förargelse i landet. Svårare var det för andra sidan att, vilket genast försöktes, hitta något i etiskt hänseende förgripligt i den stora skolboksfirmans förlag, där man nästan alldeles saknade modern skönlitteratur. Man förekastade dock, som det hette i en broschyr, "herr Holm, storkucku för det hela", att den Norstedtska firman också hade ett moraliskt lik i lasten, "Ariostos Rasande Roland samt Bellmans poetiska arbeten före 1772, böcker som på sina ställen äro ingalunda tuktiga". Holm gav härpå det synnerligen egendomliga svaret: "Ariosto är världsbekant och översatt av en Svenska Akademiens ledamot, och Bellmans nämnda arbete efter skaldens egen handskrift är utgivet av överbibliotekarien Klemming." Som oftast är fallet med de verkligt stora — om genierna gäller det ju nästan alltid — var Holm försedd med en ganska betydlig grad av naivitet. Och dessutom var han i idéresonemang alldeles hjälplös. Särskilt på det sexuella området var han säkert oskyldigare än folket är mest, och erkännas måste, att de kvistiga frågorna om rätt och orätt här bli om möjligt ännu mera intrasslade. Hans censorskap blev därför ganska egendomligt, då det gällde att ur sedlighetssynpunkt bedöma böcker på Norstedts förlag och en gång förbjöd han t. o. m. några bonddialektord, som på någon norrländsk provinsialism betecknade tillblivelsens mystiska detaljer, förekommande i den språkvetenskapliga tidskriften Svenska landsmål. Denna Holms naivitet — den visade sig på många områden — gjorde ett egendomligt intryck, då den förekom vid sidan av en sällsynt världsklokhet och ett ofta mycket skarpsinnigt bedömande av situationer och även av sådana personer, där ej antipatien alldeles förvillade omdömet.

Hans handstil — se underskriften på porträttet — säger mycket om den klarhet, reda och kraft, som utmärkte honom. Hans kladdar eller koncept voro som de ypperligaste renskrifter, och jag vet ej, hur många arkivhyllor som kunde fyllas av vad han personligen skrivit. Som till en mystisk kult eller en högtidlig fest stängde han sig inne för att utarbeta en svarsartikel eller en bolagsordning eller årsredogörelse och gladdes sedan till kropp och själ, utandandes någon sorts triumf, då han, röd i ansiktet av ansträngning och intresse, med upprörd stämma och fötterna i nervös rörelse, så att skorna knarrade, satt vid sitt lika ordentliga som rikhaltiga skrivbord och läste upp sitt opus. Med ypperlig diktion och så att alla bokstäverna, särskilt i ordet m-i-l-l-i-o-n, kommo till sin rätt. Och så nedstoppades dokumentet i skinnportföljen och, isynnerhet om det var fråga om någon viktig strid, exempelvis om almanacksarrendet, fällde han huvudet som en bisonoxe före angreppet och gick med korta och hastiga steg genom den långa korridoren. Han brukade då instruera vaktmästarpojken, vad han skulle säga i hans frånvaro, och en gång, då han skulle gå upp till Hans Kungl. höghet kronprinsen, sade han: "Frågar någon efter mig, så säg, att jag är hos kronprinsen. Vad var det du skulle säga?" "Att häradshövdingen sitter på Kronprinsen", svarade den troskyldige, en sekund därefter djupt olycklige ynglingen. Att avlägsna sig för en lunch var något, som han så ytterst ogärna gjorde, att han en gång för mig, då han råkade på mig på ett lunchställe, utbröt i de mest omotiverade ursäkter gentemot en underordnad.

Holm njöt av arbetet, av offensiven, av triumfen. Han älskade "maktens fullhet", som uttrycket nu lyder, och var i sin lystnad efter makt, i sin stolthet, i sin våldsamma, förbittrade häftighet som en naturmänniska. Och detta även i sin naiva fåfänga, vilken var så ovanligt ursprunglig, att en begåvad dam en gång utropade: "Är han mera vilde eller mera renässansmänniska?" Lätt till tårar hade han också som Gustav Vasa, som de homeriska hjältarna, men samlade sig efter dylika, ej sällan återkommande kriser till nya, ännu djärvare tigersprång.

Likt många monarker tålde han ej den allra ringaste motsägelse, och en gång, då han frågade en beskedlig bokhandlare, varför han — det var i en liten bokhandel, som Norstedts själv ägde — ej lade fram flera Norstedtsböcker, svarade denne stammande: "Jag lägger fram dem, som jag tror gå bäst." Holm vände sig till mig, grep min hand krampaktigt och sade: "Hjärtat slog dubbla slag."

Vid ett annat tillfälle kom en förespråkare för någon liten nykterhetsorden upp och frågade, om han kunde för sin förening få tillstånd att fira en sommarfest på Holms egendomsområde vid Brevik, Lidingön. Det hade nyss förekommit ett litet tillbud till skogsbrand i trakten, och Holm svarade barskt: "Vill ni betala skogen, om den brinner?" och tillade med sträng röst: "Kan ni det, så tag hit pengarna", varvid han till den stackars karlens förfäran gjorde ett hastigt grepp mot hans plånbok. "Nå, låt gå", sade han dock strax vänligt, sedan fantasien om den eventuella skogsbranden förflyktigats. "Ni kan gärna få vara där, men", tillade han med resignerad förtvivlan till mig, "alla människor hunsa med mig och tro mig vara ett mähä."

Något alldeles särskilt komiskt var det att se honom på Oscarsdagen gripa det första numret av Post- och Inrikes Tidningar, då, såsom Knut Stangenberg säger i sin berömda vers,

> "Postgumman slagit sitt stora slag,
> den gudasända, sitt stora, sitt enda".

Hans anlete genomlopp då hela uttrycksserien, allvar och löje, den grönaste avundsjuka och den fryntligaste belåtenhet. Och han förklarade, att allt vad ordnar hette faktiskt var honom fullkomligt likgiltigt, ja, att han gärna ville skänka bort sina egna, om han bara finge.

"Hövdingen" var bland hans bekanta och närmare underordnade det namn man använde om honom, och det med allra största skäl. "Det är ord och avsked med hövdingen", sade man, och ofta hörde man personer yttra: "Han må vara ilsken som ett bi men drar sig aldrig själv för ansvar." Men ganska ängsligt var det att begära audiens. "Du får ta dig en bräda på ryggen och gå in till hövdingen", hette det på kontoret,

och skämtsamt brukade man, då hans höga namn nämndes, liksom i Konung för en dag eller andra orientaliska pjäser är brukligt, sträcka upp armarna, böjande sig ödmjukt mot det rum, där den store kraftkarlen hade sin varelse.

Ofta gjorde besökande alla möjliga försök att få slippa tala personligen med den fruktansvärde, och ej sällan återvände de, häpna över hans nästan spinnande älskvärdhet, då han var i det humöret. Eljest brukade han ej sällan med lagisk och logisk kraft smula sönder vederbörande för att sedan låta nåd gå före rätt och med mildhet och förlåtelse komma med evangeliets hugsvalelse för den olycklige, som t. ex. hade trott, att hans bok gick bra. Han utövade faktiskt napoleonskt tryck, och mången erfor en lättnad, då han, hälsad med djupa reverenser — "det här var ju som om kungen hade gått förbi", yttrade främmande — avlägsnade sig till något av de sju, eller kanske nio bolag, där han satt med i styrelsen. Han ville, påstod han, ej sitta i andra bolagsstyrelser än där han kunde bestämma. När han någon enstaka gång, ytterligt sällan, unnade sig en liten utländsk resa, brukade han alltid återvända en vecka eller några dagar tidigare än som var sagt, och Kellgrens ord vid Gustafs återkomst från Spa:

Jubla, gammal, jubla, ung
han är här, vår far, vår kung,

citerades med tyst humor av de hemmavarande. Bland de bisysslor han hade var vice ordförandeskapet i Bergslagernas järnvägar, den största privata järnvägen i Sverige. Av vad jag hört från där anställda personer var hans arbete mycket betydande, och särskilt uppskattar man hans intresse för lösandet av den svåra pensioneringsfrågan.

I olikhet med Gustav Vasa var Gustaf Holm frikostig med egna medel, dock mycket sparsam med andras. Och i likhet med nyssnämnde store konung var han mera full av vördnad för makten än för idéerna. Därför var han egentligen ej partiman, mera opportunist. Naturligtvis talade han upp sig och blev röd och ursinnig mången gång, då någon idéfråga debatterades, men i allmänhet var han rätt försiktig, nästan likgiltig i religiösa, litterära och konstnärliga frågor, där han

ej själv var inblandad. Vad hans litteratur- och konstintresse beträffar, hade han mycket ofullständigt reda på elementa i dessa ting, och jag kunde ej låta bli att skratta, när han en gång sade: "Hans Forssell, han läser Cooper om kvällarna, jag, jag läser Faust." Nej, det var juridiken, som var hans drottning, vilket ej hindrar, att hans fantasi ofta skenade som en häst. Den tyglades visserligen av hans förstånd, liksom jag hade en känsla av att han i sina ursinnigaste utbrott — ofta framkallade liksom Bonapartes dels för att skrämma och dels för att pigga upp hans nerver — hade i grund och botten sig själv i sin hand.

I litteratur och konst hade han inga egna tycken. Han hörde på vad någon högt uppsatt person ansåg, men ibland kritiserade han på egen hand, så att det var artigast och lämpligast att ej låtsas höra. Särskilt påminner jag mig några dråpliga invändningar mot Liljefors' teckning av en and, som han utfört som en skolplansch åt förlaget. Han undvek också helst att taga skönlitteratur på sitt förlag. Det finns ju lyckligtvis tillräckligt mycket annat, och både vetenskapen och lagen äro också höga livsmakter.

För teater var han dock mycket intresserad och roade sig där med den livslust, som gjorde honom så sympatisk, då han rekreerade sig. Med lidelse och herkulisk kraft tog han som sin uppgift att arbeta på anskaffandet av en ny byggnad för Dramatiska teatern i Stockholm. Man kan säga, att han, som så ofta hade något otalt med pressen och blott — något som jag vet, att han ej väntade — vid sin död blev beundrande och förstående bedömd i tidningarna, arbetade i en atmosfär av grinighet och motvilja från pressens och allmänhetens sida. Inom sin kommitté, där han riktigt frossade i arbete, fyllde ark efter ark med förslag, betänkanden, memorial, kontrakt, och skötte tomtköpen, uppskattades han däremot, och man var förmodligen ganska belåten över att de hätska angreppen träffade honom. Jag var en gång med om att åhöra, som själv tredje, ett par timmars föredrag för en särskilt inbjuden journalist, för vilken Holm hade utarbetat en "retorsions- eller gensvarsskrift emot den lögn och skamlig dikt", att han hade haft personliga fördelar vid tomtköpet.

Vid ett tillfälle anlände några pustande bärare, lastade med stora stenar, till hans kontorsrum hos P. A. Norstedts. Det var stenprov till Dramatiska teaterns fasad. Häradshövdingen ville se dem först själv. Man bara väntade, att järnbalkarna också skulle av honom synas var för sig. Här på Dramatiska teatern ville han ha mycken och dyrbar konst. Han frågade olika människor, om vilka konstnärer som voro bäst, och fick naturligtvis de mest olika svar. Alldeles oinvigd i de konststrider, som rasade under 1900-talets början, och med lika litet sinne för den konstnärliga helheten, som han hade mycken känsla för enhetligheten i affärsledning, mötte han en kritik, som ofta var befogad men ofta hätsk och orättvis. Många av de konstverk, som infogats i Dramatiska teatern, ha mycket stora förtjänster. Det, som lustigt nog oroade honom mest, var sedlighetssynpunkten. Han trodde, att Milles' små putti på loggians kolonnbaser skulle väcka anstöt genom sin ohöljda tvååriga nakenhet. Men allmänheten var endera för urartad eller för oskyldig. Det blev ingen skandal.

En stor uppståndelse blev det däremot under teaterlotteriet, då en originell karl hade underlåtit att på, jag tror det var ett helt år, taga ut den högsta vinsten. Mannen själv beskrev i pressen, hur häpen man blev på lotterikontoret, då han företedde sin lott. "Vi måste genast fråga häradshövdingen", hette det ängsligt. Han var den ende, som kunde bestämma. "Häradshövdingen bor på Norstedt", tillade den lycklige lottägaren i en tidningsinterview, och dit begav han sig också, och där utreddes allt till belåtenhet.

Det var för väl, att Holm dock inte kunde allt. Med stilla tacksamhet märkte hans ibland under chefens sällsynta reda, minnesgodhet, fortfärdighet, flit och klokhet något dignande medhjälpare och tjänstemän, att han åtminstone ej var vidare hemma i de utländska språken eller hade någon fast ortografisk världsåskådning samt ogärna sysslade med aritmetik, ty eljest hade han väl fått göra allting själv.

Holm var i hög grad gästfri. Både i sitt stora hem i Villastaden, Karlavägen 7, och i sina olika lanthem såg han ofta och gärna gäster, unga och gamla. Han skrattade då mycket högt, ofta något forcerat, men ögonen lyste av äkta vänlig-

het, om också allra mest då han råkade ett par kära vänner från ungdomsåren i Skåne. Hans röst fick, då han i telefonen talade med dessa, en värmegrad och en innerlighet, som nästan rörde de bredvidstående, som voro vana att höra hans mera cirklade eller hårdare sätt att tala. Han hade få vänner, många bekanta, många fiender och ännu flera avundsmän. Hans ofta stötande, ibland grovt ohövliga sätt att mottaga personer, som han ansåg sig ha råd att förolämpa, framkallade hos dessa och deras vänner ej sällan en genom åren ihållande förbittring. Annat var det med vännerna och då man visste med sig, att man, som en begåvad tjänsteman en gång yttrade i ett tacktal vid en av de stora bolagsmiddagarna, "hade Cæsar och hans lycka med sig i båten". Allra bäst förstod man hans charme, när man såg honom med hustru och barn. Han var aldrig trött, kunde ibland bli litet nervös av överansträngning, och hade den vackra egenskapen att trivas och "blomma" bland de sina.

Ett ord, som knappast kan nämnas i samband med Holm, är "blaserad". Han gladde sig åt ett nöje som en pojke och kastade sig in i en Hasselbacksmiddag med en förtjusning, som det gjorde en gott att se. En gång hade han varit i Abisko och berättade, att turisthotellföreståndarinnan hade bett honom stanna ännu ett par dar, "för, se häradshövdingen, om söndag, då ha vi efterrätt". Han skrattade åt detta, men jag tänker han hade nog stannat, om ej något, som hade starkare dragningskraft — arbetet — hade varit. På fester var han gärna den sista, i samspråket litet cirklad, litet högljudd men med lysande humör. Han kunde på natten efter en bjudning, eller efter restaurangernas stängning, gå gata upp och gata ned, promenerande med någon vän, och var vid sådana tillfällen en lika minnesgod som briljant berättare.

Hade han humor? Egentligen ej. Han var försiktig med sin värdighet och hade väl knappast den självkritiska blick, som behöves för en humorist.

En gång ville en synnerligen sparsam stor tidningsutgivare, som ogärna återbetalade smålån, ehuru ganska förmögen, låna 300 kronor av honom. Han skickade, muntert plirande med ögonen, vaktmästaren med en check på 3,000

kronor. "Det där kan jag åtminstone påminna om", sade han skrattande. En annan tidningsredaktör, känd för måhända alltför stor tystlåtenhet, lät han vid ett sammanträffande tiga i fem minuter och sade sedan humoristiskt: "Ja, där ser du, hur tråkig du är." Han hade själv roligt åt ett skämt, som man tillät sig med honom i det finaste ordenssällskapet. En mycket lustig, något fåfäng tjänsteman hos Norstedts var rolighetsminister i detta sällskap. Han hade under arbetet tillagt sig en eller annan honorifik titel på egen hand och presenterades nu med högtidlig röst med dessa titlar, varvid dörrarna slogos upp och den rätt förbryllade tjänstemannen hade den ävenledes rätt förbryllade mäktige chefen mitt emot sig.

Vid ett tillfälle läste han upp för mig Dramatiska teaterns utgiftsstat — det var på den Michaelsonska tiden. Holm hade haft sina skarpa slitningar med den begåvade, även då och då koleriske mannen, som under ett livligt samspråk med Holm slagit sönder en stol. Då Holm nu i sin granskning av teaterutgifterna — han lade en pappersknif på sifferkolumnerna för att noga följa med — träffade på en betydande post, 20,000 kronor, för möbler och deras reparation, muttrade han: "Summan är hög men förvånar mig inte, ty teaterchefen slår isönder stolarna själv."

Det var roligt att höra honom beskriva, hur givande en förlagsaffär eller en tomtaffär skulle kunna bli. Med händerna på ryggen och med avmätta steg vandrade han då fram och tillbaka i sitt direktörsrum, skildrande de guldströmmar, som hägrade och glittrade i fjärran. "Men litet tur skall det till", sade han skrattande. Jag tror dock, att förutseende, arbete, omdöme och intensiv energi voro de allra viktigaste anledningarna till den framgång, som bra sällan uteblev. Det var förvånande att se honom hålla alla trådarna i sin hand, att på en minut ta reda på vad en springpojke hade att förtälja, att ge, och med glädje, två timmar av sin dyrbara tid åt ett statsråd eller ett justitieråd. Under diskussionen med telefon-Cedergren om tryckandet av Allmännas katalog — jag åhörde den ett par rum utanför — förstod jag, att en tryckeriaffär, och en telefonaffär också för resten, kan vara förenad med livsfara.

I regel gick kontorsarbetet som på kullager. Alla visste, hur hövdingen ville ha det, och livades av denna jättekraft. Man nästan kände, hur allt växte under hans händer. På hans egendomar gick det ej alldeles lika bra, och där rättade sig rättaren ej alltid efter Holms "direktiv" och förstod kanske inte, vad han menade med att det var "periculum in mora", vilket liksom det för rättaren lättfattligare uttrycket "man kan också köpa guld för dyrt" ofta användes med starkaste eftertryck. "Jag förstår ej det här", sade Holm. "Lyder ni inte på landet? På Norstedts gör alla som jag vill." Han älskade sitt Brevik i alla fall men unnade sig ej ens nöjet att någon gång dra sig tillbaka och leva några dar i stillhet på landet. En dag var han emellertid borta till allas häpnad. Häradshövdingen hade rest till Muskö för att köpa stutar.

Frukten frodades alltid på hans egendomar. Det blev ordning och fart på både djur och växter. Men människorna, som nyss sades, då det gällde landet, sade ibland nej. Då han en gång av hjärtat förargade sig åt de massor av tistlar, som växte i åkrarna på var sin sida om uppfartsvägen till Lidingö Breviks huvudbyggning, utsatte han en belöning för var säck av tistlar, som plockades av statarbarnen. Men det blev till hans sorg ingenting av ändå. En dag efter sin hemkomst såg han, att tistlarna voro borta. "Tant Anna" och de duktiga flickorna hade hela dagen knogat i solhettan och grävt upp trettio säckar tistlar. Då lyste och myste häradshövdingen, rörd över detta för hans maka så karakteristiska, energiska offerlynne.

Så såldes Brevik. Jag mötte en segerstrålande hövding med ett mera ovanligt välfött utseende, seglande fram i korridoren. Han höll upp händerna. "Här och i fickorna har jag en million i sedlar. Det är för Brevik. En del av köpesumman är i kontanter." Det var en stor seger. Ett par månader, några påstå veckor, efteråt hade en sådan försäljning ej kunnat komma till stånd. Men då en vinterdag 1904 Norstedts förlorade almanacksarrendet, var det en sorgedag. Väldigt hade han talat och skrivit, utrett och arbetat för att Norstedts, som sedan 1823, samma år som P. A. Norstedt & Söner bildades, arrenderat almanackan, fortfarande skulle få ha arren-

det. En annan affär vågade sig emellertid på ett högre anbud och fick övertaga det mångomskrivna och avundade arrendet från Kungl. vetenskapsakademien. Misslyckandet grep honom djupt, och kanske tänkte han, att hans påstridighet och bristande smidighet bidragit. På bristande energi berodde det emellertid ej. Några veckor efteråt fick det bolag, som G. B. A. Holm så kraftigt styrt i tjugufem år, tillfälle att med en intim och lysande fest och stora, av fullaste hjärta skänkta hedersgåvor visa, hur högt den beundrade chefen skattades.

Ingen kunde se så glad och vänlig ut som Holm, och jag minnes hur hans ansikte den kvällen lyste över hästskobordet, som var täckt med röda tulpaner, och hur det blonda huvudet höjde sig över vinglasen och fasanernas pompösa stjärtfjädrar.

Han älskade nöjet, som en genomsund människa bör göra det, men var ingalunda någon sorts materialistisk finsmakare på vin eller mat, ehuru denne mot sig själv ofta så stränge och fordrande man såg ut som en goddagspilt. Han begrep emellertid värdet både av arbetet och festen och kunde se tillbaka med glädje på en rent av enorm verksamhet med få misslyckanden och ofantliga framgångar.

Det var, som om den begynnande åldern något lugnat honom. Kraften fanns där lika stark som förr. En begåvad och älsklig dotters frånfälle hade djupt träffat hans på en gång våldsamma och innerliga faderskänslor. Eljest följde lyckan honom ihärdigt. Han kände, hur högt han skattades. Någon gång talade han om att dra sig tillbaka. Lusten att besitta ett större jordagods och som den gamle Faust säger "leda folkens skara med fridsäll fadershand" gjorde, att han 1908 inköpte det gamla av Nikodemus Tessin d. y. uppförda, vid början av 1800-talet av Axel von Fersen d. y. ägda och bebodda slottet Steninge i Uppland. I detta kanske ädlast formade av alla svenska landsslott, med en park av urgamla kungliga träd älskade han att utveckla en storartad gästfrihet och sörjde dessutom med sin stora mångsidighet för stall och ladugård, för park och trädgård. Det produktiva lockade honom. Han planterade 1,500 fruktträd utom dem, som funnos förut. Med stor personlig välvilja sörjde han för underlydandes trevnad, snart mera vördad än fruktad.

Holm hade i hela sitt liv en ofantlig lust att hjälpa, gav gärna och utan ringaste skryt stora summor och, vad än mera var, hade sin glädje i att sätta in, trots sin oerhört upptagna tid, sitt eget arbete på att utreda vänners affärer, hjälpa till med juridiska råd, uppsätta handlingar och klara upp trassel åt sådana, som sökte hans hjälp. Ett exempel på vilka originella och vänliga idéer han hade var hans gåva av 20,000 kronor för att ge kontorspersonalen och arbetarna tillfälle utvälja ett 30-tal, som skulle få göra en utländsk resa dit de själva önskade. Själv hade han haft stort nöje av sina utländska resor; nu ville han unna andra detsamma. För arbetarnas rätt och välbefinnande intresserade han sig kraftigt, och sin vana trogen ej bara med ord utan mest med gärning.

Hans stjärna slocknade, då den stod i zenit. Under en resa till Konstantinopel med några familjemedlemmar kände han, att döden hotade och att han hemkallades av en ännu mäktigare härskare än arbetet. Hans manliga storsinthet under denna korta tid av ett par månader rörde alla, ej minst en, som sett honom på nära håll under fult och vackert väder och rönt mycken vänlighet och överseende från hans mäktiga personlighet och t. o. m. fått märka den blyghet, som fanns på botten av denna kraft- och naturmänniska.

G. B. A. Holm dog nära 65 år gammal den 11 juli 1910 på sitt slott Steninge av samma sjukdom som Napoleon I. Med sin begåvning, med sina fel, med sina starka omedelbara känslor, sitt klara omdöme, sin sega ihärdighet, sin våldsamma kraft kunde han, en annan Hetsporr, få det eftermälet, att han var alltigenom en man. Holm var en viljemänniska i renodlad form. En gång, då jag ursäktande yttrade om en stackars syndare, att han ville väl, sade han barskt: "Vill, ja, man kan vilja på så förbannat olika sätt!" Han visste själv, hur man skulle vilja på rätta sättet.

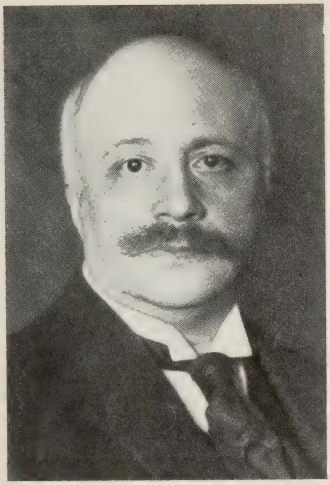

HJALMAR PROCOPÉ

1868

## NYLAND.

Jag hälsar dig, du salta brygd,
som yr kring Nylands gamla bygd,
du friska hav med skum och fräs
bland kobbar, skär och näs.
Än sjunger du din grova bas,
och mången duktig galeas
hos dig har fått sitt första dop
och gjort sitt sista knop.

Än vältrar du dig grön och arg,
när stormen som en hungrig varg
går höstligt rytande och lös
i regn och nattligt ös.
Och lotsen, höljd i dis och dugg,
står med sydvästen på sin lugg
och riktar kursen med sin vink
vid fyrens skymda blink.

Än vaggar du vid sakta vyss
en flyktig lustjakts sommarkryss
med lätta lekars last ombord
och sång och fagra ord.
Och upp och ned, i kapp, i kapp,
gå vågorna likt flötens napp,
med stänk och blänk kring glada grund
i solblått Barösund.

* * *

## NIDSÅNGEN.

Luften i kämparnas lag var tung,
trögt gingo skratten och talen.
Stum satt edsförgätande kung
midväggs i kungasalen.

Reste sig skalden. I facklornas rund
dallrande strängarna blänkte.
Vinet han strök från vitskäggig mund,
kvad så vad alla tänkte:

"Vida jag farit. Vart jag än hann
satt jag till bords bland de främste,
fann över allt dock, att tvesint man
aktas bland män som den sämste.

Kung, du har brutit ditt kungaord,
vanfrejd din vandring hölje!
Ej är din plats vid de fries bord,
icke i hövdingars följe.

Krokne din rygg och skrumpne din kind,
träl ibland trälar du blive.
Åkrar du gödsle, bastrep bind,
getter i vall du drive.

Nid skall resas allt landet runt,
ingen skall så eller skära.
Gräs skall ej gro, varken fett eller tunt,
tistel skall tegen bära.

Landsfejd skall frodas, lag och rätt
skipas av stigmanskniven,
intill dess edsförgätarens ätt
varder ur landet fördriven."

Så kvad han, skalden. Hans nidsång drog
stormbådande fram genom salen.

Vid första slaget på strängen han slog,
ur konungens hand föll pokalen.

Vid sista slaget det skorrade vasst,
och upp sprungo unga och gamla.
Den sista strängen på harpan brast —
då började svärden skramla.

Så sjöng han den konung, som bröt sin ed,
från ära och arv och rike.
Han sjöng honom ut ur de fries led,
till trälars och frejdlöses like.

* * *

## KAPPLÖPAREN FRÅN ARGOS.

På rännarbanan i Nemea stod
vid målet, som den förste hunnen nyss,
andtruten och med pärlor på sin panna
och med en bladkrans omkring lockarna,
kringjublad utav borgare och tärnor,
den unge Dandes, löparen från Argos.

Då nalkades en vis från Abdera,
ett trubbnäst gråskägg, segraren från Argos,
slog honom lätt med skrumpen hand på skuldran
och log ett tandlöst leende och talte:

"Säg, unge vän, säg, är det mödan värt
att öda bort sin ungdom på det viset?
Vad vinner du med detta löpande
från ena rännarbanan till den andra?
Knappt kransen vissnat, som du vann på Isthmos
för andra gången, förr'n Olympia
ånyo satte fart i dina vador.
Och hela fjorton gånger har du stånkat
här i Nemea för en grönsaksgrannlåt,
som var megarisk åsna skulle rata.

Ha dina hälar ej till hovar hårdnat
av detta hästgaloppande runt Hellas?
Tror du den benkonst, som du yves över,
skall följa dig på andra sidan Styx
mer än det fisknät, fiskaren från Kios
i havet sänker blytyngt, eller mer än
den plog, med vilken åkermannen plöjer
sin jordlapps dynga, helgad Priapos?
Tror du dig Hades framom andra skonar
och framom andra ger odödlighet?"

Den unge Dandes, löparen från Argos,
strök skrattande ifrån sin panna svetten
med avig hand, och utan skymt av vördnad
han svarade den gamle filosofen:

"Vad angår mig allt detta, gamla tovskägg?
Jag vet ej stort om himmelen och Hades,
jag vet blott, att jag redan här på jorden
av gudarna har fått en härlig gåva,
att bruka och förkovra, då de höge
vid mina fötter Hermes vingar fäst.
Tror du, när sandomyrd jag susar fram
på banans mitt, att jag har tid att fråga
om meningen med detta löpande?
Den gåtan må du lösa bäst dig lyster.
Min enda tanke lyder: fram! framåt!
Framåt för Hellas! Och framåt för Argos,
min hembygds fält, de hästhovtrampade?
Den högsta ära, som jag åtrår, är
att aldrig se en annans rygg framför mig,
att hinna målet främst och vinna kransen
och dö, besjungen av Simonides."

* * *

## TEMPELNATT.

Tusenårig måne ännu skiner
över tusenåriga ruiner
av ett tempel åt en gud, vars minne
länge, längesen är dött därinne
och vars namn ej längre någon vet.
Ingen sörjer mera över skadan,
men som fordom över offerlågan,
susar än den gamla, gamla frågan,
vindens vart och vadan, vart och vadan
genom tempelnattens ödslighet.

Mänskohänder byggde tempelhuset,
mänskohänder reste altarsätet,
mänskodrömmar drömde fram ur gruset
guden efter människobelätet.
Tiden vandrat, fäder följts av söner,
glömd och död är guden, inga böner
viska längre kring hans minnesvård.
Stoft är stoden, skingrad tempelskatten,
kring ruinen susar endast natten,
alla döda gudars kyrkogård.

Sekler vandra över tidens brygga,
mänskans händer bygga jämt och bygga
nya tempel åt den gud hon formar
att bestå i ödets alla stormar.
Är han ande eller kött och blod,
är han gruvlig eller är han god,
har han bortom stjärnorna sitt säte,
städs dock är han människans beläte.

Gudar ha sin tid och den är kort,
medan jämt i ständigt nya strömmar
mänskosläkter födas och gå bort —
vart? Att söka rätt på sina drömmar.

Men igenom tempellundens trän,
liksom fordom över offerlågan,
susar än den gamla, gamla frågan,
vindens vadan, vadan och varthän.

* * *

## DEN SKYMDA STJÄRNAN.

Var är du, ljusa stjärngestalt,
du undrande och blida,
som stod vid jungfrubarnets bädd
en natt i Betlehem?
Med tända ljus i händerna
än dina systrar skrida,
din låga blott är skymd, blott du
syns icke mer bland dem.

De vise sågo dig den natt
det stora undret skedde,
den natt de troget väntat på
så många väntansår.
Din lykta var det fromma sken,
som deras vandring ledde,
men sedan dess man fåfängt sökt
i rymden dina spår.

Än sitter mången vis som förr,
begrundande och stilla,
och grubblar på din hemlighet
vid tröskeln till sitt tjäll.
Jag själv har undrat mången gång
om du var blott en villa,
till dess jag såg ditt klara sken
gå upp en vinterkväll.

Jag såg ett armt och ödsligt rum —
vid härden satt en moder,
jungfruligt späd och tärd och blek,
i fattigdom och skam.

Vid trashöljd barm den skönsta av
en kvinnobarms klenoder,
sin kärleks frukt hon bar, ett barn,
som hon i lönn fött fram.

Jag såg och såg, och inom mig
så underligt det kändes.
De båda övergivna där
och detta låga hem,
allt var så bibliskt och bekant —
och högt i rymden tändes
så stor och klar och betlehemsk
du, stjärna, över dem.

* * *

## DEN SISTA HORISONTEN.

Vi spana efter något bortom tingen,
ett alltings ursprung, alltings mål och hamn.
Vi nämna det med mångahanda namn,
men om det finns och vad det är vet ingen.

Dock tro vi att det vinkar någonstädes
en sista horisont, där allt är slut,
ett land, där alla plågor plånas ut
i samma ögonblick dess gräns beträdes.

Vi fordra det. Vår tanke kräver lagar,
som rättvist jämna ut var mänskolott,
så att envar, som här för litet fått,
förhjälpes till sin rätt och ingen klagar.

Så skall en gång där borta brokigt blandas,
mer rikt blott, samma liv, som levats här.
Förtryckarns gissel sjunker maktlöst där,
och trälen spänner ut sitt bröst och andas.

Var kraft, som dömts till alltför tidig domning,
skall spira där likt frö i vårlig jord.
Där finner skalden diktens ursprungsord,
och tänkarn gläds åt sitt systems fullkomning.

Gudomligt skall där slösas med var gåva —
men där skall finnas ock en stilla ö
i popplars skydd, där den, som önskar dö,
får bäddas ned och glömma allt och sova.

* * *

## VÅR SVENSKA STAM.

Prolog vid sång- och musikfesten i Hangö den 24 juni 1913.

Mot hotfullt dunkla horisonter
vi se, varthelst vi blicka fram.
Beredd till kamp på alla fronter,
står mangrant Finlands svenska stam.
Vår kamp är dvärgens kamp mot jätten —
vad mer? Vi vant oss vid hans hot.
Vi bäva ej, ty vi ha rätten,
ho är, som oss kan stå emot?

Vi äro små — vad är den störste,
om ej hans sinnelag är stort?
Den ytterste kan bli den förste
i kraft av vad han tänkt och gjort.
Vi äro få, vårt land är ringa,
vår jord är karg, vår värme köld.
Men nämnas män med namn som klinga,
nämn Runeberg, nämn Nordenskiöld!

Nämn våra stormän, nämn de döda,
men nämn ock mången glömd bedrift,
nämn drag av trofast odlarmöda,
som aldrig fått sin minnesskrift.
I hävdens bok, i sång och saga

vårt namn skall pryda månget ark.
Nämn oss de små, nämn oss de svaga,
men nämn vår gärning stor och stark!

Likt martalln, som med sega rötter
ur skärets skreva hämtar must,
vi vilja stå på egna fötter
som vakter för vår egen kust.
Ej sömnig landvind får oss vagga
till dådlös säkerhet i lönn.
Oss väckte fladdret i vår flagga
med stormbud ifrån Östersjön!

Må kampens hot vårt huvud höja,
mot hårt vi sätte hårt igen.
Den man kan intet motstånd böja,
som har ett ord att säga än.
En dödskamp skall den kamp ej kallas,
som oss vår största uppgift gett —
Och den är vår ej blott men allas,
som kämpa för de ringas rätt.

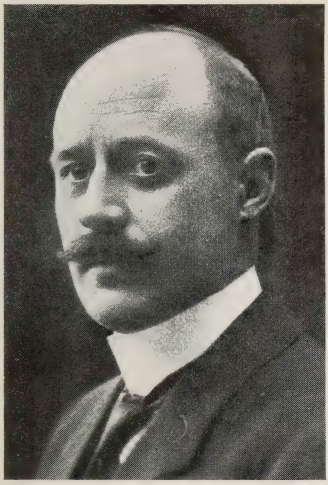

JACOB TEGENGREN

1875

## LANDSKAP.

En stuga med väggarna gula av lav.
En mo, en stig som en vitgrå slinga
i ljungens ändlösa, blommande hav,
där jag tycker mig höra små klockor ringa.
En halvbränd fura, som ännu yvs
och sträcker sin krona, svartnad av sot,
mot en himmel, som mörknat i dystert hot
och mörknar alltmer — tills det mörka klyvs
av en flammande ljungelds skarpa klinga.
Och regnskuren nalkas, kall och strid:
det brusar av tunga och lösta floder,
och åskan rullar. — Ett ensamt kid
på heden kallar i skräck på sin moder.

* * *

## VÅRMORGON PÅ SLÄTTEN.

Nu lyser brodden grön och späd,
och alla fåglar sjunga.
Nu lövas, först av alla träd,
den vita björk, den unga.
Jag träder ut på trappans sten,
min håg är ljus och lätt.
Framför mig ligger mornad ren
min hembygds vida slätt.

Av livslust sväller lärkans drill
med klang av silverströngar
i vårlätt rymd, som morgonstill'
står över gröna ängar.
Och daggen glimmar frisk och sval,

och fjärran, högt mot skyn,
går röken blå som matt opal
från gårdarna i byn.

Ej viskar blad, ej skälver strå
i denna morgon ljusa.
Jag hör dock jordens pulsar slå
och livets röster susa
en hymn till fruktbarhet och vår,
till allt, som växer, gror.
Så vitt omkring, som blicken når,
stå äng och fält i flor.

Jag ser — och kan ej se mig mätt,
mitt bröst blir tungt av lycka.
Min hembygds vida, stolta slätt,
som vårens grödor smycka,
min kärlek famnar het och öm
din fägring ung och skär.
I dagens syn, i nattens dröm
min själ dess spegling bär.

* * *

## DEN LJUSA NATTEN.

Ej märks, att solen svunnit
för några timmar korta;
dess flammande klot är borta,
men ljuset dröjer kvar.
Sin strålglans har det spunnit
kring himmel och land och vatten.
Nu råder den ljusa natten,
som inga skuggor har.

Ur fjärran havets dova,
fast mattade, mummel stiger.
En oro, som aldrig tiger,
likt sus ur skogen går.

Knappt ge de sig tid att sova,
de väsen, dess sköte gömmer:
en fågel i toner tömmer
sin sällhet — en vinge slår.

O, lycka, att stilla bryta
ett darrande blad, ett fjunigt,
så levande mjukt och dunigt
som fågelungens bröst,
— att smeka dess lena yta
med ådrornas fina randning,
och känna livets andning
en natt, då allt får röst.

Det prasslar i strandens alar,
det viskar från vikens vatten.
Nu sjunger den ljusa natten
sin sång i stilla dur.
Och skogen susar och talar
med stämmor förtrogna, kära.
Jag kommer så sällsamt nära
ditt hjärta, mor natur.

* * *

## NU DOFTAR RÅGEN.

En åskby kom och gick — och himlabågen
är åter ren, dess klarhet speglar vågen
i aftonsömnig älv. — Nu doftar rågen.

Så långt jag ser i teg vid teg den susar.
En sakta vind dess blågrå yta krusar
i lätta vågor, och dess doft mig rusar.

Den ger mig sommarsjälen uppenbarad:
dess ljusa kärlek, skyggt för natten sparad,
i doften strömmar, frigjord och förklarad.

Ja, sommarsjälen har i den fått vingar,
— den jublar ej, den stormar ej och klingar,
blott bud om djupa, tysta krafter bringar.

Och lätta fläktar över fälten draga,
och axen viska mjukt med röster svaga
om mullens liv, om sommarns ljusa saga.

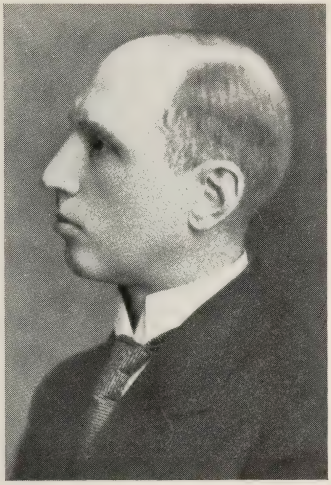

ARVID MÖRNE

1876

## TVÅ TONER.

Till en finsk diktare.

Din lyras ton är ett sus i skogen,
en fläkt på fältet, där råg står mogen,
du byggde landet så vitt som plogen
i ödemarken en fåra skar.

Jag äger skären och havet kvar.

Jag äger vågor, som vita stänka,
jag äger sånger, som djärva dränka
ditt strängaspel i en käck fanfar.

Jag äger fyrar, som höga blänka.

* * *

## SKÄRET.

Östra branten är mörk och tvär.
Skäret är högre än andra skär.

Skurarna piska gräsen vita,
i tallen på krönet byarna slita.

Det mörknar och kampen går hög i brotten,
djupt i klyftorna mullra skotten.

Havets djärvaste måsar skria
över skäret, det vilda, fria.

* * *

## KARELSK JAKT.

Nu är tid att gripa an
ringad björn som ryter.
Har du mod och är du man
för kamp, där blodet flyter?

Marken skälver, ramens klo
borrar djupt i kälen.
Över myr och milsvid mo
susar mörkt Karelen.

Land, där stolta minnen bo,
kuvas ej som trälen.
Runtom myr och milsvid mo
stormar snart Karelen.

* * *

## MITT MÅL.

Han sjöng sin bedårande sång för de rika,
för dem, som ha villor och slott
och parker, där popplarna skyldra vid vägen
och svandammens vatten är blått,
för dem, vilka tidigt ur böckerna lärde
ge rytmer och rim deras fastställda värde
mätt efter fädernas mått.

Jag ville jag toge vart rim ifrån gatan,
var rytm ifrån vagnarnas dån
och vände till gränden och bakgården åter —
en folkets förlorade son,
och nådde där nere den eviga isen
med sång, som likt lågornas fladder i spisen
ger sken i den mörkaste vrån.

Jag ville min sång finge lysa i kyffet
som en vildros på fattigmans rock

och ljuda i hamnen, där ångaren lastar,
som havsskri från måsarnas flock.
Han sjöng om en värld, som har gjorts för de rika.
Jag ville min sång kunde dånande spika
en spik i dess likkistas lock.

Men jag vet, att mitt famlande diktspråk förgäves
skall bida förnyelsens år,
att min sång, som på mänskornas läppar har svävat,
skall glömmas från jul och till vår.
Vad mer — blott de tusen, som smutsen gjort gråa,
de fattiga, trasiga, usla och råa
få bärga en skörd i mitt spår!

* * *

## TRE SKYMNINGSDIKTER.

### I.

Kring bygden nedanför min förstubro
föll aldrig någon kväll så full av ro
som denna förvårsafton. Över fälten,
till släta rutor jämnade av välten
och spirande i brodd, vars skymningssus
bar skördelöftena till bondens hus,
stod molnlös rymden — andaktslugn och ljus.

Vid tegens hörn höll torparhustrun inne
med arbetsiden, medan mullen föll
från såkans vändjärn som ett svall i fåret.
Potatiskorgen hon i handen höll
var tom: den första sådden gjord för året!
Emellan skogarna hon såg den syn
av ljus, som kvällen vävt från bryn till bryn,
med liknöjt, duvet, arbetsbrutet sinne.
Och hennes man står trött med handen sänkt
mot såkans skalm. Han ser att solen dalat
bak synrandsmuren; — aldrig kvällen skänkt
hans sinne drömmens ro, som mig hugsvalat.

II.

Från brinken, vilken bär min förstubro,
går stigen ner till sommarredda fälten.
Så stilla vila de i kvällsblå ro.
I tegars mull miljarder frökorn gro
till säd, till bröd. Från åsens granskogsbälten
har skuggan sänkt sitt skärp på slumrad by
och tystnad dalar över skumma vägar.
Blott forsen med ett dämpat, fjärran gny
i dunkla dälden tömmer fraggfylld bägar.

III.

I väster flammar himlens solgångsbård.
Men mellan kullarna kring Esbo gård
och över Träskby-slätten skuggan glider,
av trådar vävd, som vårblå kvällen spann.
Hon sveper vägen, där en ensam man
med främlingssteg igenom bygden skrider.
Du bygd, som bär en sällsam vårdröms drag
med lugna åars fina silverstrimmor
på fältens duk, med flor av majkvällsdimmor
kring holmlikt höjda kullars hängbjörkshag,
en okänd vandrare dig ser från vägen,
som steg du ur en dröm, en dikt, en sägen,
en okänd man dig älskar med förtegna
och djupa känslor mer än dina egna.
En okänd man! En främling här — som jag.

* * *

ÖN.

Nu fågelkören tystnat och spillkråkans skri
så vinterbådande och ödsligt når min gård från moarna.
Kring flustret surrar ett förlupet, ensamt bi
och brunnens tak är vitt och frusna glänsa hoarna.

Den tunga flöjeln svänger för en fläkt från nord
och dit han pekar flyr min längtan över stränderna
och fjärdarna och haven till de gröna länderna,
men vänder vefull hem till rimvit jord,

till vintervigda zoners stilla ö
med tysta gårdar vid de bleka vikarna,
som snart av skyarna med askgrå flikarna,
de hopplöst trista, höljs i flor av snö.

Och som en död med svepduk över isade
och brustna drag, i likskrud vit och kall,
beskuggad av en sorg, som ingen lisade, — —
den vilar glömd i vinterhavets svall.

* * *

## SOMMARNS FÖRSTA DAG.

I natt har sommarn vaknat. Än en vecka kvar
av maj — den veckan räcker juni handen!
I natt har flöjeln svängt och undret skett,
det stora undret utmed himlaranden.

Där faller dimman, tät som en ridå,
och bakom vecken allorna i troppar
från skären flykta. Men i strandens grå
och ärgigt gröna klyftor regnet droppar.

Och lindan skjuter strån kring stugans knut,
och gräs i skrevan spirar kring violen,
och skärets fyra rönnar breda ut
de gröna skärmarna och bida solen.

* * *

## EN FURA PÅ MON.

Den fura, som smyckar vår hembygds mo,
vårt heliga träd vi kalla.
Dess anblick gjuter i själen ro
och mod att strida och falla.

Dess stam av solen en genglans bär,
och vindarnas sånger tona
sitt eviga drapa från hav och skär
i dess blågrönt skiftande krona.

En skyrest fur är en kämpe, ställd
på post, där det strids om ett rike,
om ljus mot mörker, om rätt mot väld;
den är stolt och en hjältes like.
Hur mörk är de mumlande granarnas hord
på tåg från tinande tundra!
Hur dödsmärkt och bister och arm den jord,
vars blommande prakt de plundra!

Vi älska ej tuvornas duvkullsblomst
bland granar, symboler av döden.
Vi bedja om solens återkomst
i röda och segrande flöden.
På frysande marker, där skuggorna bo,
må glittrande strålregn falla!
Den fura, som tronar på solvid mo,
vårt heliga träd vi kalla.

BERTEL GRIPENBERG

1878

## EN GRAV.

Fiendehänder graven grävde,
inga snyftningar vinden kvävde,
inga bröst sig i saknad hävde,
fienders hån ditt liktal var.

Ingen känner den plats dig döljer,
blomsterkulle din grav ej höljer,
fiendehat dig i döden följer,
men din ära skall stråla klar.

Uppblåst ovän du fruktan lärde,
tusen hjärtan du mod beskärde,
tusen liv gav du åter värde,
fanan frälst du ur striden bar.

Nesligt ok med din död du bräckte,
domnad ära till liv du väckte,
tvådde skölden, som smuts betäckte,
bragdens runor i den du skar.

Vård på graven du ej behöver,
hög som äran är skyn däröver.
Allting döden i glömska söver,
äran ensam blir evigt kvar.

* * *

## SVENSK SÅNG.

Än ljuder sång i Finlands natt,
ännu på skandisk tunga
sin sorg, sin längtan och sitt skratt
germaners söner sjunga.

Det ekar djupt ur hög och rös,
ur döda härmäns grifter
om bragder sedan hedenhös,
om manliga bedrifter.

Den dag är här som siarns sten
i gröna dalen spådde,
den dag, då ljusets klara sken
ej segra mer förmådde,
då mörkrets söner stiga fram
och svekfull ondska trives,
och redbar heder nämnes skam,
och ärlig man fördrives.

Fast stormen skakar stugans dörr
och lås och hakar springa,
än hör du sången liksom förr
med manlig malmton klinga.
Du svenska språk, din klang är stål
mot solskensblanka hjälmar!
Hugg in, vårt stolta modersmål,
mot nidingar och skälmar!

Säg, vet du tjusningen att stå
i mindretalets leder,
att oböjd emot döden gå
med obefläckad heder,
att falla för en hopplös sak
mot övermaktens lansar,
att stupa stolt vid vapnens brak,
att dö i stål och pansar.

Sjung högt, vårt svenska modersmål
i undergångens timma,
låt höga, röda varningsbål
mot nattens himmel glimma!
Och hinner oss den dag en gång,

som blir germanens sista,
skall på vår grav vår svenska sång
vår äras runor rista.

* * *

## TILL HÄST!

Ej mera lutans strängar klinga,
ej blommor rosenrankan bär.
Till häst igen! Låt sporren stinga,
du ökenvane resenär!
Till häst, till häst och fatta tygeln
med redan ovan bliven hand,
låt foten glida lätt i bygeln,
stå upp, drag bort till andra land!

I fjärran sjunker rosenstaden,
en härjad stad av stoft och grus.
I spillror ligger kolonnaden
kring döda drömmars vita hus.
Nu vissna örtagårdens liljor,
förtrampade av hov och fot;
och drömpalatsets cedertiljor
stå rykande i glöd och sot.

Din lustgårds mur är nederslagen,
dess port av svarta händer sprängd,
och blödande i rök går dagen
till vila över skövlad ängd.
Till häst, till häst! Se, fjärran svinner
ren staden bakom stäppens sand.
Blott där den sjönk på fästet brinner
ett rökmoln med en blodig rand.

Framför mig öppnas öknen åter
så vild, så väldig, vid och fri.
Och dagen bränner, kvällen gråter
vid vindens vassa melodi.

Orangegul lyser månens lykta
på ökennattens tysta prakt.
På snabba hovar vill jag flykta
till fjärran land och okänd trakt.

På vilda vägar vill jag färdas
igenom enslig ödemark,
i öknen vill jag åter härdas
så manligt trotsig, hård och stark.
Om efter färder, hundramila,
en stad i fjärran strålar fram,
så vill jag vilsefaren vila
hos döttrarna av Babels stam.

* * *

## DEN DÖDA FURAN.

Han står på ättestupans kala kam
med vridna grenar, död och väderbiten.
Mot honom syns var skogens jätte liten,
där stolt han reser sig med vitnad stam.

En vildmarkskonung, stel och allvarsam
och oböjd, bergfast rotad i graniten,
i seklers strid mot alla stormar sliten
han skymtar över öde vidder fram.

I storm jag hör hans susning mäktig tona,
i trots mot höjden reser han sin krona,
fast blixten splittrade hans stam i tu.

Du bergets fura, lär mig du att strida
mot år och storm, och tyst mitt öde bida,
och dö och vissna upprätt liksom du!

* * *

## HÄLSNING.

Land, där ensliga sjöar spegla
susande skogars blåa härlighet,
land, där molnen silverglänsande segla
över skogarnas tysta ensamhet,

land, där hjortronblomma och getpors ånga
över röda myrar i sommarkväll,
land, där daggiga aftnar drömma långa
över barrhal momark och mossklädd häll,

låt mig leva fri i ditt vida sköte,
låt mig glömma allt vad jag fordom var,
låt mig lugn gå kommande år till möte,
fri från varje önskan jag fordom bar!

Låt mig le åt lagar som mänskor skriva,
lär mig leva modigt och tyst och fritt!
Din jag är och din skall jag ock förbliva,
gör mitt hjärta trotsigt och starkt som ditt.

Land med sol på åsarnas raka tallar,
land med månsken på villande, dunkel stig,
öde land, där berguvens rovskri skallar,
frihetsrike, vildmark, jag hälsar dig!

* * *

## TAVASTLAND.

Du land, som mig skänkte i livet
den ro som jag drömde om,
när med hjärtat i stycken rivet
till dig jag flyende kom,
när jag kom som ett rovdjur i skogen
att söka en vrå att dö,
du land som jag blivit trogen
i växlande snö och tö,

hur sällsamt — fast främling boren
hos dig slog ändå jag rot.
Du läkte de sjukaste såren
med glömskans helande bot.
I ensamma år av pina
och tryckande tankars brand
med mjuka trådar och fina
vid dig mitt hjärta du band.

I nordmannens ådror rinner
en droppe tavasteblod —
en glöd i mitt hjärta brinner,
vars ursprung jag ej förstod.
Bland stämmor från väster och öster
som locka åt alla håll
förnimmer jag sällsamma röster
av mäktiga tavasttroll.

Och trollsången dårar och söver
på mumlande mollmelodi:
"det är mark, det är grund du behöver,
det är jord att slå rötter i,
det är friden i ensliga byar,
det är lugnet i tigande tjäll,
det är glansen av glödande skyar
en susande senhöstkväll!"

När långsamt min kärra rullar
på folktomma vägar fram,
där Tavastlands taggiga kullar
stå mörka med kam vid kam,
när jag låter mig långsamt föras
allt längre från livets hot,
då känner jag sinnet röras,
hur än jag kämpar emot.

Där stiger en dimma från fälten,
det suckar i sovande trän

och sjöarnas slingrande bälten
stå blanka i blygrått sken —
och sövande susar sången
på mumlande mollmelodi —
jag är tagen, förhäxad och fången,
jag kan ej, jag vill ej bli fri.

* * *

## ETT ENSAMT SKIDSPÅR.

Ett ensamt skidspår som söker
sig bort i skogarnas djup,
ett ensamt skidspår som kröker
sig fram över åsar och stup,
över myrar där yrsnön flyger
och martall står gles och kort —
det är min tanke som smyger
allt längre och längre bort.

Ett fruset skidspår som svinner
i skogarnas ensamhet,
ett mänskoliv som förrinner
på vägar som ingen vet —
i fjärran förblevo svaren
på frågor som hjärtat bar —
ett slingrande spår på skaren
min irrande vandring var.

Ett ensamt skidspår som slutar
vid plötsligt svikande brant
där vindsliten fura lutar
sig ut över klippans kant —
vad stjärnorna blinka kalla,
hur skymmande skogen står,
hur lätta flingorna falla
på översnöade spår!

* * *

## TULPAN.

Du kejsarblomma, lysande tulpan
från vårens, sagornas och solens länder,
bland örterna på nordens bleka stränder
du ensam står, en blommornas sultan.

I silkessömmad skarlakansturban
mot österns Mecka huvudet du vänder,
när nordens sol i morgonglans sig tänder,
vid horisontens rand av tall och gran.

Från vinterns snö och vårens gråa jord
till färgprakt längtar kylig, färglös nord,
och alla färger i din kalk vi finna.

Höj sköna bägaren mot solens ljus
och skänk oss livets heta färgers rus,
du eldens blomma, låt din låga brinna!

* * *

## LEDUM.

Ledum, getpors, jägareblomma
ljuvliga jägarminnens brud,
skön är din kryddiga, friska vällukt,
skön är din gröna och vita skrud.

Vildmarksblomma från vida myrar,
nordens myrten från mossdjup mark,
viska vackert i minnets öra,
dofta dårande, frisk och stark.

Dofta fjärran i det fördolda,
långt på mossen, där martall står
gles och grågrön bland gula tuvor,
hjortron, ängsull och dvärgbjörkssnår.

Syner skymta och bilder blänka,
när jag känner din doft igen.
Ödemarkernas lockton vaknar
ur den tystnad som tyglat den.

Ljuva drömmar om ljusa dagar
utan tankar och sorg och strid
vakna åter vid getporsdoften,
stämma hjärtat till solig frid.

Ledum, getpors, jägareblomma,
läkedom i din vällukt bor —
världen viker och ödemarken
hägrar tröstande, trolsk och stor.

EMIL ZILLIACUS

1878

## VID VAGGAN.

Pilten, lindad och täckt,
slumrar i vaggans näste,
knubbiga händerna slutna.
Stum och skumögd av tårar
i hans uppsyn jag spårar
dunkla och sammanflutna
drag av mig själv, av min släkt —
linjen vid ögonens bryn,
hårets duniga fäste.

Redan jag ser för min syn
hjälplösa barnahänder
formas i skönhet och kraft.
Ser dem förfinade styra
griffelns skapande gång,
säkra i diktandets yra,
ristande tecknen, som bilda
ädla och tragiska jamber
eller fogas till vilda,
vindruckna dithyramber,
druvans och druvskördens sång;
ser dem med vitnande knogar
knytas kring spjutets skaft,
när i sin styrkas dagar
snabbt genom snår och skogar,
fram över klippiga stränder,
hetögd och hetsig han jagar
vildsvin och varg och hjort.

Gören hans hjärta stort,
gudar, och modigt hans sinne!

Stark han växe och fager.
Idrottens kransar han vinne,
fredliga lekarnas lager.
Och, en krigare vorden,
villigt han gjute sitt varma
blod för den härjade, arma,
heliga fädernejorden.

* * *

## ATTISKA DAGAR.

### I.

Mig när den honung, som Hymettos' bin,
ha samlat under surr och solig möda.
Vid Marathon man skördade mitt vin.
Idyll och epos doftar så min föda.

När gryningen slår upp sitt rosenskrin
i violett och rosa bergen glöda,
och falkar kretsa under gälla skrin
på vingar, som av solen färgas röda.

Om kvällen står kring kalkstensakropolen
som moln av rökelse det vita dammet
i sneda strålars gyllenvarma sken.

Där ligger Parthenon i aftonsolen
som på ett guldbrunt hyende av sammet
en klar klenod av gammalt elfenben.

### II.

Bland örtagårdar i Kephissos' dal
jag vandrar vägen fram, vart det mig lyster.
På tempelberget i en stilla sal
jag biktar mig för trofast marmorsyster.

Bland stenens stumma folk jag gjort mitt val
och vänner vunnit bland statyer, byster.
Den fromma tempeltärnan vet mitt kval,
min fröjd en jonisk jungfru, ung och yster.

Om aftonen vid marmorkrönta grifter
jag drömmer ljust om hjältar och bedrifter,
om brudar som på bröllopsdagen dött.

Och medan stenars nötta skrift jag stavar,
har över mig och över gamla gravar
sitt fång av purpurrosor kvällskyn strött.

* * *

## AFTON VID TAYGETOS.

Längs hård och skugglös stråt vid bråddjup brant
vår färd har gått från tidig morgongryning.
Kring snöhöljd topp, på kala klyftors kant,
den fört från golfens sand och mjuka dyning.

Nu lyser natthärbärgets vita hus
bland gröna träd i mörka mullbärsdungen,
och plötsligt drunknar vindens aftonsus
i klockren sång, av bergets bäckar sjungen.

Min mula stannar trött på styva ben
och badar sjuk och sårig fot, som ömmar
av klippor sargad och av stigens sten,
i kyligt källsprång, som vid vägen strömmar.

* * *

## SPARTA.

Vad tystnaden är stor och ödsligt tom!
Där Sparta en gång funnits, hjordar beta,
och skönhet, som slog ut i marmorns blom,
skall du förgäves bland dess spillror leta.

Där står ej sten av mur, av helgedom.
Och vad de fundament av kvader heta,
som vandringsmannen närmar sig i from
och spänd förväntan, ej de lärde veta.

Eurotas rinner än bland vassrör fram.
Mot solnedgången står med snöhöljd kam
Taygetos som förr och trotsar tiden.

Och än man tyder på den grova sten,
som långsamt vittrar över hjältars ben,
ett namn och dessa enkla ord: i striden.

* * *

## ARGAIOS' OFFER.

På altaret av mossbelupen sten
bland offerlämningar av vitnat ben
Argaios lägger enkla förstlingsgåvor
av trädens frukt och fältens sommarhåvor:
saftfyllda fikon, gula veteax
och honung, glimmande i kakans vax.
— Åt dig, o Zeus, som skänker sol och skugga
och sommarns rika skördar eller njugga,
vår stränge tuktare, vårt skydd och hägn!
Jag tackar dig, men ej för vårens regn
och ej för mina odlingsmarkers mylla
och ej för axen, vilka nu förgylla
med guld, som böljar, mina åkerfält,
och ej för trädens fikontyngda grenar
på detta altare jag gåvor ställt.
Jag tackar dig för mina täppors stenar.
Jag tackar dig för långa sommarglöden,
som tvingat mig att leda källors flöden
till torra rankor och till träd, som törsta.
Ty musklers stål jag fick och så det största,
en vaken vilja, målmedveten, stark,
i årens strid mot sol och stenig mark,

Si — jag vill hellre slita ont och svälta
och härdas hård i kamp och mannatukt
i våra klippiga och karga länder
än dåsa bort på palmbevuxna stränder
och plocka sagans söta lotosfrukt
i ökenfloders fruktbart feta delta.
Jag vet att vindars våld, som plantan röner,
gör henne fri och stark, ej pålens stöd,
och hellre än i vekligt överflöd
jag vill i armod fostra mina söner.

* * *

## ARKADISK VÅR.

Av smulten vintersnö i vårens månad
längs alla branter strida bäckar skvala,
och lejongula bergen stå och kala
mot tidig morgonhimmels ljusa blånad.

En mossig ek, som sett sin lövskrud rånad,
med bruna knoppar vaknar ur sin dvala.
På betesfälten spinnes nu den svala
och förstlingsbleka grönskans späda spånad.

Bland mörka myrtensnår och timjanris
sitt första färgstänk redan våren strör
med djupblå iris, röda anemoner.

Och likt en glömd och gammal poesis
nyväckta eko jag i fjärran hör
en enkel herdepipas klara toner.

* * *

## I GROTTAN.

Ett hemvist för mörker och fasa, ett Chaos vår världsdel är vorden.
Obundna Titanerna rasa
i vanvett år efter år.
Se, Lögnen sprutar sin galla! Hör, Hatet och Våldet befalla!

Vår moder, den heliga Jorden,
bär stygga och skymfliga sår.

Sitt kretslopp Tiden fullbordar mot mål, som ej blicken kan fånga,
när urtidskrafterna brottas
och rymden är rökfylld och skum.
För hustru och husfolk och hjordar gör herden musik i sin grottas
sin senfunna fristads trånga
och lågvälvda fängelserum.

"Säg, spelman, har du ej öra att jordskalvens åskdunder höra?
Vi slipar du småsångers smycken
vid dånet av stormarnas kör?
Vem tror du att tonerna hela? Hur kan du sitta och spela?
Vi slår du ej, herde, i stycken
din pipas bräckliga rör?"

"När stockelden slocknande flämtar och skuggorna tätna och skrämma,
när väntan blir ångest och pina
och grottan tryckande trång —
min tröst och min själsro jag hämtar ur vasspipans viskande stämma.
Jag spelar mig och de mina
till lättnad och lisa en sång."

(Hösten 1918.)

* * *

## SIESTA.

Skydd mot sommarsolens bloss
lagerlundens lövvalv skänker,
och vi vila, sorglöst trötta,
vid en brunn vars stråle stänker.
Varför tala?
Orden äro grå och nötta.

Brunnen talar ju sitt svala,
silverklara språk för oss.

Sommarhimlen välves ljus
över våra ljusa drömmar.
Och så bräddat full är stunden
som den svala vattenrunden,
vilken över stenen strömmar
med sitt silverklara brus.

Tidens alltför snabba gång
denna stund jag ville stanna.
Aldrig mera kring vår panna
samma stilla svalhet silar.
Tiden ilar.
Snart vår sommardag är svunnen.
Nuets fullhet njut vid brunnen,
vid dess silverklara sång.

* * *

## THANATOS.

Den olyckstyngde beder: "Thanatos,
barmhärtige, du som befriar oss,
skänk mig din nåd, gör slut på mina kval
och hjälp mig ut ur denna jämmerdal!"
Men när vid målet äntligen han står
och lägger staven ned och löser skon,
han jublar icke, ty hans väsen får
av tröstlös bitterhet en underton.
Han blir befriad, men hans ändalykt
är icke seger: nederlag och flykt.

Men den, vars lycka ej är skum och brus —
nej, klar och mäktig som en tornad våg,
som rymden riktade med färg och ljus
och havets djup med dunkel glans försåg —

hans gång är lätt som ginge han i dans,
hans öga strålar under pannans krans.
Och när vid vägens krök en mörk gestalt
till honom träder, ropande sitt halt,
han stannar undrande: "Nej, är det du?
Jag hade icke väntat dig ännu.
Nåväl, här är jag, sänk din facklas bloss.
Välmött, min mörke broder Thanatos!"

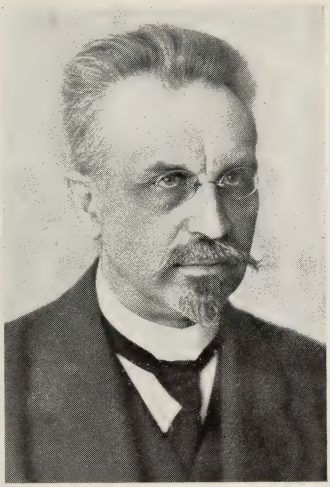

YRJÖ HIRN

1870

# Ur BARNLEK.

## OM LEKSAKER.

Man kan svårligen i våra dagar skriva en fullständig kulturhistoria, utan att i den inrymma ett kapitel om leksakerna; och man kan ej ställa upp ett fullständigt historiskt museum, om man ej anslår åtminstone några vitriner för föremål, vilka illustrera barnens lekar och sysselsättningar. Hur obetydliga leksakerna än må te sig från en politisk hävdatecknares synpunkt, ha de likväl allt mer begynt tilldraga sig den moderna forskningens uppmärksamhet. Det har under de senaste åren publicerats stora verk om leksakerna hos olika folk och under olika tider, man har anordnat särskilda utställningar för belysande av leksaksindustrins läge i de olika länderna, och det har t. o. m. stiftats en förening för ett samfällt studium av alla de frågor, som stå i beröring med leksakernas historia. Dilettanterna ha begynt tillämpa sina favoritteorier och hypoteser på skallrornas, dockornas eller tennsoldaternas utvecklingslära; samlarna, som med tillfredsställelse taga vara på alla vetenskapliga eller kvasivetenskapliga rättfärdiganden för sina harmlösa manier, ha begynt anlägga kollektioner av gamla leksaker, på samma sätt som de tidigare anlagt kollektioner av gamla mynt eller av gammalt porslin; och om dessa små och barnsliga studieobjekt ännu ej blivit fullt uppskattade av de lärda specialforskarna, så beror det väl endast på att leksakerna sakna den värdiga tråkighet, som mer än någonting annat utövar sin lockelse på vetenskaplighetens sorgliga skepnader.

Det är i själva verket lätt att förstå, att leksaksforskningen ur många synpunkter måste vara fängslande såväl för fackmän som för amatörer. För att begynna med det minst väsent-

liga, så är det ett berättigat kuriositetsintresse som tillfredsställes genom detta studium. Barnkammarens vardagliga attiralj kan i många fall vida bättre än ceremonisalarnas möblering förhjälpa till en förtrogen kännedom om äldre tiders liv. Man lär sig sålunda, för att nämna ett exempel, icke så litet om 1600-talets Frankrike, om man i slottsläkaren Jean Héroards journal genomgår de noggranna, dag för dag införda uppteckningarna om alla de leksaker, med vilka hovet sökte roa den unge Ludvig XIII. Det är som om man kom de gångna generationerna så mycket närmare genom dessa småting, vilka fyllt ut några udda stunder under år, som tillbragts i skydd för offentligheten. På grund av dessa glimtar in mot det förflutna kunna även de banalaste spel och tidsfördriv komma att bära upp historiska associationer.

Hur ointressant, i och för sig, t. ex. det s. k. stickspelet än må te sig, så känns det åtminstone för oss som om det erhölle ett på sitt vis fängslande intresse, så snart man får veta att det spelats ända sedan 1300-talet, och att det roade Isabella av Bajern och hennes hovfolk i Karl VI:s Paris. På samma sätt faller det liksom ett slags distinktion över de otympliga djuren i en s. k. Noaks ark, när man finner att arken och dess invånare — såsom Anatole France påpekat det i en av sina många små beskrivningar om sin barndoms sysselsättningar — troget bevarat formkaraktären hos de arkar och djur, dem 1600-talets holländska tecknare framställt i sina illustrationer till bibeln. En viss historisk förnämhet, åtminstone enligt kuriositetssamlarnas sinne, låter sig väl även iakttagas i de många små redskap, som numera äro ingenting annat än leksaker för barn, men tidigare varit fashionabla modeartiklar vid de vuxnas förströelser — sådana som bilboqueterna, vilka, att döma av de gamla porträtten från slutet av 1500-talet, rent av voro ett attribut för de förnäma unga männen vid Henrik III:s hov, och vilka omkring hundra år senare för andra gången blevo så moderna, att man t. o. m. kunde få se en aktris leka med en bilboquet medan hon stod på scenen och väntade på sina repliker — eller sprattel-dockorna, "les pantins", som voro den stora manin för de förnäma från medlet av 1740-talet till medlet av 1750-talet,

och som under denna sin glansperiod voro så högt uppskattade, att man kunde betala ända till 1,500 livres för att få sin dansdocka dekorerad av Boucher — eller diavolo-spelen, som upplevat sin andra ungdom för endast några år sedan och som, efter att i slutet av 1700-talet ha bragts över från Kina till Europa, vid begynnelsen av 1800-talet åtnjöto en popularitet bland de fullvuxna, som gav skämttecknarna en berättigad anledning till karikatyrer. Av sådana leksaker mottager man ett slags indirekta påminnelser om livet under förgångna tider, och det är därför ingalunda något förvånande i att de intressera kulturhistorikerna.

Om det emellertid invändes, att dessa ting endast kunna roa de amatörer, som veta någonting om deras äldre historia, så kan man hänvisa till några andra leksaker som för varje betraktare äga ett omedelbart estetiskt intresse på grund av vad de ådagalägga om smaken och konststilarna hos de folk, från vilka de härstamma. Sålunda kan väl knappast någonting ge en livfullare föreställning om all den grekiska kulturens förfining än de två snurrorna i British Museum, som på sina ytor bära ett litet blomsterornament i enkel, men fulländat behagfull teckning. De japanesiska hantverkarnas förmåga att komma till rätta med små medel, och hela den japanesiska konstens anspråkslöshet — i ordets bästa mening — gör sig knappast någonstädes bättre gällande än i de folkliga leksakerna, som alla äro billiga och enkla, men likväl alla kunna roa med sin fyndiga invention och tjusa med sin raffinerade grace. På dessa, liksom på så många andra områden, är det icke minst i de små och obetydliga yttringsformerna som den allmänna stilkaraktären låter sig tydligt iakttagas.

Det finnes emellertid en fara för att respektabla forskare skola anse det alla de egenskaper hos leksakerna, som här blivit framhållna, endast kunna meddela dem ett slags "stämningsvärde", vilket ingalunda i och för sig gör dem förtjänta att behandlas som studieobjekt. Det vore svårligen möjligt att fullständigt refutera en sådan invändning, men det är lyckligtvis icke nödigt att ens försöka göra det, ty det gives i alla händelser tillräckligt många slag av leksaker, som äro ägnade att intressera människor av den mest utpräglat prak-

tiska sinnesriktning. Man kan nämligen icke studera de stora uppfinningarnas historia utan att gång efter gång stöta på tekniska uppslag, som varit använda i leksaker långt innan man kommit på tanken att utveckla dem för nyttiga ändamål. Magnetnålen påstås ju ha varit begagnad av kineserna som en leksak och krutet som ett medel att åstadkomma fyrverkerier, nära tusen år innan de mer praktiska västerlänningarna gjorde bekantskap med dessa nyttigheter och förstodo att använda den ena för sjöfartens och den andra för krigets tekniska syften. Gyroskopet, som håller på att vinna en så genomgripande betydelse för det submarina skeppsbygget, är till sin princip ingenting annat än en förstoring av den snurra, som i årtusenden har roat barn och ungdom som en leksak. De första aeroplanen voro förbättrade pappersdrakar, och en pappersdrake var den första åskledaren: en leksak och ett forskningsmedel i händerna på den allvarlige man, om vilken det sagts att han "ryckt blixten från himlen och spiran från tyrannerna". De stora ting, som sålunda fått sitt upphov från leksakerna, eller rättare från studiet av dem, kunna ej annat än ge ett lån av sin värdighet åt sina anspråkslösa föregångare.

Det är likväl icke alla leksaker, om vilka man kan säga att de utövat något direkt inflytande på den tekniska utvecklingen. Men så finnes det i stället så mycket flera av dem, som i sin egen nedstamning hänga samman med allvarliga livsområden, d. v. s. som visa tillbaka mot ting, vilka varit använda för några praktiska eller t. o. m. religiösa ändamål innan de blivit medel för tidsfördriv. Om draken kan man påstå, och om snurran kan man antaga, att den tjänat ett symboliskt magiskt syfte vid sidan av sin uppgift att roa. Trumman, som i moderna kulturländer har större betydelse som leksak än som militäriskt musikinstrument, är hos folk på lägre utvecklingsstadier ett religiöst redskap, vars ljud för de troende är fullt av mäktig och hemlighetsfull innebörd. Pilbågen åter, som i vår tid användes av barn mer än ens av sportsmän, är det gamla vapnet för jakt och krig, som under tävlan med effektivare redskap degraderats till att bliva en de overksamma händernas sysselsättning. Så leda vägarna

framåt och tillbaka från barnens nöjen till de fullvuxnas kamp och arbete, och man kan i leksakerna se minnen om gångna stadier i släktets utveckling lika väl som förebud om de kommande.

Vill man emellertid göra sig en fullständig föreställning om alla de dolda förbindelseled, med vilka lekarna redan under de tidigaste åren anknyta sig till de vuxnas allvarliga liv, så gör man riktigast i att genomgå några av de mest typiska leksakerna i den ordning, i vilken de sysselsätta ett barn under dess uppväxttid.

Vid en sådan översikt möter man till först ett nog så lärorikt instrument i de små föremål av ben, horn eller korall, som stickas i spädbarnens mun för att giva de framsprickande tänderna något att bita på. I och för sig inbjuda dessa föremål visserligen icke till några särskilda reflexioner, ehuru det i förbigående förtjänar påpekas att man under medeltiden ofta tillverkade dem av vargtänder eller av korall, i tro att man därmed avskräckte illvilliga andar från barnets närhet. Vad som är intressantare än dessa vidskepelser är att man, som det påståtts ävenledes i avsikt att bortjaga demonerna, fäste några bjällror eller andra skramlande ting vid korallen eller benstycket. Hurudant syftet med denna anordning än må ha varit, så bringas genom den dibarnets sugpinne i samband med den enklaste av de egentliga leksakerna. Skallran avslutas nämligen så ofta i en ring eller en pinne av ben, att man i många fall kan sätta i fråga, om det är dess viktigaste funktion att åstadkomma buller eller att sugas på.

I den förra egenskapen tjänar den i alla fall till att åstadkomma en högt uppskattad förströelse, och leksaken är därför populär hos de flesta kulturfolk. Den framträder i ett antal olika typer, av vilka det ej är nödigt att särskilt uppmärksamma mer än tvenne. Den ena är den allt ännu brukliga form, med den klotrunda skallran buren på ett skaft, som, då den omgavs med bjällror och brokiga band, blev ett slags spira, en marotte, för medeltidens hovnarrar. Den andra typen var gängse under antiken, och hade gestalten av en i bränd lera framställd gris, till påminnelse, antagligen, om de

spädgrisar som offrats för dibarnets välgång, och om alla de kelande känsloförnimmelser, vilka allt ännu fortleva i de moderna språkens smeknamn med ordet gris i sammansättningen. Förutom dessa zoomorfa arter, ägde grekerna och romarna emellertid många andra slag av skallror, och dessa leksaker voro så allmänna under antiken, att deras latinska namn, crepundia, blev använt som en gemensamhetsbeteckning för barnleksaker i allmänhet.

Man föreställer sig helt naturligt, att ett så enkelt redskap för lugnande och roande av de små barnen måste ha använts under alla tider och hos alla folk. Ville man emellertid från de lägre utvecklingsstadierna framdraga några motsvarigheter till de antika och moderna barnskallrorna, så fick man nog ägna sig åt ett rätt mödosamt sökande. När Lord Avebury (då John Lubbock) år 1870 utgav sitt berömda verk om civilisationens ursprung, kunde han skriva att han icke kände ett enda exempel på att ett vildfolksbarn någonsin lekt med en skallra. Den senare forskningen har förvisso gjort oss obenägna att sätta en alltför stor tillit till förnekande påståenden (så mycket mer som man i några förhistoriska, europeiska gravar påträffat ett slags skallror, vilka enligt många arkeologers mening böra uppfattas som leksaker för barn) men icke desto mindre bibehåller åtminstone det faktum sin obestridlighet, att skallrorna äro påfallande sällsynta som barnleksaker hos de lägre utvecklade folk, om vilkas liv man äger någon säker kunskap. Själva redskapet är visserligen välkänt i många delar av jorden, men det användes hos vildarna som ett heligt och hemlighetsfullt instrument. Det finns sålunda negerstammar, som avlägga sina eder över en framsträckt skallra, och det finns indianfolk, hos vilka medicinmännen bota så gott som alla sjukdomar med att skaka en skallra över patienten. Det kan bero på en felaktig iakttagelse att man påstått det indianerna dyrkat skallran som en gudomlighet; men det råder intet tvivel om att skallran av dem använts som ett medel att åstadkomma ett slags förening med gudomliga makter. Det är med hjälp av dess skramlande och bullrande läte som de sibiriska shamanerna arbeta sig upp till sin extas; och det var under samma enkla musik som man i den klassiska

forntiden sökte framkalla en helig yra vid Bakkos och Isis mysterierna. Gör man sig reda för innebörden av alla dessa fakta, så förstår man att det är ett av den mänskliga kulturutvecklingens vördnadsvärdaste ting, som våra bebéer ligga och suga på i sina vaggor, och med vars skrammel sköterskorna lugna deras bekymmer vid tandsprickning och magplågor.

Hos moderna folk fortlever det antagligen icke något medvetande om att skallran någonsin varit något annat och mer än en leksak. Helt annat var förhållandet under den klassiska forntiden, då religion och vidskepelse så intimt förbundo sig med det dagliga livet, att det i en del fall för oss är svårt att avgöra vad som är en leksak och vad ett kultredskap. Det synes därför mer än sannolikt, att skallran för tanken bibehöll något av sin rituella karaktär ännu då den svängdes framför ett grekiskt eller romerskt dibarn. Man kan tänka sig att skramlandet, i enlighet med den allmänt förekommande folktanken, ansågs skrämma illvilliga makter från barnets närhet; men man kan även tänka sig att skallrans ljud, liksom vid de rituella förrättningarna, var avsett att väcka ett slags förnimmelse av religiös skräck hos själva barnet. Huru ängsligt man än sökte skydda de små för alla onda inflytanden, drog man sig nämligen ingalunda för att hota dem med demonernas och gudarnas straffande makt.

Den antika barnkammarpedagogiken var, i likhet med den hemuppfostran som ännu är rådande i vidsträckta befolkningslager, framför allt byggd på principen om de avskräckande intryckens välsignelsebringande effekter. Som terroriseringsmedel åter voro inga intryck mer verkningskraftiga än de, vilka hänförde sig till det övernaturligas livsområde, d. v. s. till dödens eller gudarnas och demonernas världar. Det var väl därför icke utan en särskild avsikt som man på några av bränd lera förfärdigade skallror inpräglat bilder av mytologiska skräckgestalter. Och det är i samma pedagogiska avsikt som man, redan innan barnen helt hade lämnat skallrans utvecklingsperiod bakom sig, utsatte dem för att skrämmas med föremål, vilka på grund av sin betydelse höra till den religiösa attiraljen, men på grund av sin användning kunna räknas med bland leksakerna.

Maskerna äro de viktigaste av dessa föremål. Det finnes såväl i litteraturen som i bildkonsten vittnesbörd om att sköterskorna i Aten och i Rom skrämde barnen med att hålla masker för ansiktet. Och det är å andra sidan mer än sannolikt, att maskerna hos de antika folken — liksom hos så många av de nu levande vilda och barbariska stammarna — ursprungligen ansågos framställa de avlidnas drag, såvida de icke rentav på magiskt vis i sig bevarade något av deras väsende. Det var därför de döda stamfäderna som voro skräckbilderna framför alla andra, och som med sina stränga anleten skrämde de tredskande och odygdiga till lydnad. Men förutom dessa från familjereligionens pantheon härstammande bilder använde man även, åtminstone vid processioner och teaterföreställningar, andra masker, vilka även de voro avsedda att injaga en hälsosam skräck i barnen. Gorgo med de stripiga lockarna och den hängande tungan, och Manducus med den gapande munnen, voro de mest fruktade av alla dessa fantasigestalter, som med sin vederstygglighet spridde fasa över de uppväxande romarnas liv.

Dessa antika skräckbeläten äro emellertid endast de bäst kända medlemmarna av en stor familj "barnskrämmor" eller "busar", som har sina representanter kringspridda över alla stadier av kulturutvecklingen — från de i nävermasker uppträdande männen vid eldsländarnas Kina föreställningar och de med vidunderliga huvudprydnader utstyrda Mumbo Jumbo Gong Gong figurerna vid Afrikanegrernas fester, ända fram till den germanska folktrons Klapperböcke och Butzemänner — sådana som den Kinderfresser vilken, snidad i trä och bemålad i bjärta färger, ännu i dag i all sin groteska fulhet står och pryder krönet på en av de vackraste brunnarna i Bern. Över hela jorden har man sökt hålla barnen, och ofta även kvinnorna, i respekt genom berättelser om några hemlighetsfulla och straffande väsenden, eller genom bildlika och dramatiska framställningar av dessa väsendens ohygglighet. Överallt ha de små och de svaga till en viss grad låtit terrorisera sig av de skrämmande intrycken, och överallt har det sålunda redan i de tidigaste barnaårens lekar inblandat sig ett element av fruktan för livets okända makter. Men

nästan överallt kan man även iakttaga, att det under lekarna förbundit sig ett element av nöje vid själva skräcken. Vare sig det beror på att alla de exempel vi känna stamma från tider, då en viss skepticism har efterträtt en ursprungligare och strängare vidskepelse, eller på att de äldre i hemmen aldrig haft hjärta att göra fullt allvar av sitt hot mot de yngre, så förefaller det som om man varken hos de primitiva naturfolken eller hos de gamla kulturnationerna hade fattat de skrämmande upptågen som några odelat högtidliga förrättningar. Det har helt visst otaliga gånger utspelats motsvarigheter till de scener, som framställts på små antika reliefer, där man ser ett barn som gråter av fruktan för en grimaserande mask, och som i nästa ögonblick skrattar till, när kamratens, eller sköterskans, eller den egna moderns leende ansikte sticker upp bakom skräckbilden.

I samma mån, emellertid, som skräckmedlen förlora sin religiösa eller vidskepliga sanktion, i samma mån bli de även lämpliga att tjäna som medel för förlustelse. Det fula, som ej mera förmår skrämma, roar i stället som ett komiskt. Därför äro få leksaker så populära bland barnen som de vilka tidigare skrämt dem, eller vilka allt ännu väcka en liten, men övergående, känsla av fruktan; och därför finner man hos såväl civiliserade som ociviliserade folk många groteska masker, dockor och leksaker, om vilka man ej så lätt kan avgöra huruvida de i främsta rummet äro avsedda att skrämma eller att roa med sin fulhet. Det står fritt för tanken att ställa alla dessa föremål i samband med den gamla religiösa attiralj av masker och dockor, som bevisligen använts i pedagogiskt avskräckande syfte; och det står likaså fritt att tänka sig det en kontinuerlig utveckling lett från de gamla skräckmedlen till sådana moderna leksaker, som exempelvis de ända från 1500-talet bekanta djävlar och vidunder, vilka springa fram från överraskningsaskar när man rör vid dessas lock. Kunde man icke blott antaga, utan även bevisa att ett dylikt utvecklingssamband verkligen förelegat, så bleve den kända Nürnberger-artikeln, med sin fjädrade docka inklämd i lådan, anknuten vid en likaså vördnadsvärd urtyp som någonsin skallran.

Det finns många andra av barnens förströelsemedel, för vilka man frestas att söka ett ursprung bland de religiösa föremålen, och vilka därför lätt kunna locka forskarna till oförsiktiga evolutionistiska spekulationer. Faran, liksom frestelsen, är aldrig så stor, som då det gäller att behandla de vanligaste av alla leksaker, dockorna. Det är ju allmänt bekant, att man hos vildar och barbarer påträffar många slags små religiösa beläten, vilka till det yttre på intet vis skilja sig från dockorna. Det ligger sålunda nära till hands att antaga, att man i de efterbildningar av människogestalten, med vilka barnen leka, har att göra med gamla gudabilder, vilka förlorat sin religiösa sanktion. Lekandet skulle, kan man tänka sig, ha efterträtt en relation till föremålet, som varit karakteriserad av vördnad och måhända t. o. m. av fruktan. Liksom skallran, skulle dockan låta oss blicka tillbaka över tillryggalagda epoker i släktets utveckling, och vart enskilt barn, som pysslade om sin docka, kunde tjäna oss till påminnelse om de tider, då människor böjde knä för sina egna händers verk i stora beläten och små idoler.

Ehuru ett sådant uppfattningssätt onekligen innebär mycket som är fängslande för den historiska fantasin, finnes det tyvärr icke någon anledning att tro, att det fullt stämmer överens med den historiska verkligheten. Man kan visserligen åberopa exempel på att guda- eller helgonbilder — såsom det synes vara fallet hos Mokiindianerna — överlämnas åt barnen som leksaker efter det de fyllt sin uppgift vid de rituella förrättningarna; men sådana enskilda, och antagligen sällsynta, fakta ådagalägga intet om det allmänna utvecklingsförloppet. Det gives ej heller många arter av dockor, om vilka man kunde påstå att de direkt eller ens indirekt härstammade från några religiösa föremål. Det enda man härvid kunde tänka på är de hos nästan alla kulturfolk förekommande oomkullrunkeliga dockorna, vilka måhända låta förklara sig som efterbildningar av kinesiska buddhabilder och japanesiska darumafigurer. Men dessa "vippgubbar" äro lika litet att förväxla med de egentliga dockorna, som deras ostasiatiska motsvarigheter äro att likställa med idolerna i ordets strängare mening.

Det finns hos fromheten en egendomlig förkärlek för hieratisk stelhet och arkaisk ofärdighet i de religiösa bilderna; och det finns hos barnen en måhända lika utpräglad förkärlek för sådana leksaker, som äro tillverkade med en primitiv eller rent av hjälplös teknik. Om, på grund av denna överensstämmelse, förlegade eller bortkastade gudabilder bli högt uppskattade som leksaker, eller om — något som likaledes rätt ofta torde vara fallet — leksaker med begärlighet bli tillvaratagna för att användas som guda- eller helgonbilder, så är detta icke liktydigt med att alla dockor skulle härstamma från gamla kultföremål. Det låter sig visserligen icke förneka, att man hos vilda och barbariska folk anträffat många små efterbildningar av människokroppen, vilka icke begagnas som dockor med vilka man leker, utan användas som redskap vid magiska förrättningar eller betraktas som "bostäder" för någon avlidens själ. Men man kan å andra sidan, till motvikt mot vad dessa exempel ha att lära, anföra d:r Luschans iakttagelser om några västafrikanska träfigurer, vilka i museikataloger karakteriserats som avgudabilder, men i verkligheten icke äro någonting annat än barnleksaker rätt och slätt. Så blir summan av de etnologiska sakförhållandena den att man — ehuru det ofta kan vara svårt att avgöra om ett föremål är en docka eller ett magiskt religiöst beläte — likväl i intet fall med bestämdhet kan påstå, det leksaksdockorna skulle ha framträtt på ett senare utvecklingsstadium än de dockor, som användas vid religiösa förrättningar eller magiska bruk.

Detta resultat stämmer i huvudsak överens med vad man a priori förutsätter om dockornas plats på den kulturella evolutionsskalan. Vi kunna utan svårighet föreställa oss att skallran länge varit använd i religion och magi innan man kommit på tanken att roa eller lugna ett barn med den. Men vi kunna svårligen tro på, att något folk förmått åstadkomma om än aldrig så ofullkomliga efterbildningar av människokroppen, utan att barnen inom kort lärt sig utnyttja dessa efterbildningar för sina lekar. Det finns nämligen ingenting som bättre än dockorna skulle erbjuda sig som ett hjälpmedel för de efterhärmningar — eller rättare, som professor Groos uttrycker det — förhärmningar av det fullvuxna livets verk-

samhetsformer, som hos barnen uppträda i karaktären av en rent av instinktiv livsyttring. Med dockorna som ett stöd och en utgångspunkt för fantasin, kunna de växande generationerna i förväg leka sig in i den lust och det arbete, som skall fylla deras tillvaro som vuxna män och kvinnor. Det är väl icke utan sin betydelse att soldater, av tenn eller trä eller papper, åt blivande krigare bjuda ett intryck av kamplekens spänning och berusning. Men den "övning" gossar måhända vinna genom en sådan lek med dockor, är likväl av ringa vikt i jämförelse med allt det flickor lära för livet, då dockorna för dem bli barn som få mottaga all ömheten och alla omsorgerna i lekens fingerade moderlighet. Det är icke nödigt att vädja till någon religiös eller magisk förtid, för att den livsallvarliga betydelsen hos en sådan leksak skall framträda med full tydlighet; och det är icke annat än naturligt att man anser det dockorna, även om de icke ha något att förtälja oss om trosföreställningar och utdöda religionsbruk, icke desto mindre äro fullt så intressanta och så värda att studeras, som någonsin de övriga traditionella leksakerna. I stället för att leda tanken till gamla myter, påminna de oss om de ständigt nya, men likväl i huvudsak oföränderliga förespeglingar, som för varje generation ånyo alstras av de unga sinnenas instinkter och förväntningar.

För den uppgift dockorna fylla i barnens fantasiliv är det antagligen rätt likgiltigt om de äro tillverkade med större eller mindre konstfärdighet. Det var troligtvis icke någon alltför naturtrogen docka med vilken Plutarkos' lilla dotter, i övermåttet av sin välvilja, ville dela mjölken från sin ammas barm; och det finns helt visst även hos senare tiders barn en fantasi, som är tillräckligt rik för att i lek besjäla t. o. m. de ofullkomligaste efterbildningar av människogestalten. Men för lekens syften måste det i alla fall ha varit välkommet, att man begynt sträva efter att ge dockorna en allt större och större illusion av verklighet. Det betydde, åtminstone för tillfället, ett tillskott i barnens lycka, att man vid begynnelsen av det 19:e seklet lärde sig tillverka dockor, som kunde öppna och sluta sina ögon; och det var en historisk tilldragelse i de små flickornas värld, att en fransk mekaniker år 1824 uttog patent

på en docka, som kunde uttala orden "pappa" och "mamma". Efter det dessa stora uppfinningar blivit gjorda, har utvecklingen framskridit såväl mot en större mekanisk fulländning som mot en mer realistisk karakteristik. Men det kan sättas i fråga om barnen fullt förmå uppskatta t. ex. de tyska "Künstler-puppen", som sen några år tillbaka utsänts i handeln. Och när, som hos fröken Severin i Zürich, tillverkningen och utstyrseln av dockor övergår till en personlig och förfinad konst, så kan man vara övertygad om att resultatet blir vida mer beundrat av de fullvuxna än av barnen. Smaken hos dem som leka med dockor dirigeras sällan av estetiska principer. Om en docka har värde som ett alster av småskulptur, har den därför i regeln förlorat sin karaktär av leksak och är bättre ägnad att bevaras i vitrin än att läggas i händerna på barnen.

Härav följer emellertid icke att ej de egentliga leksaksdockornas utstyrsel skulle ha mycket av intresse att bjuda åt iakttagelsen. Om det också sällan är någon konstnärlig smak som gjort sig gällande vid deras tillverkning, så har man i alla fall nedlagt mycken rörande omsorg på att göra dem så välskapade och välklädda som möjligt. Till sin apparition äro de därför ofta så fashionabla, att man ur deras toalett kan göra sig en föreställning om förgångna tidsmoder och skönhetsideal. De ha i sådana fall bevarat för oss i smått en del av det vi skulle känna så mycket fullständigare om vi hade i behåll de stora modedockor, som under tiderna före modejournalernas uppträdande sändes från land till land som förebilder för damskräddarnas och modisternas arbete.

Det är icke nog med att man sålunda på dockorna kan se, huru våra stammödrar gingo klädda; man kan även genom leksakerna bli införd i den omgivning, i vilken de levde och rörde sig. Det har väl aldrig hos de moderna folken funnits någon välförsedd barnkammare, som icke utom dockorna skulle ha inrymt dessas möbler, åkdon och övriga lösegendom, och sådana mobilia äro naturligtvis i regeln tillverkade i de för varje tidsperiod karakteristiska stilarterna. De gamla dockåkdonen ha oftast blivit förstörda — huru mycket gåve man ej för någon av de små dockvagnarna från början av 1600-

talet, som man ser avbildade t. ex. på tidens kopparstick — men rumsinredningarna äro väl bevarade i de dockskåp, dem man ända sen medlet av 1500-talet begynt förfärdiga i alla europeiska länder. Vill man vinna en inblick i forna tiders hem, och en illusorisk åskådning om det liv som i dem levdes, så kan man ej göra något bättre än att fördjupa sig i betraktande av de små dockhus, som utställas t. ex. i det Germanska museet i Nürnberg, i Londons stads museum i Stafford House eller i det Nordiska museet i Stockholm. Men det bör å andra sidan framhållas, för allt som har någon tillämpning på leksaker, att en del av dessa modellhus — sådana som t. ex. det äldsta kända dockskåpet av år 1558, vilket beställts av Albrecht V i Bajern för hans Kunstkammer, och det i litteraturhistorien berömda Chambre du Sublime, som m:me de Thianges skänkte åt hertigen av Maine — antagligen blivit uppbyggda för att tjäna några konnässörers kuriositetsintresse snarare än för att roa några barn. Med dockskåpen ledes man sålunda ånyo fram mot den gräns, bortom vilken barnleksakerna gå över i en konstindustriell alstring, som närmast adresserar sig till en fullvuxen publik.

Det är intet tvivel, däremot, om att man har att göra med rent barnsliga föremål i de små möbler och husgeråd, som blivit uppgrävda t. ex. i grekiska och romerska gravar. Det har tydligen ända sen den gråa forntiden varit en sed att för barnens räkning i förminskad skala reproducera alla det dagliga livets arbetsredskap och bohagsting. Under medeltiden har denna sed gett upphov till förfärdigandet av små tennsaker, vilka emellanåt blivit förklarade som amuletter eller som pilgrimssouvenirer, men vilka numera rätt allmänt torde betraktas som leksaker. I varje större kulturhistoriskt museum kan man se kollektioner av sådana miniatyrkrukor, miniatyrvaser, miniatyrmöbler och miniatyrserviser, och i varje större leksakshandel ser man moderna motsvarigheter till dessa samlingar, vilka endast genom den bristande omsorgen i utförandet skilja sig från de antika och medeltida föremålen. Det finnes serviser, som äro så pass stora att de ha kunnat användas vid barnens egna små gästabud i lekstugorna; det finnes andra, mindre husgeråd och möbler,

som endast kunnat betjäna dockornas behov; och det finnes slutligen små, mödosamt och vackert formade bohagsföremål, för vilkas dimensioner t. o. m. dockorna te sig alltför robusta och vilka med sin lätta och bräckliga litenhet leda tankarna till älvfolkets fester.

Det gives väl ingenting, som bättre än dessa miniatyrmobilia skulle föra oss in i de barnsliga lekarnas hemlighetsfulla värld, där allt till det yttre är lika anordnat som i det allvarliga, verkliga livet; där sorgerna äro lika bittra och lusten lika hög som i detta, men allt så mycket kortare till varaktigheten, och allt så mycket flyktigare, lättare, och därför för oss så mycket mer overkligt än vår egen tillvaro. Att försöka tänka sig in i det liv som, oföränderligt i det väsentliga, under tusental år har levts omkring de små husgeråden och arbetsredskapen, det är som att av en ny Melusina ledas in till det lilla folkets gömda riken, där barntankar ha byggt upp sin menlösa härmning av de vuxnas strävanden och nöjen. Det är endast fragmentariskt man kan bilda sig en liten aning om alla de föreställningar och känslor, som ha anknutits vid de små leksakerna. Ty med förtrogenhet kan endast den röra sig i lekarnas värld, som själv har bevarat älvornas ring på sitt finger; och det är, som Goethe i sin fabel har uttryckt det, med risk för framtiden man glömmer sig kvar bland de minimala tingen. Därför var det en riktig och lovvärd tanke som ledde grekerna till att vid gränsen mellan barndom och ungdom högtidligen hänga sina leksaker som offergåvor i templen och byta dem ut mot de vuxnas vapen och arbetsredskap. Men därför ligger det även en oöverstiglig klyfta mellan vårt betraktelsesätt och det som råder i lekvärlden, vilken engång varit vår och likväl blivit oss så främmande som sagans och myternas fjärran riken.

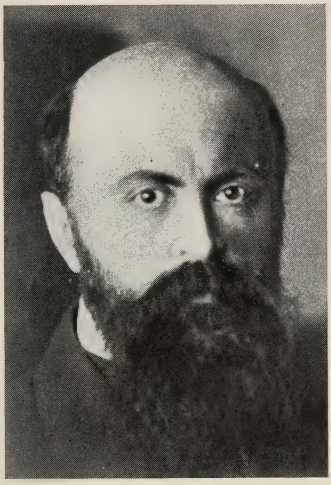

GUSTAF MATTSSON

1873—1914

# UR EN HERRE FOR TILL ZANZIBAR.

## IV.

### SÖDER OM KANARIEN.

Det var med en underbar känsla av ro jag förnam propellrarnas sakta ljud, då vi åter kommo i gång på redden utanför Santa Cruz de Tenerife. De sista hinduerna hade med sitt kram rusat ned i båtarna, de sista nakna pojkarna döko efter spanska kopparslantar och tyska nickelmynt som miljonärmässigt ströddes över relingen. Agentens fina motorbåt svängde ut från amiraltrappan och i samma stund stack Tabora i en stor, säker båge mot söder.

Det gav en djup ro i själen detta, ty nu skulle tolv fria oceandagar följa, tolv långa dagar utan början och slut, med himlen, havet och skeppet.

Jag förvånade mig korttänkt över att inte alla kände det så som jag, ja där var nog rätteligen ingen som gjorde det. En del hade rest denna väg förr, andra visserligen icke, men det fanns ingen utom jag som for för att fara. Utan de foro för att komma fram — till Angola, Svakopmund, Kap, Durban — och dessa tolv döda dagar grämde dem.

Tenerife följde oss med sin långa sydspets. Moln lågo kring de lägre bergen och skymde de högsta grupperna av små vita hus. Men Piken stod fri och trolsk över skyarna. Och åter såg man detta mirakel, som hör till alla Atlantikfarares minnen, att toppen steg allt mera ju fjärmare han dröjde och till sist tonade bort i höjden som en glimrande triangel, ett ensamt gudsöga.

Mjukt och smeksamt porlade det under hyttventilen hela kvällen, och passaden kom i små, sökande stötar ända in till bädden.

Jag låg och skrattade för mig själv, av ett otroligt välbehag, och kände det som om Gud Fader lagt hela mänskligheten i en liten pillerdosa framför mig på kanten av en bottenlös brunn och sagt: "Du får knäppa den där asken, min son, om det roar dig." Och jag kände att jag hade knäppt den. Den var i brunnen, den var borta, och jag gick allena vidare genom en skön värld, där passaden blåste kring min nacke och teet väntade kl. 7.

Dock var jag redan tidigare uppe. Det var söndagsmorgon, det var ljus helg över havet och så konstifikt ljuvligt att jag velat slå en stor hammare i skallen på en oskyldig, för att på något sätt expandera.

Då skedde igen ett litet mirakel: den första flygfisken spratt upp om babord. Detta enkla fenomen var en verklig händelse. Ty när man stirrar över oceanen, ligger den för en såsom en massiv inkarnation av det oorganiska. Dess ovanskikt lever, men det är vattenmolekylernas kinetiska liv, oförgänglighetens kyliga pulsar. Och så, medan man sjunker i detta och följer vindens riv med den tunga vätskan, springer där plötsligt ut en tingest, en spänstig blank liten varelse som gör en fri bukt över vattnet, dyker in, hoppar ut än en gång och försvinner långt borta.

Hela den rika förgängligheten stiger med detta sändebud på en gång ur djupet. Oceanen får med ens sin glömda rang av enormt akvarium, "det bäst försedda av nutidens samtliga".

Flygfiskens slag över vattnet äro högeligen estetiska. Man skulle ha ett illusoriskt intryck av fågelglid, om inte bakom de långa bröstvingarna bukfenornas par spärrade. Det är snarare, med förlov sagt, något av mikro-Farman uti detta, ett slags biplan-modell som dras upp med kautschuksnöre och klanderfritt exekverar sina modiga 100 meter. Merendels göra flygfiskarna icke höga paraboliska bågar, såsom man kunde tro, utan helt flacka kurvor som förvåna genom sin längd och även genom sin ögonblickliga upprepning flera gånger efter varandra. Som prima flatstenar studsa de bort över vattnet, och blänk på blänk låter en räkna hoppen.

Fram på förmiddagen sökte sig en över fartyget, i stället för att vänta några sekunder, stötte mot en båt och föll i däck.

Det var ett ovanligt stort exemplar, 42 cm. från nosen till stjärtfenans spets. Bröstfenans längd var 26 cm. Fenhuden är särdeles tunn, klar och elastisk, en av de mest eteriska djurhinnor man väl kan få se. Den stackars förstlingen, som av stöten var avdomnad, dräptes skonsamt och omhändertogs av en entusiastisk kodakherre, som önskade knäppa den i flykten. För detta ändamål hängde han den vid promenaddäckets tak i svart silkesgarn. Men varje gång han var färdig att knäppa, dunsade den tunga piscis i golvet. Den flög som f-n, men orätt. Efter fyra upprepningar tillgrep han ett bastant snöre, som nu naturligtvis kom med på bilden och fordrade skicklig retusch.

Retad av alla motgångar gick han sin väg och lämnade fisken att dingla på anletshöjd, med dess häpna sillögon stelt gloende mot universum, sakta pendlande för vind och rullning. Vad jag nu motsåg, skedde inom fem minuter. Där kom en tant skridande. Innan någon hann säga hoj hade hon piscis i ansiktet. Hon ropade högljutt på Gud och det blev en lång uppgörelse som slutade med att den tillkallade kodakherrn måste bli hennes stol- och bok- och shawl-slav för tiotals breddgrader framåt.

Mot aftonen fingo vi fåglar i kölvattnet. Afrikas fastland låg här blott 35 à 40 km. ifrån oss. Det var svalor, livliga rostbruna klippare med en ljusare strimma över vingen och ett brett vitt band runt bakkroppen. Först voro de två, snart tolv och nästa morgon över 100. Men våra bortkastade smulor äro nog inte heller att förakta. Nästan hela dagen småregnar det matrester från de olika klassernas pantry's.

I skymningen frågade jag en matros när dessa oförtrutna varelser tänkte kila i land. "O", svarade han, "det göra de icke. När det mörknar komma de ombord och krypa vanligen ihop på något segeltak och i gryningen flyga de ut igen."

Ganska riktigt, matrosen letade om en stund rätt på deras gömsle. De lågo på förbackens soltält ute vid kanten i en tät rad, som leksaker på en butikhylla. En enda liten stackare hade flugit rätt in i röksalongens marmorglans. Då den sirlige whiskystewarden tog upp den och vänligen ville ge den sodavatten, högg den efter fingrarna på honom så att han svor

till på renaste tyska. Detta var blamage, ty en verklig whisky-steward bör svära på engelska. Han slängde missdådaren ut i natten och snart satt denne på seglet vid de andra, tapper och ilsken, och småskröt tills de hyssjade ned honom.

Jag hade tagit reda på att vi skulle dubblera Cap Blanco underst bittida. I den första svaga måndagsljusningen trädde jag tofflor på fötterna, en överrock på nattskjortan och min t. v. obehövliga tropikhjälm på huvudet samt smög mig ut. Jag bebor en styrbordshytt och den ger inga landvyer vid rundresan motsols. Däruppe mötte jag två andra kustoder, klädda ungefär som jag, ehuru skjortan hos dem inte syntes under paltåkanten.

Denna högtidliga trio satt kikarväpnad och blickade mot Mecka. Och den belönades. Ty vid halv femtiden trädde tydlig en gul strimma Sahara fram, låg och slät som man väntade den, och en kant vitt därunder, de rullande vågornas strandskum. Vi svängde hattarna mot Cap Blanco, en av det franska ökenväldets förposter, utbytte högtidliga bugningar och återgingo, med första afrikabilden på hjärnbarken, till våra kabiner.

Stora morgonsvablingen på alla däck tog redan vid och skeppets andar gäspade revelj. En trepipig fransman passerade om styrbord. En jättestor röd tupp mot gul botten målad på varje skorsten.

En svala passerade ventilen. Jag somnade, i en oredig förnimmelse av att jag låg i fågelbur och värdinnan på Cap Blanco sköt in en ask till mig, sägande: "Monsieur, lite hampfrö."

## V.

## VID SENEGALS BANKAR.

I morse foro vi Gröna udden förbi, Afrikas och Gamla världens fasta västspets. Det fanns inte mycket hopp om att alls få den i sikte, ty framför Senegals mynning tog en molnvägg vid och den hittills så klara luften tjocknade. Men vi sågo den dock vid 7-tiden såsom en ganska hög, starkt buktad relief i grått. Av Cabo Verdes historiska grönska syntes tyvärr intet, och öarna åter lågo vida bortom vår västra horisont.

Den berömda udden, som med sin lilla stad Dakar hör franska Senegambien till, heter numera officiellt och internationellt Cap Vert, men det gamla portugisiska namnet lär väl det oaktat stanna i bruk.

Vi komma här in i en högst sammansatt sjögång, med åtminstone tre olikartade vågstråk, och samtidigt slog den godmodiga nordosten om till en energisk sydväst, en av vindstillebältets privatnycker. Följden av all denna oordning på morgonkulan vart att St. Ulrik, som hittills slumrat, gick från hytt till hytt som en tågrövare i fjärran västern, anmodande herrskapet att ge ifrån sig vad herrskapet hade. Och herrskapet lydde snällt, isynnerhet på damsidan. När jag i kabinvåningen kryssade fram till uppgången, hördes den sorgliga kören, och skeppsläkaren lopp från dörr till dörr med atropinspruta.

Men det varade icke länge. Havet sansade sig vid Gambia och rättnu hade vi vårt sköna, jämna oceanlunk åter, med städade böljor och herrskapsvind.

Snart var det något att se på. Vi skuro genom ofantliga skaror av seglande mollusker. De verka skämtsamma. Den obligatoriska geléklumpen bär på ryggen ett vertikalt, halvcirkelformigt, orangekantat, med "ekrar" försett segel, som ensamt sticker upp över vattnet. När de komma farande, dessa epikuréer, se de ut som en massa på kant ställda halva citronskivor. Ofrivilligt känner man en konturlös lust att hälla litet konjak i havet och slänga några sockerbitar efter. Helt och hållet kalltoddy bleve det icke, ty vi mätte just ytvattentemperaturen och den var + 30. (Vi befinna oss för ögonblicket på vattenårsisotermen + 27, vid nordvästkanten av Guineaströmmen.)

De bruna svalorna följde oss ej längre, men flygfiskar fanns det alla tider på dagen och det förljöds att andra klassen redan fått soppa på bordlagda exemplar.

Medan vi sålunda saligen låta oss föras mot en otåligt väntande ekvator, är stunden lämpad för en kort presentation av mina märkligare medresande. De ingripa, trots min personliga passivitet, mera eller mindre i mitt liv, och då dessa blad spegla detta, måste också miljön reflekteras.

Kaptenen. Jag tror mig vid resans början hava skrivit något om befälets gudomliga osynlighet. Denna upphörde dock väsentligen i Engelska kanalens västra vatten och numera ha vi kapten Gauhe, Jupiter navis, dagligen nere vid ett av matsalens bord. Så ock Jupiter machinae, ingenjör Herrman, varom nedan. Kapten Gauhe är en kortväxt, äldre herre med ett mycket sympatiskt sätt och ett par kloka, vänliga ögon, vilkas iris har en inre brun ring och en yttre blå. Kaptenen har i tiden såsom segelskeppare haft timmermän från Finland påmönstrade och förklarade att det var extra dugligt folk. Själv hade han på 80-talet besökt Hälsingfors och Kotka. Att min fader och farfader voro av hans skrå befanns utgöra ett mycket gott visitkort och han uttalade sitt livliga gillande av att jag nu seglade i deras gamla kölvatten. Kort sagt: överguden kommer knappast att slå mig.

Maskiningenjören. Han är blond och fet och en smula astmatisk samt liknar mycket en av mina gamla polytekniska kamrater, som bar smeknamnet Sali, med kort a. Han talar ej mycket, men går man en stund på med slingertanks eller naftabränsle eller något i de trakterna, kan han ej underlåta att falla in. Vid 4 glas i kvällsvakten reser han sig och säger: "Ja nu är klockan tio och nu skall jag göra en rond. Godnatt mitt herrskap." Dessutom yttrade han en afton av sig själv: "Den där damen har de längsta ben jag i mitt liv skådat..." Det gällde en ung engelsk fru, 190 cm. hög, varom nedan.

Skeppsläkaren. En prydlig ung man, lydande namnet Paul Wolff. Beklagar sig över att ha för litet arbete och sporde häromdagen om inte jag kunde stå till tjänst med några lidanden.

"Vänligt sagt", sa jag, "ska vi börja uppifrån?"

"Haben Sie Kopfweh? Vielleicht rheumatisch?"

"Nein, aber mein Haar fühlt sich etwas heruntergekommen."

Doktorn gick vidare. Emellertid synes subkutan atropinbehandling verkligen hjälpa mot alla former av sjösjuka och häri fyller vår läkare ändå sin mission.

Sydmaffar. På de flesta Afrikabåtar finnas bland passagerarna ett par, tre av species sydmaffe. Därmed är att

förstå en afrikand, boer, tyskjude, engelsman, som äger miljoner och tid efter annan med familj besöker Europa. Vår ene heter Efraim Goldberger, angliserad nürnbergerisraelit, med rasren fru, tre småttingar och två bonner. Bor i Johannesburg och den heta tiden i Durban. Hans kabin gränsar till min och alla morgnar ser jag framför hans dörr på de putsade vita skorna en assiett med två apelsiner. Det är herr Goldbergers gryningsregulator före badet. För övrigt känner han genom Kaptidningarna ganska detaljerat vår politiska situation och gör förståndiga, klara frågor om fallet Viborgs hovrätt. Ber mig alla dagar inte glömma bort att från Delagoa-bay sticka av till Johannesburg och telefonera till honom. "Det kostar 50 cents att telefonera. Så kommer jag på ögonblicket med min starkaste automobil och så titta vi på Transvaal ett tag." På sitt sätt ganska lockande, det medges. "Men ring också sedan, det kostar bara 50 cents."

En annan sydmaffe är Mister Levinson of Durban.

Mère triple. Detta är en tysk generalsänka, fru v. G., en pigg och lustig dam i de äldre åren, som tillbringar sitt liv på resor och trots sitt skadade höftben — ett bananskal på en gata i Sorrento och åtta månaders italiensk kirurgi — en vigilant varelse. Hon är nu på väg till Tyska Sydväst och ledsagar en nevö, som skall vara något slags borgmästare där borta. Hon ser moderligt om honom hela oceanvägen utefter och har i anledning därav fått det något vidlyftiga namnet Mère de mer du maire, d. v. s. Borgmästarens havsmamma. Bekvämare kallas hon, med samtidigt beaktande av det goda hullet, Mère triple. Hennes moderlighet sträcker sig även bl. a. till mig, som hon med bekymmer funnit hava en något belagd stämma, vilken absolut bör och kan korrigeras medelst hälsovattnet amol, ett slags vademecum för allting. Jag måste alla morgnar taga in 40 droppar amol, vilket man sedan känner på den aromatiska andedräkten, och generalskan kontrollerar mig varje dag kl. 8 f. m., då jag på passande distans avlåter en suck och Mère triple med fint sinne analyserar denna. Egentligen skulle den gamla damen nära nog ha hela min sympati om hon inte vore en sådan förskräcklig skvallerpipa.

Emellertid berättar hon trevliga historier, t. ex. om en

nattlig ritt och soluppgång på Oljoberget, ett hotelläventyr i Toledo, ett oväder i Bretagne.

"Men i Finland har generalskan väl inte varit?"

"Jaså inte? Och ändå har jag ätit en god kvällsvard med hornmusik i en trädgårdsrestaurang, som hette — ja vad hette den nu — 'Die Kapelle' hette den."

"I Hälsingfors?"

"Ja i Hälsingfors. I Schtockholm var jag en månad och i Åbo har jag varit, där de ha ett slottsmuseum, och Imatra har jag besökt och där ämna de ju ta ut de många hästkrafterna nu, har jag läst. Sedan for jag till Eremitagat, det var fyra saker jag ville se där, och då reste jag hem igen. Det var 1912."

Ja vad skall man säga härom? Att utanför Sierra Leone plötsligt höra talas om gamla Kapellet, som om det låge ungefär i aktersalongen, det är åter ett av dessa himmelens små erinranden om att jorden är en fotboll. Men Mère triple är en paradmutter, trots den välsignade amolen, som jag stryker på mustascherna.

Oxybenz. Tysk commis. Reser i en massa saker, men ämnar närmast välsigna Kapkolonien med en ny lampa, som matas med luft och bensolångor. Därav namnet Oxybenz. Jag råkade tyvärr vid resans början av hövlighet säga några förstående ord om bensolens lyskraft och om dess för tropiken betydelsefulla egenskap att förflyga något mindre lätt än de lägre bensinerna. Följden är att Oxybenz antagit mig till andligt stöd, vilket jag tidigare torde med ett exempel ha belyst. Sydmaffarna och ett par andra afrikander skoja förskräckligt med honom, ty han vet ingenting om det land han reser till.

"Ni tror att bara ni svänger ett tag med er lampa hundratusen kaffrer och tiotusen vita skola rusa emot er, va? Vet ni ens vem som är kung där nere nu, va?"

Nej, det visste herr Oxybenz rodnande icke.

Kamerullan. En förträfflig yngre man från Elsass. Järnvägsingenjör i Kamerun, äger en splendid kamera, har avlagt en kameral koloniexamen och är till de flesta delar rund. Därav med nödvändighet namnet. Är en utmärkt berättare och vet djupa ting om negerstammarnas vandringar, antro-

pologi och naturmedicin. Vi träffas på däck mitt i natten, när hettan ej unnar oss sömn, och då prata vi sakteligen under solarna.

Irene och Clara. De äro från Berlin, Irene c. 30 år, späd och mörk, Clara åter c. 22, stor och blond. De hänga vid varandra såsom ogifta damer partals ofta göra, och ser man Claras uppnäsa bryta horisonten, är Irenes konvexa dito högst en halv meter därifrån. De resa till Kap såsom "Mädchen für alles" och torde, enligt ortkunniga herrars utsago, inom sex veckor efter ankomsten vara gifta med var sin t. v. intet anande kolonist. Lediga vita damer få sig män i de här trakterna ungefär så snabbt som helst. Men det blir ledsammare sedan (röster från norden: var blir det inte det?).

De ha talanger. Clara sjunger till gitarr med en stämma av omkring sex toners omfång, alltså en koncentrerad begåvning. Irene åter spelar klaver. Specialitet: Sindings Frühlingsrauschen.

Jag har ofta undrat vilken dödssynd den sympatiske norrmannen i tiden begått, då försynen så oåterkalleligt bussar alla pianotiska kvinnor på hans Frühlingsrauschen, och just på den. Vart jag mig i världen vänder, tas ett ljusrött häfte Sinding fram ur den blygt medhavda portföljen. Och alla komma de av sig vid löpningarna i basen. Och då säga de: "O, jag är så ovan vid det här instrumentet." Sindings Frühlingsrauschen är över hela jorden lediga damers arpeggierade horisont, och bli de icke gifta förrän det där stället i basen upphör att krångla, bli de det aldrig.

Portugisiska kvartetten. Fyra ytterst små svarta herrar som stego ombord i Lissabon. En ser proper ut, är officer och uppträder stundom i gala. De tre andra torde vara affärsmän. Utmärkande för alla är att de från morgon till kväll föra ett oavbrutet, ljudligt samtal och vid promenad runt däcket slå handflatorna i här och där förekommande bord. Mère triple hatar dem ända in i märgen och en gång, då kvartettens vänstra flygelman åter slog i bordet bredvid henne, rappade hon sin käpp i samma skiva så att alla de fyra republikanerna fingo en nervchock som de mindes den dagen. För övrigt dricka de italienskt lantvin till alla mål, också till mor-

gonkaffet, och hava den jämförelsevis originella uppfattningen att ostsorten Brie fattas med fingrarna.

En av de fyra är sedan i går min vän. Anledningen är den att han i röksalongen något sjöblek närmade sig stewarden och sade: bitte. Denne stod stum och portugisen upprepade: bitte, bitte. Vartill stewarden i brist på annan uppfattning leende genmälde: bitte, bitte. Nu blickade portugisen förtvivlad mot mig, som satt allena och läste. Han pekade på sin mage och skrek bitte. Det gick upp för mig att han möjligen menade Bitter, Magenbitter, och nämnde ordet angostura. Det lyste till som en liten sol i hans redan förvridna anlete och stewarden skänkte i ett betydande kvantum av den bruna välsignelsen. När glaset var tömt, kom lisboanen fram till mig, tryckte min hand och sade en lång och hjärtlig historia, vars etiska koefficient tydligen utgjorde: "Gud skydde er, ädle främling." Varefter han började rulla med vitorna och störtade till relingen.

Konsuln och lilla frun. Han är en av båtens få engelsmän och skall för ett par år gräva ned sig i Angola såsom H. M. George V:s ombud. Presenterade sig och sin gemål så: "I am mister Blake and that's my little wife." Denna fru, ett huvud längre än mannen, är just den ovan antydda 190-centimetriga. Hon har ett vackert ungt ansikte, men en så osedvanligt pyramidal statur att, om hon i simdräkt ställde sig på däck med fötterna en meter från varandra, tre av portugiserna skulle med en lätt huvudböjning felfritt passera porten. Den fjärde behövde icke böja huvudet.

M. Pichon. Ende fransman i I klass. Gruvingenjör i engelsk tjänst. Reserverad och stillsam. Saknades en dag vid andra frukosten. Söktes i hytten, på promenaderna och på alla tänkbara ställen. Ofinnbar. Oro bland damerna. "I fjol föll en över bord." "Ja, och en gång kastade sig en i havet." Diverse stewarder sändes ut. Det dröjde, oron steg.

"Han hade också någonting besynnerligt i sin blick." "Ja det fäste också jag mig vid, och han kunde stå en halv timme och stirra mot havet fastän där inte syntes någonting." Några avbröto måltiden. Verkligt obehaglig stämning.

Plötsligt anlände en liten tallriksteward, gjorde honnör vid ingången och rapporterade med klar röst och djupt allvar:

"Monsieur Pichon ligger på knä bakom trådlösa telegrafen och kastar opp."

Moltystnad. En befriad kvinnostämma ropade:

"Gud vare lov, då är ju allting bra."

Läsaren bör förlåta mig dessa små kontakter med ett på fasta landet intolerabelt samtalsämne. Ombord på en oceanångare uti en gropig Atlant griper problemet inälvor så starkt in i societetslivet, att små reflexer därav uti tidskrönikan icke kunna utebli.

Pinguine och Pigline. Bland förstaklassfruntimren cirkulera några, vilka till sätt och yttre en hårsmån sticka av i riktning mot det sant folkliga. Det är species enklare hushållerska m. m. d., som av vita enslingar eller familjer i Sydväst rekvireras från Europa och plägar förbehålla sig fri överfart i klass I. Därom är ju intet särskilt att säga. Men när de bli husvarma ombord, och det bli de utan större svårigheter ungefär andra dagen, och börja blanda sig i de flesta samtal, och börja berätta vilka slag av inomhusinsekter de äro mest rädda för, och börja sätta sig vid flygeln och spela Kattvalsen med variationer — då går genom ens toleranta själ en dallring.

Denna gång är det väsentligen två av sorten, som göra sig breda. Den ena går på ett särskilt sätt. Kamerullan började kalla henne Pinguine, men tyckte att även den andra borde få ett namn. Jag tog mig friheten att föreslå Pigline.

"Pigline? Was ist das? Ist es auch so ein Vogel?"

"Ja, es ist auch so ein Vogel. Der kommt in Finnland vor, in ziemlicher Menge."

De övriga. Det vore ämne för många sidor att skriva något även om dem. Men jag har måhända redan varit för vidlyftig in personalibus och inskränker mig till meddelandet att vi ha en hel rad unga äkta par ombord, älskvärda och anspråkslösa varelser, som redan prövat det tunga livet i kolonierna, varit hemma i norden på en tripp och nu vända åter till de ensamma farmerna. Bland dem finnas flera av gammalt blod och andra av äkta byråkratmateria, från vilka the struggle of life skrapat varje rest av klassglasyr, så att rena

rama människan återstår, med hela charmen av kulturkänsla plus den diskreta och nästan skygga självdimensionering, som endast livet, det verkliga, framtvingar.

Över huvud göra de, vilka redan arbetat därute, mänskligt sett intryck av en högre cert än sådana som första gången ge sig av, vanligen med hela den barlast av mopsighet och halvvett som européen hemma hos sig så rikligt bär omkring.

Jag borde väl ock tala litet om publiken av klasserna II och III, vilken — åtminstone från våra upphöjda kuloarer skådad — förefaller mera samsinnad och urglad än vad kotterisjälarna i klass I mäkta med. Och detta trots att t. ex. klass II denna gång hopfört ett sällskap missionärer och en teatertrupp. Men dessa måste nu förbigås.

Menschen, Menschen sind wir alle, påstås det. Så när som på doggen Petrus, vilken dagarna om ligger i en korg på förluckan, tjudrad vid en stålkabel, och kring alla udda breddgrader ylar en stump.

# INNEHÅLL.

*Essayister och vetenskapsmän. — Finländska författare från 1900-talets början.*

Inledning av *Fredrik Böök* ..... 5

*Adolf Hedin:*

Läran om tvenne statsmakter ..... 13
"Baron Dufour" ..... 17
"Vingklippningen" ..... 21

*Esaias Tegnér d. y.*

Ur Språkets makt över tanken:

Språkets ord än vägledande facklor för tanken, än vilseförande irrbloss ..... 35
Svårighet vid översättning genom ordens bristande kongruens 38
Ord som ej betyda vad de borde betyda och synas betyda.... 41
Ensidiga benämningar. Missledande metaforer..... 42
Ljugande ord..... 48
Vanställda eller vantolkade ord..... 51
Ändrad betydelse ..... 52
Svävande betydelse och tvetydighet..... 53
Allmänt och enskilt i samma ord..... 57
Partiska ord, slagord, förskönande och förklenande uttryck .... 58

*Harald Hjärne:*

Ur Svenskt och främmande:

Renässans och reformation ..... 69

Ur Blandade spörsmål:

Nationalismens århundrade ..... 80
Försvar och reformer i Preussens förnedring ..... 84
Akademiska skolor..... 93

*Henrik Schück:*

Ur Illustrerad svensk litteraturhistoria:

Stormaktstiden .....103

*Vitalis Norström:*

Ur Friedrich Nietzsche ..... 125
Ur Radikalismen än en gång ..... 141

*Hans Larsson:*

Ur Intuition ..... 147
Ur Studier och meditationer:
Föresatser ..... 158
Att bedja ..... 160
Livets värde ..... 161
Ur Idéer och makter:
Den logiska känslan ..... 164
Skepsis ..... 168
Ur På vandring:
Månens strimma är ute och går ..... 170

*Rudolf Kjellén:*

Ur Nationell samling:
Den konservativa åskådningen i svensk politik ..... 173

*Paul Rosenius:*

Ur Naturstycken:
I Kungsmarken ..... 193
Ur Vandringar och färder:
Fjällpipare ..... 202

*Sven Hedin:*

Ur En färd genom Asien 1893—1897:
Karavanens upplösning och undergång ..... 211
Fem dygn till fots genom den eviga sanden. Vatten. Räddad.. 224

*Nathan Söderblom:*

Ur Humor och melankoli och andra Lutherstudier:
Bondekriget ..... 245

*Bengt Lidforss:*

Ur Naturvetenskapliga kåserier:
Altruister och förbrytare i växtvärlden ..... 261
Ur Litteraturkritik:
Strindberg som naturforskare ..... 268

Ur Fragment och miniatyrer:
I Bodenbach ..... 275

*Carl Laurin:*

Ur Folklynnen:
Paris ..... 283

Ur Människor:
G. B. A. Holm ..... 289

*Hjalmar Procopé:*

Nyland ..... 305
Nidsången ..... 306
Kapplöparen från Argos ..... 307
Tempelnatt ..... 309
Den skymda stjärnan ..... 310
Den sista horisonten ..... 311
Vår svenska stam ..... 312

*Jacob Tegengren:*

Landskap ..... 317
Vårmorgon på slätten ..... 317
Den ljusa natten ..... 318
Nu doftar rågen ..... 319

*Arvid Mörne:*

Två toner ..... 323
Skäret ..... 323
Karelsk jakt ..... 324
Mitt mål ..... 324
Tre skymningsdikter ..... 325
Ön ..... 326
Sommarns första dag ..... 327
En fura på mon ..... 327

*Bertel Gripenberg:*

En grav ..... 331
Svensk sång ..... 331
Till häst! ..... 333
Den döda furan ..... 334
Hälsning ..... 335
Tavastland ..... 335
Ett ensamt skidspår ..... 337
Tulpan ..... 338
Ledum ..... 338

*Emil Zilliacus:*

Vid vaggan ..... 343
Attiska dagar ..... 344
Afton vid Taygetos ..... 345
Sparta ..... 345
Argaios' offer ..... 346
Arkadisk vår ..... 347
I grottan ..... 347
Siesta ..... 348
Thanatos ..... 349

*Yrjö Hirn:*

Ur Barnlek:
Om leksaker ..... 353

*Gustaf Mattsson:*

Ur En herre for till Zanzibar:
Söder om Kanarien ..... 371
Vid Senegals bankar ..... 374

BINDING LIST MAY 1 1929

231560
LSwed.
S9687.2
Author
Title Sveriges national-litteratur. 1500-1920. Vol.30.
NAME OF BORROWER.

University of Toronto
Library

DO NOT
REMOVE
THE
CARD
FROM
THIS
POCKET

Acme Library Card Pocket
Under Pat. "Ref. Index File"
Made by LIBRARY BUREAU